

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

На правах рукопису

ЯКИМОВИЧ Богдан Зіновійович

УДК 821.161.2''1875/1916''.09:655.41

ІВАН ФРАНКО ЯК КНИГОЗНАВЕЦЬ І ВИДАВЕЦЬ

(1890-ті роки ХІХ ст. – 1916 р.)

07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант:
академік НАН України,
доктор історичних наук,
професор Я. Д. Ісаєвич

Львів – 2007

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Інституції, установи

1. ІЛ... ВР – Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів.
2. НБУВ... ІР – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів.
3. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. ВР – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів.
4. ДАЛО – Державний архів Львівської області, Львів.
5. ЦДІА України у Києві – Центральний державний історичний архів України у Києві.
6. ЦДІА України у Львові – Центральний державний історичний архів України у Львові.
7. ДАРФ – Державний архів Російської Федерації, Москва.
8. НБ ЛНУ ім. І. Франка. ВРСРК – Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка.

Основні друковані джерела

1. Поклики в тексті та підрядкові поклики на Зібрання творів Івана Франка в 50 т. (Київ: Наукова думка, 1976–1986) – в круглих дужках: перша цифра означає том, друга, курсивом, сторінку.

ЗМІСТ

Список скорочень	
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	17
РОЗДІЛ 2	
AD FONTES: ВИТОКИ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА.....	35
2.1. XIX ст: суспільно-політичне тло та об'єктивні й суб'єктивні фактори українського відродження	35
2.2. Від соціалізму через радикалізм до націонал-демократизму (формування світогляду І. Франка до 90-х років XIX ст.)	43
2.3. Франкові книгознавчі та видавничі засади	52
2.4. Зачинатель радикальної течії в журналістиці та книговиданні	55
2.5. Первістки Франкової видавничої продукції	61
2.6. Наукові видання: підходи та засади	64
2.7. Видання книжкових серій	66
2.8. Донесення книжки до читача: легальні і нелегальні форми, видання контрафакцій	69
РОЗДІЛ 3	
ІВАН ФРАНКО ЯК ВИДАВЕЦЬ У ПЕРІОД ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ СТРУКТУРАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (90-ті РОКИ XIX ст.)	79
3.1. Новий етап видавничої діяльності: «Літературно-наукова бібліотека»	79
3.2. «Хлопська бібліотека» як зразок видавничої серії політичної партії	87
3.3. Збірка «З вершин і низин» (1893) – видатне явище української культури	97

РОЗДІЛ 4

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА

В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА	107
4.1. Іван Франко та наукові періодичні видання НТШ : бібліологічні та бібліографічні аспекти.....	107
4.2. Видання творів Степана Руданського.....	116
4.3. Видавець творів Юрія Осипа Федьковича	125
4.4. Пропагатор і видавець творів Тараса Шевченка	151

РОЗДІЛ 5

«ГАЛИЦЬКІ ОБРАЗКИ»

І ВИДАННЯ КОРПУСУ «МАЛОЇ ПРОЗИ»	157
5.1. Збірка «В поті чола» (1890) як конспект корпусу видань “Малої прози”	157
5.2. Видавничий проект “Іван Франко й Антін Хойнацький” та його продовження в Українсько-руській Видавничій Спілці	162

РОЗДІЛ 6

ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА

В УКРАЇНСЬКО-РУСЬКІЙ ВИДАВНИЧІЙ СПІЛЦІ	174
6.1. Українсько-руська Видавнича Спілка – провідне українське видавництво ХХ ст.	174
6.2. Видавничий проект УРВС – “Вільям Шекспір”	182
6.3. Книжка, що випередила свій час: антологія «Акорди»	195
6.4. «Великий шум» – остання повість Івана Франка	232

РОЗДІЛ 7

ПОЗАСЕРІЙНІ ВИДАННЯ ІВАНА ФРАНКА ПОЧАТКУ ХХ ст.	241
7.1. «Лис Микита» і «Мойсей»: генеза ідеї профетизму	241
7.2. Книжкова підсерія «Писання Івана Франка»	252
7.3. Видавничий проект «Wielka utrata»: покаяння, містифікація чи переконання	288

РОЗДІЛ 8

ВИДАВНИЧІ СЕРІЇ ІВАНА ФРАНКА ХХ ст.	310
8.1. Онуфрій Пашук та співпраця у виданні «Універсальної бібліотеки»	310
8.2. «Міжнародна бібліотека» Івана Франка	325
8.3. Видавнича серія «Всесвітня бібліотека»	344
ВИСНОВКИ	363
ДОДАТКИ	
Додаток № 1	
Видавнича серія «Літературно-наукова Бібліотека»	377
Додаток № 2	
Видавнича серія «Хлопська Бібліотека»	381
Додаток № 3	
Зібрання творів Ю. Федьковича в серії «Українсько-руська Бібліотека»	384
Додаток № 4	
Видання «Кобзаря» Т. Шевченка за редакцією Івана Франка	386
Додаток № 5	
Драми Вільяма Шекспіра в перекладі	
Пантелеймона Куліша за редакцією Івана Франка	387
Додаток № 6	
Книжкова підсерія «Писання Івана Франка»	390
Додаток № 7	
Видавнича серія «Універсальна бібліотека»:	
книжки, видані за участю Івана Франка	393
Додаток № 8	
Видавнича серія Івана Франка «Міжнародна Бібліотека»	395
Додаток № 9	
Видавнича серія «Всесвітня Бібліотека»:	
книжки, видані за участю Івана Франка	398
Список використаних джерел.....	399

ВСТУП

Актуальність теми тісно пов'язана зі станом і розвитком видавничого процесу в Україні останньої чверті XIX – початку XX ст., оскільки видавничий процес, книжкова продукція посідають особливе місце в історії культурного розвитку кожного народу, є складовою частиною національно-політичного руху, впливають, зокрема, на розвиток освіти та національної свідомості. В кожний історичний період друкована продукція вирішувала, окрім суто мистецьких, й ужиткові завдання народу – творця та реципієнта, мала різне спрямування залежно від державного статусу, від рівня національної культури кожної нації. Вивчення книгознавчих аспектів видавничої діяльності в цілому і найвидатніших представників нації, які визначили своєю діяльністю зміст цього процесу, є важливою складовою також і розвитку національного руху українського народу. Без таких досліджень неможливий комплексний аналіз зародження і формування цього руху, розуміння соціокультурних процесів у суспільстві.

За твердженням одного з визначних теоретиків книгознавства М. Мак-Люена, друковане слово створило “публіку”, характерною рисою якої можна назвати її поглиблену самосвідомість із акцентом на візуалізацію стосовно як до індивідуума, так і до групи людей*. Власне на розширення кола цієї публіки й відповідно росту її самосвідомості, творення майбутнього нації працювали провідні діячі українського народу, серед яких почесне місце належить Іванові Франкові – письменнику, вченому, видавцеві.

Вивчення книгознавчих принципів І. Франка, книгознавчі студії над його видавничою діяльністю дають можливість з'ясувати його роль як видатного творця української літератури та гуманітарної науки в розробленні теоретичних засад видавничого процесу в Україні останніх десятиліть XIX ст. – початку XX ст., показати Франкову видавничу практику в поши-

* Мак-Люен М. Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги. – Київ: Ніка-центр. – С. 16–17. Щодо цього значно раніше цікаві думки висловив також російський бібліолог Н. Рубакін у книжці “Психология читателя и книги: Краткое введение в библиографическую психологию”, Москва; Ленинград: Госуд. издательство, 1929, 308 с. Ця книжка передрукована: (Москва: Книга, 1997).

ренні нових ідей свого часу, донесенні книжки до народу, врешті у формуванні та творенні наукового книговидання.

Окрім викладеного, актуальність теми пов'язана ще з 150-літнім ювілеєм від дня народження І. Франка, вивченням і переосмисленням деяких усталених стереотипів, нав'язаних попередньою тоталітарною епохою щодо однієї з найвидатніших постатей українського народу усіх часів, який починаючи з 70-х років ХІХ ст., став ключовою фігурою в політичному й культурному житті – франкознавчі студії, насамперед міждисциплінарні, зокрема маловивчених аспектів його видавничої діяльності, книгознавчих концепцій, є сьогодні вкрай потрібні й актуальні.

Стан дослідження проблеми. Попри те, що франкознавчі студії розпочалися ще за життя І. Франка, а остаточно франкознавство як окремий напрям українознавства сформулював акад. М. Возняк 1926 р., звертаючи увагу на різновекторність Франкових літературних та наукових зацікавлень – жоден з дослідників ніколи не займався спеціально студіями книгознавчих та видавничих аспектів діяльності письменника та вченого.

Українські вчені, насамперед літературознавці: О. Огоновський, Г. Цеглинський, А. Крушельницький, О. Колесса, М. Возняк, М. Євшан, М. Мочульський та ін. розуміли вагу для української культури багатогранної праці свого геніального сучасника. Ще за життя письменника, а відтак по його смерті з'явилася низка наукових праць, продовжувалася публікація його творів. Серед перших франкознавців були С. Єфремов, М. Лозинський, Я. Гординський, В. Верниволя (В. Сімович), М. Зеров та ін. Упродовж 20-х років в УРСР вийшло найповніше на той час видання творів І. Франка з мінімальним втручанням цензури. Але вже починаючи з 30-х років об'єктивне наукове дослідження творчості І. Франка стало практично неможливим.

Найбільше франкознавчої літератури побачило світ після Другої світової війни, коли розпочалися дослідження окремих напрямків життя і діяльності письменника. Це насамперед праці І. Гуржія, Ф. Шевченка, Д. Вірника та Є. Голубовської, С. Злупка, М. Ломової, М. Кравця, Г. Вервеса, М. Загайкевич. З'явилася низка досліджень, які узагальнювали творчість І. Франка-митця, їх авторами були М. Возняк, О. Білецький, Є. Кирилюк, О. Дей,

П. Колесник, І. Басс, А. Каспрук та ін. Однак з огляду на ідеологічні обставини кожна з цих праць мусила бути підігнана до певних ідеологічних мірок, і на сьогодні їхні висновки і методологія застаріли. Окремі публікації з творчості І. Франка з'явилися з-під пера вчених української діаспори: праці В. Дорошенка, І. Панькевича, Р. Смаль-Стоцького, Л. Рудницького, Л. Луцева, Ю. Шереха (Шевельова) та ін., а також чужинців Е. Вінтера, П. Канді, К. Менінга, Б. Єржабкової та ін.

Заслуги в дослідженні журналістики і публіцистики І. Франка мають Г. Вервес, В. Дмитрук, І. Дорошенко, М. Нечиталюк, А. Пашук, І. Романченко, редакторської праці – Л. Маляренко.

Новітні наукові франкознавчі студії розпочалися лише в часи горбачовської перебудови, а починаючи з проголошення незалежності України засвідчили якісно новий науковий рівень. У цей час з'явилися фундаментальні праці І. Денисюка, Т. Гундорової, М. Гнатюка, Я. Грицака, А. Скоця, В. Корнійчука, Я. Мельник, С. Злупка, а також молодшого покоління талановитих дослідників Б. Тихолоза, Н. Тихолоз, Р. Чопика, Н. Тодчук, О. Луцишин, М. Челецької та ін., есеї Р. Горака та Я. Гнатєва. Українським науковцям стали доступні дослідження із закордону – чужинців та вчених українського походження. Неоціненну вартість для франкознавства мають бібліографічні праці М. Павлика, В. Дорошенка, І. Калиновича, М. Мороза, М. Бутрина, М. Гуменюка.

Значне місце у розвитку франкознавства належить Міжнародному симпозіуму ЮНЕСКО “Іван Франко та світова культура” (Львів, 1986), Міжнародній конференції “Іван Франко – письменник, мислитель громадянин” (Львів, 1996), конгресам Міжнародної асоціації українців в Києві (1990), Львові (1993), Харкові (1996), Одесі (1999), Чернівцях (2002), Донецьку (2005), Франківським читанням в Черкасах (2006) та публікації матеріалів цих наукових форумів, а також найбільшому в історії Міжнародному ювілейному конгресові “Іван Франко: дух, наука, думка, воля” (Львів, 2006, матеріали не опубліковано).

Для розвитку книгознавства і бібліотекознавства велике значення мають щорічники “Наукові праці Національної бібліотеки ім. В. І. Вернад-

ського”, де авторами виступають книгознавці Я. Ісаєвич, О. Онищенко, Л. Дубровіна, М. Геращенко, С. Кулешов, Т. Ківшар, Г. Ковальчук, В. Омельчук, В. Горовий та ін., збірники наукових праць “Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника”, щорічник “Вісник Львівського університету: Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології”, який започаткувала університетська Наукова бібліотека 2006 р. Згаданий доробок книгознавчої науки став основою для нашого дисертаційного дослідження про Івана Франка як видавця.

Усе ж як самостійний об’єкт книгознавчі концепції та видавнича діяльність І. Франка не аналізувалися. Водночас постає ряд дослідницьких питань, пов’язаних з методикою та прийомами дослідження видавничої продукції І. Франка, його сучасників. Роль І. Франка як одного з чільних представників видавничого процесу в Україні висвітлено недостатньо. Не з’ясовані причини того, чому не було зrealізовано низки видавничих задумів І. Франка. Дослідники не звертали уваги на мистецьке оформлення видавничих серій і окремих книжок, шляхи кольпортажу друкованого слова з Галичини на Наддніпрянщину. Не використано архівні фонди, що висвітлюють власне книговидавничу діяльність І. Франка, містять відомості про фінансові аспекти, накладі видань тощо. Досі не зроблено спроби здійснити комплексний аналіз Франкової видавничої діяльності, дослідити її в контексті розвитку національного руху в Україні, проаналізувавши саме книгознавчі та джерелознавчі аспекти цієї діяльності.

Зв’язок роботи з науковими програмами. Напрямок дослідження пов’язаний з науковими програмами Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України – науковою темою відділу нової історії “Суспільно-політичні та національно-конфесійні трансформації в Західній Україні ХІХ–ХХ ст.” (державний реєстраційний номер 0107U002361). Дисертант брав участь у розробленні підтеми: “Національно-конфесійні аспекти суспільно-політичної трансформації в Західній Україні”; а також теми кафедри нової історії України Львівського національного університету імені Івана Франка (ЛНУ) “Західноукраїнські землі в ХІХ–ХХ ст.: етносоціальний аспект” (державний реєстраційний номер 0105U004935). Тему дисертаційної

роботи скоординовано з напрямом програми Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) “Книжкові та рукописні пам’ятки: історико-культурні дослідження бібліотечних зібрань, колекцій та рідкісних видань” (державний реєстраційний номер 0102U000510), “Рукописна спадщина діячів науки й культури України: джерелознавчі дослідження та археографічний опис” (державний реєстраційний номер 0100U006608). Роль автора у виконанні цих тем і програм полягала в опрацюванні насамперед книгознавчих аспектів видавничої діяльності І. Франка та його сучасників.

Об’єктом дослідження є І. Франко як книгознавець та його видавнича спадщина останнього десятиліття XIX – поч. XX ст., що відзначена найбільшою продуктивністю у сфері книгодрукування та видання книжкових серій.

Предметом вивчення є історико-книгознавчі аспекти видавничої діяльності І. Франка та оцінка його внеску в розвиток книжково-видавничої справи, вплив на розвиток освіти та гуманітарної науки, національного руху в Україні.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період останнього десятиліття XIX ст. – коли він досяг розквіту своїх інтелектуальних і духовних сил, і до його смерті 28 травня 1916 р., тобто понад 25 років його видавничої діяльності.

Мета дослідження: здійснити комплексний аналіз книговидавничих концепцій І. Франка, його видавничої діяльності на тлі суспільно-політичного та культурно-освітнього життя українців Австро-Угорської монархії та Російської імперії, проаналізувати книгознавчі та джерелознавчі аспекти його видавничої спадщини.

Основними завданнями праці є:

- вивчити стан видавничого руху на етнічних теренах заселення українського народу в другій половині XIX – на початку XX ст.;
- виявити суспільні чинники, що впливали на структурування суспільного життя Галичини та формування державної соборницької ідеї;
- виокремити теоретичні засади книгознавчо-видавничих концепцій І. Франка-видавця та реалізацію їх у практичній площині;

- проаналізувати життєвий шлях, уточнити деталі біографії І. Франка та з'ясувати еволюцію його світоглядних позицій, їх трансформацію від соціалістичних теорій до національної демократії і вплив цього процесу на формування і розвиток національного книгодрукування;
- провести книгознавчо-бібліографічну реконструкцію серій та видань І. Франка, простежити передумови та суспільне значення видавничих серій І. Франка – літературного, науково-популярного та політичного спрямування;
- окреслити роль І. Франка у видавничій діяльності Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, його працю над створенням “Літературно-наукового вісника” – нового типу загальноукраїнського журналу, наукового часопису “Записки НТШ”, інших наукових серій (“Етнографічний збірник”, “Матеріали до української етнології”, “Українсько-руський архів” та ін.), спеціалізованих видань комісій і секцій НТШ, назагал – його вплив на наукові програми діяльності цієї фундаментальної наукової установи;
- дослідити участь І. Франка як автора, перекладача і редактора Українсько-руської Видавничої Співки та творця низки її видавничих програм;
- показати І. Франка як засновника високомистецьких українських друків (антологія “Акорди”), як видавця низки окремих видань, які він видавав власним накладом, провести книгознавчі студії над контроверсійною книжкою “Wielka utrata”, значення якої й досі не дооцінили насамперед польські та українські історики;
- визначити внесок та особисту роль І. Франка-книгознавця та видавця у формуванні видавничого процесу та світоглядних засад українського народу кінця ХІХ – поч. ХХ ст.

Методологічна основа роботи – принципи історизму та наукової об’єктивності з використанням порівняльно-історичного, проблемно-хронологічного, структурно-системного, статистично-аналітичного методів. Застосовано також біографічний метод, який допомагає визначити внесок І. Франка та його колег у суспільно-культурне життя України та книгознавчий, що надав можливість з’ясувати репертуар видань, принципи формування видавничих серій тощо. Описовий метод дав змогу вивчити націо-

нально-індивідуальний характер української видавничої справи, а індуктивний метод, структурно-функціональний підхід, типологізація, факторний і компонентний аналіз допомогли перейти до узагальнень, які характеризують європейську ідентичність Франкових видавничих засад.

Наукова новизна полягає в новому концептуальному вирішенні наукової проблеми, пов'язаної з оцінкою значення наукових засад діяльності та провідної ролі І. Франка у книговидавничому процесі на теренах етнічного розселення українців в Австро-Угорщині та Росії кінця XIX – поч. XX ст. Вона складається з того, що:

- доведено значимість І. Франка як провідного діяча українського національного руху в контексті впливу його діяльності на формування загальнонаціональних видавничих програм та книжкового репертуару українських видань та видань світової літератури; визначення напрямів діяльності провідних видавництв (Наукового товариства імені Шевченка, Українсько-руської Видавничої Спілки) та колег й сучасників (М. Грушевського, М. Павлика, В. Гнатюка, О. Маковея, П. Куліша, О. Кониського та ін.);

- проведено наукову книгознавчо-бібліографічну реконструкцію всіх видавничих книжкових серій та багатотомних видань, в яких брав участь І. Франко, показано їх новизну, роль у підвищенні освітнього рівня та світогляду українського народу, структуруванні суспільства; висвітлено історико-книгознавчі та джерелознавчі аспекти появи у світ в українському перекладі низки вершинних здобутків світової літератури в інтерпретації І. Франка, його товаришів і колег;

- встановлено видатну роль І. Франка як одного з фундаторів української наукової книжки, редактора власних творів та перекладів, його співпрацю з друкарнями НТШ, Загальною, Ставропігійського інституту, І. Альтенберга, П. Барського у Києві та ін.;

- виявлено невідомі досі біографічні деталі життя і творчості І. Франка, його співпрацю та взаємостосунки з А. Хойнацьким, Ф. Вовком, В. Мальованим, А. Шеховичівною, О. Альбранд, Одеською Громадою та ін.;

- уперше у книгознавстві зроблено комплексне книгознавчо-бібліографічне та джерелознавчо-текстологічне дослідження видавничої спадщи-

ни І. Франка та сформульована його книговидавнича концепція, що складалася з ідеї всебічного формування духовності, наукового світогляду та політичної свідомості українського суспільства завдяки створенню різнофункціональних книжкових серій та окремих книжок нового типу, розгортання науково-видавничих проектів, які за змістом і формою визначили сутність видавничого процесу цього періоду та впливали на його подальший розвиток.

Практичне значення одержаних результатів. До наукового обігу введено нову інформацію для подальшого розвитку насамперед міждисциплінарних франкознавчих студій.

У книгознавчу науку запроваджено термін *бібліологічне краєзнавство*, що вжито в шашкевичезнавчих студіях щодо виявлення окремих примірників альманаху «Русалка Дністрова», модифіковано в цьому напрямку термін *контрафакція*, який введено до енциклопедичного видання «Українська літературна енциклопедія». Дослідження книгознавчих та джерелознавчих аспектів видавничої діяльності І. Франка є цінним матеріалом для написання узагальнювальних праць з історії української видавничої справи, культури в ХІХ – на початку ХХ ст., бібліотекознавчих та архівознавчих студій, досліджень внеску низки маловідомих діячів, соратників І. Франка в розвиток національного відродження, а також використовуються у викладанні спеціальних курсів з книговидавничої справи та книгознавства у Львівському національному університеті імені Івана Франка та Українській академії друкарства, для написання підручників з історії та культури України новітньої доби, для читання спецкурсів з історії культури в українській та зарубіжній вищій школі.

Апробація роботи. Результати пропонованої праці обговорені на засіданнях відділу нової історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, на методологічному міждисциплінарному семінарі “Іван Франко у ХХІ столітті” Міжнародної асоціації франкознавців. Результати пошуку та наукового дослідження відображені у двох монографіях, брошурі, науковому каталозі, 21 статті, опублікованих у наукових фахових виданнях України, закордонних виданнях, низці статей, що побачили світ у

матеріалах міжнародних конференцій та конгресів, енциклопедіях тощо. Автор доповідав також на таких міжнародних, загальноукраїнських, обласних конгресах, симпозіумах та конференціях: Міжнародна наукова конференція “Книга в соціокультурному просторі: Досвід книговидання ХІХ – ХХ ст. і сучасні проблеми” (Львів, 1995); Шашкевичівські читання: 1996 – “Руська Трійця” і Прикарпаття” (Івано-Франківськ, 1996); 2000 – “Руська Трійця” і християнська традиція в духовному житті України” (Трускавець, Львівська обл., 2000); 2003 – “Маркіян Шашкевич у контексті української духовної культури” (Львів – Городенка, 2003), Міжнародна наукова конференція “Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин” (Львів, 1996); Міжнародна наукова конференція “Перемишль і Перемиська земля протягом віків” (Перемишль, РП, 1998); Четвертий, п’ятий, шостий Міжнародні конгреси українців (Одеса, 1999; Чернівці, 2002; Донецьк, 2005); Звітні наукові конференції Львівського національного університету імені Івана Франка за 2000–2006 рр. Секція бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства (Львів, 2001–2007); Урочиста академія Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, НТШ у Львові, присвячена 80-річчю від дня народження Мирослава Мороза (Львів, 2003); Академія на честь 190-х роковин від дня народження Т. Шевченка. Філологічна секція НТШ (Львів, 2004); Міжнародна (35) наукова конференція “Тарас Шевченко і народна культура” (Черкаси, 2004); Науково-практична конференція “Збереження регіональної самобутності Гуцульщини в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи” (Путила Чернівецької обл., 2004); Наукова конференція “Іван Франко: тексти і контексти” (Крехів Львівської обл., 2006); Науково-практична конференція Косівської філії НТШ “Гуцульщина і світ”, присвячена 150-річчю від дня народження Івана Франка (Косів Івано-Франківської обл., 2006); Міжнародний науковий конгрес “Іван Франко: дух, наука, думка, воля” (Львів, 27 верес. 2006 р. – 1 жовт. 2006 р.); Міжнародний симпозіум до 150-річчя Івана Франка, організовано Міністерством культур та культів, Бухарестським університетом, Асоціацією славистів Румунії та Союзом українців Румунії (Бухарест, Румунія, 2006).

Головною базою для створення праці, а отже, її джерельною основою є опубліковані і виявлені документи, які дослідив автор в архівах і рукописних збірках бібліотек Львова, Києва (Україна) та Москви (Росія), опрацювання спеціальної літератури та обстеження *de visu* усіх досліджуваних зразків видавничої діяльності І. Франка. Найбільший масив документів зосереджено у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, зокрема у фонді 3 (І. Франко). Дослідник користувався низкою справ також з ф. 63 (С. Руданський), ф. 64 (Українсько-руська Видавнича Спілка), ф. 100 (І. Белей) цього архіву. Використано документальний матеріал Центрального державного історичного архіву в м. Києві (ф. 274 – Київська губернська жандармська управа; ф. 294 – Канцелярія Київського окремого цензора; ф. 295 – Київський тимчасовий комітет у справах друку; ф. 419 – Прокурор Одеської судової палати; ф. 442 – Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора), Центрального державного історичного архіву України у Львові (ф. 129 – Львівський Ставропігійський інститут; ф. 146 – Галицьке намісництво; ф. 309 – Наукове товариство ім. Шевченка; ф. 384 – Я. Гординський; ф. 663 – М. Павлик), Державного архіву Російської Федерації (ф. 102-3д – Департамент поліції), Державного архіву Львівської області (ф. 2 – Міське управління в королівському столичному місті Львові; ф. 297 – Товариство “Академічне братство” у Львові). Послугувався дисертант документальним матеріалом з рукописних фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, власного архіву.

Важливим джерелом до біографії і до видавничої діяльності І. Франка є тогочасні періодичні видання: “Зоря”, “Правда”, “Діло”, “Prasa”, “Батьківщина”, “Kurjer Lwowski”, “Kraj”, “Prawda”, “Ruch”, “Die Zeit”, “Літературно-науковий вісник”, “Записки НТШ” та ін., а також опубліковані збірники документів “За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ ст. і поч. ХХ ст.” (Київ, 1928), “Іван Франко: Документи і матеріали, 1856–1965” (Львів, 1966), “Історія Львова в документах і матеріалах”

(Київ, 1986) та ін., листування І. Франка з М. Драгомановим, М. Павликом, М. Грушевським, іншими особами, спогади про І. Франка його сучасників, зокрема М. Мочульського, В. Левицького, Марка Черемшини, Г. Бігеляйзена та ін.

Особистий внесок здобувача. Усі викладені положення та висновки належать дисертантові одноосібно. У двох роботах, які виконано у спів-авторстві, авторів належать не менше половини викладених ідей та обсягу праці, про що детально зазначено в списку праць дисертанта, опублікованих у фахових виданнях.

Структура та обсяг роботи зумовлені її метою та завданням. Дослідження складається зі вступу, 8-ми розділів, кожний з них поділено на тематичні параграфи і які супроводять аналітичні вступні зауваги та висновки; загальних висновків з теми дослідження, а також 9 додатків, де вперше зроблено бібліографічний опис серійних та окремих видань І. Франка, списку використаних джерел. Основний текст складає 376 с., додатки – 22 с., список джерел – 89 с. (866 позицій). Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 487 с.

РОЗДІЛ І

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Унаслідок вкрай несприятливих політичних обставин, зокрема поділу етнічних територій між двома імперіями – Російською та Австрійською, періодичного сповільнення, а то й повної стагнації національного руху то в одній, то в іншій частині України, українці, один із найчисленніших народів Європи, в політиці, економіці та культурі в ХІХ, а згодом і в ХХ ст., відігравали маргінальну роль* [534, с. 104].

Перехід до масовості національного руху, перетворення його на могутній чинник консолідації народу відбулося в Галичині у 90-х роках ХІХ ст. (в Наддніпрянській Україні поширення цього процесу загальмувала репресивна політика царизму). У цей час відбувалося подальше структурування суспільства, виникали політичні партії, які на порядок денний висунули гасло державної самостійності України. У процесі політичної боротьби й розгортання національного руху зростало значення видавничої діяльності кожної із суспільно-політичних груп. Ключовою фігурою в політичному й культурному житті, зокрема й у видавничій ділянці став І. Франко; книговидання посіло одне з пріоритетних місць у його навдивовижу багатогранній діяльності. Наше дослідження має з'ясувати роль і місце І. Франка в роз-

* Це твердження слушне щодо ролі українського народу в політиці й економіці Європи – досягнення були мізерними, бо за умов бездержавності нації інакше й не могло бути. Водночас і в ХІХ, і в ХХ ст. українська культура має значні здобутки (в літературі – Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Стефаник, Ю. Федькович, Ольга Кобилянська та ін.; у розвитку філософської думки – М. Драгоманов, І. Франко, В. Липинський; в образотворчому мистецтві – Т. Шевченко, М. Мурашко, О. Новаківський, О. Архипенко; в театральному мистецтві – Л. Курбас; у кіномистецтві – О. Довженко, С. Параджанов, І. Миколайчук, М. Вінграновський, І. Драч; у мовознавстві – О. Потебня, Ю. Шевельов; в історіографії – М. Грушевський, І. Крип'якевич, С. Томашівський, О. Пріцак, Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, М. Брайчевський). Інша річ, що з цими здобутками цивілізований світ навіть до цього часу надто мало ознайомлений.

витку книговидавничої справи в останньому десятилітті ХІХ – на початку ХХ ст., його вплив на суспільно-політичні явища; проаналізувати книгознавчі та джерелознавчі аспекти його друкованої продукції – теоретичні застави й видавничу практику.

* * *

Серед наукових праць, присвячених періодові другої половини ХІХ – початку ХХ ст., можна виділити такі тематичні групи:

I. Узагальнені та часткові дослідження з історії України й розвитку українського національного руху

1. Узагальнені дослідження з історії України М. Грушевського [439], Д. Дорошенка [473], І. Крип'якевича [565], Н. Полонської-Василенко [638], М. Яворського [742], О. Субтельного [671] та ін., які дають основну схему суспільно-політичної ситуації; спеціальні дослідження з історії суспільно-політичного руху на українських землях у складі Австро-Угорської монархії: Галичини – О. Сухого [672], Буковини – О. Добржанського [465], а також монографії з історії Польщі [794] та Австрії [787].

Значну цінність для наших студій мають праці з часів формування національного руху в Галичині, написані на основі споминів учасників подій. Насамперед це документально-мемуарні праці, які опублікували відомі політичні діячі О. Барвінський [362, 363], О. Терлецький [673; 674] К. Левицький [572]. Через засилля тоталітарної системи з її обов'язковою вимогою висвітлювати історичний процес у суворо встановленому руслі з дотриманням ленінської періодизації на дворянський, різночинний і пролетарський етапи, а також висвітлення подій лише з позицій класової боротьби, праці, які б мали служити фундаментом для подальших досліджень кожного вченого, цих питань практично не торкаються [531; 641 та ін.]. Проте попри ідеологічний тиск серед опублікованих в УРСР статей і моно-

графій, маємо такі, що не втратили свого значення до сьогодні й містять багато фактологічного матеріалу – зокрема, це велика за обсягом колективна монографія, яку підготував колектив працівників Інституту суспільних наук [682], дослідження М. Кравця [555; 556], Г. Ковальчака [544], С. Трусевича [686].

2. До групи часткових досліджень про національні рухи другої половини XIX ст. в Європі належать праці закордонних учених. Особливе місце з методологічного погляду займають монографія чеського історика М. Гроха [796], у якій автор, на відміну від періодизації ленінської, дає логічну трифазову схему становлення національних рухів, дослідження Р. Роздольського [815] та ін. Великий внесок у висвітлення суспільно-політичного та національного руху в Україні в низці монографій та статей зробили канадський дослідник І.-П. Химка [791; 792; 793, 716], а також австрійський учений А. Каппелер [800], науковці українського походження – І. Лисяк-Рудницький [816], відома дослідниця з проблем гендерних студій М. Богачевська-Хом'як [375; 783] та ін.

Багато фактичного матеріалу подали у своїх працях дослідники історії соціалістичного руху в Галичині польські історики та політологи В. Найдус [809] та Е. Горнова [795], фахівець з народотворчих процесів Східної Європи Й. Хлебовчик [786]. Усі ці публікації стосуються досліджуваного періоду і з різних аспектів висвітлюють суспільно-політичне життя, репрезентуючи методологічний підхід до з'ясування ситуації на етнічних землях українського народу. У цих працях присутні деякі аспекти і видавничої діяльності громадських організацій та окремих осіб, однак їх автори торкаються цих питань лише побіжно, не вникають в деталі і не розглядають усієї видавничої палітри того часу під кутом зору книгознавчих студій.

II. Книгознавчі та бібліотекознавчі дослідження

Систематичні дослідження теоретичних засад українського книгознавства і бібліотекознавства закладено в 1918 р. відкриттям Національної біб-

ліотеки України у часи Гетьманату П. Скоропадського, організацією її праці на європейському рівні, а пізніше створенням УНІК – Українського наукового інституту книгознавства. Часопис УНІК «Бібліологічні вісті» та збірники праць «Труди УНІК» стали зразком наукового підходу до бібліологічних студій. Саме в 20-х роках ХХ ст. виникла необхідність створення повного репертуару українського друку. За словами Я. Ісаєвича, “надбання цього Інституту належить до здобутків європейської культури, а значить і світової, тим самим його діяльність, як і всеукраїнське книгознавство, треба розглядати в світовому контексті. [...] Адже науковці, які згуртувалися навколо УНІК, раніше прийшли до деяких з тих узагальнень, котрі щодо книгознавства зробили італійський учений Альбано Сорбеллі, румун Йон Крачун та ін.” [526]. Однак сталінський режим, ліквідувавши УНІК та репресувавши його працівників, надовго припинив розвиток українського книгознавства, яке частково почало відроджуватися в часи “хрущовської відлиги”.

Якщо початки друкарства в Україні досліджені достатньо добре (крім низки ґрунтовних наукових студій І. Огієнка, І. Свенціцького, І. Крип’якевича, Г. Коляди, Я. Ісаєвича, ми маємо фундаментальний реєстр репертуару українського друку 1574–1800 рр.: [499]), то історія видавничої справи ХІХ ст. висвітлена у літературі тільки фрагментарно [472; 788]. Спробою синтетичного дослідження була праця «Книга і друкарство на Україні» [541, с. 108-205], але й там цей період подано досить схематично. Визначним внеском в історію дослідження української книжки стала фундаментальна монографія Я. Ісаєвича «Українське книговидання: витoki, розвиток, проблеми», останній розділ якої по-новому стисло подає історію українського книговидання ХІХ–ХХ ст. [525, с. 395-419]. Вчений пропонує узагальнені висновки щодо розвитку української видавничої справи на теренах усіх українських земель, відзначає роль М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка, К. Паньківського та ін. [525, с. 404-405] у видавничому процесі.

Окремі аспекти розвитку видавничої справи на українських землях бачимо у великосяжній праці О. Пахльовської [812]. Заслужують на увагу

найновіші дослідження М. Тимошика про митрополита Івана Огієнка [675] львівського науковця Н. Зелінської «Наукове видання в Україні» [501], колективна праця кафедрального колективу Української академії друкарства під керівництвом Н. Зелінської «Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.)» (автори-упорядники Н. Зелінська, Н. Черниш, Е. Огар, Л. Івасенко, І. Капраль, І. Мельник, М. Іваник, Р. Дименко) [388а], популярна книжка І. Котлобулатової «Книгарі та книгарні в минулому Львова» [551].

Досі нема повного бібліографічного репертуару українського друку XIX–XX ст. Проте в цьому напрямі в часи незалежної України зроблено справді чималий поступ. Йдеться, насамперед, про самовіддану працю бібліографів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (завідувач відділу – Л. Ільницька); їхню діяльність координувало Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, керівник якого Я. Дашкевич був не тільки промотором самої ідеї, а й здійснював її наукове керівництво. Працю завершено публікацією картотеки Ю. Меженка «Репертуар української книги 1798–1916», копія якої збереглася у Львові попри всі несприятливі вітри історії XX ст. Виданий фундаментальний покажчик у дев'яти томах становить основу повної бібліографії української книжки XIX – початку XX ст. [120].

Над опрацюванням репертуару книжки працюють вчені та бібліографи у Львові та Києві (Я. Дашкевич, Л. Ільницька, О. Хміль, Р. Жданова, В. Рой), координує цю працю Національна бібліотека України імені І. В. Вернадського під керівництвом акад. О. Онищенка. Окремі аспекти книгознавчих досліджень знаходимо в щорічниках «Пам'ятки» Українського НДІ архівної справи та документознавства (директор І. Матяш), періодиці Української академії друкарства та вроцлавської школи книгознавців (Республіка Польща), друках Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові публікаціях працівників Львівської галереї мистецтв. Визначними теоретичними і фактологічними працями з книгознавства є вже згадувана книжка М. Мак-Люена

[585], “Книговедение: энциклопедический словарь“ (Москва, 1982) [113], “Encyklopedia Wiedzy o Książce“ (Wrocław, W-wa, Kraków) [131], “Słownik Biograficzny Pracowników Książki Polskiej” (W-wa, Łódź) [135] . Факти і явища, що стосуються книжки та книжкової справи дисертант розглядає в ракурсі минулого (історія) та сьогодення (сучасний стан).

Велике значення для розвитку книгознавства і бібліотекознавства мають щорічники «Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського» (голова редколегії – О. Онищенко), де авторами виступають книгознавці Я. Ісаєвич, О. Онищенко, Л. Дубровіна, М. Геращенко, С. Кулешов, Т. Ківшар, Г. Ковальчук, В. Омельчук, В. Горовий та ін., збірники наукових праць «Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника», щорічник «Вісник Львівського університету: Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології», видання якого започаткувала 2006 р. університетська Наукова бібліотека. Творення повного репертуару української книжки XIX–XX ст., публікації праць із книгознавства та бібліотечної справи мають вплив на подальші комплексні студії з українознавства в цілому.

III. Франкознавчі студії

Франкознавчі дослідження, які стосуються життя та діяльності І. Франка, визначного представника національного руху останньої чверті XIX – поч. XX ст., заслуговують на окрему увагу. Володіючи енциклопедичними знаннями, він виявив себе як письменник, літературознавець, фольклорист, етнограф, економіст, історик, мовознавець, філософ, дослідник світової думки, журналіст, книговидавець, громадський діяч, синтезував досягнення духовного розвитку попередніх епох відповідно до вимог часу й потреб рідної культури. Громадська діяльність І. Франка спричинила справжній переворот у суспільстві, який набув зримих обрисів уже на зламі століть. За словами А. Крушельницького, І. Франко “потряс основами нашого давнього життя і поклав основи нові та став промощувати новому життю шлях, а також був настільки щасливий, що міг бачити, як тим новим життям зажила наша

суспільність!” [567, с. 4]. А вже невдовзі після його смерті М. Зеров стверджує однозначно: “Що автора «Каменярів» та «Мойсея» треба визнати за найсильнішого з представників пошевченківської творчості, що його місце в історії українського письменства поруч Шевченка і Лесі Українки – в цьому не сумнівається ніхто” [504, с. 486]

Про І. Франка багато писали в пресі ще за його життя. Тоді ж з’явилися окремі книжки: цитована вище праця А. Крушельницького [567], М. Возняка [399], С. Смаль-Стоцького [664], С. Єфремова [492], низка статей (А. Кримського, О. Колесси, М. Євшана та ін) в різних періодичних виданнях та перша бібліографія його творів [117]. Ці дослідження й започаткували окрему галузь українознавчих студій – франкознавство. Не маючи змоги й потреби подати тут повну історіографію франкознавчих досліджень, окреслимо лише загальні її тенденції й торкнемося найголовніших праць, які хоч якоюсь мірою дотичні до наших студій.

Публікація Франкових творів не припинилася після його смерті, він стабільно і назавжди залишався в Галичині другим за популярністю письменником після Т. Шевченка. Побачили світ спогади його сучасників, розвивалися різноманітні дослідження, пов’язані з цим іменем. Серед перших франкознавців були галичани й наддніпрянці М. Лозинський [577], В. Верниволя (В. Сімович) [658]¹, С. Єфремов [492], Я. Гординський [427], М. Зеров [504] та ін. Упродовж 20-х років в УРСР вийшло найповніше на той час видання творів І. Франка з мінімальним втручанням більшовицької цензури [143]. Всебічне об’єктивне наукове дослідження творчості І. Франка в підрадянській Україні у зв’язку безпрецедентним наступом більшовицького режиму стало практично неможливим починаючи з 30-х років.

Після Другої світової війни у зв’язку з ослабленням тотальної пресії на українську культуру в підрадянській Україні, намітився новий, все ж добре контрольований цензурою, етап франкознавчих студій. Розпочалися до-

слідження окремих напрямів життя і діяльності письменника. У цьому розрізі слід згадати праці І. Гуржія [447, с. 34-50], Ф. Шевченка [731, с. 51-59], Д. Вірника та Є. Голубовської [394], С. Злупка [508; 77, зб. 7, с. 113-133; 506, с. 108-126; 507], М. Ломової [578], М. Кравця [554], Г. Вервеса [384; 385], М. Загайкевич [497]. Тоді ж з'явилася низка досліджень, які, узагальнюючи доробок митця, так чи інакше зображали творчу натуру і громадську постать І. Франка. Їх авторами були М. Возняк [397; 398; 401; 404; 405; 406, 407, 408], О. Білецький [370], Є. Кирилюк [537], О. Дей [454; 455; 456; 457], П. Колесник [546], І. Басс і А. Каспрук [364] та ін. Кожна із монографій, особливо це стосується розвідок М. Возняка, містить багатий фактичний матеріал і висвітлює також фрагменти видавничої діяльності І. Франка. Їх висновки та методологія на сьогодні застаріли, бо кожна із цих праць мусила бути підігнаною до певних ідеологічних мірок, без чого їх поява була б неможлива, хоча в тому не було вини багатьох авторів.

Значно краще досліджена діяльність І. Франка як журналіста і публіциста. Із цього приводу написано низку спеціальних статей та окремих монографічних досліджень, що не втратили своєї вартості до наших днів. Авторами були Г. Вервес [384, с. 114-134], О. Дей [456; 452], І. Денисюк [457], В. Дмитрук [463], І. Дорошенко [474], М. Нечиталюк [618], А. Пашук [633], І. Романченко [646], П. Ящук [774]. Відомою є монографія Л. Маляренко [590] про редакторську працю І. Франка. На увагу заслуговує й найновіше, вже безцензурне, дослідження І. Крупського про видання періодики у Львові, де згадано і про видавничу діяльність І. Франка [566].

Очевидно, що в підрадянському франкознавстві найгірше було з дослідженням світоглядних проблем І. Франка. Після Другої світової війни з'явилася низка праць на цю тему (А. Брагінець [380], М. Климась [540], О. Лисенко [575], О. Білоус [372], М. Третяк [684] та ін.). Як справедливо відзначив американський письменник та літературознавець Б. Кравців, незва-

¹ Зібраний разом в одній книжці франкознавчий доробок вченого

жаючи на велику кількість літератури в цій ділянці франкознавства, вивчення суспільно-політичних поглядів І. Франка залишалось фрагментарним і до- вільним, а якщо деякі дослідники згадують, цитують чи коментують думки зрілого вже письменника, то роблять це дуже тенденційно [557]. Такими були, написані в умовах тодішньої дійсності, навіть праці одного з фунда- торів франкознавства М. Возняка [406], зокрема і в згадуваній вище студії «Велетень думки і праці»*, згаданих уже монографіях Є. Кирилюка, О. Дея, а також З. Франко [710], Л. Хінкулова [716].

До закордонних науковців, які у повоєнний час певною мірою торка- ються питань біографії І. Франка, належать автори українського походження І. Панькевич [631], В. Дорошенко [468], Р. Смаль-Стоцький [663], Б. Рома- ненчук [644; 645], Л. Рудницький [651; 652], Л. Луців [581] та ін., а також чужинці Е. Вінтер [288], П. Канді [785], К. Менінг [805; 806], Б. Єржабкова [798]. Та узагальненої праці, що стосується біографії, глибокого та всебіч- ного дослідження світоглядних позицій І. Франка, за межами України дру- ком не виходило. Не надто значна кількість праць із цієї проблеми поясню- ється не лише невеликим числом осіб, які досліджували розвиток україн- ського національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст., але й недостатньою популярністю українського питання в світі, незацікавленістю ним чужо- земної наукової громадськості і, великою мірою, недоступністю архівних джерел, що зберігалися на терені УРСР, насамперед архіву І. Франка, тощо.

Міжнародний симпозіум ЮНЕСКО, присвячений 130-й річниці від дня народження І. Франка та завершенню видання його Зібрання творів у 50-ти томах можна вважати переломною подією у франкознавчих студіях. Цей науковий форум, участь у якому взяли понад 300 вчених із 12 країн, відбувся у Львові 11–15 вересня 1986 р. Публікація матеріалів симпозіуму [515], особливо синтетичних доповідей українських учених Я. Ісаєвича [524],

див.: [703].

* Ця монографія вийшла у світ уже після смерті вченого і, очевидно, була жорстко цензурована

Р. Гром'яка [438], О. Мишанича [603], З. Гузара [441], Р. Зорівчак [513] та ін., проблемних статей чужоземних науковців Г. Витженса [823], З. Константиновича [801], Р. Гебнера [448], Г. Грабовича [431], Е. Віснєвської [395], сприяли виходу франкознавства з кризи і спонукали до об'єктивних досліджень громадської та творчої діяльності І. Франка на новій основі. Такими є книжки дослідників молодшого покоління Я. Грицака [433; 434; 436], О. Забужко [495] та В. Мазепи [584]. Новочасний підхід до висвітлення життя і діяльності І. Франка продемонстрували також дисертаційні дослідження Я. Мельник [596], П. Шкраб'юка [736], А. Франка [709] та Н. Благівірної [374]. Ряд невідомих раніше архівних матеріалів до біографії письменника ввели до наукового обігу Р. Горак, Я. Гнатів [417; 418; 419; 421; 422; 423; 424; 425].

Істотним кроком уперед у франкознавчих дослідженнях стала Міжнародна наукова конференція «Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин», проведена у Львові 25–27 вересня 1996 р. на базі Львівського національного університету імені Івана Франка та публікація її матеріалів. Тематика конференції охоплювала багато граней діяльності І. Франка, в т. ч. і студії над його видавничою, редакторською і журналістською працею [516; с. 563-644]. Очевидно, що франкознавчі студії були предметом висвітлення на всіх конгресах Міжнародної асоціації українців в Києві (1990), Львові (1993), Харкові (1996), Одесі (1999), Чернівцях (2002), Донецьку (2005), публікувалися в матеріалах цих наукових форумів. На жаль, безпідставно затримується публікація матеріалів найбільшого в історії Франківського форуму – Міжнародного конгресу «Іван Франко: дух, наука, думка, воля», який проходив у вересні-жовтні 2006 р. на базі Львівського національного університету імені Івана Франка з нагоди 150-річчя від дня народження письменник і вченого. Змістовну ювілейну конференцію з публікацією збірника статей провів Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького [707].

Новим, неупередженим підходом до культурного процесу в Україні, до франкознавства, зокрема й до історії видавничої справи, відзначається фундаментальне видання «Історія української культури» в п'яти томах зокрема синтетичний розділ про внесок у розвиток рідної культури І. Франка, автором якого є М. Бондар [377].

Перші бібліографічні описи творів і окремих видань І. Франка вміщено у фундаментальній праці І. Ом. Левицького [114; 115]; заслуговує на увагу згадуваний уже бібліографічний покажчик М. Павлика (1898) та В. Дорошенка [123]. Регулярно друкувалися бібліографічні списки літератури з царини франкознавчих досліджень у періодичних серіях «Іван Франко: Статті і матеріали» та «Українське літературознавство» [77; 689], авторами яких були О. Мороз, М. Мороз, М. Бутрин, М. Гуменюк. Повний опис покажчиків, присвячених І. Франкові, до 1975 р. здійснив М. Бутрин у статті «Бібліографія франківської бібліографії» [96]. Окремі збірки та альманахи, які видавав І. Франко з розкриттям їх змісту, описав І. Бойко [129]. Та найповнішу бібліографію І. Франка опрацював відомий львівський бібліограф М. Мороз [106; 107; 515, т. 3, с. 52-89], який підготував також «Літопис життя і діяльності Івана Франка». Працюючи в підцензурних умовах і не маючи відповідної інформації, автор не зміг долучити до виданої бібліографії праць закордонних учених, однак цю хибу він виправив, і випуск покажчиків «Зарубіжне франкознавство» [105], «Заборонене франкознавство» (у співавторстві з О. Луцишин) [116], що побачили світ заходами Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України під керівництвом Є. Нахліка, ліквідував прикру лакуну. Орієнтиром у великій кількості літератури з історії Галичини та корисним для дослідників української історії є бібліографічний огляд П. Р. Магочі [134], хоча усі його подальші монографічні праці і статті є вкрай тенденційними.

Очевидно, що для повнішого розуміння постаті І. Франка в громадсько-політичному русі і його значення в українській культурі була потреба опрацювати й найновіші дослідження літературознавців, зокрема І. Дени-

сюка [459], Т. Гундорової [446], М. Гнатюка [416], А. Скоця [661], В. Корнійчука [550], Я. Мельник [595], В. Ніньовського [619], а також молодшого покоління талановитих дослідників – Б. Тихолоза [678], Н. Тихолоз [679], Р. Чопика [724], А. Швець [424], Н. Тодчук [669], М. Челецької [720] та ін. Особливе місце в цьому ряду займає монументальна біографічна монографія відомого франкознавця-історика Я. Грицака [436], справедливо удостоєна престижної міжнародної премії фундації Антоновичів 2007 р. Неординарне явище – ювілейний випуск часопису «Дзвін» під назвою «Франкова криниця» (2006, № 8). Новим словом у франкознавстві є заснована в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка видавнича серія збірників наукових праць «Франкознавчі студії» (гол. редактор – Є. Пшеничний, вип. 1–3, 2001–2005). Джерельний матеріал, зокрема із власних фондів, поруч із науковими розвідками подає «Науковий вісник музею Івана Франка у Львові» (відповідальний за випуск – П. Зозуляк, вип. 1–5, 2000–2005).

Та все ж це були лише дотичні дослідження. Дисертант також опрацював подібний зразок видавничих студій про окрему особу у світовій практиці. Йдеться про книгознавче дослідження С. Гессена, присвячене видавничій діяльності О. Пушкіна [415]. Однак вивчення видавничих засад видатного представника панівного народу Російської імперії, її аристократії навіть в умовах тодішньої цензури свідчить: *по-перше*, О. Пушкін ніколи не ставив собі за мету заповнювати “чорні діри” рідної культури, “писав єдино для себе, а друкував тому, що гроші були потрібні” [415, с. 124]; *по-друге*, О. Пушкін творив для середнього і вищого прошарків російського суспільства, яке могло дозволити собі платити за книжки значні суми (наприклад, за кожна главу «Євгенія Онєгіна», видану окремо великим накладом, – по п’ять рублів), отримував за свою працю багатотисячні гонорари і використовував їх лише для власних потреб.

Отже, на відміну від І. Франка, будучи представником панівної нації на теренах Російської імперії, О. Пушкін, попри його колізії із владою,

ніколи не мусив опускатися до рутинної редакторської праці, яка забирала в І. Франка дуже багато фізичних сил. Зрештою, О. Пушкін ніколи не творив з обов'язку перед своїм народом.

Попри те, що франкознавство має безперечні успіхи, віддаючи належне зробленому й оцінивши рівень певного опрацювання теми, водночас треба відзначити, що сучасний стан студій над видавничою діяльністю І. Франка, місцем як видавця і одного з чільних представників видавничого процесу в Україні, над його впливом на політичний і національний рух є недостатній. Немає відповіді на низку питань, пов'язаних з еволюцією світоглядних позицій І. Франка, що відбулася протягом 80-х років, не маємо характеристики нових напрямів радикального книговидавання і журналістики, які започаткував І. Франко. Практично не з'ясовано причин того, що не раз його видавничі задуми не були реалізовані. Поза увагою залишилося мистецьке оформлення випусків видавничих серій і окремих книжок. Так само мало досліджена участь І. Франка в розповсюдженні власних видань, шляхи кольпортажу друкованого слова з Галичини до Наддніпрянської України. Ніхто з дослідників-франкознавців не використовував архівних фондів, що висвітлюють саме книговидавничу діяльність І. Франка, містять відомості про фінансові аспекти, накладі видань тощо. Тому дисертант вважав за необхідне проаналізувати книгознавчі та джерелознавчі аспекти друкованої продукції І. Франка, здійснити комплексний аналіз його видавничої діяльності на тлі суспільно-політичного та культурно-освітнього життя українців Австро-Угорської монархії та Російської імперії, дослідити Франкову видавничу діяльність в контексті розвитку національного руху в Україні, зокрема в Галичині.

Студіюючи видавничу діяльність І. Франка, її роль у політичному і громадському русі та в культурному й політичному процесі в Україні, автор використовує широку джерельну базу. Насамперед, це найповніше на сьо-

годні багатотомне зібрання творів І. Франка [139]*, праці, що мають особливе значення для розуміння його світоглядних позицій, але через ідеологічні заборони не потрапили до згаданого видання [207; 162; 279; 141], окремі книжки та видавничі серії І. Франка**, які побачили світ у досліджуваний період. Важливим джерелом і до біографії, і до видавничої діяльності І. Франка є тогочасні періодичні видання: «Зоря», «Правда», «Діло», «Praca», «Батьківщина», «Kurjer Lwowski», «Kraj», «Prawda», «Ruch», «Die Zeit», «Літературно-науковий вісник», «Записки НТШ», «Archiv für Slawische Philologie» та ін.

Незаперечне значення мають збірники документів і матеріалів [75; 76; 78; 80], листування Івана Франка і М. Драгоманова [90; 85], листування М. Павлика з М. Драгомановим [91], М. Драгоманова з І. Франком та іншими особами [81].

Дисертант опрацював фонди семи архівів України та один – Російської Федерації. Насамперед, це документи ф. 3 (І. Франко), який зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Великий за обсягом архів І. Франка, який містить тисячі різноманітних документів, є головною базою для вивчення життя і творчості письменника та вченого. Усі документи автор вивчав з боку книгознавчих аспектів Франкової праці, активної видавничої діяльності. З цього фондосховища у 41 справі опрацьовано кілька сотень документів, серед яких такі унікальні: угода з А. Хойнацьким щодо видання збірки «З вершин і низин» (спр. 1622), примірник цієї збірки з дарчим написом Ользі Озаркевич (Рошкевич), оригінал проспекту видавництва «Міжнародна бібліотека» (спр. 3023), низка справ з листами до І. Франка різних осіб (спр. 1603, 1617, 1622, 1630, 1633, 1635 та ін.). Опрацювання цих документів з погляду теми дисертації дало можливість не тільки з'ясувати необхідну

* Далі поклики у тексті на це видання подано у круглих дужках: перша цифра позначає том, друга, курсивом, – сторінку.

** Див. додатки № 1–9 цієї праці.

інформацію про видавничі плани І. Франка та їх реалізацію, але й окреслити коло маловідомих або й невідомих франкознавству осіб, причетних до його видавничої діяльності (А. Маньковський, Ася Шехович-Левицька, В. Мальований, О. Пашук та ін.). Завдяки документальному матеріалові ф. 3 з'ясовано обставини виходу у світ найконтroversійнішого видавничого проекту І. Франка – драми псевдо-Міцкевича «Wielka utrata», складних обставин видання книжок «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», «Причинки з історії України-Руси» та ін.

Окрім того, дисертант послуговувався також ф. 63 (С. Руданський), цінним для дослідників видавничих процесів в Україні, ф. 64 (Українсько-руська Видавнича Спілка), ф. 511 (Ю. Панькевич).

Для з'ясування обставин появи у світ наукового видання творів С. Руданського використано цінні документи ф. І (Літературні матеріали), які зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Багато дотичних до нашої теми матеріалів опрацьовано у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: це, насамперед, твори засновника франкознавства М. Возняка (ф. 29), М. Павлика (ф. 160), І. Калиновича (ф. 57), М. Гуменюка (ф. 226).

На підставі студій над фондом Департаменту поліції (ф. 102-3д) Державного архіву Російської Федерації з'ясовано цензурні утиски влади Російської імперії навіть щодо художніх творів І. Франка, які не мали нічого спільного з його активною громадсько-політичною та видавничою діяльністю.

Серед документів Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІАК) опрацьовано документи ф. 274 (Київське губернське жандармське управління), ф. 294 (Канцелярія Київського окремого управління Міністерства внутрішніх справ), ф. 295 (Київський тимчасових комітет у справах друку Міністерства внутрішніх справ), ф. 419 (Прокуратура Одеської судової палати), ф. 442 (Канцелярія Київського, Подільського і

Волинського генерал-губернатора). Справи цього фондосховища відображають цензурні переслідування органами влади Російської імперії українського друкованого слова, боротьбу з розвитком українського національного руху. Цінний матеріал щодо видавничої діяльності І. Франка зосереджено у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДАЛ). Насамперед це ф. 129 (Львівський Ставропігійський інститут), де вдалося віднайти і опублікувати невідомі досі листи І. Франка, які стосуються поширення ним української книжки (невідомі упорядникам 50-томного Зібрання творів) та боргове зобов'язання І. Франка про сплату боргу друкарні (за рахунок комісійного продажу його книжок. Громадсько-політичну діяльність письменника відображає ф. 146 (Галицьке намісництво), і ф. 663 (М. Павлик). Про видання І. Франком п'єс В. Шекспіра в перекладі П. Куліша свідчить ф. 384 (Я. Гординський). Усе ж найбільше важливих матеріалів щодо видавничої діяльності І. Франка, зокрема накладу його видань, час друку тощо, є у ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка) цього архіву.

У Державному архіві Львівської області (ДАЛО) опрацьовано документальні матеріали, що стосуються діяльності товариства «Академічне братство у Львові» й «Етнографічно-статистичний кружок» (ф. 297), та документи, на підставі яких виявлено невідоме досі місце мешкання Ю. Федьковича у Львові (ф. 2, Міське управління в Королівському місті Львові). Окремі документи про студії над текстом драми псевдо-Міцкевича «Wielka utrata» поки-що зберігаються в особистому архіві автора [72].

Опрацьовані архівні джерела дали можливість поглибити наше дослідження над видавничою діяльністю І. Франка, показати його як книгознавця і особу, яка створила теоретичні засади сучасної йому видавничої справи в Україні, підтверджуючи їх своєю видавничою практикою.

Дотичними до пізнання І. Франка в розрізі досліджуваної теми є численні спогади його сучасників, зокрема В. Левицького (Василя Лукича), Марка Черемшини, М. Мочульського, Г. Бігеляйгена та ін., зібрані та опубліковані О. Деєм [518] та М. Гнатюком [665], документальний і дослід-

ницький матеріал, зібраний у започаткованій заходами М. Возняка й згадуваній вище серії «Іван Франко: Статті і матеріали», продовжений у серії «Українське літературознавство», виданнях Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка тощо.

Віддаючи належне зробленому і відзначаючи окремі аспекти опрацювання запропонованого напрямку, зауважимо, що дотепер не досліджено як самостійну тему передовсім книгознавчий аспект видавничої діяльності І. Франка. Недостатньо висвітлено його роль як видавця і одного з чільних представників видавничого процесу в Україні, його вплив на політичний і національний рух. Не з'ясовані причини того, чому не було зреалізовано низки видавничих задумів І. Франка. Дослідники не звертали уваги на мистецьке оформлення видавничих серій і окремих книжок, шляхи кольпортажу друкованого слова з Галичини в Україну. Не використано архівні фонди, що висвітлюють власне книговидавничу діяльність І. Франка, містять відомості про фінансові аспекти, накладі видань тощо. Досі не зроблено спроби здійснити комплексний аналіз Франкової видавничої діяльності, окреслити її упродовж усього творчого життя в контексті розвитку національного руху в Україні, проаналізувавши саме книгознавчі та джерелознавчі аспекти цієї діяльності.

Дисертаційна праця – спроба дослідити феномен Франка-видавця в тісному зв'язку з вивченням його громадсько-політичної і творчої письменницької діяльності та через студії над книгознавчими і джерелознавчими аспектами його друкованої продукції. На основі зв'язку з видавничими програмами І. Франка простежено еволюцію його поглядів від радикалізму і захоплення соціалістичними ідеями з притаманним максималізмом і непослідовністю до переходу на позиції націонал-демократизму. Показано роль І. Франка як організатора законспірованих видань (контрафакцій), одного з перших видавців національної наукової спадщини, засновника видавничих серій нового типу. виправлено низку помилкових тверджень у франкознавстві (про фінансування другого видання книжки «З вершин і низин»

Ольгою Франко, час задуму творення поеми «Мойсей»). Здійснено детальний книгознавчий і мистецтвознавчий аналіз разом із дослідженнями з бібліологічного краєзнавства шедевра українського друку ХХ ст. – антології «Акорди», критичного видання творів Ю. Федьковича, зроблено спробу нової оцінки Франкових праць «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» та «Причинки до історії України-Руси», зокрема їхнього цінного джерелознавчого та історіографічного аспектів. Досліджено маловідомі або й невідомі підсерії видань І. Франка, зокрема його співпрацю з А. Хойнацьким. Висвітлено І. Франка як одного з перших українських шекспірознавців, видавця й редактора україномовного корпусу творів найбільшого англійського драматурга в перекладі П. Куліша, а також значення для істориків і літераторів Польщі й України контрверсійної Франкової книги «Wielka utrata» (1914). У деяких випадках уточнено кількість випусків видавничих серій, визначено накладу книжок. Кожен підрозділ дисертації має сконцентровані висновки, які його завершують і дають змогу дисертантові не завантажувати частковостями загальних висновків, поданих наприкінці дисертаційної праці.

РОЗДІЛ 2

AD FONTES: ВИТОКИ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА

2.1. XIX ст: суспільно-політичне тло та об'єктивні й суб'єктивні фактори українського відродження

Для розуміння формування видавничих засад І. Франка та його практичної діяльності як видавця, коротко охарактеризуємо суспільно-політичну ситуацію на українських землях в XIX ст.

Українське відродження розпочалося на Наддніпрянській Україні наприкінці XVIII ст., але його дуже швидко притлумив російський імперіалізм. Після недовгої стагнації, вже під час війни Росії з Наполеоном, у російській армії з'явилися козацькі частини, і хоч царизм, використавши українців для власних інтересів, невдовзі розпустив ці формування, процес відродження став незворотнім. XIX ст. стало тим періодом, коли це відродження, пробиваючи мур шаленого спротиву (росіян – на теренах Наддніпрянщини, польської аристократії – в Галичині), заявило про себе на весь голос. Але цей процес теж затримувався в часі, не був синхронний для обох гілок українського народу, покраяного державними кордонами.

Історія й культура українського народу впродовж останнього тисячоліття тісно пов'язана з писемністю, а, починаючи з XIX ст., особливо тісно з видавничою продукцією, книжками й часописами, що мало особливий вплив на розвиток національного руху. Переломним моментом у розвитку української політичної думки й політичного руху стала друга половина 40-х років XIX ст. – саме тоді засновано Кирило-Мефодіївське товариство, а його програмові засади стали першою серйозною програмою політичної діяльності, з якою виступила молода українська еліта на чолі з М. Костомаровим, П. Кулішем та Т. Шевченком. І хоч програма кирило-мефодіївців ще не була самостійницькою, вона передбачала місце України в демократичній федерації слов'янських держав, а, отже, була державницькою. Жорстокий

поліційний розгром товариства, арешт і заслання його діячів не могли загальмувати насамперед зростаючого впливу творчості Т. Шевченка, яка у своїй глибинній сутності була самостійницькою – батьківщиною для Т. Шевченка була тільки Україна. Рецепція творчості Т. Шевченка і перенесення на поетичну мову, яка потрапляла вже тоді і під селянську стріху, ідей відрубності українців від панівної нації свідчило про переломність моменту [669, с. 5]. Терор з боку царизму на кирило-мефодіївців привітав лідер т. зв. “прогресивної” Росії В. Белінський. Це означало: український національний рух не підтримають жодні сили російського суспільства, що невдовзі підтвердилося після Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р.

Новий національний рух у Галичині, який започаткували М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький і який був чисто культурницький по своїй суті [79, с. 12-20], загальмовано саме в той час, коли на Наддніпрянщині він увійшов у найвищу фазу розвитку. Правда, в умовах Габсбурзької монархії обійшлося лише адміністративними заходами, без в’язниці та заслання.

Лише революційні події 1848 р. в Австрійській державі дали поштовх до національно українського руху і зумовили вихід його на арену політичної боротьби в Галичині і в Буковині. Попри обмеженість програми Головної Руської Ради сам факт, що вона поставила політичні вимоги і з’явилася політична репрезентація українського населення, означав якісно новий етап в історії національно-політичного самоусвідомлення українського народу. Боротьба української людності Буковини за збереження адміністративного об’єднання з Галичиною по суті мала національно-політичний характер [465, с. 5-8]. Окремішність українського народу обґрунтовано в брошурі В. Подолинського «Слово перестороги» (1848) [667, с. 44-51]. Саме тоді з’являються політичні видання (прокламації, брошури) і перша українська газета «Зоря Галицька». Відтак видавнича справа стає складовою частиною діяльності політичних угруповань. Проте в наступне десятиліття націо-

нальний рух і в Галичині, і на Наддніпрянщині в основному вирішував культурно просвітні завдання.

Після поразки революції 1848 – 1849 рр. в Європі встановлюються консервативні режими. Вкрай обережний щодо владних структур і глибоко ієрархічний провід галицьких українців не зумів закріпити успіхів, досягнутих під час революції. Навпаки, ряд позицій було втрачено. Натомість після-революційну ситуацію добре використала польська шляхетська еліта, яка відмовилася від політики конфронтації з австрійською владою, швидко здобула прихильність двору і почала захоплювати все керівництво краю до своїх рук [439, с. 332] – невдовзі вся адміністрація провінції перейшла до консервативної польської шляхти, а намісника Галичини призначали за погодженням з польською аристократією. Співвідношення політичних сил не змінили конституція 1860 р. та австро-угорська угода 1867 р.: польський наступ у краю продовжувався, польська мова замінила німецьку в справочинстві. За рахунок зменшення прав українців польські впливи поширюються на всі сфери суспільного життя [794, с. 285; 80, с. 104-106]. В української еліти Галичини намітилося глибоке розчарування, втрачено навіть здобутки на терені церковних взаємин [393, с. 163-164]. Лише спроба польської адміністрації запровадити замість абетки латинський алфавіт сколихнула застигле українське суспільство, дала можливість об'єднатися на цій основі й домогтися, щоб уряд відмовився від запланованої реформи письма.

Позбувшись надії на австрійський уряд, будучи нечисленною (духовенство й невелика кількість урядовців), не вірячи у власні сили й сили народу, чимало хто з галицької еліти звертає свій погляд на Росію й повертається до народженої ще у 20 – 30-х роках ідеї про одність українців і росіян. Спілкування з російськими панславістами привело до того, що прихильники москвофільського напрямку у своєму друкованому органі – газеті «Слово» (1866) виступили з чітко визначеною програмою: галичани й великороси – один народ з однією культурою, українська мова – діалект російської мови,

а галичанам залишається тільки “приєднати себе” до готової російської літератури й культури [850, 1866 р., 27 лип]. Москвофіли розгорнули широку видавничу діяльність з метою, щоб загал галичан, буковинців та закарпатців сприйняв їхні ідеї [759, с. 28]. Деякі москвофільські видання спиралися на фінансову підтримку урядових та офіційних кіл Росії [834, 1930 р, т. 99, с. 309, 331].

Та поруч із цією москвофільською більшістю була менша, але енергійніша частина молодого інтелігенції, яка вважала себе належною до українофільського руху в Наддніпрянщині. Ця течія, яка згодом отримала назву народовців, уже в першій половині 60-х років заявила про себе виданням журналів «Вечерниці» (1862), «Мета» (1863–1865), «Нива» (1865), «Русалка» (1866), букварів, книжок для шкільного читання, окремих брошур господарського змісту, поодиноких творів українських письменників [541, с. 136].

Налагоджуються й розвиваються контакти наддніпрянських діячів із галицькою інтелігенцією – діячі українського національно-культурного руху в Наддніпрянщині зрозуміли, що українська культура в Галичині за громадської підтримки отримає можливість поступового розвитку, а Галичина може стати опорною культурно-політичною базою для всієї України. Хоча москвофіли захопили до своїх рук Галицько-Руську Матицю, Народний Дім, Руську Раду, народовці вже в 1868 році створюють товариство «Просвіта», яке розгорнуло видавничу програму для народу. Розпочалася активна праця комісії з підготовки шкільних підручників, урешті, з фінансовою допомогою меценатів із Наддніпрянщини зав’язується Товариство ім. Шевченка з власною друкарнею, яке ставить за мету розвій української літератури.

Переслідування української культури в Росії сприяло пересиланню матеріальних коштів і великій моральній підтримці з боку Наддніпрянської України українцям Галичини – у зв’язку з цим Галичина стає опорною базою для всього українського материка, а українська соборницька ідея в останній чверті XIX ст. набуває повноправного статусу по обидва боки Збруча. Беручи участь у галицьких товариствах і численних виданнях, провідні

діячі української культури з Наддніпрянщини сприяють національному та політичному розвитку галичан, провадять до широкого національного та громадського життя українського народу [638, с. 393].

Окрилені таким успіхом, галицькі народовці поширили свою діяльність на політичне поле, розпочавши видання політичних часописів «Батьківщина» (з 1879, орієнтований на селян) та «Діло» (з 1880, орієнтований на інтелігенцію), що значно ослабило позиції консервативного москвофільського табору. Провідні діячі народовців В. Барвінський, В. Навроцький, О. Огоновський, Ю. Романчук, О. Барвінський, Д. Гладилевич ставлять собі за завдання вивести народовецький рух із літературних зацікавлень до позитивної праці на економічному й політичному полі. Однією з перших спроб галицьких народовців нав'язати контакти з широкими народними масами стало скликання у Львові 1880 р. всенародного віча. У цій справді історичній акції взяло участь понад дві тисячі селян. [565, с. 288-289]. Політична демократія промощувала шляхи культурній і господарській свободі та щораз виразніше зумовлювала необхідність суто політичної діяльності [737, с. 22]. Однак контакти з галицькими народовцями підтримувала в цей час переважно консервативна й обережна частина наддніпрянських культурно-освітніх діячів, яких очолювали П. Куліш, О. Кониський, В. Антонович, В. Науменко. Натомість М. Драгоманов, тісніше пов'язаний із новими напрямками в західноєвропейській політичній думці, вже в 1876 р. змушений був емігрувати з Росії до Швейцарії. Значна частина народовців не могла позбутися ідей обмеженого українофільства. Його традиційний романтизм поступово ставав гальмом для активізації суспільних сил і засвоєння модерних політичних концепцій.

На арені громадського життя Галичини у другій половині 70-х років активізується молодша генерація інтелігенції, яку очолюють молоді студенти Львівського університету І. Франко та М. Павлик. Пригаманний молоді радикалізм, вплив контактів із М. Драгомановим зумовили критичне став-

лення до традиційного народовства й зацікавлення тодішнім західноєвропейським соціалізмом і російським народництвом.

Тодішній народницький рух відбивав ідеалізовані змагання російської інтелігенції, спрямовані на покращення становища найчисленнішого соціального прошарку – селянства. Ідеї народництва зводилися до селянської демократії – склалася ідеологія, в основі якої лежала майже містична віра в російське селянство як носія “вищої життєвої мудрості, можливість переходу Росії до соціалізму” [626, с. 81-87]. Зважаючи на вагу селянського питання в тодішній Галичині, відгомін народницьких ідей знаходить у 70-х роках особливо сприятливий ґрунт серед радикально настроєної частини молоді.

Народницька преса: підпільні журнали, газети, брошури, популярна література — набувають великого значення у справі революційної пропаганди. Частина цих видань із закордонних центрів транспортували через західноукраїнські землі. Певні кола молоді, головно студентської, захоплюються ідеями О. Герцена, М. Чернишевського, К. Маркса і Ф. Енгельса [682, с. 278-279]. Стали відомі й соціалістичні ідеї із західноєвропейських і з російських видань. Як вказував пізніше І. Франко, молоді з його кола соціалізм імпонували знанням будучини, простотою у ставленні й розв’язуванні найскладніших питань, догматичністю тез, ніби науковою фразеологією [840, 1899 р., кн. 6, с. 186]. Однак наведену тут критичну оцінку І. Франко зробив пізніше, а стаття «До історії соціалістичного руху», де він розвінчує плагіат ідей Маркса й Енгельса в «Маніфесті комуністичної партії» з «Маніфесту XIX ст.» Віктора Консідерана з’являється щойно у 1904 р. [162, с. 134-152].

Як уже зазначено вище, у другій половині 70-х років активізують свою діяльність і два наявні на той час політичні напрями серед українців Галичини – москвофіли та народовці, світоглядні позиції яких мусили зумовити виникнення нових суспільно-політичних течій [792, с. 41-42].

Формування радикальної течії, що протиставила себе і москвофільству, і обмеженому народовству, засвідчила поява радикального напрямку в

суспільно-політичному русі Галичини. Про це заявив журнал «Друг» на початку 1877 р. Встановивши тісні зв'язки з М. Драгомановим і беручи участь у кольпортажі його женецьких видань, члени редакції вдалися до широкої полеміки з редакціями народовських та москвофільських видань, пропагували “новітні ідеї”, зокрема й соціалістичні [518, кн. 1, с. 112-113].

Перехід журналу «Друг» на радикальні позиції насторожував і владу, і провідників народовського та москвофільського таборів. Якщо народовцям не подобалася занадто радикальна позиція молоді, то москвофіли побачили в особі О. Терлецького, М. Павлика, І. Франка, І. Белея та їх оточення своїх найповажніших супротивників. Владу непокоїло, що на території Габсбурзької монархії починають поширюватися соціалістичні ідеї, а брошури-метелики «Парова машина», «Про бідність», «Правда», які видали українською мовою у Відні у 1875–1876 рр. О. Терлецький та С. Подолинський, розповсюджуються в Галичині. На думку М. Павлика, в Галичині було кому понести соціалістичні ідеї в народ: цьому сприяло навчання українською мовою в народних школах, створення перших українських гімназій, кафедра української словесності у Львівському університеті, розвиток національного руху в 60-х роках, ліквідація в 1848 р. панщини (кріпацтво в Росії скасовано 1861 р.), виборча австрійська система, позитивна діяльність громадських просвітніх організацій, зокрема й роль І. Наумовича, його часопису «Наука», який привчив селян любити книжки та газети [39, а. 1 зв.].

Дня 27 вересня 1876 р. журнал «Друг» опублікував рекламне повідомлення, що брошури С. Подолинського та О. Терлецького продаються в його редакції [683, с. 138-139]. За словами В. Барвінського, як він висловився у «Правді», ці брошури несуть “небезпечний вплив комуністичного-соціалістичної пропаганди”, і є шкідливими для народу, оскільки характер українського народу “оказується противним комуністичній і соціалістичній нівеляції” [361].

Слушно критикуючи захоплення модними на той час гаслами, В. Барвінський, на жаль, не побачив здорового ядра в діяльності молоді, яка праг-

нула активізувати політичне життя. Москвофіли вдалися до тактики прямих доносів і цькування. Широку кампанію проти соціалістичних ідей розгорнули й польські консерватори, яких лякала також національна спрямованість української молоді еліти.

Перший “соціалістичний” процес проти О. Терлецького в 1876 р., арешт у січні 1877 р. М. Павлика, судова розправа над ним та товаришами ведуть до другого “соціалістичного” процесу в Галичині. 11 червня 1877 р. арештовано Івана Франка [533, с. 33-91].

За ростом суспільно-політичного руху в Галичині уважно слідкувала царська охранка. За дорученням від 4 червня 1877 р. київського, подільського і волинського генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова начальник Київської жандармської управи отримав доповідну записку агента, який побував у Львові і, ознайомившись із ситуацією на місці, дійшов висновку, “що галицькі пропагандисти контактують з Києвом і мають тут своїх агентів”. На підставі цього генерал-губернатор доручив жандармерії провести негайні обшуки й арешти всіх осіб, про яких згадано в доповідній записці [51, а. 1], що й зробили з усією ретельністю. Тут уперше в документах царської жандармерії згадується ім'я І. Франка, яке пізніше, у зв'язку з його громадсько-політичною, літературною й видавничою діяльністю, будуть згадувати ще дуже часто. Арешт І. Франка, тюремне ув'язнення перервало вихід у світ журналу «Друг», який влада заборонила в червні 1877 р. *. Таким було суспільне тло, коли І. Франко розпочинав свою видавничу діяльність.

* Останнє число часопису «Друг» вийшло 23 травня 1877 р., до арештів усієї редакції, які поліція провела 9–12 червня того ж року. Стверджуючи в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.», що останнє число «Друга» вийшло 13 липня 1877 р. (41, с. 377), І. Франко, очевидно, помилився.

2.2. Від соціалізму через радикалізм до націонал-демократизму (формування світогляду І. Франка до 90-х років XIX ст.)

80-ті роки XIX ст. – десятиліття, яке завершує для українського народу певний етап розвитку національного руху в Україні. Саме тоді, на підставі маси опублікованого джерельного історичного матеріалу і поширення друкованого слова, завдяки інтенсивному розвитку національної літератури, ознайомленню з політичними європейськими теоріями в середовищі найкращих представників нації, її духовного проводу зароджується і кристалізується національна ідея, що приведе згодом до теоретичного бачення кінцевої мети в боротьбі з тодішнім бездержавним статусом українців, а саме до творення соборної самостійної держави, – ідея, остаточне дозрівання якої завершено на зламі XIX–XX ст.

80-ті роки в житті І. Франка – це час, коли він стає зрілою людиною. Вважаємо, що саме у 80-х роках відбулася еволюція світоглядних засад І. Франка, перехід його від суто соціального радикалізму на позицію радикального націонал-демократизму. Це складне для франкознавців питання ми детально дослідили в монографіях «Книга, просвіта, нація» [759, с. 105-113] та «Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти» [754, с. 101-109]. Тому дуже стисло, кількома тезами, викладемо своє бачення еволюції світогляду І. Франка, яку по-різному висвітлювали дослідники його життя і творчості.

У червні 1877 р. І. Франка вперше заарештовано і звинувачено у пропаганді соціалістичних ідей. Другий т. зв. «соціалістичний процес» набрав широкого розголосу – мимоволі І. Франко став відомим соціалістом у Галичині, хоча про соціалізм як про теорію мав тоді досить невиразні уявлення, “був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий” (49, с. 245). Після виходу із в’язниці І. Франко таки вирішив глибше ознайомитися з тим, у чому його звинувачували, оскільки соціалістичні ідеї йому імпонували ще в роки навчання у Дрогобицькій

гімназії. Ці ідеї впали на благодатний ґрунт: молодий Франко став прибічником соціалізму, але не без певної домішки ліберальних поглядів. Наприкінці 70-х – на початку 80-х років XIX ст. можна характеризувати І. Франка як такого, кого захоплювали соціалістичні ідеї. Ув'язнення й судовий процес сприяли радикалізації І. Франка [715, с. 37].

Залишаючись під певним впливом ідей М. Драгоманова, працюючи в редакції робітничої газети «Praca» і посилено студіюючи новітні соціалістичні теорії, І. Франко ще в 1877 р. пише свої оповідання бориславського циклу «Ріпник», «На роботі», «Навернений грішник», опубліковані в «Друзі». За словами Є. Маланюка, це був час всевладного, майже релігійного панування доктрини позитивізму, раціоналізму, соціалізму й анархізму, а Прудон, Маркс, Бакунін були визначні апостоли й незахитані божища. Соціологічний дарвінізм з його мирною еволюцією, фанатичне обожнення т. зв. поступу, природний патріотизм перероджувалися в неприродну “класову свідомість”. Тому “символ віри” зводився до майже абсурдних тез: 1) космополітизм у політиці, 2) натуралізм у штуці, 3) атеїзм у релігії [588, с. 120]. Світогляд І. Франка кінця 70-х – початку 80-х років увібрав у себе засади різних соціалістичних і ліберальних теорій, окремі ідеї Дарвіна, філософські концепції Бокля, Конта, Мілля, Спенсера й інших. За образним “архітектонічним” висловом Я. Грицака, цей світогляд можна представити як будівлю, цеглини якої запозичені з різних наукових теорій [433, с. 95; детальніше про це див.: 436, с. 221-241]. Та ніколи Франко не йшов сліпо за Драгомановим, завжди обстоював свою власну думку (48, с. 276-277; 48, с. 295; 48, с. 347; 48, с. 434-436; 48, с. 480, 485 та інші), що можна простежити і в листах І. Франка до Драгоманова, і в листах М. Драгоманова до І. Франка [85].

Ці розбіжності І. Франко дуже чітко розмежував у статті «Соціально-політичні погляди М. Драгоманова», яку написав у 1906 р. після смерті цього діяча. Мабуть, чи не найголовнішим є те, що І. Франко характеризував свого вчителя як *gente Ukrainus, natione Russus*, а це значить, що україн-

ським патріотом-самостійником Драгоманов так і не став, не зумів піднятися до розуміння самостійницького майбутнього української нації (45, с. 430).

Як мислитель, філософ і політолог М. Драгоманов сформулював струнку систему українського анархізму, громадівства “вільних спілок”, за наріжний камінь яких служило розуміння пріоритету загальнолюдських цінностей (свободи і прав людини). Об’єднуючись на конфедеративних засадах “знизу догори”, вони мали децентралізувати державну систему, гарантувати гармонійний розвиток окремим особистостям, народам, націям. Але громадівство М. Драгоманова, як джерело новосформованого месіянізму, виявилось цілковитою утопією, хоч безсумнівні є його високі етичні вартості [451, с. 4-5; 453, с. 59-67]. Цей утопізм І. Франко пізніше системно покритикував у своїй рецензії на працю М. Павлика «Михайло Драгоманов і його роль в історії України», що вперше побачила світ 1907 р. в «Літературно-науковому віснику» (37, с. 249-254).

Попри захоплення соціалістичними теоріями, вплив М. Драгоманова національні пріоритети в душі І. Франка таки превалювали, про що можемо говорити вже на початку 80-х років, проаналізувавши його визначальні твори того часу. Невдовзі після «Каменярів» (написаних ще до першого арешту) І. Франко пише вірш «Не пора», що стає фактично другим національним гімном українського народу після «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського. Як вважає В. Сімович* [658, с. 175], цей вірш І. Франко написав у 1880 р.

Що вже на початку 80-х років І. Франко сповідував національні пріоритети свідчать також його поезії «Моя любов», «Ляхам» та «Розвивайся ти, високий дубе», які І. Франко написав у 1880 – 1883 роках і частина яких вперше побачили світ у збірці «З вершин і низин» (1887). У другому виданні збірки (1893) він об’єднав ці поезії (разом з гімном «Не пора») у цикл «Україна», з якого після 30-х років ХХ ст. аж до проголошення незалежності 1991 р. друкували лише один вірш.

* Детальніше про датування вірша «Не пора» нижче, в підрозділі 7.2 цієї праці.

І. Франко розумів, можливо, навіть підсвідомо, хибність основних за-
сад теорії М. Драгоманова і з тяжкою мукою намагався шукати іншого
шляху. До переходу на суто національні позиції й ревізію соціалістичних
теорій упродовж 80-х років І. Франка спонукало:

– глибоке вивчення здобутків духової культури, перетворення
галицького юнака в одного з найосвіченіших людей свого часу, енциклопе-
диста, знавця світової політики в її історичному аспекті;

– розуміння, що під народницькими і пролетарськими гаслами в Росії,
соціалістичними та радикальними в Галичині часто ховалися експансіоніст-
ські інтереси Росії і Польщі. Особливо це стало зрозуміло Франкові під час
співпраці з польськими соціалістами, про що мова йтиме нижче. Потерпіла
“банкрутство” теорія “общерусизму на українському ґрунті”, і Драгоманов,
що, на думку І. Франка, почував себе в першій лінії росіянином (у полі-
тичному сенсі слова), а тільки в другій – українцем, перший упав його
жертвою [207, с. 30];

– неможливість у марксистів та їхніх послідовників поєднати соціаль-
ні й національні поняття. Якщо національне питання для державних націй
фактично не стояло, то чи міг І. Франко, великий патріот свого народу, ки-
нути цей народ, пустившись у сумнівні і часто нелогічні соціалістичні теорії
чи утопічне драгоманівство?

Показовою є його думка, висловлена у вступному слові «Від редак-
ції», надрукована в першому (і єдиному) числі задуманого часопису «Това-
риш» (1888): “Всі ми чуємо, особливо чує це молодь, що тільки на ґрунті
науковім, з одного боку, і на ґрунті проясненої наукою *практичної роботи*
для громадського й духовного двигнення народу, з другого боку, можливе
поєднання всіх щиріших людей нашої інтелігенції...” І далі: “*не сходячи ані*
на хвилю з ґрунту народного русько-українського, ми бажаємо по змозі
прикладати до пізнання того ґрунту сучасні методи наукові і літературні ...”
(підкреслення в тексті наше. – Б. Я.) (27, с. 217). Це було наприкінці 80-х ро-
ків, але ще в листі до Ольги Рошкевич, написанім 20 вересня 1878 р. він по

суті заперечував революцію, яка була наріжним каменем у вченні К. Маркса: “ при теперішніх порядках питання політичні виглядають зовсім інакше і вимагають від соціалістів такого програму ділання, котрий би міг їм і тепер з’єднати вагу в державі і міг би *загарантувати супокійне ширення їх переконань і zarazом систематичне ввводження в життя таких реформ, котрі би приготували окончний, спокійний перехід до нового ладу*” [підкреслення наше – Б. Я.] (48, с. 113). А в статті “З історії робітницького руху в Австрії”, вперше надрукованій в часописі «Przeгляд Społeczny» (1886) він звертає увагу на одну з головних хиб програми австрійської соціал-демократії, виробленої на доктринах Маркса-Енгельса “її мниму свободолюбність, у основі [яких] лежить ідея деспотизму та поневолення не тільки тіл, але ще більше душ і думок людських” [141, с. 355]. У першому десятилітті ХХ ст. (1908), позитивно оцінюючи Маркса як економіста, І. Франко вважав його доволі слабеньким філософом, бо історія людства залежить не тільки від “самої продукції і репродукції безпосереднього життя” [271, с. 265-292], засуджував, як до речі, й С. Подолинський, деякі політичні погляди Маркса і, головно, його організаційний централізм [657, с. 138]. Тоді він це означував так: “...в інтернаціональних справах, як соціалізм, здорові органічні парості можуть у кожному краї виростати тільки з виразного національного ґрунту і тільки тоді вони перестануть бути теорією і зробляться цвітучою дійсністю” [847, 1907 р., 17 січ.].

Очевидно, ці думки (як бачимо, вони мали тяглість в основних засадах ще з 70-х років ХІХ ст.) стали життєвим кредо зрілого І. Франка, що сформували його світогляд, привели в число організаторів Русько-української радикальної партії (1890), а пізніше – Української національно-демократичної (1899). І. Франко став автором низки ґрунтовних наукових статей із критикою марксизму та свого бачення української державності в майбутньому, він пробував виправити хиби, як їх називає М. Стахів, у вченні М. Драгоманова [666, с. 54-56]. Осягнувши через М. Драгоманова, так би мовити, місце українства в модерній Європі, І. Франко пішов дальше вчителя – його критика

марксистських догм торкалися не часткових недоліків марксового вчення, а його підставових засад. Певно, що хиби у теоріях М. Драгоманова були, їх бачив І. Франко. Однак має рацію О. Забужко, коли у своїй монографії «*Notre Dame d'Ukraine*» стверджує: своєю українізацією “молодий граф Шептицький завдячував насамперед Антоновичу, подібно як “головний модернізатор” Галичини Іван Франко – мав своїм учителем і “провідником по українству” все таки М. Драгоманова” [496, с. 522]. Поглянувши через М. Драгоманова, так би мовити, на місце українства в модерній Європі, І. Франко пішов далі вчителя – його критика марксистських догм торкалася не часткових недоліків Марксового вчення, а його підставових засад.

На початку 80-х років І. Франко робив спробу на основі соціалістичних теорій об’єднати український і польський суспільно-політичні рухи в одне русло. Співпраця І. Франка з польськими соціалістами Б. Червенським, А. Інлендером, робітниками-друкарями Й. Данилюком, А. Маньковським, А. Скерльом, із якими його та М. Павлика познайомив Б. Лімановський [576, с. 42], розпочалася ще в 1878 р., що вже висвітлено вище. У 1881 р. в газеті «*Prasa*» І. Франко надрукував п’ять статей, які вийшли окремим відбитком під назвою «*O pracy. Książeczka dla robotników*»*. Як результат такої співпраці була написана за участю І. Франка відома програма – «*Program socjalistów polskich i ruskich wschodniej Galicji*», під час друку якої в Женеві видавці “загубили” слова “i ruskich”, а коли зі Львова пролунав протест – заклеїли заголовок, і брошура побачила світ як «*Program socjalistów galicyjskich*» [397, с. 151.]. Уже цей факт послужив тривожним сигналом для молодого тоді ще І. Франка.

На той час захоплення галицьких соціалістів марксизмом переростало аж у фанатизм [233, с. III-XI]. Незважаючи на це, підтримано думку М. Дра-

* Примірник цього раритетного видання зберігається в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка. Про рідкісність цього видання див.: Вісник Львів. ун-ту. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 229 (дописи В. Дорошенка), а також: [601].

гоманова, що марксівська теорія придатна для розвинутих держав із промисловим потенціалом, де є численний пролетаріат, і що ця теорія є фактично соціалізмом державних націй [792, с. 11].

Треба відзначити, що впродовж 80-х років у польському соціалістичному русі починають щораз більше проглядатися шовіністичні тенденції. Попри класові розбіжності польський загал, розгорнувши могутню видавничу діяльність в південно-західній частині Польщі та Західної України, все більше гуртується навколо польської національної ідеї. Тому ігнорування прав українського народу і перехід більшості представників польської лівиці на шовіністичні рейки відкинули І. Франка від його колишніх приятелів і заставили задуматись над перспективою буття рідного народу в умовах відродженої Польської держави, незалежно від “лівої” чи “правої” орієнтації її провідників.

Втрату симпатій до соціалізму марксівсько-лассалівського зразка простежуємо і в художніх творах І. Франка. Якщо в молодості в його ліриці переважає суспільницький тон, то в зрілому віці агітатор і запальний проповідник ідей поступу перетворюється на спокійного обсерватора життя свого народу, причому в його поезії пробивається велике почуття сили народу й віри в його кращу будучину [567, с. 275]. У збірці «З вершин і низин» (1887) суспільні мотиви є передовсім у циклі «Веснянки». Ця ж думка пронизує поезію «В ХХІІІ-ті роковини смерти Тараса Шевченка» (1884) і чітко формулюється пізніше в циклі «З книги пророка Єремії» (1906) (3, 362). Ще в ранньому вірші «Наймит» (1876), яким розпочинається цикл «Exelsior», І. Франко впевнено викладає своє кредо:

Ти сам оратимеш – властитель свого труду

І в власнім краї сам свій пан (1, с. 62).

Віра в те, що нація стане вільною, сконденсована в циклі «Гадки на межі» (1, с. 186). А вірш «Розвивайся ти, високий дубе» (1883) взагалі “самостійницький”. Збірка «З вершин і низин» (1893) є етапною в житті та

творчості І. Франка: попри пошуки шляхів реалізувати майбутнє рідного народу, він має своє власне бачення будучини, стрижнем якого стає національна ідея.

Підтвердження викладених думок знаходимо в дослідженні Т. Бандури, де вона звертається до проблеми української ментальності в поезії І. Франка та Лесі Українки, аналізуючи низку творів І. Франка від ранньої творчості («Вічний революціонер», «Не пора...») аж до вершинного твору письменника – поеми «Мойсей» [360, с. 11-24], який М. Зеров, поруч з «Марією», кількома шедеврами Шевченкової лірики, «Камінним господарем» Лесі Українки та ще Франковими поемами «Смерть Каїна» та «Похорон» зараховує до найвищих вершин української поезії [502, с. 414].

Політичні дискусії серед галицької молоді другої половини 70-х – 80-х років добре відображає значною мірою автобіографічне оповідання-спогад І. Франка «Хома з серцем і Хома без серця». Цей твір він написав спочатку німецькою мовою і надрукував у белетристичному додатку до газети «Die Zeit» 19 червня 1904 р. і того ж року, в досконалішій формі, – в «Літературно-науковому віснику» [840, 1904 р., кн.8, с. 123-145].

У характерах героїв оповідання дуже прозоро виступають два приятелі: Михайло Павлик (Хома з серцем) та сам автор (Хома без серця). Захоплення М. Павлика спершу народницькими, а потім соціалістичними теоріями доходило до фанатизму, чого ніколи не було в І. Франка. Якщо Хома з серцем називає Маркса й Енгельса найбільшими геніями людства, а їх вчення «євангелієм новочасної людськості» (22, с. 13), то Хома без серця, заперечуючи йому, аргументує, що навіть генії не забезпечені від безглузвих думок і вчинків. Далі автор відкидає як шкідливий марксістський догмат про пролетарську революцію [sic! – її він заперечував ще в наведеному вище листуванні з О. Рошкевич 1878 р.], висловлює думку, що без морального вдосконалення людей ніяка революція не увільнить людство від тиранів і визискувачів (22, с. 14).

І хоч цей твір І. Франко написав 1904 року, тут відтворено події 80-х років, отже, висновки, власне, припадають саме на це десятиліття його життя і діяльності та відображають його тодішні світоглядні засади. Наукові статті на суспільно-політичні теми, які І. Франко написав у час свого найвищого творчого злету в 1896–1907 роках із критикою шкідливості для поступу теорій марксо-енгельсово-лассалівського конструювання держави при соціалізмі, – результат глибоких змін у світогляді письменника і вченого, який стався саме у 80-х роках.

Дозволимо собі запропонувати таку періодизацію еволюції світоглядних позицій І. Франка добре усвідомлюючи штучність усяких схем щодо формування світогляду такого велета людського духу. Проте без цієї схеми неможливо робити висновки про Франкову видавничу діяльність, яку він провадив упродовж усього життя і тематика та підходи до якої (очевидно, це стосується і його художньої та наукової творчості) в основному відповідає цій моделі:

I період – до першого арешту у 1877 р. Світогляд молодого І. Франка формувався на народних побутових засадах, вихідним принципом яких є соціальна справедливість, яку він собі міг уявляти як поділ майна (передусім землі), але власність на це майно мала бути приватною, щоб кожен користав зі своєї праці.

II період – 1878–поч. 1880-х років. Пошуки розв’язання соціальних проблем на основі соціалістичних ідей, сформульованих під впливом марксизму й лассалівства, але не тотожних марксизмові.

III період – друга пол. 1880-х років – перша пол. 1890-х. Дуалізм світогляду – боротьба соціального й національного, спроба розв’язати ці проблеми на основі критичного підходу до марксизму. Соціальне стає базою для вирішення національних проблем (І. Франко – засновник Русько-української радикальної партії 1890-х років).

IV період – з другої пол. 1890-х років. Чітка позиція щодо розв’язання соціальних питань через створення національної держави (І. Франко – один

із засновників Української націонал-демократичної партії, 1899 р.). Ревізія марксизму і показ його неспроможності і в теоретичній, і в практичній площинах.

До речі, в наш час не бракує дискусій про те, був І. Франко Каменярем чи ні. Попри оригінальність і контрверсійність міркувань Т. Гундорової (так звані “маски”, які І. Франко одягав чи мусив одягати впродовж свого життя) [446] на нашу думку, найбільшу рацію має М. Зеров: “Каменярство Франкове – не випадковий образ, це його заповітний настрій, його звичайне самоозначення” [503, с. 472]. То чи слід шукати у творчості й житті Франка якогось масонства з його прогресивними ідеалами, але далекими від національних орієнтирів, які, як бачимо, були провідними у його житті? На цьому тут слід зупинитися і поставити крапку.

2.3. Франкові книгознавчі та видавничі засади

Ще у початковий період своєї видавничої діяльності І. Франко висловив своє розуміння значення друкованого слова, видавничі і книгознавчі засади, своє бачення розвитку українського книговидання та редакторські підходи, зокрема до власної творчості і які продовжував і розвивав упродовж усього життя.

У 1878 р. в газеті «Prasa» І. Франко надрукувала польською мовою статтю під назвою «Наука і jej stanowisko wobec klas pracujących» («Наука і її взаємини з працюючими класами») [860, 1878 р., №7-9, 11-12]. Він висловив думку, що “жоден винахід не справив такого тривалого і потужного впливу на людство, як винайдення друку. ... Людська думка, розумовий розвиток, здобутки багатовікової боротьби і досліджень відтоді мали стати власністю всіх людей незалежно від походження, стану і маєтку” (45, с. 29). Тому видавнича діяльність, поширення знань через друковане слово стали наріжним каменем упродовж усього його життя.

Видавничі засади І. Франка, з якими він виступив як теоретик і практик видавничої справи, як книгознавець і видавець-практик, добре відображає його стаття «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва», надрукована в журналі «Світ» [849, 1882, № 16-17(4-5), с. 303-308; Резюме цієї статті див: [865, 1883 р., № 5: 49-50; № 6, с. 61-62, підпис І. Ф.]. У вступній частині автор критикує необдуманість тодішньої видавничої політики, дидактичний тон книжок для народу, обстоює монізм, який розуміє як єдність у природі. Якщо галицькі інтелігенти вважають себе за народівців, тобто хочуть стати за невід'ємну частину народу, і то не якусь верству в народі, “але так-таки часть серед других частей, зерно між зернами” (45, с. 190), то, усвідомлюючи це, “ми не будемо нашу просвітню працю вважати добродійством та ласкою для народу, а тільки нашим обов'язком” (45, с. 190). Підводячи підсумки вступних зауваг, І. Франко вважає:

1. Видавництво повинно вестися систематично, згідно з опрацьованим планом, відповідно до вимог педагогіки.

2. Книжки мають бути правдиві в зображенні природи й життя, тобто автор не повинен вважати свого читача маловартісним.

І. Франко пропонує популярні видавництва поділити на три групи:

1) наукові; 2) політичні; 3) популярно-практичні, де мають друкуватися книжки про сільське господарство, ремесла і т. ін.

На його думку, видавати наукові книжки для народу має товариство «Просвіта», причому викладає план таких видань. Товариство імені Качковського мало б видавати книжки про справи господарські, ремісничі і взагалі все, що стосується практичного життя, а ці видання повинні стати основою створення господарської, ремісничої, промислової асоціації, яка врятує наш народ від економічної руїни (45, с. 200). За політичне видавництво служила б газета, яка вже видається: автор має на увазі часопис «Батьківщина» з додатком «Правотар народний», що буде ознайомлювати народ з обов'язковими законами. І. Франко пропонує реорганізувати теперішнє політичне товариство «Руська Рада», яке має порозумітися з редакцією «Батьківщини»

і «Правотаря» та подбати про матеріальне становище цих видавництв. Політичне видавництво за потреби видавало б також й окремі брошури-метелики. Насамкінець автор пропонує розпочати з приводу цих питань дискусію, скликати у Львові спільну нараду просвітніх товариств і здійснити поділ видавничої праці, який він пропонує.

«Кілька слів о тім...» І. Франка можна вважати однією з перших теоретичних статей з видавничої справи, де зроблено спробу не тільки чітко розділити зусилля громадських товариств Галичини, а й накреслено загальну програму необхідного книжкового репертуару для народу. Зasadничі питання про роль інтелігенції, дидактичність викладу матеріалу та його правдивість актуальні до нашого часу. Це особливо стосується останнього заклику І. Франка до кожного українця: якщо бажаєш добра своєму народові, то зобов'язаний сам зголоситися до праці з окликом «Ось і мої руки» (45, с. 203).

Книгознавчі і редакторські погляди І. Франка на власний письменницький доробок дає «Переднє слово» до збірки «З вершин і низин» (1893). *По-перше*, І. Франко відмовився громадити в книжці все, що створив у віршованій формі за 20 років письменницької діяльності, бо багато з того, що було надруковане, на його думку, “не варто тепер навіть читання, не то передруку” (1, с. 19). *По-друге*, він відзначив тут людей, які допомагали його становленню як письменника: В. Коцовського, І. Белея, коли від багатьох інших отримував болючі удари або зустрічав тупу байдужість. *По-третьє*, автор відмовився від хронологічного порядку друку своїх творів, а задля артистичної суцільності прийняв поділ на цикли. І *четверте*, мабуть, найважливіше. І. Франко висловлює своє ставлення до текстології власних творів: він не вважав їх історично-літературними документами, котрі повинні друкуватися, не змінюючи “ніже титли, ніже тії коми”, а користувався авторським правом, підправляючи мову до ступеня літературного (1, с. 20). Що це так, достатньо зробити текстологічний аналіз хоч би перших рядків поезії «Гімн» («Вічний революціонер»):

Перша редакція:	Друга редакція:
<i>Вічний революціонер –</i>	<i>Вічний революціонер</i>
<i>Дух що тіло пре до бою</i>	<i>Дух, що тіло рве до бою</i>

Таких прикладів можна навести багато. Цих принципів І. Франко дотримувався впродовж усього життя в практичній видавничій діяльності.

2.4. Зачинатель радикальної течії в журналістиці та книговидаванні

Початок видавничої діяльності І. Франка пов'язаний зі студентським часописом «Друг» [833]. Невеликий за обсягом журнал «Друг», орган студентського об'єднання «Академічний кружок», став першим галицьким часописом нового типу, оскільки це видання започаткувало становлення української радикальної журналістики. Заснований 1874 р. як “письмо літературне” з приїздом до Львова у 1875 р. І. Франка, вступу його до Львівського університету та входження невдовзі 18 листопада 1876 р. разом з групою товаришів (М. Павлик, І. Белей та ін.) до редакційного комітету цього часопису [5, а. 285], розпочалися зміни в спокійноплинному житті українського студентства столиці краю, консолідація сил української молоді. Об'єднання в липні 1876 р. студентських товариств «Академічний кружок» і «Дружній лихвар» та розділення функцій між ними: перше працює над розвитком культури, а друге забезпечує матеріальну допомогу студентській молоді, сприяло видавничій діяльності товариств [846, 1876 р., 3(19) лип.]. В журналі «Друг» розпочинається дискусія з приводу трьох листів М. Драгоманова до редакції журналу, часопис переходить на шлях реалізму, замість “язичія” друкується українською мовою [458, с. 453]. Завдяки І. Франкові та його товаришам часопис виходив досить великим, як на ті часи накладом: до березня 1877 р. – 555 примірників, пізніше – 400 (48, с. 57). Передумовою цього була активізація суспільно-політичного життя у другій половині 70-тих років XIX ст. Треба нагадати, що перша публікація творів І. Франка

на сторінках часопису «Друг» датується 1874 р. – це поезія «Моя пісня» («Пісня воскресла»), друкувався він там активно й далі. Тобто, ще задовго до приїзду на навчання в університет його ім'я, тоді ще учня Дрогобицької гімназії, було відомим серед української середньошкільної та студентської молоді. Уміщені в 1877 р., вже як одного з членів редколегії три Франкові оповідання бориславського циклу – «Ріпник», «На роботі», «Навернений грішник» [106, а. 21] – уперше виводять на сторінки галицької періодики робітничу верству.

Заборона виходу у світ журналу «Друг» у червні 1877 р. змусила І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького заснувати нове періодичне видання. Часопис вирішили назвати «Громадський друг», відбивши в назві спадковість попередника та спільність з ідеями наддніпрянських громад. Однак це видання стало чи не найнещасливішим у видавничій діяльності І. Франка, оскільки зазнавало конфіскацій і постійного переслідування з боку поліції [520, с. 215-272]. Обидва числа часопису skonфіскувала поліція, що змусило видавців замість часопису видавати неперіодичні збірки «Дзвін» та «Молот», доля яких не була дуже кращою – розпорядженням від 18 вересня 1878 р. сумнозвісного гонителя українців гр. А. Потоцького, намісника Галичини, доручено пильно стежити за появою цієї збірки [«Дзвін» – Б. Я.], а у випадку її нелегального розповсюдження вживати належних заходів та інформувати намісництво [78, с. 136-137]. Обидві збірки друкувалися, як і журнал «Громадський друг» “драгоманівкою” в Першій зв’язковій (спілковій) друкарні під зарядом А. Маньковського накладом 600 примірників. У лютому 1879 р. збірка «Молот» була skonфіскована [77, зб. 6, 1958 р., с. 72-73]. Про перипетії з переслідуванням збірок детально писали М. Возняк [397, с. 120-121] та О. Дей [527, с. 201-216].

Обсяг усіх чисел «Громадського друга», «Дзвона», «Молота» складав 40 друкованих аркушів. І хоч числа мали різну назву, все видання мало суцільну пагінацію, спільний титул і показники змісту (41, с. 378).

Злам 70-х і 80-х років став за своєю рідну віху й у видавничій діяльності І. Франка. Невдачі з виданням «Громадського друга», далі «Дзвона» і «Молота» (до цього спричинилися насамперед нерозважні дії М. Павлика), нереалізований задум з виданням восени 1879 р. газети «Нова основа», що мала перейняти традиції «Друга» [590, с. 19-11], другий арешт у червні 1879 р. та вихід у світ останньої книжки серії «Дрібна бібліотека» – все це, очевидно, змусило його критичніше оцінити свої дії та переглянути передовсім тактичні підходи до власного життя і, зокрема, до своєї видавничої діяльності.

Восени 1880 р. І. Франко повернувся до Львова і розпочав свою подальшу літературну і громадську працю. Оскільки передплатники вже зневірилися в можливості появи газети «Нова основа», яку розрекламували видавці «Дрібної бібліотеки», в листопаді 1880 р. на зборах академічної молоді вирішено друкувати періодичне видання журнального типу під назвою «Світ», що мав би стати трибуною для всіх передових письменників Галичини й Наддніпрянщини. З огляду на австрійську цензуру, програма «Світу» – це відредагована в спокійному тоні програма «Нової основи». У такому підході до справи відіграв свою роль найближчий Франків співробітник, підписний редактор часопису Іван Белей, людина, на противагу М. Павликові, спокійна, врівноважена і обачна, що не раз на добре виходило пізніше, коли він став редактором провідного українського щоденника – газети «Діло».

У листі до М. Драгоманова, написаному після ухвали видавати на початку 80-х років «Світ», І. Франко детально описав підхід до цього нового періодичного видання: часопис має виходити один раз на місяць обсягом три друковані аркуші, бути часописом белетристично-наукового змісту. Причому науковій частині має приділятися більше уваги, а предмет дослідження – трактуватися щозмога популярно. У кожному номері планується подавати портрети вчених та заслужених людей із коротким описом їхнього життя та праці, і першим має бути портрет М. Костомарова, зробити

нарис про діяльність якого просить М. Драгоманова. Для того, щоб уникнути цензурних зачіпок, видавці поки що опрацьовуватимуть питання менш дразливі, як наприклад, біологічні, психологічні та культурно-історичні. Жалкуючи, що у Львівському університеті бракує нових підходів до розвитку та оцінки історичних подій, він просить М. Драгоманова написати спеціальну статтю для «Світу» – могла б бути й перероблена його стаття «Об изучении старинной истории».

Багато уваги приділив І. Франко організаційним питанням – у редакції створено робочі групи, які мали опрацьовувати теми за окремими галузями: біологією, економією і науками суспільними, антропологією, белетристикою. Велика надія покладається на участь академічної молоді з Відня, І. Франко сподівається на співпрацю із Сергієм Подолинським. Далі він описував складний стан із коштами на видання, але має надію, що молодь організує складки, передплату, що уможливить вихід часопису (48, с. 256–258). Відповідь І. Франкові від М. Драгоманова, на жаль, не збереглася.

Уже в першому числі часопису, що вийшов у січні 1881 р., вміщено портрет М. Костомарова та нарис «Микола Іванович Костомаров. Очерк життєписний», підписаний криптонімом «М. Д.», який опубліковано повністю у двох числах [849, 1881 р., № 1, 10 січ., с. 15-17; № 2, 10 лют., с. 31].

У час видання «Світу» (виходив із січня 1881 р. до вересня 1882 р. накладом 300 примірників) (48, с. 275), життєві умови І. Франка були дуже складні – перебуваючи то у Львові, то в Нагуєвичах він навіть захворів на тиф (це сталося у другій половині травня 1881 р.) – страшна хвороба, яка спіткала його 1908 р., могла бути відлунням цього тифу. Вплив його на редакційну політику через ці обставини зменшився. І. Франко приїхав ненадовго до Львова аж на початку листопада 1881 р. (48, с. 293), а далі знову повернувся в рідне село, де перебував до жовтня 1883 р.

Перебіг подій із виданням «Світу», його зміст і напрямки проаналізовано в літературі – маємо на увазі передусім праці Возняка [397, с. 45-157], Л. Маляренко [590, с. 11-13], Є. Кирилюка [537, с. 72-80], колективну моно-

графію «Історія української журналістики» [527] та ін. Тому на відомих деталях зупинятися нема потреби. Одначе спробуємо сформулювати головні засади, які частково викладені у згаданих наукових працях, відкидаючи ідеологічну сугу, яка стояла на заваді їх авторам.

1. Як підкреслив І. Франко у 1910 р.: "...в ньому перший раз на ґрунті прогресивних ідей зустрічалися галичани, російські українці й українські емігранти: Драгоманов, Вовк із одного, Кониський, Нечуй-Левицький, Лиманський, Грінченко – з другого боку. Се була перша спроба компромісу поступових і радикальних елементів усієї України-Руси" [207, с. 26]. Отже, «Світ» став на той час єдиним соборним часописом у Галичині й Наддніпрянщині, біля керма якого стояла нова генерація української інтелігенції і де друкувалися твори українських письменників, різного віку і незалежно від їх політичної орієнтації.

2. Журнал жодного разу не наразився на конфіскацію з боку влади, хоча, на думку І. Франка, він був більше соціалістичний, аніж «Громадський друг» [207, с. 26].

Дуже цікаво проаналізувати бодай побіжно, про що йшлося Франкові, коли через 20 років після видання «Світу» називав його соціалістичним? До "соціалістів" не можна зарахувати більшості авторів часопису, приміром О. Кониського, Ц. Білиловського, Б. Грінченка та ін. чи чужоземних авторів: Горація, Гете, Брет Гарта, Некрасова [754, с. 112-114]. Не можна вважати за пропаганду соціалізму й вміщені там твори М. Драгоманова. Очевидно, І. Франко вважав соціалістичними свої власні твори, які займають понад третину всього видання: із 352-х сторінок усіх (21 число) понад 200 сторінок належать йому. Художні твори І. Франка того періоду, зокрема друкована у «Світі» повість «Борислав сміється», – це прояв реалізму в українській літературі, а його літературознавчі дослідження, особливо «Темне царство» про поезію Т. Шевченка, – спроба показати еволюцію творчості найбільшого поета України від захоплення минулим у поемі «Гайдамаки» до значно ширшого розуміння патріотизму через загальнолюдські ідеали в поемах

«Сон», «Кавказ»^{*}. Соціалізм І. Франка, а водночас і «Світу» це відображення не тільки його світогляду, але думок, які нуртували серед найближчого його оточення й, врешті, привели до становлення українського націонал-демократизму – власне те, що сьогодні можна окреслити терміном “демократична і правова держава” (справедливе суспільство, не лише без соціального, але й без й національного гноблення);

3. За словами І. Франка, “упадок («Світу». – *Б. Я.*) був тяжчий, ніж упадок «Громадського друга». Бо коли той упав під ударами урядових переслідувань, то «Світ» загас серед байдужості публіки, задля розтічи тих, що повинні були бути його співробітниками” (207, с. 27).

Проте попри недовге життя, часопис «Світ» став провісником майбутнього соборного журналу, а його видавці – І. Франко та І. Белей – істотно збагатили свій досвід. Історія зі «Світом» демонструвала ще одну рису ментальності нашого народу – емігранти, зокрема М. Драгоманов, практично припинили співпрацю, тому що там друкували твори письменників Наддніпрянщини, поглядів яких вони не поділяли. Це стало важким ударом по Франковому видавничому проєкті. А без згуртування в той час усіх інтелектуальних сил України доля соборного періодика була наперед приреченою. Створити загальноукраїнський белетристичний часопис європейського рівня, тепер уже з могутньою і матеріальною, і моральною підтримкою всього українства, І. Франко спільно з М. Грушевським та В. Гнатюком змогли аж у 1898 р., коли розпочато видання «Літературно-наукового вісника».

^{*} Треба зазначити, що саме через гострі справедливі оцінки шовіністичних тенденцій у творах російських письменників, зокрема й О. Пушкіна, різких висновків щодо утисків українців у Російській імперії, ця стаття у Т. 26. Зібрання творів І. Франка (Київ, 1980) вийшла з численними купюрами. Див.: (26, с. 39, 140, 150)].

2.5. Первістки Франкової видавничої продукції

Беручи активну участь у редагуванні часопису «Друг», І. Франко разом із І. Белеєм, А. Дольницьким, Й. Левицьким розпочали також книго-видавничу діяльність. Первістком став альманах «Дністрянка» [464], виданий восени 1876 р., який відобразив тодішні естетичні погляди та прагнення галицької молоді [129, с. 13], Про вихід у світ «Дністрянки» «Правда» повідомила вже 15 вересня того ж року і дала цьому фактові високу оцінку [846, 1873 р., № 17, с. 108]. Детально про появу альманаху ми писали в монографії «Книга, просвіта, нація» [759, с. 36-39], однак зазначимо, що він став новим словом у видавничій справі в Галичині, привернув увагу народолюбів і, зокрема Володимира Барвінського, спонукав його підготувати спільно з Сидором Воробкевичем подібний альманах «Руська хата» (Львів; Чернівці, 1876), куди ввійшли твори старших народолюбівських письменників.

Того ж, 1876 р. двадцятирічний письменник видав свою першу книжку з задуманої серії «Письма Івана Франка», що містила «Баляди і розкази», присвятивши їй “бл[ажених] дівичі Надежді”*** – Ользі Рошкевич. Разом із перекладами в збірці надруковано 14 поезій. Це було перше окреме видання творів І. Франка. Наступного, 1877 р. побачили світ ще два випуски серії, куди ввійшли три оповідання з циклу «Борислав» (вип. II) та оповідання «Навернений грішник» (вип. III) [106, с. 7; 725, с. 41]

На жаль, початковий етап видавничої діяльності І. Франка тривав недовго – від осені 1875 р до його першого арешту, що збігся в часі з припиненням виходу у світ журналу «Друг» [76, с. 38-42; 533, с. 33-43].

Подальша книговидавнича діяльність І. Франка пов'язана з «Громадським другом», «Дзвоном», «Молотом»: тоді побачили світ два його окремі книжкові видання. Це були віршовані сатири «Дума про Маледикта Плосколоба: із старих номерів випорпав Джеджалик» та «Дума про Наума Безумовича: оден листок з історії райхсрату Джеджалика» (вперше надрукована у збірці «Молот») [841, с. 110-113]. «Дума про Маледикта Плосколоба» –

один із перших гострих політичних творів молодого І. Франка, де засобами віршованої сатири розвінчується заскоружлість, антинаціональна суть діяльності москвофільського проводу в Галичині, а в «Думі про Наума Безумовича» – тема зради народних інтересів, де прототипом головного героя був Іван Наумович, що навіть не усвідомлював до кінця своїх вчинків [349, с. 48-50]. І. Франко передбачив фінал цього діяча, який покине свій народ і в 1885 р. емігрує до Росії.

Хоч обидві ці книжки невеликого формату, у м'якій обкладинці, мають всього по 16 сторінок [754, с. 80-85], ми маємо право твердити, що саме І. Франко започаткував на теренах України новітню поетичну сатиру.

З ініціативи І. Франка восени 1883 р. при об'єднанні студентів народовського напрямку «Академічне братство» утворено «Етнографічно-статистичний кружок». І. Франко написав програму його діяльності, повідомив про цю подію М. Драгоманова в листі від 27 жовтня 1883 р. Організаційне засідання відбулося 4 листопада 1883 р, про що детальну інформацію подав часопис «Діло» [832, 1883 р., № 12]. Основну увагу члени гуртка зосередили, як записано в його статуті, – “пізнавати життя і світогляд народу, пізнавати його стан економічний і духовий” [832, 1883 р., № 12]. Діяльність І. Франка в «Етнографічно-статистичному кружку» досліджували М. Возняк [405, с. 54-66], М. Мороз [606, с. 42-45], М. Ломова [578, с. 19-24], але ніхто з дослідників практично не звертав уваги на реалізацію видавничої програми гуртка. І. Франко був не тільки одним з найактивніших з його членів, виступав з рефератами, пропагував бібліографічні, етнографічні та статистичні дослідження, але став ініціатором і зреалізував його видавничі проекти – надрукував поетичну віршовану програму Етнографічної мандрівки українських студентів влітку 1884 р. через Бойківщину, Покуття, Гуцульщину (узагальнені відомості про неї [538, с. 59-67; 287, с. 110-118]) і видав її окремою книжечкою під назвою «В дорогу!» та підготував наукове видання творів покійного критика і економіста Володимира Навроцького, котрий був одним із перших, хто усвідомлював

необхідність доповнювати і підсилювати національні стремління громадською і економічною організацією [390, с. 80-81], – про що нижче. Попри критику М. Драгоманова [90, с. 86], брошура «В дорогу!» залишається оригінальним явищем у видавничій практиці І. Франка, яка своєрідно фіксує початок студентських етнографічних досліджень в Галичині [759, с. 135-138]

До окремих видань власних творів, а також альманахової літератури, які зреалізував І. Франко ще до повного розквіту свого таланту в 90-х роках ХІХ ст. є перше видання його збірки поезій «З вершин і низин» (1887) та виданих того ж року альманахів «Веселка» [38Б, а.1-3], «Ватра» та жіночого альманаху «Перший вінок» [797], які теж потрапили під цензурну заборону для поширення в Російській імперії [47, а. 292, 293, 303; 48, а. 3-9; 53, а. 25, 26, 37, 63].

І. Франко був причетний і до видання повісті Н. Ланської «Обрусителі» (перекладач з російської мови Ольга Рошкевич, криптонім ***), що побачила світ у двох частинах 1885 р. [120, т. 2, с. 291-292, поз. 3985, 3986]. Про це свідчать документи Франкового архіву [24].

Збірка «З вершин і низин» етапна в житті та видавничій діяльності І. Франка. Розпочав готувати її ще в 1882 р, а видав через рік після одруження з Ольгою Хоружинською (травень, 1886) й присвятив її дружині. Книжка мала обсяг 8 друк. аркушів, надрукована на якісному папері фонетичним правописом (кулішівкою), м'яку зелену обкладинку, оздоблену рамкою, які використовувала друкарня Товариства ім. Шевченка. Майже 70 % займала поема «Панські жарти». Зазначена на обкладинці ціна – усього 50 крейцерів, отже, вона була розрахована на широке коло читачів. Слід відзначити, що поема «Панські жарти», яку він присвятив пам'яті свого батька Якова Франка, є окрасою творчості І. Франка, художньо відображає суспільно-політичні відносини в Галичині напередодні і під час реформ 1848 р. Ця поема публікувалася ще тричі за життя І. Франка, розширювалася і доповнювалася, виходила окремими книжками [219; 220].

Збірка «З вершин і низин» побачила світ на початку липня [832, 1887 р. № 68, 20 черв. (2 лип.)]. Першим, хто відгукнувся, був критик Г. Цеглинський в часописі «Зоря» [718, с. 241-242]. Основні критичні зауваження Г. Цеглинського стосувалися надмірної революційності Франкових віршів, але він дуже високо оцінив його поему «Панські жарти». І. Франко неоднозначно сприйняв цю рецензію: він дорікав Г. Цеглинському, а пізніше О. Огоновському, що зображений у поемі священник не є ідеальним типом, яким захоплюються обидва критики. І навпаки, захищався від М. Драгоманова, що той вірить Окуневській і Кобринській, “що такого попа ніколи не було” (50, с. 31). Аналізуючи пізніше твори, які увійшли до збірки «З вершин і низин» А. Крушельницький [567, с. 35] та В. Сімович [658, с. 37] резонно доходили до суті аж надто виразної “революційності” віршів збірки, що вони не були суттю Франка-поета, а скоріше формою вислову власного “я” радикального юнака: тільки така поезія могла захопити молодь, тільки таким поетом могла вона захоплюватися. На нашу думку, саме першим виданням своєї поетичної збірки І. Франко по справжньому збурило галицьке суспільство і саме цією книжкою вийшов на всеукраїнську арену як письменник.

2.6. Наукові видання: підходи та засади

На початку 80-х років І. Франко став видавцем наукових видань. З ініціативи синів Зенона та Володимира Шухевичів наприкінці 1882 р. І. Франко розпочав працю над виданням творчої спадщини Осипа Шухевича (1816 – 1870), який навчався у Львівській духовній семінарії водночас з діячами «Руської Трійці», а ставши священником, після багатьох переміщень з села в село, служив парохом в с. Тишківці на Галицькому Покутті, залишивши за свою громадсько-просвітницьку діяльність добру славу для нащадків [568, с. 44-70; 569, с. 41-46]. Книжка під назвою «Переводи і наслідування Осипа Шухевича» [738] побачила світ у березні 1883 р. накладом В. Шухевича.

До книжки упорядник долучив переклади з Вергілія «Пісні про хліборобство» (част. 1-4) та частину з поеми «Буколіки», переклад поеми Е. Ф. Шульце «Заклята рожа», уривок з легенди Й. Г. Гердера «Хоробрий воїн» та вільний переспів поеми В. Скотта під назвою «Подорожній», додав свій власний переклад поеми Вергілія «Moretum» під назвою «Грамотика». Книжка має Франкове «Переднє слово» та дві його статті про творчість Вергілія й Е. Ф. Шульце. Окрім книгознавчих аспектів (оригінальне художнє оформлення, на нашу думку, з ініціативи сина автора, відомого етнографа Володимира Шухевича), видання цінне тим, що показує зацікавлення галицької молоді, інтелігенції класичною спадщиною та літературою епохи романтизму та бажання зробити її через переклади доступною рідному народові.

Активно працюючи в «Етнографічно-статистичному кружку», І. Франко став ініціатором підготовки до друку творів В. Навроцького [390, с. 80-81]. Реалізуючи цей проект, який був наріжним каменем діяльності гуртка, він виступив як упорядник чисто наукового видання, набувши цінного досвіду під час опрацювання спадщини О. Шухевича. Насамперед, залучив до збору матеріалів широке коло осіб, які знали покійного вченого особисто – М. Драгоманова (48, с. 374), О. Терлецького, Д. Тяничкевича, М. Бучинського, нав'язав листування з родиною, зокрема з братами Іваном, Костем та сестрою Олександрою Навроцькими [17, а. 181, 282; 18, а. 203; 16, а. 263-265; 29, а. 1-2], на підставі чого не тільки здобув рукописи недрукованих творів, вартісні етнографічні матеріали і розвідки, але й дізнався про дати його життя (18 листопада 1847 р. – 17 березня 1882 р.), низку інших цінних біографічних даних, яких не мав Остап Терлецький, коли писав передмову до цього видання тощо. За поданням комітету для видання творів В. Навроцького (І. Франко) товариство «Академічне братство» звернулося до Галицького сейму з проханням виділити окремі кошти на видавничу справу та виконання статутних цілей. 19 жовтня 1883 р. сейм виділив 250 зол. ринських, з них 150 зол. ринських для видання «Руської бібліотеки» [43, а. 25]. Частина коштів здобували з членських вне-

сків, частину – від продажу дублікатів подарованих книжок. Отже, І. Франко виступає тут не лише як упорядник, але також як активний пошукувач коштів на це видання.

Рукопис першого тому творів В. Навроцького І. Франко передав до друкарні 22 березня 1884 р. [59, а. 31зв.-32], а повідомлення про вихід у світ “«Рускої бібліотеки» нова серія, том перший, Твори Володимира Навроцького, видане з портретом і житєписом” опублікував під криптонімом М. в газеті «Діло» 30 грудня 1884 р. (збереглася рукописна копія, переписана невідомою рукою [26]). У “видавничій біографії” І. Франка вихід в світ цієї книжки був своєрідним етапом – у 28 років він стає упорядником наукового видання, підготованого за найвищими тоді науковими досягненнями, з посторінковими примітками, вказівками, за яким джерелом подано тексти. На жаль, другий том творів В. Навроцького, на який Галицький сейм виділив за допомогу в розмірі 150 зол. ринських [44, а. 1] денного світла не побачив. За документами «Академічного братства», які подають вартість друку другого тому в 334 зол. ринські [44, а. 1-2] (вартість друку першого тому накладом 500 прим. складала 284 зол. рин. – [59, а. 31зв.-32]), можна обрахувати обсяг т. 2 – 19, 5 друк. аркуша. Невідома доля усіх підготованих матеріалів, однак, на нашу думку, їх міг бачити О. Дей. Ця гіпотеза впливає з того, що в книжці «Спілкування митців з народною поезією» (1981) він опублікував деякі фольклорні записи, зібрані на прохання І. Франка в період діяльності «Етнографічно-статистичного кружка». Отже, є надія, що вони не втрачені для нас назавжди.

2.7 Видання книжкових серій

Наприкінці 70-х років І. Франко разом з друзями М. Павликом, І. Белеєм, Є. Олесницьким, Є. Озаркевичем започатковує книжкову серію під назвою «Дрібна бібліотека». Вона стала першою з семи видавничих серій, до яких був причетний І. Франко як видавець упродовж свого життя. Видавни-

цтво на громадських засадах, яке створила молодь на чолі з І. Франком, відрізнялося від існуючих тоді, що носили здебільшого комерційний характер, були організовані при друкарнях та книжкових крамницях або існували на кошти меценатів, церков, монастирів. Заслуга І. Франка в тому, що, плануючи видавати твори реалістичного змісту, він визначив завдання – забезпечити українського читача книжками, яких не могли дати тогочасні видавництва [399, с. 15]. «Дрібна бібліотека» продовжила невелику ще тоді практику видань для народу (петербурзький «Букварь южноруский» Т. Шевченка, віденські брошури С. Подолинського та О. Терлецького), пробу просвітянських видань у Львові, започаткованих 1869 р. Однак, порівняно з просвітнянськими метеликами, І. Франко з товаришами ставили собі за мету подати значно вищий рівень реалізації серійної програми, аніж це робили просвітняни. Серія «Дрібна бібліотека» призначалась для середньошкільної та студентської молоді, мала впливати на формування її свідомості.

Прийнято вважати [127, т. 3, с. 470; 725, с. 436], що в серії «Дрібна бібліотека» впродовж 1878 – 1880 рр. вийшло 14 книжок, однак, на наш погляд, сюди слід зарахувати книжку «Війна за волю» – Франковий переклад оповідання Г. Іванова (Г. Успенського, в оригіналі – «Не воскрес»), що побачила світ у травні – червні 1878 р. і стала, по суті, першою книжкою серії. У передмові І. Франко висловив думку, що проходить потім червоною ниткою через все видання серії, є його бібліологічною засадою: “Печатаючи їх повістки (спершу думалося надрукувати в окремому виданні також повість Еркмана-Шатріана «Виховання феодала») мали на оці заохотити нашу молодіж і всіх людей щирої думки до пильної уваги на наше суспільне жите” [317, с. 3]. Мабуть, через затримку з перекладом «Виховання феодала» (перекладач І. Белей) оповідання Г. Успенського побачило світ окремою книжкою. Натомість згадана повість разом з двома іншими оповіданнями Еркмана-Шатріана – «Бесідники нашого села» та «Добрі давні часи» в перекладі Романа Розмарина (І. Белей) вийшли як перша нумерована книжка серії в липні 1878 р. Отже,

всього книжок було 15, причому 1878 р. вийшло 3, 1879 – 11, 1880 – 1. Детальне дослідження книгознавчих аспектів серії, появи в світ кожної книжки серії досліджено в нашій монографії [759, с. 42-80, 237-241], нагадаємо лише про встановлені нами накладі: усі книжки друковані накладом 500 прим., за винятком праці Е. Геккеля “Звідки і як взялися люди на землі” (1000 прим.) та Е. Золя “ Довбня” (200 прим.).

«Дрібна бібліотека» впала через відсутність коштів на її видання, хоча задуми І. Франка щодо її тематики були справді грандіозні. Так не побачили світ у цій серії твори Бокля, Леббока, Маркса (передостанній розділ першого тому капіталу), Енгельса (витяги з Анти-Дюринга), компіляція з Чернишевського, Мілля, Маркса «Основи суспільної економії», Дрепера, Е. Золя (переклади першого і другого томів «Ругон-Маккарів»), М. Помяловського, Енгеля, Фохта та ін. За нашими підрахунками, у «Дрібній бібліотеці» вдалося видати заледве третину задуманого. І лише дещо з цього пізніше реалізував І. Франко в інших своїх видавничих серіях та серіях, які видавали його друзі – «Бібліотеці найзнаменитших повістей» при редакції часопису «Діло» (видавець І. Белей) та «Русько-українській бібліотеці» (видавець Є. Олесницький). Підтвердженням великосяжних видавничих планів І. Франка 80-х років ХІХ ст. є його записні книжки [3; 4], а також листування з колегами, опубліковане в 48–50 томах Зібрання творів [94], збірниках [81; 83–88; 90; 91], неопублікованих листах до письменника [18-25].

Спробою продовжити задумане стала видавнича серія «Наукова бібліотека», перший випуск якої, а саме «Нарис історії філософії» Е. Ф. Шульце побачив світ приблизно в середині травня 1887 р, що підтверджується в листі до М. Драгоманова, писаному приблизно 24 травня 1887 р. (49, с. 114). Того ж таки 1887 р., наприкінці грудня з’явився і наступний випуск серії – книжка М. Павлика «Про русько-українські народні читальні»¹. Але цей другий випуск (нумерація I – III) став і останньою

¹ Готуючи цю книжку М. Павлик провів одне з перших в Галичині анкетування [40].

книжкою серії «Наукова бібліотека» – кошти на видання сягали майже 200 гульденів (49, с. 135), про що у січні 1888 р. І. Франко сповіщав М. Драгоманова.

У статті « Журнальні плани Франка в рр. 1884 – 86» М. Возняк дуже точно охарактеризував обставини, в яких народилася ідея видавничої серії «Наукова бібліотека», вона “випливла саме з журнальних планів Франка у попередніх роках й перемінилася опісля в «Літературно-наукову бібліотеку». Одна й друга здійснила частину того, що мало увійти в планований журнал Франка, але перша частина появилася в світ щойно в Франковому журналі «Житє і Слово»» [400, с. 87].

Детальніше книгознавчі аспекти серії «Наукова бібліотека» висвітлені нами [759, с. 151–166, 242-244]. Підсумовуючи відзначимо, що видаючи книжкові серії «Дрібна бібліотека» та «Наукова бібліотека», І. Франко набув певного досвіду, а тематика, оформлення та спосіб видання були на рівні передового досвіду того часу.

2.8 Донесення книжки до читача: легальні і нелегальні форми, видання контрафакцій

Попри колізії з австрійською владою, яку в Галичині в основному уособлювали урядовці польської національності, видання «Друга», «Громадського друга», «Дзвона», аналізованих окремих книжок і видавничих серій – це все-таки були легальні видання. Ще у 1878 р. І. Франко та М. Павлик розпочали публікацію законспірованих видань – “контрафакцій” [763, с. 558]. Цьому сприяло зближення з редакційним комітетом робітничої газети «Праца», і, зокрема, з відомим організатором робітничого руху в Галичині Антонієм Маньковським (1837 – 1899), ініціатором і першим головою з 1869 р. «Товариства взаємної допомоги львівських ремісників», керівником першого в Галичині страйку львівських друкарів (1870), який з 1875 р. був директором Першої спілкової друкарні у Львові [804, с. 1462]. В 1878 р.

І. Франко та М. Павлик в друкарні А. Маньковського надрукували під псевдонімом «М. Ткаченко» дві нелегальні книжки. Перша – «Мартовское движение студентов Киевского университета 1878 года» російською мовою [591], побачила світ влітку, а друга, під назвою «Нова віра на Україні» [623], українською мовою, невдовзі за нею. Впродовж довгого часу авторство цих книжок помилково приписували М. Павликові, а прізвище «М. Ткаченко» розглядали як його літературний псевдонім [98, с. 367]. Як нам вдалося з'ясувати, автором першої книжки, рукопис якої нелегально передано з Києва, був Іродіон Житецький, колишній студент Київського університету, родом з Полтавщини, відрахований за участь у березневих подіях та виселений спочатку у В'ятську, пізніше переведений в Астраханську губернію, майбутній дослідник життя калмицького народу [683, с. 7-170; 247, с. 202]. Друга книжка – це Павликів переклад статті революціонера-народника та публіциста (народженого на Вінниччині) Івана Ковальського, яка була надрукована в п'ятому номері журналу «Отечественные записки» 1878 року [91, т. 2, а. 316-317; 598, с. 6-7]. До Галичини в той час були передані нелегально й інші рукописи, але їх надрукувати не вдалося [75, с. 120].

Того ж 1878 р. без зазначення прізвища автора вийшла польською мовою брошура І. Франка, яку він в листуванні з О. Рошкевич називав «Katechizm socjalistyczny» (48, с. 130, 133). Згадана брошура (в сучасних бібліографічних її прийнято називати «Co to jest socjalizm») – один із найкращих на той час викладів економічного вчення Маркса [725, с. 438]. Після її виходу в світ І. Франко стає редактором (непідписним) газети «Prasa» [384, с. 114-138] і робить спробу перетворити орган львівських друкарів на загальноробітничу газету, де мали друкуватися статті й українською мовою (26, 176). На нашу думку, ця реорганізація часопису відбулася з ініціативи саме І. Франка. Підтвердження цього є в працях Івана-Павла Химки [792, с. 72-73], хоч В. Найдус намагається переконати, що ініціатором перетворення «Prasy» в загальноробітничу газету був польський емігрант Людвик Варинський, який зустрічався із львівськими соціалістами в жовтні

1878 р. [809, с. 54]. Взагалі тема українсько-польських та українсько-литовських видавничих стосунків 70-х років XIX ст., дуже широка та цікава, досліджена нами раніше [759, с. 95-97, 123-127], висвітлена у працях Я. Грицака [434, с. 74], К. Дунін-Вонсович [789, с. 20-52], В. Найдус [809, с. 54-57], Е. Горнової [795, с. 81-82], І.-П. Химки [716, с. 41], М. Хаясаки [714, с. 249-250].

Наприкінці 70-х років І. Франко з товаришами активно кольпортували женеvські видання М. Драгоманова, не тільки активно розповсюджували їх в Галичині (Львівщині, Дрогобиччині, як це було з драгоманівським виданням поеми Т. Шевченка «Marija, maty Isusowa», надрукованої українською мовою латинським алфавітом [435, с. 51-54; 437, с. 14; 725, с. 120-123], а й організовували шляхи нелегальної пересилки женеvських та львівських видань на територію Російської імперії. Певний час зв'язковою ланкою був Федір Вовк [571, с. 116], який жив недалеко від російсько-румунського кордону, наймав для передання через кордон селян, мав навіть своїх агентів, які цих селян наймали. Траплялося, література не доходила за призначенням. Так, 14 вересня 1879 р., царські прикордонники за доносом знайшли в чагарнику біля села Солтанешти велику партію женеvських та львівських видань (твори М. Драгоманова, І. Франка, журнал «Громадський друг» та ін.), загальною кількістю 790 примірників [50, а. 29]. Про це міністр юстиції особисто доповідав цареві Олександрові II, винних селян після арешту і довгого слідства заслали у внутрішню губернію імперії.

До речі, квітневого 1878 року випуску журналу «Громадський друг», номери якого конфіскувала львівська прокуратура, в тій партії було аж 195 примірників [50, а. 28 зв.], з чого можна зробити висновок: або видавці вміло приховували частину накладу, або у Першій спілковій друкарні під управою А. Маньковського низка видань І. Франка та М. Павлика насправді друкувалася значно більшим накладом, ніж про це знала влада. Такі методи видавці використовували, друкуючи інші нелегальні львівські видання.

Царська влада жорстоко переслідувала й тих, у кого виявляли ці видання. Під час обшуку в квартирі студента Київського університету В. Янушкевича знайшли львівські альманахи «Дзвін» і «Молот». Спочатку відпустили, під нагляд поліції, а 23 жовтня 1879 р. заарештували повторно, відрахували з університету і вислали в Олонецьку губернію [52, а. 5, 20].

Не можемо стовідсотково стверджувати про причетність І. Франка до партії книжок, які конфіскувала Волочиська митниця 22 листопада 1887 р., оскільки документи про це розшукати не вдалося. Але його участь у цій акції не виключається. Серед конфіскованих видань були книжки і періодика, які видавав І. Франко: примірники часопису «Друг» (1876), «Світ» (1882) [69, а. 37], три примірники книжечок серії «Дрібна бібліотека» (без зазначення назви) [69, а. 37зв.] та примірник випуску цієї ж бібліотеки під назвою «Довбня», з обірваною обкладинкою [69, а. 38], які не мали права поширюватись за Збручем. Знову ж 22 січня 1890 року російський цензор підтвердив заборону розповсюдження на території російської імперії Франкового оповідання «На дні» зі серії «Дрібна бібліотека», ч. 14 [76, с. 143], а 6 січні 1891 р. казки «Лис Микита» [76, с. 153]. І цей список можна продовжити. Фактично аж до послаблення тиску на українську культуру після революції 1905 р. (за винятком хіба що збірки оповідань «В поті чола», Львів, 1890) Франкові твори практично не мали права бути доступними для наддніпрянських читачів.

* * *

Отже, підсумки книгознавчих засад І. Франка та його видавничої діяльності від часу приїзду на навчання до Львівського університету до початку 90-х років XIX ст.

Ситуація, що склалася в Галичині в останній чверті XIX ст., насамперед перехід еліти польського народу ще раніше на співпрацю з чинною владою Габсбурзької монархії, з'ява москвофільства та захоплення москвофілами головних українських інституцій в краю, змусило старших народо-

ців та радикальну молодь, лідером якої став І. Франко, шукати нові, ефективні методи для поступу національного руху, виведення його з чисто літературних зацікавлень і спрямувати також на політичне і економічне поле. Консерватизм старшого покоління народовців був зрозумілим, проте радикальна течія молодих не тільки вносила нові ідеї, які нуртували в Європі, але й спонукала лідерів народовського руху активізувати свою діяльність. Зрозуміло, що вихід на політичну арену молоді пожвавила також і противників національної орієнтації – місцеву владу, яка ще перед тим перейшла в руки польської аристократії та галицьких москвофілів, що стали на пряму службу російському царизмові і який дуже уважно слідкував за розвитком політичної ситуації в Галичині. І місцева влада, і москвофіли вдалися до практики доноництва. Саме зусиллями антиукраїнських сил були спровоковані “соціалістичні” процеси 1876 та 1877 років. Арешти лідерів галицької молоді О. Терлецького, М. Павлика та І. Франка, окрім прямого удару по їх особах, мали на меті також скомпрометувати їх в очах назагал консервативного галицького суспільства, що, до певної міри, дало певний ефект, а Франкові зруйнувало його перше кохання з Ольгою Рошкевич, про що багато написав Р. Горак у згадуваних нами численних наукових студіях і есеях.

Однак саме в 70-х роках XIX ст. молода плеяда галичан, попри різну ступінь радикальності, започаткувала нові поступові кроки в методах і формах громадсько-політичної та освітньої діяльності. Велике значення відіграла також активізація контактів галицьких і наддніпрянських діячів, причому зі старшим і молодшим поколінням громадівського руху підтримували зв'язки і старші, і молодші народовці. Швейцарський центр української еміграції під керівництвом М. Драгоманова розширював обрії суспільно-політичної думки і мав добрий ґрунт насамперед в колах молоді галицької інтелігенції. І хоч сам М. Драгоманов сповідував федералістичні ідеї, його вплив на галицьке суспільство важко переоцінити – володіючи гострим і критичним розумом, твердим характером і європейською освітою, він, образно

кажучи, був тим великим дзвоном, подзвін від якого відлунював в усіх кутках української етнічної території під різними політичними режимами.

Однією з головних складових розвитку національного руху стало різке зростання друкованої продукції рідною мовою – створення нових періодичних видань, започаткування практики наукових видавництв. Усе це стало головною передумовою переходу в 90-х роках ХІХ ст. національного руху в заключну фазу – боротьби за незалежність, створення самостійної соборної Української держави.

До початку 90-х років ХІХ ст., відколи І. Франко заявив про себе як вельми талановитий літератор, активний суспільно-політичний діяч, він остаточно сформував свій світогляд: від захоплення в 70-х – на початку 80-х років соціалістичними теоріями, зокрема лассалівсько-марксівськими концепціями, він, ставши однією з найосвіченіших особистостей свого часу, дійшов висновку, що за народницькими, пролетарськими, соціалістичними та радикальними гаслами в Росії та Австро-Угорщині часто ховаються експансіоністські імперські інтереси панівних націй. Саме блискуча освіта та постійна самоосвіта, патріотизм привели його до національно-патріотичних переконань. Це було природньо і логічно, оскільки український націоналізм в усій своїй історичній тяглоті є демократичний [495, с. 85]. І якщо в другій половині 80-х років у світогляді І. Франка спостерігаються ще елементи дуалізму, то з другої половини 90-х років він чітко стоїть на позиціях створення національної держави, яка єдина забезпечить вирішення соціальних і економічних проблем українського народу. Найяскравішим висловом цього стали Франкові статті початку ХХ ст. і поема «Мойсей» (1905). Саме на таких засадах він провадив свою подальшу видавничу діяльність у 90-х роках ХІХ – на початку ХХ ст.

Вважаючи винахід друку найважливішим досягненням людства (45, с. 29-30), у 70 – 80-х роках І. Франко сформулював основні книгознавчі та видавничі засади, окреслив три групи популярних видавництв, висловив думки щодо систематичності функціонування

видавництв. Стаття «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити людові видавництва» (45, с. 187-203) стала прозірливою. З незначною корекцією (науковими виданнями НТШ та УРВС) саме такий поділ був аж до постановня незалежності Західно-Української Народної Республіки, функціонував в Галичині і в часи панування Другої Речі Посполитої. Важливими є висловлювання І. Франка про ставлення до текстології власних творів (1, с. 20) – користуючись авторським правом у пізніших передруках виправляв мову відповідно до тенденцій її розвитку.

І. Франко з друзями стали в Галичині фундаторами радикальної журналістики, первістком якої був студентський журнал «Друг». Його продовженням після відбуття незаслуженого покарання молоді став журнал «Громадський друг», далі – неперіодичні збірки «Дзвін» та «Молот». Після їх упадку під ударами влади І. Франко, усвідомлюючи значення періодики, разом з І. Белеєм створили перший соборницький часопис «Світ» – фактичного передвісника журналу «Літературно-науковий вісник». І хоч життя цього часопису було недовготривалим (виходив із січня 1881 до вересня 1882 р. накладом всього 300 прим., упав через неготовість суспільства до такого видання) його значення для української видавничої справи непересічне. Узагалі аж до переходу співредактором «Літературно-наукового вісника», І. Франко мав постійні проблеми різного характеру з виданням саме періодики. Це були невдачі з заснуванням газети «Нова основа», яку розрекламували видавці «Дрібної бібліотеки» [759, с. 113], вихід у світ єдиного числа журналу «Товариш» з його конфіскацією з боку влади. І хоч І. Франко через два місяці “видер 1-й номер з зубів поліції” (49, с. 178) через безпідставні звинувачення І. Франка та нездатність молодих радикалів К. Трильовського й В. Будзиновського провадити видавництво, другий номер так і не побачив денного світла. Але попри ці невдачі у 80-х роках періодичні видання, до народження яких приклав свій розум І. Франко, стали яскравим явищем видавничого процесу галицьких українців, започаткували появу в краю радикальної журналістики.

Ще на зорі своєї видавничої діяльності, співпрацюючи у видавничім комітеті журналу «Друг», І. Франко розпочав видавати альманахову літературу. Трохи пізніше (1879) І. Франко став зачинателем віршованих сатир («Дума про Маледикта Плосколоба», «Дума про Наума Безумовича»), віршованої програми студентської мандрівки 1884 р. під назвою «В дорогу!», першого видання етапної для його творчості власної збірки поезій «З вершин і низин» (1887) та цінних альманахів «Веселка», «Ватра», співтворцем першого жіночого альманаху «Перший вінок» (усі – 1887 р.). Попри редакторсько-видавничу працю, пошук коштів, участь у розповсюдженні цих видань [766, с. 6], рекламу [293; 295; 296; 297] кожне з них було яскравим виявом української культури, відображало досягнення української поліграфії та художнього оформлення і всі вони мають непересічне значення в історії українського друку.

У 70-х роках ХІХ ст. І. Франко з товаришами започаткували і зреалізували появу в світ двох видавничих серій нового типу – «Дрібна бібліотека» (1878-1880) та «Наукова бібліотека» (1887), які були в руслі тодішніх європейських тенденцій, відзначалися оригінальністю підходу і мали свій розвиток і продовження ще в п'яти видавничих серіях, в яких він брав участь у 90-х роках ХІХ ст. – на початку ХХ ст.

У 80-х роках, видавши творчу спадщину О. Шухевича («Переводи і наслідування», 1883), а в рамках співпраці в «Етнографічно-статистичному кружку» – перший том творів Володимира Навроцького (1884), І. Франко набув цінного досвіду як видавець наукової книги. Пошукова текстологічна праця, примітки і коментарі стали фундаментом знань і досвіду під час підготовки величезного масиву наукової продукції Наукового товариства ім. Шевченка, в якому І. Франко був непересічним фахівцем і авторитетом, видаючи низку неперевершених, фактично академічних, видань творів української класики, велику кількість наукових праць та видавничих серій.

Саме І. Франко та М. Павлик започаткували в Галичині видання *контрафакцій* – законспірованих видань з навмисно неправильними вихід-

ними даними. За вірець могла бути вперше вжита в Україні вимушена практика Києво-Печерської та Чернігівської друкарень, які після 1720 р., щоб обійти царську заборону друкувати тексти з українськими мовними особливостями, в такий спосіб ховалися від цензури Російської імперії.

Подання неправильних вихідних даних (брошуру «Co to jest socjalizm» надруковано у Львові, а не в Ляйпцігу) мало на меті відвернути увагу влади від осіб, які згуртувалися навколо робітничої газети «Praca» й уникнути імовірних переслідувань [38А, а.45-66]. Використавши видавничий псевдонім «М. Ткаченко» І. Франко та М. Павлик не тільки надрукували праці наддніпрянців І. Житецького та І. Ковальського, а й організували, поряд з іншими своїми виданнями, нелегальний кольпортаж їх на територію Російської імперії. Як випливає з наших студій, журнал «Громадський друг» та й, мабуть, інші переслідувані тоді видання, виходили більшим накладом, ніж про це знала влада. Можна зробити висновок, що наприкінці 70-х років І. Франко з товаришами широко використовували як легальні, так і нелегальні шляхи поширення української книжки, започаткували широку практику друку контрафакцій.

Отже, книгознавчі засади І. Франка, його видавнича практика разом з однодумцями у 70-х – 80-х роках ХІХ ст. були широкими і рясногранними. Вийшовши на арену суспільно-громадської праці, ще будучи студентом, Франко голосно заявив про себе в середині 70-х років, а його видавнича діяльність стала важливою складовою політичного та національного руху в Україні, підносила свідомість української людності краю, підкреслювала відрубність українців і від росіян, і від поляків. Хоч І. Франко і його оточення різнилися в поглядах зі старшим поколінням української галицької інтелігенції, вони спільно з народовцями боролися за широку автономію краю [814, с. 143], домагалися, щоб друковане слово доносило до українців Галичини новітні ідеї, розширювало світогляд, а, отже, сприяло ростові культури рідного народу. Попри несприйняття радикалізму молоді з боку старших, творчість І. Франка, його активна видавнича діяльність та зусилля щодо по-

ширення української книжки, сприяли пожвавленню видавничого процесу в Галичині в цілому, мали великою мірою просвітницьке значення насамперед в середовищі середньошкільної та студентської молоді, змушували покоління старших народовців активізувати громадську і політичну працю, піднести рівень діяльності «Просвіти», започаткувати провідний український щоденник «Діло» (1880), створити на зламі XIX – XX ст. провідне українське видавництво – Українсько-руську Видавничу Спілку, врешті перетворити (спільно з діячами Наддніпрянщини після переїзду до Львова М. Грушевського) літературне Товариство ім. Шевченка в наукове – фактично в першу новітню Академію наук українського народу.

РОЗДІЛ 3
ІВАН ФРАНКО ЯК ВИДАВЕЦЬ
У ПЕРІОД ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ СТРУКТУРАЛІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (90-ті РОКИ ХІХ ст.)

3.1. Новий етап видавничої діяльності:

«Літературно-наукова бібліотека»

На зламі 80 – 90 років ХІХ с. український національний рух переходить у свою найвищу, модерну або політичну фазу: розпочинається період громадсько-політичного структурування суспільства, створюються перші політичні партії, висувається постулат про майбутню незалежність народу. На той час, сформувавшись світоглядно (про це в підрозділі 2.1), І. Франко зайняв чітку позицію щодо розв’язання соціальних питань через створення національної держави. Ставши одним із чільних засновників Русько-української радикальної партії (1890), а далі Української національно-демократичної партії (1899), І. Франко розпочав ревізію марксизму й прозріло передбачив його неспроможність у теоретичній та практичній площинах. Будучи відомим як письменник і громадський діяч, І. Франко приступив до здійснення нового та перспективного проекту – випуску видавничої серії «Літературно-наукова бібліотека». Зі середини 90-х, паралельно з нею, дотримуючись ідеологічного напрямку Русько-української радикальної партії, ще до початку професійної праці в Науковому товаристві імені Шевченка та в Українсько-руській Видавничій Спілці, він видаватиме також серію «Хлопська бібліотека».

* * *

«Літературно-наукова бібліотека», третя з черги видавничих серій Франка- видавця, посідає особливе місце в його біографії. До того, як відо-

мо, поряд з окремими виданнями, якими заявив про себе І. Франко українській спільноті, побачили світ вже дві його видавничі серії – «Дрібна бібліотека» та «Наукова бібліотека». Перша книжка «Літературно-наукової бібліотеки» з'явилася 1889 р. На той час творцеві цього видавничого проекту було вже 33 роки. Без перебільшення можна констатувати, що, започаткувавши «Літературно-наукову бібліотеку», І. Франко вже був неформальним лідером усієї галицької молоді, увійшов у zenit своєї творчої діяльності, що не могло не відбитися на змісті та якості творів, які побачили світ у цій видавничій серії. Якщо дивитися ширше, то крок за кроком він сягав тієї вершини, до якої ніхто, окрім Т. Шевченка (не будемо торкатися справді геніальної спадщини Лесі Українки), з його попередників, сучасників та, врешті, й наступників наблизитися не зміг.

Зробивши ці зауваги, спробуємо коротко подати історію появи у світ та бібліографію серії «Літературно-наукова бібліотека».

Невдача зі заснуванням журналу «Товариш» у 1888 р. змусила І. Франка повернутися вже наступного року до відновлення книжкової серії. В листі до М. Драгоманова від 19 листопада 1888 р. І. Франко висловлює намір продовжити «Наукову бібліотеку». Обговоривши ці питання з М. Павликом, вони вирішили, “що краще буде розширити крихту її програми на «Науково-літературну бібліотеку» і видавати в форматі таким, як була «Бібл[іотека]» Олесницького, і випускати в світ маленькими книжечками, по дешевій ціні (10–20 кр[ейцерів]), та зато частіше” (49, с. 183). На продовження (а фактично на почин нової) видавничої серії, І. Франко вирішив витратити свій гонорар за оповідання «Гава», що виходило у видавництві «Просвіта». Далі він ділиться з М. Драгомановим найближчими планами. Першою книжкою видавець хоче бачити спомини М. Драгоманова, яку віддає ще цього тижня до друку. Він має намір друкувати у “бібліотеці поодинокі твори Т. Шевченка з критичними і історико-літературними вводами, далі твори других письменників, важніші народні пісні і т. ін.” (49, с. 183).

Видавець планує помістити переклади Верна про релігію і Вельгаузенна «Коротка історія жидів». Як бачимо, ідеї не нові, бо ці твори планувалося видати вже давніше в «Науковій бібліотеці». М. Драгоманов відповів 3 грудня 1888 р. лаконічно: “Про Ваш новий план «Науково-літер[атурної] бібліотеки» можу тільки сказати, що можна й так! Аби виходила!” [90, с. 281].

Якщо розглядати справу, враховуючи реальні обставини, таке вирішення проблеми було правильним: І. Франко, не маючи великих прибутків, заробляючи на хліб насущний “в наймах у сусідів”, не міг заходити в борги, друкуючи, приміром, такого обсягу книжки, як «Читальні» М. Павлика*. А на дешевші книжки малого формату й покупців було більше.

З листування між І. Франком і М. Драгомановим можна зробити висновок, що перші дві книжки «Літературно-наукової бібліотеки» (будемо називати їх умовно – «мала серія») друкувалися, власне, одночасно й мали вийти до Різдвяних свят 1889 р.

Перша книжка оновленої серії, яка містила поему Т. Шевченка «Перебендя» з «Переднім словом» І. Франка, побачила світ у лютому 1889 р. Це підтверджує лист до І. М. Колесси, написаний 24 лютого 1889 р. Адресант повідомляє також, що “сими днями буде експедиюватися другий вип[уск] – «Австро-руські спомини» М. Драгоманова” (49, с. 797). Отже, в лютому 1889 р. І. Франко започаткував свою нову видавничу серію, яка виходитиме в 1889–1897 рр. – всього з’явилося 18 книжечок у 34 випусках.

Уже в першому випуску серії на звороті останньої сторінки надруковано пояснення читачам, яким має бути видання: «Літературно-наукова бібліотека» виходить від початку 1889 р. яко продовжене «Наукової бібліотеки», накладом Івана Франка. Містити буде, крім річей наукових, приготованих для «Наукової бібліотеки», також поезії, оповідання і романи живучих писателів українських, переклади писателів чужих, критичні видання наших давніших писателів і памятників нашої літератури усної й письменної, а

також спомини, кореспонденції і матеріали до історії нашої літератури і нашого духового життя. «Літературно-наукова бібліотека» виходить книжечками в неозначених речинцях. Кожда книжечка, в об'ємі 1–3 аркушів друку, коштує 10 кр. і продаєтьь осібно» [729, зв. обкл.]. З цієї програми дуже добре видно: «Літературно-наукова бібліотека» є продовженням тих малоформатних видань, які І. Франко здійснював у своїх попередніх серіях. Книжки були розраховані на широке коло читачів, а своєю дешевизною і значними засягами серія мала на меті дати українському читачеві знання, конче потрібні для самоусвідомлення українців як нації, що ставитиме в найближчому часі питання про власну незалежність.

За кількістю випусків «Літературно-наукова бібліотека» є найбільшою Франковою видавничою серією. Цю сторінку видавничої діяльності І. Франка свого часу досліджував О. Дей [453], а енциклопедичну статтю про неї написав М. Мороз [608]. Тим не менше, «Літературно-наукова бібліотека» потребує глибших студій, які б дали не тільки літературну оцінку тому чи іншому випускові книжок, а розглянули їх із книгознавчого боку, тобто з'ясували дати появи у світ, показали історичне тло, особливості друку тієї чи іншої книжки, врешті розглядали їх появу не тільки в контексті журналістської діяльності І. Франка, а власне під кутом зору всієї книговидавничої справи в Україні.

Франкова «Літературно-наукова бібліотека» виходила накладом видавця у двох серіях, яку М. Мороз чомусь називає “першою” (1889–1898) і “ноюю” (1894–1898). Певнішим видається, що оскільки ці серії мають різний формат, то першу з них (розміри книжок 13,5×10,4 см) слід називати “малою”, а другу таки “ноюю”, як хотів цього сам І. Франко. Розмір книжок “ноюї” серії – 20 ×13 см.

У “малій” серії «Літературно-наукової бібліотеки» побачили світ 34 нумеровані випуски:

* На середину грудня 1888 р. за книжку М. Павлика [627] виручено ледве 30 зол.

1. *Шевченко Т.* Перебендя. З переднім словом І. Франка. – 1889.
2. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877). Ч. 1. – 1889.
3. *Франко І.* Смерть Каїна. – 1889.
4. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877). Ч. 2. – 1889.
5. *Драгоманов М.* З історії публічного виховання в сучасній Європі. – 1890.
6. *Драгоманов М., Франко І.* Листочки до вінка на могилу Шевченка в ХХІХ роковини его смерти. – 1890*.
7. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877). Ч. 3/4. – 1890.
8. Те ж. – 1890.
9. Те ж. – 1890.
10. *Фльобер Г.* Легенда про святого Юліяна Милосердного. Переклад з франц. В. Сави. – 1890.
11. *Верн М.* Основи критики біблійної. Переклад І. Белея і І. Франка. – 1891.
12. *Кравченко У.* На новий шлях. – 1891.
13. *Е. С. [Тучапський П.]* Шевченкові ідеали і українська дійсність. – 1892.
14. *Кримський А.* В обіймах старшого брата. – 1892**.
15. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини. Ч. 5. – 1892.
- 16–20. *Драгоманов М.* Чудацькі думки про українську національну справу. – 1892.
- 21–30. *Франко І.* Іван Вишенський і его твори. – 1895.
31. *Н. С. Ж. [Леся Українка]* Українські баптисти і їх часопис «Бесіда» за 1894 р. – 1895.

ринських, а борг друкарні за їх друк склав 220 зол. ринських (49, с. 186).

* На обкладинці помилково вказано ч. 5 замість ч. 6.

** У бібліографічному списку до кн. 21–30 сказано, що книжку ч. 14 сконфісовано. І. Франко хотів надрукувати в «ЛНБ» статтю А. Кримського про Гафіза [1], але Кримський її не надіслав.

32. І ми в Європі (протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття). – 1895.
33. Не виявлено.
34. *Франко І.* Як я став казенним радикалом. – 1897.

Ціна кожного випуску окремої книжки “малої” серії – 10 крейцерів; отже, вона була розрахована на широке коло незаможних читачів. Оформлення серії – сіро-брунатна, зелено-сіра, рожева обкладинки з геометричною рамкою. У кожній книжці рекламувалася видавничка серія. Числа 1–13 побачили світ у друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, решта – в Народній друкарні під управою В. Манецького.

Одним із найцікавіших видань “малої” серії була книжечка ч. 32 «І ми в Європі». Як свідчить повідомлення в часописі «Громадський голос», “під таким наголовком надруковано в першій книжці місячника «Житє і Слово»* протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття. Мадяри власне тепер обходять 1000-літній празник своєї держави і устроїли виставу в Будапешті, стягають на неї людей з цілого світа і величаються перед ними, які то вони багаті та просвічені, та добрі, та чесні. Отож в руськім протесті розказано, яку погань виробляють мадяри з нашими братами Русинами угорськими, як їх довели до страшної бідноти, темноти та здичіння. Протест сей підписали що найсвітлійші Русини зі Львова і з ріжних сторін Галичини, радикали і народовці. Він вийшов також окремою книжкою і коштує 10 кр., а незабаром вийде для угроруських попів по-малярськи (бо вони по-нашому вже забули!), а для німців по-німецьки” [829, 1896 р., № 14, 1 серп.]. Це повідомлення є дуже цікавим. *По-перше*, свідчить, що окрема книжечка побачила світ не пізніше липня 1896 р. (протест датований 15 червня 1896 р.). *По-друге*, окрім книжки “малої” серії «Літературно-наукової бібліотеки», був ще один наклад окремої відбитки побільшеного формату 14,5×23 см, друкованої окремими сторінками (всього 9 сторінок) без титуль-

* Йдеться про [833, 1896 р., т. 5, кн. ?1, с. 1-9].

ного аркуша і без підписів^{**}. У книжці ж серії «Літературно-наукова бібліотека» цей документ підписали І. Франко, М. Павлик, В. Будзиновський, В. Охримович (за комітет справ угороруських), послали до Ради державної та крайового сейму Ю. Романчук, Т. Окуневський, С. Новаковський, Д. Остапчук і ще 38 діячів зі Львова і краю. Попри таку велику кількість підписаних, текст протесту написали І. Франко та В. Гнатюк, що підтвердив М. Павлик [117, с. 106]. Однак досі не виявлено, чи побачили світ, як про це пише «Громадський голос», книжечки «Протесту» угорською та німецькою мовами.

Про причини, що змусили видавати нову серію «Літературно-наукової бібліотеки», на останній сторінці 4-ї книжки, яка називається «Кам'яна душа» (на її обкладинці помилково надруковано чис. 34) написав сам І. Франко. Ось його слова: “Перша серія «Літературно-наукової бібліотеки» обіймає н-ри 1–30. Продовжуючи наше виданє при «Житю і Слові», ми з причин тіпографічних змінюємо формат і розпочинаємо другу серію творами, перепечатаними з «Життя і Слова»”. Далі І. Франко подає за числами 31–34 вже випуски “нової” серії (за нашою термінологією), які подаю в реєстр за номерами 1–4 [108]. Отже, до “нової” серії увійшли:

1. Пісня про Ролянда. Переклад з старофранц. В. Щурата. – 1895.
2. *Софокл.* Едіп цар. Переклад з грецької І. Франка. – 1894.
3. *Франко І.* Сон князя Святослава. Драма-казка. – 1895.
4. *Франко І.* Кам'яна душа. Драма. – 1895.
5. *Граб П.* [Грабовський], *Чернишевський М. Г.* Біографічний нарис. Додано поему М. Чернишевського «Гімн діві неба» в перекладі І. Франка. – 1895.
6. *Клоустон В. А.* Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни. Переклад з англ. А. Кримського. – 1896.

^{**} Цей єдиний на сьогодні виявлений примірник зберігається в колекції франкознавства Відділу україніки ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України.

7. *Фірдовсій*. Шаг-наме, або іранська Книга царів. Переклав з перської А. Кримський. – 1896.
8. *Заневич І.* [Терлецький О.]. Знесене панщини в Галичині. Причинок до історії суспільного життя і суспільних поглядів 1830–1848 рр. – 1895.
9. *Франко І.* Учитель. Комедія в 3-х діях. – 1896.
10. *Дідон Ф. Г., Верн М.* Житє Ісуса Христа. З франц. переклав І. Франко. – 1897.
11. *Франко І.* Для домашнього вогнища. – 1897.

Усі книжки мали однаковий формат – 20×13 см, виходили в м'яких різного кольору обкладинках. На звороті останньої подана бібліографія попередніх випусків серії. Обкладинку прикрашувала геометрично-рослинна орнаментальна рамка (відсутня у кн. 1, кн. 8), але ці рамки були різні, залежно від друкарні, де книжка набиралася. Відповідно до обсягу кожен випуск коштував від 10 до 50 кр.

Формально до останнього числа серії можна зарахувати також книжку Дж. Дрепера «Історія боротьби між релігією і наукою» (1898), надруковану як додаток до журналу «Житє і Слово» (V–VI вип., червень, 1897). Однак ця книжка не мала ні грифа серії, ні чергового числа.

Віддаючи належне дослідженням О. Дея і розуміючи, врешті, що вони несли в собі дух епохи тоталітаризму, а тому потребують переосмислення засадничих концепцій, все ж не можемо погодитися з тим, що «Літературно-наукова бібліотека» – вияв суто журналістської діяльності І. Франка, як її формулює автор. Ця, як і інші Франкові видавничі серії, є зразком такої його книговидавничої діяльності; і як журнал не замінить окремої книжки, так і книжка аж ніяк не може замінити періодичного видання. Нема потреби переконувати, що журнал і книжка все-таки різні типи видань, які мають свої вимоги і свої специфічні завдання.

І друге, можливо, значно істотніше. Під час святкування у 1898 р. столітнього ювілею відродження нашої літератури від появи «Енеїди» І. Котля-

ревського, М. Грушевський підніс гадку заснувати літературно-видавниче товариство, яке незабаром таки утворилося й отримало назву «Українсько-руська Видавнича Спілка у Львові», то ця організація, по суті, розпочала в ширшому масштабі трьома різними серіями здійснювати те, що робив своїм коштом І. Франко протягом десяти років [111]. Причому навіть назва залишилася Франкова – «Літературно-наукова бібліотека». Оскільки І. Франко до своєї хвороби на початку 1908 р. поруч із В. Гнатюком був одним із головних працівників видавництва (в “малій” серії УРВС з’явилося 117 назв книг у 162 випусках, виходили окрім белетристичних, також науково-популярні праці з природи та суспільствознавства, у великій серії – понад 150 книжок української і світової літератури), то власне І. Франка можна назвати зачинателем і реалізатором цього великомасштабного українського видавничого проекту. Саме в «Літературно-науковій бібліотеці» Українсько-руської Видавничої Спілки І. Франко зреалізував багато з того, що не міг видати власним коштом.

3.2. «Хлопська бібліотека» як зразок видавничої серії політичної партії

«Хлопська бібліотека» – до речі, жодна окрема стаття про цю видавничу серію до наших студій [752] не побачила світу* – за змістом і формою є оригінальним виданням Русько-української радикальної партії. Як усяке партійне видання, серія відображала не тільки погляди І. Франка як видавця – на неї значною мірою впливала й певна партійна дисципліна. Однак, безкомпромісний лідер галицьких радикалів І. Франко мав винятковий вплив і на формування ідеологічних засад партії, і на партійну пресу та видавничі серії, зокрема й на «Хлопську бібліотеку».

* У фундаментальному дослідженні М. Возняка «Іван Франко в добі радикалізму» [403] про цю видавничу серію автор згадує тільки один раз (с. 136); про неї нема окремої статті в жодній енциклопедії.

Серію «Хлопська бібліотека» започатковано 1896 р. Вона складалася з окремих видань (переважали публіцистичні статті), в яких І. Франко та його однодумці, передовсім пропагували програмові положення Русько-української радикальної партії та популяризували своє бачення поточного стану справ у Галичині.

Автором переважної більшості опублікованих у «Хлопській бібліотеці» статей був І. Франко. Ця публіцистика, з одного боку, вичерпно характеризує його погляди, а з іншого – є збіркою популярною версією агітаційної програми українських галицьких радикалів. На нашу думку, аналіз світоглядних засад праць згаданої серії, наприклад статей І. Франка, дозволить достатньо чітко встановити пріоритетні напрями та основні акценти агітації радикалів другої половини 90-х років XIX ст.

Праці І. Франка, що увійшли до «Хлопської бібліотеки», можна умовно поділити на чотири групи. До першої з них належить його стаття «Радикали і радикалізм» [255]*, де розглянуто основні засади світогляду радикалів та їхні найважливіші цілі. Фактично вона (як і подібна стаття Северина Даниловича) [450] є коментарем до програми РУРП на IV з'їзді партії 29 грудня 1895 р. [639]. Другу групу складають пояснення окремих напрямків політики радикалів та їхніх стосунків із деякими соціальними групами та іншими політичними рухами [252; 253; 254]. До третьої увійшли невеликі оповідання, де на конкретних прикладах (які мали або могли б мати місце в реальному житті) І. Франко показав злиденне становище простого люду в Галичині [264]. Нарешті четверта група – це його ж художні твори, написані у формі казки [287], хоча в основу їх сюжету також покладені реальні події.

Отже, бачимо, що І. Франко подавав у «Хлопській бібліотеці» різні більше й менше популярні статті, які мали одну мету – пояснити селянинові його найголовніші проблеми та показати шляхи їх вирішення. Враховуючи те, що освітній рівень селян наприкінці XIX ст. був загалом низький, автор

* Повний опис видань серії «Хлопська бібліотека» див. у додатку № 2.

був змушений уникати складних теоретичних конструкцій і пояснювати основні засади радикальної програми й тактики дій, спираючись на конкретні приклади. Разом із тим аналізовані праці І. Франка дозволяють комплексно простежити основи світогляду радикалів та пропоновані методи вирішення головних суспільних проблем того часу.

Розглянемо українську радикальну публіцистику кінця ХІХ ст. (на прикладі творів І. Франка, опублікованих у серії «Хлопська бібліотека») у двох площинах. Спочатку визначимо, на яких засадничих рисах своєї політичної програми й ширше універсально-філософського розуміння світу – наголошували радикали перед читачами-селянами. Згодом простежимо, яке смислове навантаження мають наведені в окремих творах приклади з реального життя і як вони корелюються із згаданими вище основними принципами сприйняття та вдосконалення світу, яких дотримувалися галицькі радикали.

На нашу думку, радикали і сам І. Франко, аналізуючи поточний стан справ у Галичині та свою роль як політичної партії, передовсім, наголошували на тому, що:

1) у сучасному світі від несправедливості та кривди потерпає головню простий (трудящий) люд;

2) щоб поліпшити своє життя, людям праці (а в Галичині це переважно селяни) слід активно та самостійно боротися за свої права, використовуючи досвід трудівників інших країн та об'єднавшись у потужну політичну силу;

3) боротьба за свої права є неминучою, логічною та морально виправданою, але вона в жодному разі не повинна переступати меж закону. Неправомірними є не лише заборонені законом, а й засуджувані суспільною мораллю методи боротьби (брехня, наклеп на опонентів тощо);

4) українські галицькі селяни уже мають політичну силу, яка бореться за їхні права і виступає виразником їхніх інтересів. Це Русько-українська радикальна партія. Вона є єдиною справді “хлопською” (селянською) україн-

ською партією в Галичині, а також єдиною серед українських партій, яка має чітку програму, добре обґрунтовану тактику дій і виразний намір дбати насамперед про задоволення потреб селянства, а не шукати компромісів із владою;

5) радикали підтримують вчення наукового соціалізму, хоча у їхніх поглядах є розбіжності із власне соціалістичними партіями;

6) радикали виступають проти догм і прямолінійного розуміння та впровадження в життя ідей попередників. Основне завдання – не лише відповідати вимогам часу, а й випереджати своїх опонентів, бути постійно в русі;

7) не поступаючись своїми вимогами та принципами, необхідно співпрацювати з іншими партіями та соціальними групами, не обмежуватися лише селянським середовищем. Основна мета радикалів – добробут усього суспільства, а не багатих чи бідних, робітників чи селян;

8) радикали є прихильниками просвіти в різних сферах життя, виступають за свободу слова, зборів, друку, совісті тощо, є непримиренними противниками неучтва та соціальної апатії;

9) радикали – це українська партія, отже, вони обстоюють разом із соціальними й національними права галицьких українців, прагнуть до об'єднання українського народу в одній державі. Вони не виступають проти релігії як такої, лише проти зловживань діячів Церкви.

Ці засади слід розглянути детальніше. І. Франко пояснював створення та практичну діяльність РУРП потребою забезпечити права передовсім трудового люду та поліпшити його життєвий рівень, ліквідувати суспільну нерівність та несправедливість. Він (як інші радикали та соціалісти) був переконаний, що люди, які виробляють матеріальні цінності, мають дуже обмежений доступ до засобів виробництва або й не мають його взагалі. Тобто працюють не на себе, а на власників фабрик чи великих маєтків. Саме це є причиною і соціальної несправедливості, і матеріального зубожіння, і фактичної нерівності у правах [255, с. 19]. Соціалісти та радикали вважали,

що не лише праця в майбутньому має бути спільною, але такою ж і власність на засоби виробництва [255, с. 19].

Отже, ми бачимо, що у виробленні стратегічного напрямку суспільних перетворень І. Франко в 1896 р. загалом поділяв погляди соціалістів. Разом із тим заслуговує на увагу той факт, що ці соціалістичні погляди своїм читачам-селянам він детально не пояснив, а обмежився фактично лише найзагальнішою інформацією. Натомість, він досить скрупульозно розглянув розбіжності між власне соціалістами й радикалами та підкреслив, що стосовно саме суспільної ролі селянства розходження в поглядах між ними досить значне [255, с. 21-29]. Видання «Хлопської бібліотеки» загалом підтверджує тезу, що І. Франко в 90-х роках ХІХ ст. ставився до соціалістичного вчення набагато критичніше, ніж раніше*.

Щоб покращити своє життя, люди мають боротися за власні права, боротися проти визиску, темноти та нетолерантності. І. Франко наголошував, що радикали не бояться такої боротьби, бо розуміють її необхідність і впевнені у своїй остаточній перемозі. Він також схилився до визначення її як боротьби не лише партійної чи навіть класової, а користувався ширшими поняттями. Аналізуючи протистояння радикалів із священиками, він писав: “Се на просвітнім полі – війна між свободою думки і досліду, а застоєм; на політичнім полі – війна між правдивим, широким демократизмом, а иньшою формою шляхетчини і клясової виключности. Радикали не лякають ся тої війни, ідуть до неї свідомо, в тім переконанню, що вона замість шкоди може принести нашому народови велику користь, розбудить його до духового життя, до самостійного думаня і самостійної праці” [254, с. 11-12].

Одночасно І. Франко наголошував: “...можна і треба з кожним противником воювати чесним оружем; тобто не користуватися лайкою, наклепами, доносами тощо” [254, с. 22]. Отже, наприкінці 90-х років ХІХ ст. галицькі радикали прищеплювали селянам переконання, що надії на покращення

* Див. підрозділ 2.2 цієї праці.

життя марні, якщо народ буде пасивний чи користуватиметься нечесними способами досягнення своєї мети. Лише постійна боротьба (без порушення закону та моральних норм) із будь-якими проявами соціальної та національної несправедливості, інтелектуальної обмеженості, а також насильства й нетолерантності в суспільстві спроможна змінити чинний стан справ. Щоправда, І. Франко у працях, що увійшли до серії «Хлопська бібліотека», не подавав окремих рекомендацій стосовно втілення ідеї цієї боротьби в конкретних акціях. Зрештою, в цьому не було й особливої потреби, адже радикали детально інформували селян про тактику дій у періодичній пресі, під час віч та різноманітних нарад.

До речі, засади радикалізму, у порівнянні з аналогічними ідеями у французькій (зокрема Е. Золя) та російській (Г. Успенський) літературах, висвітлено у Франковій статті «Влада землі в сучасному романі», що вперше побачила світ польською мовою в журналі «Myśl» 1891 р. (28, с. 176–195).

Інформуючи читачів про основні завдання радикалів, І. Франко неодноразово намагався визначити місце РУРП в українській галицькій громаді. Видання «Хлопської бібліотеки» мали просвітницько-агітаційний характер, тому в оцінках І. Франка був не лише об'єктивний аналіз, але й політична реклама. Цікавим, однак, є його вибір основних акцентів у цій рекламній акції. І. Франко передовсім наголошував на трьох аспектах:

1) радикальна партія “є правдивим здобутком тої освітної праці, яка веде ся у нас уже більше як 100 літ і має на меті відроджене русинів у всіх частях руської землі” [255, с. 17];

2) радикальна партія зі всіх руських партій найактивніша і найефективніша [255, с. 3];

3) кожен руський селянин, який хоче покращити життя собі і своїм дітям, мусить стати радикалом [255, с. 16].

Отже, достатньо чітко простежується авторська тенденція розглядати РУРП не лише як одну з кількох українських партій чи політичних рухів, а як єдину українську галицьку, справді всього народу, або, принаймні, його

абсолютної більшості – трудящого люду, адже йшлося про переважну більшість людності Галичини.

Окрім пояснення місця РУРП в українському політикумі та основних завдань партії, І. Франко у виданнях «Хлопська бібліотека» детально пояснив ще дві ключові, на його думку, теми. Це спільні та відмінні риси у програмах соціалістів і радикалів, а також ставлення радикалів до релігії та їх стосунки з греко-католицькими священиками.

У програмі РУРП було записано, що партія стоїть “на ґрунті наукового соціалізму” [640, с. 2]. Вище вже зауважено, що в середині 90-х років ХІХ ст. І. Франко не відмовлявся від найзагальніших соціалістичних принципів; зрештою, він у своїй публіцистиці не міг сперечатися з програмою партії, до якої належав. Зазначивши, що погляди радикалів та соціалістів збігаються щодо загального прагнення до свободи слова, совісті та розвитку громадського життя, І. Франко підкреслив, що радикали й соціалісти працюють у різних середовищах (селянському й робітничому), а тому тактика їх дій помітно відрізняється [255, с. 21].

Фактична ж різниця в поглядах на майбутню організацію трудящих виходила за межі тактичних розбіжностей. Так, якщо соціалісти пропонували працювати лише з пролетаріатом (і промисловим, і сільським), вважаючи лише пролетарів рушійною силою майбутніх соціальних змін, то радикали, за словами І. Франка, вважали, що освідомлювати й організовувати слід усіх селян, а не лише наймитів, не допускати їх розорення, обезземелення, працювати без різких рухів, крутих перевертів, а методично й поступово, наголошуючи передовсім на просвіті та соціальній згуртованості [255, с. 28-29].

Показовим, на мою думку, є й визначення, яке І. Франко дав 1898 р. в основі програм соціалістів і радикалів. Цією основою він вважав “упорядковане, організацію праці таку, щоб чоловік чоловіка не кривдив і не користувався плодами чужого труду” [252, с. 7]. Тобто наголос зроблено не на класовій боротьбі чи швидких революційних змінах у суспільстві, а на справедливій організації праці та належному соціальному захисті всіх громадян.

Ще одним важливим питанням, яке І. Франко прагнув пояснити читачам-селянам, було ставлення радикалів до релігії і причини їх протистояння з духовенством. Він аргументовано спростував тезу, нібито радикали – це атеїсти та вороги Церкви. *По-перше*, писав І. Франко, радикали як політична партія взагалі не втручаються у справи релігії [253, с. 7-8], *по-друге*, “виховуючи народ в радикальній дусі [...] ми виховуємо народ в правдиво релігійнім, в правдиво християнським дусі” [253, с. 8], адже розум і просвіта (засадничі основи радикальної філософії) “не суперечні релігії і правдивій релігійності, але противно, мусять бути їх головною основою” [253, с. 9-10].

Про стосунки зі священниками І. Франко писав різкіше, у виразно полемічному стилі. Так сталося, що саме священники були основними опонентами радикалів і боролися з ними за вплив на селян, досить часто використовуючи проти них неправдиву інформацію. І. Франко чітко заявив, що зі священниками як соціальною групою порозуміння бути не може, бо вони є ворогами поступу і просвіти [254, с. 10-12]*. Істотним є також його твердження, що “не попи удержали руську народність, а хлопи” і не попівська, а хлопська радикальна політика буде її розвивати [254, с. 22]. Разом із тим радикали не відмовляли священникам у праві “пристати до хлопської, радикальної і правдиво радикально-руської політики”, яка передбачала б незалежність духовенства в політичних справах і солідарність зі своїми парафіянами-селянами [254, с. 23-24].

Нарешті, важливим є Франкове визначення РУРП та її політики як “правдиво національно-руської”. Партія у своїй програмі задекларувала прагнення домагатися політичної самостійності українського народу [639, с. 2] і мала працювати над поглибленням національної свідомості українців [640, с. 7]. Цікаво, що позиціонуючи РУРП як українську партію, І. Франко

* На той час це відповідало дійсності. Справа різко змінилася з приходом на митрополичий престол у Львові Андрея Шептицького (1900 р.), на що зреагував І. Франко. – Див. його статтю: «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм: Уваги над пасирьським посланієм митрополита А. Шептицького «О квестії соціальной» (45, с. 377–400).

під час аналізу світогляду та діяльності її опонентів відмовляв у праві називатися русько-українською партією лише москвофілам [255, с. 30-35]. Народовців він не згадував взагалі й фактично обійшов питання, наскільки народівська політика відповідає національним інтересам українців. Така позиція І. Франка не була позицією всієї партії, адже в тій же «Хлопській бібліотеці» Михайло Новаковський жорстко розкритикував народовців за їхню співпрацю з москвофілами в середині 90-х років XIX ст. [621].

Окремі моменти суспільного життя в Галичині у відкритій чи завуальованій формі зображені в низці інших творів І. Франка, опублікованих у серії «Хлопська бібліотека». Наприклад, в оповіданні «Свинська конституція» галицький селянин дотепно розвінчує міф, що наприкінці XIX ст. селяни живуть краще, ніж 50 років тому, бо “мають конституцію”. З цього оповідання виходить, що австрійська конституція більше користі приносить свиням, аніж людям [264, с. 3-15] невеличкому оповіданні «Звірячий бюджет» І. Франко простежив процес формування бюджету в Австрії, який мало відповідав потребам соціально незахищених громадян [178, с. 3-11]. Цікавою є також і казка «Як пан собі біди шукав». У ній І. Франко розтлумачує, що таке селянська біда для освіченого “цвіту суспільства”, який вважає ніби все знає (бо вчився у школах) і все може пояснити [287, с. 7].

Отже, серія видань для селян «Хлопська бібліотека», основу якої склали твори І. Франка, є доброю ілюстрацією основних світоглядно-філософських аспектів агітації радикалів серед галицьких селян. Аналізовані твори також виразно свідчать про поступову зміну поглядів самого І. Франка, неухильний перехід його на націонал-демократичні позиції.

* * *

Кілька слів про оформлення серії «Хлопська бібліотека». Кожен випуск мав однаковий формат, розміром 16×12 см, скромне оформлення – на титульних аркушах графічні прикраси у вигляді трьох горобчиків, метелика

над цвітом, ластівки на галузці – очевидно, це були дешеві стандартні прикраси друкарні Станіслава Манецького. Дешевизна книжечок – від 2 до 12 крейцерів – давала можливість придбати їх селянам, укомплектовувати просвітянські бібліотеки по селах і містечках Галичини. Книжечки серії виходили у м'яких обкладинках.

Видання «Хлопської бібліотеки» стало цікавим і невід'ємним явищем політично-культурного процесу Галичини:

1. Перша політична партія галицьких українців створила не тільки мережу періодичних видань: «Народ» (1890–1895), «Хлібороб» (1891–1895), «Громадський Голос» (1892–1939), «Радикал» (1895–1896) та ін. – а й започаткувала серію видань брошур, які мали сприяти виробленню радикального світогляду серед українських селян.

2. Український радикалізм був суголосним з радикальним рухом ХІХ ст. в країнах Європи, взорувався на активність радикалів Франції (Ж. Клемансо), однак мав свою специфіку насамперед через засилля польських землевласників та державних урядовців на українській етнічній території*.

3. Ініціатором створення «Хлопської бібліотеки», яка виходила накладом чільного органу галицьких радикалів, була газета «Громадський Голос», а, отже, організатором, редактором та видавцем її був Іван Франко – голова РУРП у 1890–1898 рр.

4. Оскільки освітній рівень українських селян краю був досить низький, І. Франко змушений був пояснювати селянам засади радикалізму на відповідному рівні, тому й вдавався часто до художнього відтворення проблем та показував шляхи їх вирішення через художні твори, обираючи прозорі казкові форми подання матеріалу, в т. ч. і сатиру.

* Радикальна теорія, як відомо, оформилася в 1869 р. на основі програми Ж. Сімона і т. зв. «Бельвільської програми» Л. Гамбетти. Другими після українців серед слов'янських народів у створенні радикального руху стали болгари – радикальна партія в Болгарії заснована 1906 р.

5. Вищий рівень філософських засад радикалізму І. Франко подавав на сторінках свого часопису «Житє і Слово» (1894–1897), частину напрямків якого в 1898 р. перебрав «Літературно-науковий вісник» та три серії видань «Літературно-наукової бібліотеки», що з'явилися накладом створеної 1898 р. «Українсько-руської Видавничої Спілки». Частина ідей І. Франка, сформульованих у другій половині 90-х років XIX ст. – на початку XX ст., суголосні з ідеями, які висловив пізніше його сучасник К. Поппер у трактаті «Відкрите суспільство та його вороги».

6. Випуски «Хлопської бібліотеки» виходили масовим накладом: на наш погляд 2,5–3 тисячі примірників, хоча їх дійсний наклад встановити важко через відсутність архіву «Народної Друкарні» Станіслава Манецького. Дешевизна випусків (2–12 крейцерів) робили їх доступними для широкого кола галицьких селян. А це, враховуючи низький матеріальний рівень тих, для кого призначалися видання, був єдино можливий спосіб роз'яснення та поширення ідеї радикалізму серед народних мас.

3.3. Збірка «З вершин і низин» (1893) – видатне явище української культури

Початок 90-х років XIX ст. у видавничій діяльності І. Франка був знаменний виходом у світ другого видання власних поетичних під назвою «З вершин і низин». Перше видання збірки «З вершин і низин» (1887) стало своєрідним заспівом до другого (1893) – справді вершинної за змістом і композицією книжки, яка, на нашу думку, є найвидатнішим явищем в українській літературі після «Кобзаря» Т. Шевченка.

Малознана в повному обсязі, недостатньо поцінована серед українців непересічна Франкова збірка є справжньою *terra incognita* для європейських літературознавців, врешті, як незнайомою є вся українська література. Наша довголітня праця з підготовки і видання репринтного видання збірки [176] (за нашими студіями з бібліологічного краєзнавства на сьогодні в бібліотеках і приватних колекціях збереглося не більше 150 примірників оригіналу)

мала мету також розіслати її в найкращі книгозбірні світу і таким чином пропагувати вершинні здобутки української літератури і книжкового мистецтва – відтворено унікальну сецесійну оправу книжки, яка збереглася в колекції найбільшого франкознавця і бібліофіла акад. М. Возняка.

Друге видання збірки «З вершин і низин» – велика за обсягом книжка (майже 30 д. а., 469, VI стор.) форматом 8°(19,5×13 см) стала за своєрідну антологію творчості І. Франка упродовж 20-ти років. У «Передньому слові» автор пише, що видання збірки 1887 р. ласкаво прийняли читачі й уже минуло два роки, як вичерпалося у книгарнях. І. Франко залишає стару назву, “хоч об’єм її, як усякий бачить, трохи не вчетверо більший від першого видання. Може під старим стягом не покине єї й старе щастя” [175, с. 3; див. також (1, с. 19-21)].

На відміну від першого видання збірки усі твори, які до неї увійшли, поділено на цикли, об’єднані в розділи «De Profundis», «Профілі і маски», «Сонети», «Галицькі образки», «Жидівські мелодії», «Легенди», що відображають системність поетичного мислення. Причому з погляду композиції ця збірка найскладніша з усіх його подальших книжок, де він також використовував такий спосіб укладання [611, с. 241]. Як окремий розділ книжки, надруковано поему «Панські жарти». Завершальний розділ під назвою «Легенди» складають його поеми «Смерть Каїна», «П’яниця», «Цар і аскет». До збірки увійшли всі твори з першого видання, але групування поезій за циклами змусило І. Франка дати їм логічне завершення зі значним розширенням. Якщо в розділі «Жидівські мелодії» (1887) було всього два твори, то в однойменному циклі (1893) їх було вже вісім, причому «Сурка», «У цадика», «З любови», «По людськи» – це вже невеликі поеми.

Визначальним є розділ «Профілі і маски», і, передовсім, його цикли «Україна» та «Зів’яле листя». До циклу «Україна» увійшли такі поезії: I. «Моя любов»; II. «Не пора»; III. «Ляхам»; IV. «Розвивайся ти, високий дубе» – чотири високопатріотичні вірші, котрі, як уже зазначалося, відображають світоглядні позиції автора. У першому виданні збірки побачили світ

тільки дві поезії – «Не пора» [92, с. 69-70] та «Ляхам» [92, с. 51-52]. Отже, цикл «Україна» вперше повністю побачив світ лише у другому виданні книжки. За винятком поезії «Моя любов» решта три не друкувалися в жодному виданні УРСР від 30-х років ХХ ст. аж до незалежності України. Цикл «Зів'яле листя», який складається з 20 поезій і епілогу, збільшився втричі і був опублікований як окрема збірка 1896 р. Отже, однойменний цикл із збірки «З вершин і низин» (1893) перетворився в найліричнішу і найпоетичнішу Франкову збірку, яка стала справжнім шедевром світової лірики.

У другому розділі дисертації ми вже звертали увагу на видавничі та редакторські засади І. Франка, які він виклав у «Переднім слові» до збірки (1893): відмова від хронологічного порядку друку поезій, натомість громадження їх за циклами та редагування власних творів згідно з розвитком мови. Оскільки він також не включав до збірки всього написаного, а лише, на його розсуд, особливо вартісне зі свого доробку, то збірка є композиційно струнка і художньо вивершена.

Збірка «З вершин і низин» (1893) є унікальною як книжкове явище не тільки у видавничій практиці І. Франка, бо є своєрідною, на цей раз не пов'язаною з владною цензурою, контрафакцією. На її титульному аркуші вказано, що книжка вийшла «Накладом Ольги Франко», що й приймали дослідники як абсолютну істину. Насправді цей запис не відповідає дійсності. Справжній фундатор видання на той час із різних причин захотів залишитися невідомим, що й змусило і автора, і мецената піти на такий рідкісний в українській видавничій практиці крок.

«Переднє слово» до збірки має точну дату і місце написання “Львів д. 27 марта 1893”, а значить, що саме цього дня І. Франко закінчив підготовку книжки, а вже 29 березня 1893 р. здав її до друкарні Наукового товариства імені Шевченка [59, а.241], причому у книзі замовлень відсутні будь-які записи про кошти, які мав би внести І. Франко на друк цієї книжки. Відомо, що від початку жовтня 1892 р. аж до кінця червня 1893 р. І. Франко перебував у Відні, де у проф. В. Ягича готував докторську дисертацію. За цей час

він лише двічі приїжджав до Львова: перший раз на Різдвяні вакації – про- був місяць, майже до Водохрестя, виїхав зі Львова 18 січня 1893 р. (49, с. 378), але вже в половині березня того ж року раптом знову опинився у Львові (49, с. 388) – мало статись щось неординарне, враховуючи його при- дільність з викінченням докторату. Як свідчить його листування з дружи- ною, ці два місяці перебування у Відні він був дуже обтяжений справами, бо навіть не мав часу подивитися, як пливе лід по Дунаю (49, с. 387). І. Франко нічого не згадував про планований приїзд до Львова. Напрошується висно- вок перший – до Львова І. Франка покликали якась справа, в якій був особ- ливо зацікавлений. У листі до М. Драгоманова зі Львова від 21 квітня 1893 р. пише, що йому “трапилася й ще одна річ: *найшовся чоловік, котрий згодився дати наклад на збірку моїх віршів*, і мені приходиться на гвалт збирати та переробляти мої поетичні складання. Збірник уже друкується під старим титулом «З вершин і низин» (перше видання давно вже розпродане), та в об’ємі вчетверо більшим – в 25–28 листів друку” (49, с. 389). У листі до М. Павлика від 10 травня 1893 р. з Відня (він виїхав туди зі Львова 4 травня) І. Франко знову майже дослівно повторює: “Поки я сидів у Львові, *найшовся добрий чоловік, що згодився дати наклад на більше-менше повну збірку моїх віршів*. Вона вже й друкується, досі готових 10 аркушів, а всіх буде 28–30. Ходить о то, щоб якнайшвидше розпродати книжку, і для того я, за згодою накладця, пропоную Вам ось що: оголосити в «Народі», що кожний перед- платник «Народу» може одержати книжку за знижену ціну, коли зголосить- ся і гроші пришле до кінця липня” (49, с. 394). Як правило, від таких ого- лошень користі було небагато, але І. Франко, для якого ця книжка мала ста- ти видатною віхою в житті, використовував будь-який шанс для її популяри- зації ще перед виходом книжки у світ.

Як видно з наведених вище цитат (підкреслення наше. – Б. Я.). І. Франко так про свою дружину висловлюватися не міг. Розгадку цього ці- кавого питання знаходимо в листі. І. Франка до К. Беднарського, датованому серединою травня того року, – він просить прискорити складання дальшого

аркуша (мова йде, без сумніву, про збірку «З вершин і низин»), прислати йому друковані аркуші 10 і 11. Рідко коли вони так інтенсивно листувалися – далася взнаки відсутність І. Франка у Львові. І. Франко надсилає ще частину рукопису і просить: “За грішми, коли б Вам їх було треба, удайтеся до Хойнацького” (49, с. 394). Остаточну цю гіпотезу підтвердила віднайдена нами угода між Ольгою Франко і А. Хойнацьким, укладена 12 квітня 1893 р. – одна з найбільших знахідок автора в його двадцятирічних студіях над видавничою діяльністю І. Франка. Згідно з цією угодою, А. Хойнацький надає О. Франко кошти на видання книжки поезій І. Франка. Саме ця ініціатива мецената породила пізніший великий проект І. Франка та А. Хойнацького – видання дванадцятитомника творів письменника та вченого, який, на жаль, не був зреалізований у повному обсязі, і про що детально йдеться в підрозділі 5.2 цієї праці.

Згідно з цією угодою про видання збірки «З вершин і низин» після покриття витрат накладу в 1000 примірників подальші доходи ділять порівну. А. Хойнацький бере на себе продаж книжок, облік яких веде окремо, і хід продажу можна перевірити в будь-який час. Рахунки з розпродажу буде подавати авторові кожного кварталу [19, а.81]. Угода написана рукою Антона Івана Хойнацького польською мовою, а на її звороті українською мовою рукою І. Франка зроблено такі зауваги:

- а) про торгову знижку при продажі на 25%;
- б) про розрахунки з розпродажу наприкінці кожного року;
- в) про гонорар за ведення коректи.

Умову на звороті договору підписали О. Франко й А. Хойнацький [19, а.81]. Фактично роль дружини І. Франка Ольги в історії з другим виданням збірки «З вершин і низин» звелася до укладення письмової угоди на цей історичний книжковий проект між нею і тією особою, яка справді дала кошти на нього. Це цікаво з огляду на те, чому І. Франко сам не підписував угоди: примітки чи зауваги він міг написати на надісланому А. Хойнацьким примірнику до Відня, а вже у Львові угоду підписувала Ольга

Франко. А може це був своєрідний жест уваги до своєї молодої дружини за непереборіле в серці кохання до Ольги Рошкевич. Попри всі ці гіпотези, наклад книжки субсидував Антін Хойнацький, управитель Ставропігійської книгарні*. Пізніше А. Хойнацький заступив ще й керівництво друкарнею Ставропігійського інституту, був, що ми вже зауважили, довголітнім видавцем творів І. Франка, хоч якихось відчутних доходів від цього ніколи не мав. Мотиви, якими керувався А. Хойнацький, видаючи твори І. Франка (на нашу думку був окрім усього великим українським патріотом і одним із найкращих в Україні знавців сучасної йому української книжки), він висловив пізніше в розмовах із друзями стосовно поезії О. Козловського: “без поетів будемо хлопами, які не вміють глянути вище своєї голови” [536, с. 101-102]. Власне, ця, недооцінена сьогодні книгознавцями і краєзнавцями особа, не зраджувала цим принципам усе своє життя.

Отже, маємо право повністю заперечити усталений у франкознавстві стереотип, нібито друге видання книжки «З вершин і низин» вийшло накладом Ольги Франко. Ініціатором і фундатором цього проекту був Антін Хойнацький. Гроші дружини пізніше І. Франко використав на друк свого знаменитого часопису «Житє і Слово» (1894-1897), про видання якого написано багато практично в усіх згаданих нами спеціальних франкознавчих студіях (М. Возняк, Є. Кирилюк, О. Білецький та ін.), систематичний покажчик змісту якого з передмовою уклали П. Баб'як [104].

Здавши до друкарні лише частину книжки, І. Франко змушений дослати її частину з Відня. На 19 травня він мав уже коректуру 12 аркуша (49, с. 400). В листі до А. Кримського зі Львова, датованому 20 вересня 1893 р. І. Франко повідомляє про друк книжки, якої готові вже 24 аркуші

* Про тісні контакти І. Франка й А. Хойнацького в 1887 р. свідчать Франкові листи, що зберігаються в ЦДІА України у Львові [54, с. 129], які були невідомі редколегії 50-томного Зібрання творів письменника. Ці листи вперше опубліковано нами в 1989 р. [766, с. 6].

(49, с. 415), а в листі від 7 жовтня починає частинами надсилати вірші йому для рецензії (49, с. 421).

Друк збірки «З вершин і низин» закінчено приблизно в другій половині жовтня 1893 р. – про це робимо висновки з його листа до М. Павлика: “вірші мої вийдуть сими днями”(49, с. 425). Уже 6 листопада 1893 р. І. Франко повідомляє в листі до М. Драгоманова: “На днях вислав Вам своє «З вершин і низин». Що то Ви про нього скажете?” (49, с. 432).

І. Франко приділив пильну увагу й художньому оформленню своєї збірки. Кожен вірш починається оригінальними ініціалами, а закінчується своєрідними кінцівками.

Франкові дуже залежало на тому, щоб його нове видання збірки «З вершин і низин»* здобуло належний відгук у сучасників. Він був дуже зацікавлений, щоб рецензію на збірку написав А. Кримський, який мав високий авторитет у науковому світі. В листі до І. Франка від 31 грудня 1893 р. А. Кримський повідомляє: “«З вершин і низин» здобув (жалко тільки, що без автографа). Рецензію, та й довгу, напишу неодмінно” [84, с. 134]. Власне, це була відповідь на запитання, яке поставив І. Франко А. Кримському в листі від 24 грудня 1893 р.: “Що з рецензією на мої вірші? Чи знаєте, що в галицьких газетах досі ані словечка про них? Добре ще, що «Зоря» хоч бібліографічну звістку дала, а «Діло» й того не дало. Я цікавий хоч приватно почути Вашу думку про них, коли вже з критикою якось не маю щастя” (49, с. 442).

На жаль, обіцяної рецензії А. Кримський не написав. І. Басс та А. Каспрук висловлюють думку, що причиною мала бути хвороба А. Кримського” [364, с. 308]. Наприкінці 1893 – початку 1894 рр. між І. Франком і А. Кримським велося інтенсивне листування, але там ніде не згадується ні про рецензію на збірку «З вершин і низин», ні про хворобу А. Кримського.

* Див. також [176].

М. Драгоманов теж ані словом не обмовився про отриману від І. Франка збірку – це можна пояснити хіба його великою придільністю та концентрацією уваги не на літературній, а саме на науковій творчості, до якої постійно спрямовував свого молодого колегу, як це видно з їхнього листування 1894–1895 рр.

Єдину рецензію на вихід у світ другого видання збірки «З вершин і низин» написав відомий москвофіл Юліян Яворський^{*}. Ця критична розправа під назвою «Верхи и низы современной малорусской поэзии: Критический очерк» побачила світ у москвофільському журналі «Бесѣда» на початку 1894 р. [825, с. 9–11, 25–30, 55–58, 71–75]. Ось як починає свою рецензію один зі стовпів галицького москвофільства: “Родоначальникамъ нынѣшней малорусской литературы вѣроятно и не снилось, до какихъ уродливыхъ размѣровъ раздуютъ ихъ невинныя и безвредныя начинанія близорукіе потомки, какъ исковеркають они ихъ чистыя и иделическія попытки вдохнуть въ общерусскую словесность и высокопоэтическіе звуки русскаго Юга” [825, с. 9]. Усвідомлюючи непересічне місце І. Франка у світовій літературі, автор червоною ниткою через усю рецензію проводить спробу перетягнути його до москвофільського табору, переконати писати російською мовою. Все ж треба віддати належне Ю. Яворському: там, де він торкається суто Франкової творчості, є кілька цікавих спостережень, які подаємо в перекладі з “язичія”. “Він, – пише Яворський, – можна сказати знову – перший і єдиний в українській літературі зрозумів всю натягнутість і неприродність сентименталізму і романтизму, що загніздилися у ній, і як колись Гоголь, круто переломив та змінив її течію” [825, с. 10]. З такими міркуваннями щодо збірки «З вершин і низин» варто погодитися. Є в рецензії Ю. Яворського цікаві думки щодо двоїстості в поезії І. Франка, коли в нім борються поезія з громадянською скорботою [825, с. 10], є правильне твер-

^{*} У листі до А. Кримського від 26 квітня 1904 р. І. Франко дав вбивчу характеристику провідним діячам москвофільського руху, назвавши Вергуна, Яворського і Святицького (І. Свенціцького) “докторизованими ослами” (50, с. 238).

дження, що життя наших селян – духове і побутове – мають в особі І. Франка свого найкращого виразника [825, с. 55-56]. Рецензент високо оцінює поему «Панські жарти» – тому, що в ній дуже яскраво подано настрої нашого народу під час “визволення” [1848] [825, с. 57]; врешті саме такої думки дотримувався і Г. Цеглинський. І в той же час, даючи справедливую оцінку поемі «Сурка» з циклу «Жидівські мелодії», Ю. Яворський цілковито ігнорує такий Франків шедевр, як «Асимілятори», що змістом не вписується у світогляд галицького москвофіла. Словом, попри політичну заангажованість Ю. Яворського, в його рецензії є цінні спостереження, якими не можуть нехтувати сучасні літературознавці.

І. Франко не обминув увагою появу рецензії Ю. Яворського. Звичайно, поет не погоджується з антиукраїнськими засадами рецензента, але в листі від 12 серпня 1894 р. висловив подяку Ю. Яворському за те, що він “одинокий, хто приложив скальпель критики, а народовці, так само як радикали, благополучно промовчали мою книжку” (49, с. 511). І. Франко хотів спростувати зауваження рецензента, які торкалися особи автора, а також те, що рецензент приписував йому “ненависть ко всьому руському” або надто поспішно вбачав наслідування там, де його й бути не могло – наприклад, щодо Хомякова, творів якого І. Франко не читав взагалі. Далі він зауважив, що зверхнє ставлення Ю. Яворського до індійської легенди, яке той висловив наприкінці своєї рецензії, не робить честі критикові, оскільки індійську легенду визнано як одну з перлин всесвітньої літератури, а в політичній дискусії з автором рецензії не збирається заходити, бо в цій царині уже висловився М. Драгоманов (49, с. 511–512).

Треба відзначити, що наведені думки з листа Ю. Яворському свідчать про уміння І. Франка вести виважену дискусію з політичними противниками, якими були галицькі москвофіли, і водночас віддавати належне усім, хто навіть у такий спосіб спричинився до популяризації і поступу української літератури.

Про рецензію Ю. Яворського було відомо А. Кримському. В листі від 16 липня 1901 р. зі Звенигородки він просить В. Гнатюка роздобути цю стат-

ттю Ю. Яворського і надіслати йому ” [84, с. 352] – в той час А. Кримський готував нарис про творчість І. Франка і прагнув зібрати потрібні друковані матеріали. Очевидно, звертатися до І. Франка посоромився, адже обіцяв написати рецензію на Франкову збірку «З вершин і низин» ще в 1893 р.

Друге видання збірки «З вершин і низин» унікальне не тільки змістом. Книжка надрукована на дорогому веліновому папері, а частину її примірників опрацьовано в одній з найкращих палітурень Львова – майстерні «М. Сожарського і сина» Наклад видання – 1000 примірників [59, а.145зв.-146].

Попри всі офіційні посвяти І. Франко впорядкував свою збірку з думкою про своє перше кохання – Ольгу Рошкевич. В архіві І. Франка віднайдено примірник із дарчим написом О. Рошкевич. Цей примірник [23], опрацьований у тверду обкладинку з темно-зеленого ледерину, у верхньому правому куті титульного аркуша має вкрай скромний автограф: “Шановній Пані Ользі Озаркевичевій від автора”. На корінці (хребті) книжки – тиснення золотом: “Франко «З вершин і низин»”. Форзаци світло-брунатні, з квіточками, подібні до тих, що є в «Акордах» – антології української лірики від смерті Шевченка, яку уклав І. Франко в 1903 р., а ілюстрував Ю. Панькевич*. Цей примірник збірки має свою історію. Книжку опрацьовала для каталогу архіву І. Франка відомий франкознавець Марія Деркач – акт № 611 від 10.01.1950 р., а подарувала цю книжку рідна сестра О. Рошкевич-Озаркевич – Михайлина Іванець, ув якої вона зберігалася в с. Миклашеві (тепер Пустомитівського району на Львівщині). Вельми важливий факт з галузі бібліологічного краєзнавства.

Як бачимо, різноманітних колізій довкола збірки І. Франка «З вершин і низин» не бракувало. Проведені книгознавчі та джерелознавчі студії дозволили визначити наклад видань збірки, встановити, що саме А. Хойнацький, запропонувавши власні кошти, став значною мірою ініціатором видання цієї книжки. І тільки бажання мецената залишитися невідомим, зумовило

* Про це детальніше в підрозділі 6.3 цієї праці та [740, с. 353-373].

фіктивний напис на титульному аркуші, нібито книжка побачила світ накладом Ольги Франко. А ці уточнення і є здобутком франкознавства, оскільки додають нових штрихів до видавничої біографії І. Франка, руйнують певні усталені стереотипи в розвитку української видавничої справи в Галичині.

РОЗДІЛ 4

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

4.1 Іван Франко та наукові періодичні видання НТШ : бібліологічно-бібліографічні аспекти

Як відомо, І. Франко почав працювати в Товаристві ім. Шевченка ще до його реорганізації (1892 р.) в Наукове. Власне І. Франко одним із перших висунув ідею й особисто був причетний до реформування Товариства в інституцію на кшталт європейських Академій наук, причому це було здійснено в добу бездержавності української нації. Ось як свідчить про справу сам І. Франко: “В часі, коли засновувалася поновлена «Правда», основником її запрошений був, між іншими, і я в склад комітету редакційного. На однім з засідань такого комітету по налагодженню справ редакційних зійшла розмова на тов[ариство] ім. Шевченка. Розмовляли один українець*, Барвінський і я. Всі ми були за тим, що конечно треба вже раз перемінити товариство на інституцію справді наукову, і д. Барвінський, одинокий між нами член товариства, заявив готовість на найближчих загальних зборах виступити з проектом реорганізації товариства. Ми взяли давніший статут, і я почав розбирати поодинокі його параграфи та висказувати, як би, по моїм поглядам, повинно виглядати реорганізоване товариство. Думки мої сподобалися тому українцеві, а і д. Барвінський не тільки їм не противився, а, противно, просив продиктувати їх йому як субстрат для його будучої реформи” (підкреслення в тексті моє. – Б. Я.) (46–2, 173). А ставши повноправним членом Товариства (вже реорганізованого в Наукове 14 червня 1895 р.) та одним із його керівників (член Президії НТШ від 19 лютого 1897 р.), І. Франко не тільки впливав на тематику досліджень, але й на вихід наукової продукції, тобто видавничу діяльність НТШ, власне будував її на основі ви-

* Тобто не галичанин (йдеться про Олександра Кониського).

роблених і апробованих власноруч теоретичних засад. Як відомо, І. Франко з 1899 р. – дійсний член НТШ, а з 1904 р. – почесний член цього Товариства.

І. Франко брав участь у виданнях НТШ ще й до реорганізації Товариства 1892 р. – маємо на увазі участь у редколегії журналу «Зоря» в 1883–1886 рр. (журнал «Зоря» став органом Товариства ім. Шевченка в 1885 р.). Будучи членом редколегії, І. Франко впливав на розширення тематики публікації часопису, прагнув, щоб цей журнал охопив і загальноукраїнську тематику. В різні часи в «Зорі» побачили світ його повість «Захар Беркут», драма «Украдене щастя», літературно-критичні статті, матеріали з фольклористики та етнографії, зокрема праця «Жіноча неволя в руських народних піснях». На сторінках цього часопису у 1886 р. він опублікував свою важливу біографічно-бібліографічну працю «Степань Руданській (деяки знадобы до єго біографіи)» [836, 1886, № 6, с. 95-96], а далі – додаток до неї «До бібліографіи творѳв Ст. Руданського» [836, 1886, №7, с.120]. В основній частині 41 позиція, в додатку – 24 позиції: всього описано 65 творів письменника, опублікованих в галицькій та наддніпрянській періодиці. Це був перший бібліографічний покажчик творів померлого 13 років тому в Ялті і призабутого талановитого українського поета. Про якість цього покажчика свідчить те, що його передрукували А. Кримський та М. Левченко у 1926 р. в студії «Знадобы до життєпису Степана Руданського» [563, с.102-104]. Ця бібліографічна праця послужила основою для наукового видання творів поета на кошти НТШ, про що йтиметься в підрозділі 4.2 нашого дослідження, а покажчик І. Франка залишається актуальним до наших днів.

Особливий вплив І. Франка відчутний після реорганізації «Зорі» в «Літературно-науковий вістник», після відзначення 100-ліття нової української літератури 1898 р., коли І. Франко разом із М. Грушевським, О. Маковеєм, а далі В. Гнатюком стає співредактором часопису, який перетворюється у всеукраїнський культурологічний журнал – єдиний, що виходив українською мовою аж до перенесення редакції в Київ 1907 р. На сторінках

ЛНВ І. Франко опублікував, за підрахунками А. Франка, понад 350 статей, рецензій та художніх творів [709, с. 13; 455, с. 123-129].

І. Франко активно працював у секціях і комісіях НТШ, брав участь у всіх його наукових виданнях. Аж до хвороби письменника майже в кожному томі «Записок НТШ», починаючи від першого (1895), де надрукована його рецензія на харківське видання «Сочинения Григория Савича Сковороды» (упорядник і редактор – проф. Д. І. Багалій, Харків, 1894), він публікував наукові праці, рецензії, огляди.

Співробітництво в «Записках НТШ» І. Франко почав відтоді, коли редактором видання став М. Грушевський. Власне І. Франко, а не М. Грушевський, редагував та готував до друку перший том «Етнографічного збірника», започаткованого 1895 р.^{*}, продовжував редагувати й подальші його томи.

Саме в «Етнографічному збірнику» (т. X, 1901; т. XVI, 1905; т. XXIII, 1907; т. XXIV, 1908; т. XXVII, 1909; т. XXVIII, 1910) опубліковано Франкову капітальну збірку «Галицько-руські народні приповідки», яка охопила 31091 записів із ґрунтовними поясненнями змісту й місця фіксації кожного прислів'я.

Фундаментальною працею І. Франка, що побачила світ у 5 томах серії «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» були «Апокрифи і легенди з українських рукописів»: т. 1. Апокрифи старозавітні, 1896; т. 2. Апокрифічні євангелія, 1899; т. 3. Апокрифи новозавітні. Апокрифічні діяння апостолів, 1902; т. 4. Апокрифи есхатологічні, 1906; т. 5. Легенди про святих, 1910^{**}. Але крім їхньої безсумнівної літературознавчої та джерелознавчої вартості у передмові до першого тому цього унікального в світовій практиці

* У листі до Л. М. Драгоманової від 7 січня 1896 р. І. Франко пише: “Я маю змогу вміщувати етнографічний матеріал в «Етнографічному збірнику», що видає Тов[ариство] ім. Шевченка і котрого редакцією (розуміється, негласно!) я проваджу” (50, с. 67).

корпусу апокрифів учений означив початок української бібліографії, на що звертає увагу В. Дорошенко [471а, с.23-24], і чого не фіксує навіть ґрунтовна студія Є. Пеленського та З. Кузелі «Бібліографія (історія української бібліографії)» [101,с. 966-969]. Йдеться про те, що початок української бібліографії ті, хто не читав праць І. Франка, починають з XVII ст, натомість І. Франко слушно твердить – перший український бібліографічний список є в «Ізборнику Святослава» 1073 р, а, отже, від цього індексу й слід вести історію української бібліографії (38, с. 34). Цю дату тепер використовують у своїх працях українські бібліографознавці, але у спеціальних студіях сучасних фахівців ми не знайшли покликів на І. Франка. П'ять томів корпусу «Апокрифи і легенди з українських рукописів» незаперечно засвідчують, що І. Франко є одним із найфаховіших не лише українських літературознавців, а й одним з найповажніших вчених-славістів світу: передмови, примітки і коментарі, є зразком підготовки до видання складних давньослов'янських текстів, містять у собі визначні наукові відкриття.

Як керівник філологічної секції НТШ (1898–1901, 1903–1912), І. Франко допильновував практично усі видання цієї структури. Він фактично був співредактором «Матеріалів до українсько-руської етнології», допомагав В. Шухевичу видати в цій серії його фундаментальну працю у п'яти томах «Гуцульщина» (1897–1908). А вже після смерті І. Франка в 1918 р. в томі XVIII “Матеріалів...” надруковано його працю «Моя вітцівська хата» – опис, який допоміг відтворити садибу Франків у Нагуєвичах (39, с. 243-247).

У 1906 р. історично-філософська секція НТШ започаткувала серію публікацій документальних матеріалів під назвою «Українсько-руський архів». Це мала бути друга серія «Руської історичної бібліотеки», однак, починаючи з третього тому назву серії з обкладинки знято. До 1921 р. в «Українсько-руському архіві» побачило світ 15 томів, два з них – «Громад-

** До 150-річчя від дня народження письменника цей п'ятитомник перевидав репринтним способом Львівський національний університет імені Івана Франка з передмовою Ярослави Мельник. – Див. також: [594, с. V–XLII].

ські шпихліри в Галичині 1784–1840 р.» (т. 2, 1907) та «Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р.» (т. 8, 1912 р., фактично ж книжка побачила світ у січні 1913 р.) – упорядкував, написав передмови й коментарі І. Франко.

Серії наукових видань НТШ – «Записки», збірники секцій і комісій Товариства – виходили як періодичні видання журнального типу або як неперіодичні збірники, формат і оформлення яких були академічними та однотипними. Однак, була потреба деякі праці випускати не лише в збірниках (наприклад, «Зорі», «ЛНВ», «Записках НТШ»), а й повторювати окремими відбитками. Йдеться, зокрема, про такі наукові праці І. Франка: «Жіноча недоля в народних піснях» (накладом редакції «Зорі», Львів, 1883 р.), «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман» (Львів, 1897 р.), «Наші коляди» (відбиток з «Діла», Львів, 1890 р.), «Лукіян Кобилиця» (відбиток з «ЗНТШ», Львів, 1902 р.), «Наливайко в мідянім биці. Причинок до історії легенди» (відбиток з «Наукового збірника філологічної секції НТШ», Львів, 1906 р.), «Пісня про Правду і Неправду» (відбиток з «ЗНТШ», 1906 р.), «Слово про збуренє пекла» (відбиток з «ЗНТШ», 1908 р.), «Козак Плахта» (відбиток з «ЗНТШ», 1902 р.), «Слово о Лазареві Воскресенію» (відбиток з «ЗНТШ», 1900 р.), «До історії українського вертепа XVIII ст.» (відбиток з «ЗНТШ», 1906 р.), «Нові матеріали до історії українського вертепа» (відбиток з «ЗНТШ», 1908 р.), «Студії над народними піснями» (відбиток з «ЗНТШ», 1913 р., том перший). Праця «Притча про сліпця і хромця» з'явилася як окремий відбиток з книжки «Статті по славяноведенію» (вип. II, С. Петербург, 1905 р.; відбиток – С. Петербург, 1905 р.). Отже, окрім друків праць у наукових виданнях, станом на 1910 р. І. Франко мав 13 окремих відбитків своїх більших чи менших наукових студій (від кільканадцяти до кількох сотень сторінок).

Наприкінці XIX – на початку дев'ятсотих років у «Літературно-науковім вістнику» та «Записках НТШ» з'явилася низка статей І. Франка, які відображають його книгознавчі, бібліографічні та бібліотекознавчі засади.

Слід наголосити, що І. Франко на сторінках цих наукових видань НТШ постійно публікував ширші чи коротші бібліографічні нотатки, причому частина з них не увійшла навіть до 50-томного Зібрання творів. До такого типу праць належать замітка «Бібліографічна рідкість»: «Житіє і жизнь преподобныя Маріи Египетськїя. Списано Софронієм, патріярхом ієрусалимським» [834, 1895 р., т. 6, кн. 2, с. 1-4], «Бібліографічні рідкості»: I. «Книжочка про Антихриста Лавр. Зизанія». II. «Словничок Лаврентія Зизанія» [834, 1897 р., т. 20, кн. 6, с. 2-6], «Причинок до галицько-руської бібліографії 1848 – 1849 р.», де подає опис видань, не зареєстрованих у «Гал.-русс. библиогр.» І. Е. Левицького [834, 1898 р., т. 22, кн. 2, с. 3-10], «Два автографи Францішка Смольки» [834, 1900 р., т. 37, кн. 5, с. 8-16], «Переклади українських творів» [840, 1900 р., т. 10, кн. 24 с. 53], «Die ukrainische (ruthenische) Literatur» (вперше надрукована в часописі «Aus fremden Zungen» у 1901 р. [288, с. 91-94], «До руської бібліографії XVIII в. [834, 1903 р., т. 53, кн. 3, с. 2-5]», «Із недрукованих поезій Ю. Федьковича» [840, 1904 р., т. 25, кн. 1, с. 75-76], «Памятки українсько-руської мови і літератури» (рецензія на т. 5 видавничої серії) [840, 1906 р., т. 36, кн. 10, с. 162-163], «Бібліографічна рідкість» (про польське запрошення XVIII ст., писане кирилицею) та ін. Хай то були не спеціальні праці з бібліографознавства, але навіть цими, невеликими за обсягом повідомленнями, а також своїми численними рецензіями І. Франко заявив про себе як неординарний бібліограф. Як справедливо твердить В. Дорошенко «Велику вартість мають Франкові рецензії: на показник Б. Грінченка «Литература украинского фольклора, 1777–1900», Чернігів, 1901 (див. «Записки» НТШ, 1901) і показник М. Комарова «Тарас Шевченко в литературе и искусстве», Одеса, 1903 («Записки», 1904, том 57, стор. 31-42). Особливо цінна його рецензія на Комарова» [471а, с. 22].

На більших працях з галузі бібліографознавства та бібліотекознавства зупинимося детальніше. І. Франка справедливо вважаємо одним з найкращих знавців слов'янської рукописної і стародрукованої книжки. Його текстологічні та книгознавчі студії збагатили українську науку, тим паче, що

частково ґрунтувалися на віднайдених ним джерелах, які він збирав упродовж усього життя і які збереглися для української культури завдяки його невтомній збирацькій діяльності. Як приклад такої його праці в час підготовки до друку корпусу «Пам'яток українсько-руської мови і літератури» слід згадати його статтю «Причинок до студій над Острозькою Біблією», яка вперше побачила світ в «Літературно-науковому віснику» (1907) [840, 1907, т. 80, кн.6, с. 5-8]. Автор показує себе як глибокий знавець історії появи Святого Письма в перекладах церковнослов'янською мовою. І. Франко відзначає, що колектив укладачів, який створив князь Костянтин Острозький для укладання першого повного зводу Біблії, зіштовхнувся з проблемою відсутності станом на 1580 р. низки перекладів окремих книг. Оскільки переклади Святого Письма на церковнослов'янську мову здійснювалися з грецької мови, то відсутність перекладу т. зв. третьої книги Ездри була зумовлена тим, що вона не збереглася в грецькій мові. Для вирішення цієї проблеми князь Острозький спровадив з Новгороду копії низки біблійних книг, перекладених там з латинської мови на замовлення новгородського єпископа Геннадія наприкінці XV ст. Оскільки добрих перекладачів з латинської мови в Новгороді не було, то укладачі Острозької Біблії “мусли скрізь поправляти той текст, порівнюючи його де з грецьким, а де з латинським” (37, с. 389). У власній книгозбірні І. Франка зберігався фрагмент рукопису третьої книги Ездри. Оскільки саме цього перекладу не торкався ніхто, в тому числі й російські вчені А. Горський та К. Новоструєв, І. Франко дуже ретельно дослідив наявний в нього рукопис та відповідне місце в Острозькій Біблії.

Проаналізувавши текст рукопису і друку, І. Франко відзначив, що в рукописі вжито давніші і в основному правильніші форми церковнослов'янської мови, ніж у друкованому тексті. Якби дослідник (тут він засвідчує себе фаховим книгознавцем) не був впевнений, що давньоруського тексту третьої книги Ездри таки не існувало, він міг би твердити, що віднайшов невідомий досі давніший переклад біблійного тексту. Навпаки, І. Франко доходить висновку, що “копія роблена не механічно, а з певною ідеєю *sui*”. Далі вчений,

взявши за основу найкращі латинський (Фабриція) та німецький (Гуккеля) тексти, показує недоладність острозької редакції третьої книги Ездри, редакторські і перекладацькі помилки, які там допущені.

Промовистим взірцем книгознавчих студій над давньою українською рукописною книжкою є його праця «Кінцеві записки в староруських рукописах» (1906 р.), надрукована в «Літературно-науковому віснику» [840, 1906 р., т. 74, кн. 6, с. 145-149]. І. Франко відзначив, що вперше серед українських вчених цього питання торкнувся А. Петрушевич, однак розкидав їх “по сторінках своєї «Сводной лѣтописи»” (37, с. 167). На думку І. Франка, збірка цих записок “могла б мати немале значення і яzikове, й історичне, і навіть чисто літературне, бо тоді ми могли би слідити, як протягом віків на території церковнослов’янської мови мінялися типи таких послісловій. Можна би навіть іти ще далі і пошукати їх взірців у середньовікових грецьких і латинських рукописах і таким робом причинити інтересну сторінку до історії нашого і загальноєвропейського письменства.” (37, с. 166-167).

І. Франко анітрохи не применшує історичного значення цих записок. Уже аналізуючи крехівську Палею (рукопис походить з півночі, території сучасної Росії), він звертає увагу, як її автор ще у XV ст. проводить московську ідею вважати своїх царів нащадками св. Володимира. Дуже цікаві для науки деталі літературного та історичного плану І. Франко наводить з рукописного Ермологіона (цей фрагмент зберігся у його власній книгозбірні) та Октоїха з бібліотеки НТШ, які походять із Західної України. Вважаємо, що зібрання таких прикінцевих записів, належно опрацьоване за вимогами сучасного книгознавства, внесло би не тільки багато чого нового для пізнання нашої культури, що й відзначив І. Франко у своїй студії, але й було виконанням його заповітів для вітчизняних науковців.

Вельми цікавою студією, яка стосується найбільшою мірою бібліотекознавства, є його праця «Записки проти книгокрадів у старих книгах і рукописах» (1907 р.), вперше надрукована в «Записках НТШ» [834, 1907 р.,

т. 77, кн. 3, с. 173-176], що є добрим взірцем для пізніших книгознавців та бібліотекознавців, зокрема Я. Ісаєвича, Л. Дубровіної, М. Боянівської, В. Фрис, Н. Швець та ін. Відзначаючи велику вартість книжки в давнину, автор наводить цікаві приклади, як книгозбірні та приватні особи боролися з книгокрадами. Знову ж дослідник наводить власні приклади пошуків джерел, зокрема й факт про відмову священика сільської церкви віддати йому стару книжку після прочитання такого застережного запису. І. Франко відзначає, що треба зібрати “з наших старих книг та рукописів як інтересні свідчення старих вірувань, порядків і гумору” (37, с.256). Далі він наводить низку таких записів з Ясської Мінеї XV ст., з рукописного Пролога XVII ст. Перемишльської крилошанської капітули (наприклад – “А если би дехто см҃л отдалити да будет отлучен от отца сына и святого духа да будет осужден идеже огонь не угасает и черв не усыпает”), із Замойського збірника з початку XVII ст., що зберігається в університетській бібліотеці Львова (37, с. 257-258). Дуже цікавими є віршовані записи латинською та староукраїнською мовою. Дослідник відзначає, що крадії, укравши книжку, старалися вишкребти такі записи, тому кожен відтворений з них має для науки своє значення.

Маємо право зробити такі висновки:

- 1) І. Франко під час своєї участі у видавничих проектах НТШ заявив про себе як фаховий книгознавець та бібліограф. Саме він опублікував у виданнях НТШ, в багатьох періодиках рідною і чужими мовами низку бібліографічних студій і повідомлень, що може стати темою спеціального дослідження;
- 2) найвизначнішим його здобутком на ниві українського книго- та бібліографознавства є безсумнівне твердження, що початки української бібліографії слід вести від «Ізборника Святослава» 1073 р., що стверджує В. Дорошенко у найповажнішій на цю тему досі студії «Франко як бібліограф» [471а, с.23];

- 3) І. Франко належить до найкращих знавців біблійних текстів та їх давньоруських перекладів;
- 4) навряд чи хтось з Франкових сучасників мав такі глибокі знання церковнослов'янської, грецької та латинської мов і міг так вжити ці знання для дослідження давньої української книжки;
- 5) саме І. Франко продовжив розпочату А. Петрушевичем справу збирання кінцевих записок і сам започаткував збирання записок проти книгокрадів у старих книгах і рукописах.

Тому можемо стверджувати, що він окреслив маловідомі і нові напрямки українських книгознавчих, бібліографознавчих та бібліотекознавчих студій.

* * *

Найбільший талант І. Франка як керівника проектів і упорядника творчої спадщини своїх попередників виявився в підготовці до друку двох академічних видань у серії НТШ «Українсько-Руська Бібліотека» (видавала філологічна секція): першого повного і критичного видання «Писань Осипа Юрія Федьковича» (Львів, 1902–1918, в 4-х т., 7 кн.) [756, с. 89-113] та двотомового видання «Кобзаря» Т. Шевченка (Львів, 1908) [757, с. 142-148].

Але перед тим він брав участь у реалізації критичного видання творів Степана Руданського, ініціатором і головним промотором якого був Михайло Комар (Комаров).

4.2. Видання творів Степана Руданського

У 1895–1903 рр. у Львові видано твори С. Руданського в 7 томах *. Це видання, яке готували до друку М. Комар (М. Комаров), А. Кримський та І. Франко, мало на меті максимально повно подати читачеві спадщину

* Повний бібліографічний опис цього видання див.: [120, т. 4,5, поз. 6698, 7041, 7416, 7417, 8287, 10140, 10141]1.

одного з найталановитіших українських поетів ХІХ ст., що творили після смерті Т. Шевченка (28, с. 219).

Видання цікаве багатьма книгознавчими деталями. Його перший том вийшов накладом автора вступної статті та упорядника, відомого українського бібліографа й патріота з Одеси Михайла Комара (Комарова), якого можна вважати не тільки зачинателем, але й меценатом першого наукового видання С. Руданського. До книжки увійшли пісні, приказки, прислів'я, байки та бібліографічний покажчик творів С. Руданського, знадобили до його життєпису [648, т. 1, с. 167-174]. До цього тому вже був причетний також і А. Кримський – він автор «Перегляду змісту» і цінних «Уваг до перегляду», де авторитетний вчений описує долю спадщини С. Руданського. Ці «Уваги», а також стаття А. Кримського «Про рукописи Руданського, про їх відносини між собою та про поетові листи» (1895) [837, 1895 р., кн. 5, с. 266-271] свідчать про значну зацікавленість ученого творчістю С. Руданського, а також про причетність І. Франка до першопублікацій творів покійного поета.

Наступні томи цього видання (II, III, V) впорядкував А. Кримський, а IV – Василь Лукич (В. Левицький): він готував цей том за рукописами, які мав у своєму розпорядженні. Проте найскладніший твір С. Руданського – його переклад Гомерової «Іліади» (в С. Руданського – Омірова «Ільйонянка») – доручено підготувати до друку І. Франкові. Всі томи видання (крім першого) побачили світ коштом НТШ.

Рідко яке зібрання творів українського письменника дочекалося такого швидкого повтору: у 1908–1912 рр. коштом НТШ цей семитомник перевидано, в т. ч. і два останні томи, які готував до друку І. Франко, – українську версію безсмертного тексту Гомера. Це свідчило, що твори С. Руданського були популярні й навіть не надто читабельна «Ільйонянка» вже вичерпала свій наклад.

І. Франко давно помітив великий талант маловідомого за життя лікаря, який помер 40-річним у Криму, в місті Ялті. В часописі «Зоря» 1892 р. І. Франко надрукував статтю «До студій над Ст. Руданським» (28, с. 219-221).

На той час ще багато творів покійного поета зберігалось в рукописах у різних осіб. Згадане Франкове дослідження цікаве тим, що дає влучну оцінку «Співомовкам» С. Руданського: “Тут автор наш виявив усі добрі і слабкі прикмети свого таланту: незвичайне майстерство форми і народної мови, живість і простоту вислову, делікатний гумор, котрий, мов погідний добродушний усміх, розлитий над усіма тими творами, але zarazом недостатчу ширшого філософічного погляду на життя людське і народне і невелику творчу спосібність при живій фантазії, зверненій радше на мініатюрування дрібних фактів, ніж на оживлення і охоплення широких дійових чи життєвих горизонтів” (28, с. 220). Далі І. Франко високо оцінює оповідання, які записав С. Руданський, а опублікував М. Драгоманов у збірці «Малорусские народные предания и рассказы» – “майже всі високої етнографічної і мовної вартості” (28, с. 221). Таких записів, за підрахунками І. Франка, є 19, і всі вони мають казково-апокрифічний зміст, “творять гарну збірку, котру варто включити в повне видання його творів” (28, с. 221).

Забігаючи хронологічно наперед: І. Франко готував того ж 1903 р. свою антологію «Акорди» – він вибрав для неї велику добірку найкращих творів С. Руданського. «Повій, вітре, на Вкраїну», «Згадай мене, мила, ранньою весною», «Ой піду, піду я у садочок, в садочку калина», «Ти не моя, дівчино дорога», «До дуба», «Голе, голе моє поле», «Могила», «Над коліскою», «Гей, бики, чого ж ви стали» – всього 9 поезій, що стали однією з найбільших добірок віршів одного поета (Лесі Українки вміщено 10 поезій, І. Франка – 16, П. Куліша – 13, інших – менше). На 47-й сторінці «Антології» бачимо одну з найкращих ілюстрацій до цілої книжки і, зокрема, до поезії Руданського «Гей, бики, чого ж ви стали». Отже, упорядник досконало знав спадщину С. Руданського, включивши до «Антології» справжні перлини його віршованих творів.

Загалом І. Франко завжди був високої думки про поетичну творчість С. Руданського, а про переклад Гомерової “Іліади”, який недооцінював, пізніше змінив свою думку кардинально. В цитованій вище статті «До сту-

дій над Ст. Руданським» (1892), називаючи переклад «Іліади» головним ділом життя поета, І. Франко писав: “При всій натуральности вислову і поодиноких мітких зворотів [переклад] треба вважати невдалим; переспів Руданського має одну кардинальну хибу: він не дає вірного відображення о оригіналі. Ми не можемо зрозуміти резону, для якого поет, котрий в інших разях мав таке вірне чуття форми, для переспіву «Іліади» вибрав розмір зовсім не відповідний, розмір ліричної пісні (шемат 2 (3+3) або 2 (2+2+2), вроді, напр., “Ой умру я, мати, через єдиную, Через єдиную дочку вдовиную”)” (28, с. 219). І далі оголошує дуже вже різкий вирок щодо форми перекладу: “Признаюсь особисто, при всім інтересі до перекладів з чужих мов на нашу, я не міг ніколи одним духом прочитати цілу рапсодію «Іліади» в переспіві Руданського, хоч з великою любовстю прочитав одним духом цілу половину «Одіссеї» в переспіві Петра Байди” (28, с. 219).

Усе ж цілість перекладу з Гомера у виконанні С. Руданського І. Франка постійно цікавила. У листі до М. Грушевського до Владикавказу (М. Грушевський тоді гостював у батьків) І. Франко просить його заїхати по дорозі до Києва і взяти “від Науменка” також переклад «Іліади», dokonаний Руданським (50, 139). У своїй відповіді, датованій 11 вересня 1899 р., М. Грушевський пише, що до Києва він таки, мабуть, заїде, та навряд чи привезе працю С. Руданського, бо “від Науменка дістати що небудь – се річ майже безнадійна, тим більше, що я ніколи не був з ним в близьких зносинах” [86, с. 86].

Справа з отриманням автографа затягнулася аж до 1902 р. Як пише І. Франко, текст «Ільйонянки» отримано за посередництвом О. Лотоцького від протоєрея М. Симашкевича [648, т.6, с. IX]* й лише тоді розпочато підготову «Ільйонянки» до друку. Власне цим можна пояснити, що т. 5 в упо-

* Див. також: (43, с. 395). Автограф С. Руданського 1862–1863 рр., яким користувався І. Франко (два зошити в шкіряній оправі), зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України [29; 30].

рядкуванні А. Кримського побачив світ 1899 р, а вихід 6 і 7 томів затримався на чотири роки.

І. Франко не пояснив деталей історії з автографом перекладу «Іліади» С. Руданського, а вона таки цікава й навіть повчальна. Ось як про це пише О. Лотоцький: “Вже значно пізніше, літ через 20 [на початку 900-х років. – *Б. Я.*] я звернувся до Симашкевича, тоді вже єпископа пензенського, почувши що у його єсть рукопис ще недрукованого перекладу «Іліади». Дійсно, той рукопис знайшовся у Симашкевича, і він прислав мені. Дуже вдячний я йому за се, але жаль і злість обгорнула мене од думки, що майже 40 літ сей переклад класичного твору лежав у безвісті. Правда, коли С. О. Єфремов з захопленням переказував про сю знахідку В. П. Науменкові, то сей сказав зневажливо:

– Ото яка новина! Той самий рукопис лежить у мене в столі вже кількадесять років.

Дійсно, *habent sua fata libelli* – особливо в наших українських умовах” [579, с. 23-24].

Отже, фактично існувало два автографи перекладу С. Руданського: один – у М. Симашкевича, другий – у В. Науменка. Як Грушевський, так і Франко знали про автограф, що зберігався у В. Науменка, однак через елементарні непорозуміння (і то серед найвидатніших творців української культури!) не могли цим автографом скористатися.

Далі О. Лотоцький пише так: “Видати сей переклад в Росії не було змоги, – закон 1876 р., чи власне цензурне тлумачення його сенсу, не дозволяв того. Боячись, щоб не загинув остаточно сей фатальний рукопис, я дав переписати його на машині і переслав для видання в Наукове Товариство імені Шевченка у Львові, і там його надруковано під редакцією І. Франка в двох томиках серії видання творів Степана Руданського. Оригінал я мав змогу післати лише пізніше, через певні руки, Франко ж друкував по недосить справному спискові, тому і в тексті, і в передмові Франковій до видання єсть досить неточностей” [579, с. 23-24].

На щастя, обидва автографи перекладу збереглися. Основний, у двох опрацьованих у шкіру зошитах із титулом «Омирова Ільйонянка», що його Лотоцький отримав від Симашкевича та передав до Львова, зберігається тепер у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка [30; 31]. Рукопис, що належав В. Науменкові (першу пісню переписав С. Руданський, далі – бачимо іншу руку) зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського [35]. «Омирова Ільйонянка» у три-томнику С. Руданського (Київ, 1972–1973) надрукована за автографом, що належав М. Симашкевичу, а різночитання у примітках подані за рукописом, що його зберігав В. Науменко [650, с. 421]. Отже, публікація перекладу С. Руданського 1973 р. є найавторитетнішою, однак це зовсім не применшує ваги повного першодруку 1903 р. за редакцією І. Франка.

У «Передмові» до першої книжки перекладу (1903) І. Франко подає історію знайомства галичан із творами поета Подільського краю, причетність до цього ознайомлення М. Драгоманова, детально говорить про час написання перекладу «Іліади» та першодруку його частини у «Правді» 1872, 1874 –1877 рр. Однак, Франкова оцінка перекладу С. Руданського, порівняно з 1892 р., зовсім інша: “Що до літературної вартости сього перекладу, то я вважаю його дуже цінним придбаннем нашої літератури. Признаюсь, що читаючи в «Правді» його шматочки, я не міг набрати до нього смаку; робота пок. Руданського видалась мені профанацією Гомера, але тепер, перейшовши цілість, я мушу подивляти вірний поетичний такт перекладача, повну видержаність його стилю, який, щоправда, не може вважати ся вірним зразком Гомерового стилю, але прегарно передає власне те з Гомера, що може відчутти і смакувати широка верства українсько-руської публіки, що не проходила латино-грецької школи” [648, т. 6, с. XVI–XVII]. Далі І. Франко робить взагалі сміливий і справедливий висновок: “Се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалити ся подібною працею” [648, т. 6, с. XVI–XVII].

До речі, саме такої думки, що праця С. Руданського є перекладом, а не переспівом, дотримувався й О. Білецький. Погоджуючись із високою оцінкою М. Зерова про працю С. Руданського, О. Білецький цитує М. Зерова з його післямови до вибраних поезій С. Руданського, не вказуючи з відомих причин джерела посилання (не диво – хрущовська “відлига” закінчувалася), і пише так: “Єдине з чим тут не можна погодитися – це кваліфікація «Ільйонянки» як переспіву, а не “перекладу”. Незважаючи на згадану “українізацію” колориту, цей твір передає кожний рядок оригіналу відповідним рядком, хоч і “розвантаженим” від поетичних фігур і тропів, та без деяких реалій. Отже, і оцінювати цей твір слід не як травестію, не як пародію, не як переспів, не як віршований виклад змісту, а саме як художній переклад” [369, с. 418]. Справді, це дуже висока оцінка з-під пера одного з найвидатніших українських літературознавців ХХ ст.

О. Білецький ще на початку своєї студії, де йдеться про історію перекладу «Іліади» С. Руданського, відсилає читачів до унікальної праці А. Кримського та М. Левченка «Знадоби до життєпису Степана Руданського (1833–1873)» [563], а також до цитованої уже «Передмови» І. Франка зі львівського видання «Омирової Ільйонянки» (1903).

Отже, видання перекладу «Ільйонянки» С. Руданського – І. Франка (1903), Ю. Романчука (1912–1914), М. Зерова (30-ті роки ХХ ст.) і, врешті, А. Білецького, П. Колесника, О. Мишанича та О. Пономарева (1973) – є зразками різного підходу до редагування, текстології та упорядкування цього твору і можуть стати предметом спеціальних досліджень для сучасних літературознавців.

* * *

Розглянемо книгознавчі аспекти Франкового видання «Омирової Ільйонянки». Обидві книжки С. Руданського побачили світ 1903 р. За «Книгою реєстрації і замовлень друкарні НТШ» замовлення на друкування книжок, причому обидвох томів, відкрито 17 лютого 1903 р. [61, а.10 зв.-11]. На-

клад обидвох томів – по 700 прим., а вартість витрат – 1199.60 кор. [61, а.10зв.-11]. Отже, собівартість друку кожної книжки становила 0,86 кор. Хоча книжки мали формат 16°, вони були досить значного обсягу: частина перша містила 12 збірок (пісень) – 301 с.; частина друга ще 12 пісень – 313 с. Книжки мали м'яку зеленувату обкладинку з цікавою, навіть химерною рамкою, яка обрамлює текст, однаковою для обидвох частин.

Аналогічно виглядає й друге видання, яке побачило світ 1912 р. Основний текст – стереотипний; перебрано тільки передмову, котру, щоб не зміщувати основний текст, І. Франко трохи скоротив, пропустивши “в ній тільки передостатній уступ” та вилучивши “остатній зазначуючи лише, що проєктований у тій передмові осьмий том писань Руданського досі не вишов” [225, с. IX]*. Ця «Передмова» датована 1 жовтня 1911 р. – отже, книжки побачили світ перед новим, 1912 р. Наклад кожного (VI і VII) перевиданого тому – 1000 прим., вартість друку кожного складає назагал 1350 кор. Отже, собівартість книжки була 0,68 кор. – зменшення затрат порівняно з першим виданням сталося за рахунок друку з готових форм [62, а.26зв.].

У тій частині «Передмови», яку І. Франко скоротив у другому виданні «Ільйонянки»**, він писав таке: “Та вже по виданю п'ятох попередніх томів назбирало ся дещо нових матеріалів публікованих то в «Кіевской Старині», то в «Літературно-науковім вістнику». Ті нововіднайдені твори, далі те з автографів Руданського, що було пропущене з ріжних причин у чотирьох перших томах, надто деякі річи давно друковані, а невтяжені в доси видані томи (урибки перекладу «Демона» Лермонтова та уривок перекладу «Енеянки» Вергілія, оба друковані в давній «Правді») декілька листів друкованих у «Зорі» 1884 р. повинні вийти в склад осьмого тома, який буде виданий, скоро

* Надруковано також: (39, с. 21).

** У 43 т. п'ятдесятитомника «Передмова» надрукована за другим виданням у скороченому вигляді – див.: (23, с. 392–400), однак скорочення І. Франка з першого видання упорядник тому та коментарів М. Т. Яценко опублікував у примітках (43, с. 445). Тут цитуємо за оригіналом: [647, т. 6: с. XVIII–XIX].

набере ся настільки матеріялу аби заповнити том. Маємо надію, що се стане ся незабаром”. Як бачимо, того не сталося ні до перевидання зібрання творів С. Руданського, що завершилося аж 1912 р., ні пізніше.

Порядкове звіряння основного тексту обидвох видань свідчить, що він абсолютно ідентичний, а, отже, надрукований зі старих форм. Жодних удосконалень тексту І. Франко не вносив. Враховуючи тодішній спосіб друку, подивляємось, як тодішній директор друкарні НТШ К. Беднарський умів зберігати довгий час відлиті форми для високого друку цієї книжки.

І ще один висновок: без сумніву, видання творів С. Руданського, яке готували до друку М. Комар, А. Кримський, Василь Лукич (В. Левицький) та І. Франко, – найавторитетніше. На ньому базувалися видання «Просвіти» серії «Руська письменність», яку випустив Ю. Романчук*. Треба сказати, що упорядник і видавець просвітянського тритомника показав себе як текстолог із доброго боку. Написав до першого тому передмову під титулом «Степан Руданський», дав коментар до окремих творів, вказавши, коли і де вони побачили світ, дав різночитання. Цікаво підійшов Ю. Романчук і до «Омирової Ільйонянки», назвавши її «Омирова Ілияда». Наприкінці книжки, у «Приписах», він описав історію народження цього перекладу С. Руданського, появу першодруків у «Правді» та повне видання за редакцією І. Франка. Першу пісню Ю. Романчук подав за виправленим автором текстом першодруку в «Правді», II–XI – за Франковим виданням, а від “XIII пісні почавши, я вже тримався автографа” [649, с. 475], відмінності в піснях II–XII упорядник подав нижче. Закінчив свої «Приписки» Ю. Романчук висновком І. Франка, що “це справді націоналізований наш український Гомер” [649, с. 478]. У т. 2 цього видання вміщено фотографію могили С. Руданського в Ялті; у т. 3 – графічний портрет роботи В. Ковалю. Як бачимо, попри орієнтацію в цілому на видання НТШ, Ю. Романчук виконав серйозну

* У 1912–1914 рр. у серії «Руська письменність» (IX, 1–3) побачило світ видання творів С. Руданського у трьох томах, яке на кошти «Просвіти» підготував до друку Ю. Романчук. Наклад видання – 5 тис. прим., воно розраховане на широке коло читачів.

текстологічну працю і його редакція заслуговує на увагу українських літературознавців: згадаймо зауваження О. Лотоцького, що І. Франко готував переклад за не дуже вчитаним машинописом.

Урешті, видання НТШ якоюсь мірою повніше, аніж тритомник творів письменника, випущений у світ у 1972–1973 рр. [650]. Із поетичної спадщини С. Руданського радянська цензура вилучила все, що могло якось образити “старшого брата”, окремі твори сороміцького характеру, хоча цей тритомник, разом із виданнями НТШ та «Просвіти», є доброю базою для сучасного академічного видання творів високоталановитого поета Степана Руданського.

4.3. Видавець творів Юрія Осипа Федьковича

На час зеніту наукової, громадської, видавничої діяльності Івана Франка, що припадає на злам XIX – XX ст., Юрій Федькович уже став класиком української літератури. Суперечливий як письменник і особистість, він усе своє життя до глибини душі був закоханий у рідні Карпати, полишивши по собі цінну спадщину для майбутніх поколінь. До речі, звернення Івана Драча щодо української мови, до діячів «Руської Трійці» – Я. Головацького, М. Шашкевича та І. Вагилевича:

*Не онімечили святої,
не спольщили, хоча й могли б* [489, с. 283], –

цілковито стосується і діяльності Ю. Федьковича на ниві рідної культури.

Львівська сторінка в житті Буковинського Соловія, хоч і не довга хронологічно, посідає в його біографії особливе місце. Доля тісно пов’язала поета зі Львівщиною. Його батько, Адальберт (1809–1876), походив з української ходячкової шляхти з села Гордині на Самбірщині. Родове прізвище Адальберта було “Гординський” зі шляхетським додатком “де Федькович”.

Додаток цей залишив за собою як прізвище Юрій Осип, ставши відомим українським письменником.

У Львові, на шпальтах часопису «Слово», яке редагував Богдан Дідицький, 1861 р. побачила світ низка поезій Ю. Федьковича [850, 1861р., 15(27) лип., с. 271-272; 16(28) верес., с. 348; 15(27) листоп. : с. 414; 18(30) листоп., с. 417-418; 26 листоп.(7 груд.), с. 426; 30 листоп. (11 груд.), с. 431], а в 1862 р. вийшла перша збірка «Поезії Іосифа Федьковича», яку видав той же Б. Дідицький [698]. Саме це видання й принесло славу авторові. «Його пісні, – писав І. Франко, – поміщені в тій книжці, розійшлися по всій Галичині, їх співали гімназіяльні ученики і міщани, вже в 1867 році я чув деякі в Дрогобичі. Інші держаться досі по різних полках в устах вояків» (33, с. 122).

І. Франко відзначив, «що Дідицький видав Ф[едькови]чеві поезії як на той час дуже старанно і бережно. Друкарських помилок мало; незважаючи на ніби етимологічний правопис, заховано діалектні відтінки мови, починаючи від пам'ятного “взели” зараз у першій рядку першої поезії. І коли дехто пізніше висловлював (усно) сумніви, чи Дідицький не робив самовільні зміни і поправки в Федьковичевім тексті, то ці сумніви тепер треба вважати зовсім безпідставними» (33, с. 123). І. Франко твердить, що редколегії повного видання творів Федьковича вдалося здобути його автографи, а зіставлення їх з друкованим текстом Дідицького показує, що той справді дуже совісно дотримувався оригіналу. Вказавши, що збірка Ю. Федьковича “друкувалася восени 1861 р.” (33, с. 123), І. Франко засвідчує дату виходу у світ творів Буковинця, важливу для історії української видавничої справи.

Однак, дуже скоро Федькович зрозумів, як каже Франко, “що він попав не у свою компанію” і від березня 1862 р. його твори з'являються вже тільки в народовських виданнях: спершу в «Вечерницях», далі в «Меті», «Ниві», «Правді», «Руській хаті». Тільки пізніше, 1879 р., він дає “деякі свої поезії до москвофільського «Родимого листка» в Чернівцях, та заробивши тут сумний досвід, відступає від сього видання, щоб відтоді аж до кінця життя вірно стояти під давнім стягом народного напрямку” (33, с. 123–124).

У Львові побачила світ і більшість подальших збірок Ю. Федьковича. Знаменно, що в одній із перших антологій української поезії, виданій 1881 р. під назвою «Антологія руська» [353, с. 16], куди увійшли тексти 42 поетів, Ю. Федькович займає друге місце після Т. Шевченка. В антології опубліковано 11 віршів Шевченка і 7 – Федьковича. У знаменитій книжці ХХ ст. – антології «Акорди», яку видав І. Франко 1903 р., вмістивши твори 87 українських поетів [299], буковинський поет представлений 12 поезіями – «Брат та сестра», «Пречиста Діво!», «Дезертир», «Рекрут», «Вулиця», «Гуляли», «Йому й її», «Рожа», «Мій сердак», «До ліри», «Де доля?», «Я не учився». Водночас упорядник подав своїх 16 віршів, а Лесі Українки – 10. Решта авторів і в «Антології руській», і в «Акордах» представлена меншою кількістю творів. Отже, Ю. Федькович, за переконанням І. Франка, належить до найвидатніших українських поетів пошевченківської доби.

Вершиною визнання творчості Ю. Федьковича стало його перше критичне видання творів «Писаня Осипа Юрія Федьковича» у 4-х томах 7-ми книгах (1902–1918), яке готували до друку І. Франко (ініціатор задуму й неформальний керівник усього проекту), О. Колесса та О. Маковей. На цьому виданні ґрунтувалися усі подальші збірки буковинського поета, що з'являються друком до наших днів.

Попри різницю у віці – Франко був молодший від Буковинця на 22 роки (Федькович народився 1834 р., Франко – 1856 р.) – є щось спільне в біографії цих визначних представників української літератури. Насамперед – винятковість таланту Ю. Федьковича та І. Франка. Спільним є також зв'язок зі Львовом, де Федькович прожив неповні два роки, а Франко усе своє свідоме життя, з 1875 до 1916 р. Львівська сторінка життя Ю. Федьковича цікава і маловідома. Враховуючи те, що І. Франко в 1872–1873 рр. (львівський період у житті Ю. Федьковича) навчався в Дрогобицькій гімназії, і, цікавлячись усіма літературними новинками, очевидно, був ознайомлений зі збіркою «Поезій Іосифа Федьковича», читав у бібліотеці свого вчителя, І. Верхратського, галицькі часописи «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Прав-

да», «Руська хата» – про це маємо дотичні докази у спогадах К. Бандрівського [359, с. 51-52], в есеї Р. Горака та Я. Гнатєва [422, с. 178–179]. Про те, що І. Франко знав твори буковинського поета ще в 1867 р., бачимо з цитованої вище статті «Перше повне видання творів Федьковича» (33, с. 122) та «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 р.» [214, с. 225].

До Львова Ю. Федькович вибрався 1872 р. на запрошення львівської «Просвіти», почесним членом якого він був обраний рік перед тим – після перебування в рідному селі.

*Піду я у Львів, там красний, кажуть, город,
Високі церкви та припинні палати;
А все бо вищі золоті наші гори!
Чужий ще ни став, нє, за ріднього брата!*

*Да що ми с тих гір, коли й в горах є люде,
А відь же від них і в Львові ни сховатись!
Гірская біда, не мавше серця в грудех,
А гірше бо є, два аж їх в грудех мати. [330, с. 494]**

Ці слова сумніву, чи добре чинить, вилились у нього на папір, очевидно, на початку липня 1872 р. Однак, уже 11 липня 1872 р. [695, с. 449] він виїжджає до Львова, залишивши все своє господарство на руки управителя Йосипа Огоновського. По дорозі Федькович побував у Коломиї, відвідав у Станиславові свого приятеля, видатного громадського діяча Мелітона Бучинського, і лише 22 липня прибув до Львова [695, с. 449]. 25 липня зібрався виділ товариства «Просвіта», де постановлено призначити йому річну платню, починаючи з 1 липня, в сумі 250 золотих ринських за 12 друкованих аркушів оригінальних праць для товариства. Таку ж суму зобов'язалось йому виплачувати товариство «Руська Бєсїда», яке опікувалося україн-

* Повний опис видання подано у додатку № 4 цієї праці. Передрук «Життєпису цього видання... О. Маковєя див. [586].

ським театром, за 5 перекладів класичних п'єс. Видавничу програму поет мав подати сам. Враховуючи те, що офіцерська пенсія Федьковича складала 291 золотий ринський, він мав з чого жити. Однак, запропонована праця була нелегкою й майже неможливою для виконання. Федькович значно переоцінив свої сили. Вельми педантичний від природи, він не міг виконувати доручену справу абияк. Крім того, він був дуже амбітний і не міг погоджуватися з виправленнями, які вносили в його рукописи просвітянські редактори, та й, зрештою, був розумніший і талановитіший від своїх рецензентів. Тяжкі умови праці приводили до того, що він часто топив своє горе в чарці.

Не надто комунікабельний, він боляче реагував на зауваження й мало з ким серед львівської інтелігенції знаходив спільну мову. За невиправдану поправу своєї поезії він розійшовся з Остапом Левицьким, такими діячами «Просвіти», як Юліян Романчук, Омелян Огоновський, Василь Ільницький та інші. Від липня 1872 р. він побував лише на двох із шести засідань виділу «Просвіти», а в 1873 р. взагалі перестав відвідувати ці засідання.

За час свого перебування у Львові Федькович контактував тільки інколи з К. Климковичем, Ф. Заревичем та сином Маркіяна Шашкевича Володимиром – найталановитішими українськими громадськими діячами й літераторами міста. Досить щиро ставився він до студента Теодора Маркова, професора Анатолія Вахнянина й лікаря Петра Сушкевича.

Поета не міг не вражати той офіціальний, бюрократичний дух, який панував у «Просвіті» та інших тодішніх українських інституціях. Народовські проводирі висловлювали свої поради Федьковичеві так, як це вони звикли робити учням. Тому-то й почувався він приблизно так, як учень перед панами-професорами. Григорій Цеглинський пізніше напише: “Не диво тому, що коли 1872 року приїхав він до Львова, представилась йому тая інтелігенція в такому виді, в якому представляється вона і нині (1888 р.) ще цілому народові – в панському, шляхотському. І він шанував її, кланявся їй низенько, але душі своєї не отворив...” [695, с. 454].

Такі стосунки поглиблювали творчу кризу Федьковича. Він впав ув астрологію, написавши для «Просвіти» книжку «Планіта чи Ворожка» з глибоким переконанням, що ця книжка дуже потрібна простому людові.

Уже через півроку свого побуту у Львові Федькович задумує покинути місто. Листовно просить Остапа Терлецького, який працював тоді у Відні в університетській бібліотеці, влаштувати його на роботу в Російському посольстві. Описуючи Федьковичеві ситуацію в столиці, Терлецький відраджує його від такого кроку. І хоча на цей лист реакція поета була негативна, однак свого листа-відповіді Терлецькому він не відправив і залишився ще на деякий час працювати над виданнями «Просвіти», перекладами Шекспіра та Готшала.

Самітник та відлюдник, лише на Великдень 1873 р. він побував у підльвівському селі Дмитровичах у священника Остапа Цурковського.

24 травня 1873 р. виділ «Просвіти» ухвалив продовжувати виплачувати Федьковичу 250 золотих ринських, але вже з умовою, що тепер він готуватиме лише книжки, які йому буде рекомендувати редакційний комітет. Через кілька днів на нього звалилась ще одна прикрість – «Руська Бесіда» відмовляє йому в платні, оскільки не має на те коштів. 31 травня того ж року просвітяни ухвалили платити йому 500 золотих ринських, але за це він мусив би давати 24 друковані аркуші, тобто писати щомісяця по два друковані аркуші популярних книжечок. Умови стають нестерпні. Поет думає про смерть, пише заповіт, а було йому тоді всього 38 років [694, с. 367-373]*.

У серпні 1873 р. Федькович подав прохання до надпрокураторії у Львові призначити його на посаду заступника прокуратора в Путилові [695, с. 474]. З 1874 р. в судах Габсбурзької монархії мали бути заступники прокуратора, яких вибирали з-поміж населення. Сподіваючись, що цю посаду йому таки дадуть, 1 жовтня 1873 р. він виїхав зі Львова, пробувши тут 14 місяців і

* В українській мові цей заповіт подано: [692, с. 468–470].

кілька днів [695, с. 474]. Так закінчився львівський період життя Ю. Федьковича.

І. Франко на підставі того, що «Просвіта» виплачувала Ю. Федьковичеві гроші до 1874 р., подав гадку, нібито поет жив у Львові 18 місяців [331, с. VII]. Але це міркування спростовує О. Маковей: з жовтня 1873 р. Ю. Федькович, як свідчить його листування, мешкав у Сторонці-Путилові*. В серпні 1875 р. Ю. Федьковича в його родинному селі провідав М. Драгоманов, про що він і згадує у своїх «Споминах» [484, с. 263].

Між іншим, у Сторонці-Путилові Ю. Федькович повністю віддався літературній праці, редагував, перекладав, написав відомий цикл віршів «Дикі думи», переклав німецькою мовою свою драму «Довбуш» [617, с. 31].

Де ж мешкав поет у Львові? В «Австро-руських споминах», які видав І. Франко у своїй «Літературно-науковій бібліотеці» 1890 р.** , Драгоманов каже, що про Федьковича та зустрічі з ним у Львові він написав “осібний мемуар” і передав його професорові Смаль-Стоцькому [484, с. 201]. М. Драгоманов дав тоді дуже глибоку характеристику постаті Ю. Федьковича: “Федькович видавсь мені капіталом, котрий і сам себе не вміє вжити як слід, і ті, що навколо нього, не вміють, і котрий через це щодня пропадає і навіть деморалізує громаду приміром свого пропаданя. З глибоким жалем зоставалися ми з жінкою всякий раз коли виходив від нас Федькович – а заходив він до нас частенько, хоч усі говорили про нього як про дивака та відлюдка. Та що порадити ми не знали...” [484, с. 201].

С. Смаль-Стоцький пізніше твердив, що нічого подібного від Драгоманова не отримував, і доля цих цінних споминів досі не відома [695, с. 473].

Близький приятель Федьковича М. Бучинський оповідав пізніше письменникові Р. Заклинському: “Коли Федьковича покликано до Львова на

* Лист Теодора Маркова Ю. Федьковичеві зі Львова в Сторонець-Путилів, датований 17 жовтня 1873 р. // [695, с. 216].

** Про це детальніше в підрозділі 3.1 цієї праці.

редактора книжок Просьвітних р. 1872, вступив він до мене в Станіславі. Якийсь час потім приїхав я до Львова на нараду із-за засновання Товариства імени Шевченка, а заставши там Михайла Драгоманова, пішли ми в двійку відвідати Федьковича. Він мешкав тоді на Хорунщині під горою при улиці Цитадельній коло Оссолінеум нр. 1” [695, с. 471]. Вулиця Хорунщини – тепер вулиця Чайковського, а її продовження від вулиці Стефаніка вгору до Цитаделі (сучасні номери 33–39) називалася в той час вулицею Цитадельною. Першим на цьому відтинку є будинок № 33, який міг існувати 1872–1873 рр.

На підставі вивчення виявлених документів Державного архіву Львівської області [42, а. 164, 148, 165], консультацій з провідним фахівцем з топоніміки Львова М. Долинською, досліджень життєпису Ю. Федьковича, які провели І. Франко та О. Маковей ми встановили, що Буковинський Соловей жив 12 місяців у Львові в будинку № 33 при сучасній вулиці Чайковського, що є цінним успіхом у львовознавстві в рік 750-річного ювілею міста [753, с. 254-256].

* * *

Але повернімось до першого критичного видання творів – «Писання Осипа Юрія Федьковича». Насамперед відзначимо, що цей один з найголовніших видавничих проектів І. Франка повністю проігнорували відомі франкознавці М. Возняк [397], Є. Кирилюк [537], І. Басс та А. Каспрук [364], врешті й Я. Грицак у всіх своїх працях, які побачили світ дотепер. Утім, це дуже цікава сторінка біографії І. Франка.

Реалізації ідеї цього видання передувала угода, яку восени 1900 р. Наукове товариство імені Шевченка у Львові уклало з Товариством «Руська Бесіда» в Чернівцях, що на підставі “останньої волі Федьковича одержало в спадку всі його папери і також право накладу його творів. Се Товариство зробило спробу покористуватися тим правом і приступило було до друкування повної збірки Федьковичевих поезій, та з невідомих нам причин се

видання обмежилось одним випуском”, – твердить І. Франко (33, с. 116)*. Він не згадує причини упадку чернівецької спроби видати фундаментальне зібрання творів – насамперед, відсутність у Чернівцях наукових і редакторських сил підняти такий амбітний проект, адже навіть те, що з’явилося, готував до друку львівський науковець і особистий друг І. Франка Василь Щурат.

Нове львівське видання, головними упорядниками якого стали Іван Франко та Олександр Колесса за участю Осипа Маковея, розпочате за ухвалою виділу Наукового товариства ім. Шевченка у Львові від 8 і 15 травня 1901 р. [854, 1901 р. вип. 3, № 7, с. 1-2]. До речі, О. Маковеєві Федькович був особливо близький, позаяк Маковей продовжував справу “Буковинського Кобзаря”, редагуючи в 1895–1897 рр. газету «Буковина».

Вибір О. Колесси як упорядника й редактора «Писань...» не був випадковий: спочатку він хотів узяти на себе всю працю, але, через його придільність як професора Львівського університету та пов’язану з цим затримку виходу книжок у світ, філологічна секція доручила упорядкувати два томи своєму директорові Іванові Франкові. Професор О. Колесса не був новачком у фєдьковичезнавстві – 1893 р. у Львові побачило світ його монографічне дослідження під назвою «Юрій Коссован (Осип Домінік Ігор Гординський де Федькович)». Цю першу літературно-біографічну студію про буковинського поета високо оцінив І. Франко в рецензії, що побачила світ 1894 р. в журналі «Житє і Слово» (29, с. 177–178).

Та й І. Франко мав уже певну практику в підготовці видань творів буковинських авторів. Він видав 1901 р. збірку поезій Данила Млаки (Ісидора Воробкевича) під назвою «Над Прутом», відзначивши в передмові, “що в 60–70 рр. ХІХ ст. талант Млаки ставлено поруч Федьковича”, і високо оцінивши вартість його дрібних пісеньок, на відміну від епопей поета (29, с. 177–178).

* Згадуване чернівецьке видання: [698].

«Писаня Осипа Юрія Федьковича», які видала філологічна секція НТШ, – до сьогодні неперевершене за повнотою й науковим підходом зібрання творів Великого Буковинця – побачило світ у серії «Українсько-руська Бібліотека».

План видання, який запропонував І. Франко, передбачав охопити: том I – поезії (упорядник І. Франко); том II – Повісті й оповідання (упорядник О. Колесса), том III, перша частина А – Драматичні твори (упорядник О. Колесса); том III, перша частина Б – Драматичні твори (упорядник О. Колесса); том III, друга частина – Драматичні переклади (упорядник І. Франко); том IV – Матеріали до житєпису Осипа Юрія Гординського-Федьковича (упорядник О. Маковей). Пізніше, фактично як окремий том (8-й том «Українсько-руської Бібліотеки») побачила світ «Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича» (автор О. Маковей). Щодо поданого матеріалу слід відзначити, що воно є справді зразкове.

Про працю над цим виданням І. Франко пише серію статей під назвою «Перше повне видання творів Федьковича», надруковану в листопаді – грудні 1901 та січні 1902 рр. у газеті «Діло» У тому ж 1902 р. виходить у світ перший том під назвою «Поезії Осипа Юрія Федьковича» – “з передруків і автографів зібрав, упорядкував і поясненя додав Іван Франко”. Книжка з’явилася в друкарні Наукового товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського й була першим томом серії «Українсько-руська Бібліотека», яку видає філологічна секція НТШ.

Внесок І. Франка в підготовку двох томів «Писань...» Ю. Федьковича вирішальний. Підготувати саме поетичну спадщину Ю. Федьковича було дуже складно. По суті, ніхто з літературознавців не уявляв собі її масиву. Як свідчить І. Франко, “Федьковичів поетичний доробок друкувався шматочками, розкиданий по різних часописах, псований і фальшований різними дилетантськими руками, а в значній частині лежав недрукований” (33, с. 118). І. Франко навіть не може оцінити, яку частину поетичної спадщини Федьковича назавжди втрачено. А те, як він зумів випадково роздо-

бути копії Федьковичевих поем, свідчить про певне недбале ставлення буковинського поета до свого творчого доробку. Ось що пише І. Франко: “Ітак, 1879 р.^{*}, переходячи попри лавку якоїсь перекупки на Краківським, я побачив у неї досить грубий зошит 4^о, писаний виразним руським почерком. Перекупка дерла з нього картки, завиваючи в нього черешні. Оглянувши одну таку картку, я побачив, що це народні пісні. Я відкупив у перекупки весь зошит за 10 кр. і знайшов у ньому, крім кількадесятьох народних пісень, переписаних десь у 60-х роках (кулішівкою) не звісно де й ким (перших кільканадцять карток зошита пропало), також копії двох Федьковичевих поем: «Новобранчика» і «Лук’яна Кобилицю» (33, 118–119). Як виявилось, знахідка І. Франка просто унікальна: в автографі поеми «Новобранчик», справжньому шедеврї спадщини Ю. Федьковича, який автор подарував К. Горбалеві з Перемишля, відсутні частини тексту з дразливими для цензури місцями, а про поему «Лук’ян Кобилиця» нема навіть згадки ані в листах Федьковича, ані в листах його сучасників.

І. Франко відзначає, що через нерозпорядливість родини В. Навроцького, який помер у Ряшеві, далеко від Львова, пропало дуже багато безцінних рукописів, зокрема й автографів Ю. Федьковича: його «Посланіє», з яким був знайомий І. Верхратський і копія якого десь у нього загубилися (33, с. 120).

Усе ж редакція, а власне, упорядники «Писань...» з поетових автографів, збережених у різних місцях, розшукали майже сотню нових, невідомих раніше творів поета, зокрема збірку 32-х новорічних (маланкових) коляд. Роблячи висновок щодо поетичної спадщини Ю. Федьковича, І. Франко пише так: “Очищені від різних припадкових примішок і видані разом, його поезії покажуть нам уперше в повнім блиску його великий поетичний талант – певно, не такий могутній та оригінальний, як Шевченків, талант, що не маючи такого ясного світоча у власнім нутрі, яким наділений був з

* У примітці до поеми «Лук’ян Кобилиця» [330, с. 170] І. Франко твердить, що

природи український кобзар, часто сходив на манівці, попадав у манеру, але все таки *талант великий, одинокий у нас обік Шевченка*, у якого поезія не була святочним одягом ані їх ходженням на котурнах, а натуральним, безпосереднім висловом того, що кипіло в серці і хвилювало душу” (33, с. 120-121) – (Підкреслення у тексті наше. – Б. Я.).

На відміну від І. Верхратського та О. Огоновського, І. Франко побачив у коломийському виданні, яке готував О. Партицький на складку учнів Станиславівської гімназії, окремі поетичні перли, зокрема поезію «На могилі званого мого брата Михайла Дучака в Заставні», яку вважає одним із найкращих ліричних творів Федьковича. Віднайшовши “автограф сеї поемки, значно відмінний від тексту, надрукованого в Коломиї” (33, 127), І. Франко висловлює думку, що поправки на гірше були ділом редактора, О. Партицького, а автограф поеми раніший від його передруку. І таких дослідницьких знахідок можна навести багато.

Серед новинок, не друкваних доти в задуманій автором цілості, заслужують на увагу міркування І. Франка щодо «Диких дум» Ю. Федьковича. Те, що побачило світ у «Правді» (1877), в «Ділі», «Родимім листку» та «Зорі», відбивало цикл тільки фрагментарно. А в цілості цикл справді дуже цікавий, із відображенням гуцульської ментальності (уклав-бо «Гуцулневір», із якого кепкують подоляни). А ця ментальність особлива: її може по-справжньому зрозуміти той, хто довго і скрупульозно вивчав волелюбних й справді ніколи не пізнаних до кінця українських горян. Отже, цикл «Дикі думи» є справді виявом внутрішнього єства, світогляду гуцула й займає особливе місце у творчості Ю. Федьковича.

Засади упорядників «Писань...» подати твори Ю. Федьковича хронологічно, на мій погляд, дуже правильні, власне за цим принципом готуються сьгодні академічні видання класиків української та світової літератури. Такий підхід зумовив багато труднощів, бо далеко не всі твори мали точне

датування. Упорядники датували частину їх за першодруками, вишукували дотичні згадки про них у листуванні Ю. Федьковича та його сучасників – одне слово, виконували величезну пошукову працю. Слід підкреслити, що упорядники видання з великою увагою ставилися до текстологічної праці, прагнучи донести до читача особливості гуцульського діалекту, яким переписані тексти Ю. Федьковича. Вартувало б такий підхід до літературного матеріалу проаналізувати майбутнім видавцям творів самого І. Франка: текстологічне опрацювання Франкової спадщини, зібраної у 50-томнику, часто викликає подив, хоча його упорядники отримали за це Шевченківську премію. Видання «Писань...» Ю. Федьковича є ще й прикладом текстологічної праці над підготовкою до друку творів української класики, а, зокрема, західноукраїнських письменників.

Безпосередньо з підготовкою до виходу в світ поетичної спадщини Ю. Федьковича пов'язане історичне дослідження І. Франка «Лук'ян Кобилиця», вперше опубліковане в «Записках НТШ» (Т. 49, кн. 5, с. 1-140). І. Франко відзначив, що особі Л. Кобилиці присвятили свої студії Вурцбах, Кайндль, Смаль-Стоцький та О. Колесса. Але дуже важливо, на думку І. Франка, що “гуцульський народ прославив свого краянина в піснях, не забуває його, а талановитий буковинський поет Федькович звеличив його пам'ять у поемці, яка у часі її написання видалася так сміливою і революційною, що її 20 літ не сміли не то друкувати, але навіть переписувати, так що вона дійшла до нас лиш в одній, випадково захованій копії” (47, с. 149).

Далі І. Франко констатує: “Отся Федьковичева поема, якої одну копію я віднайшов 1878 р., уперве звернула мою увагу на особу Кобилиці” (47, с. 149). Отже, ця згадка цінна для нас з двох причин:

1. Франко підтверджує, що він сам, ще далекого 1878 р., віднайшов копію невідомої загаломі поеми Ю. Федьковича «Лук'ян Кобилиця».

2. Саме завдяки поемі Ю. Федьковича Франко звернув увагу на постать бунтівливого буковинця Л. Кобилицю видатного діяча селянського руху на українських етнічних землях Буковини у ХІХ ст., депутата австрій-

ського парламенту, звістки про діяльність якого в 1844–1849 рр. друкували польські, українські та німецькі газети.

Про це І. Франко написав у примітці до поеми «Лук'ян Кобилиця» в т. I «Писань...», де дає дуже цікаві замітки про текстологічну працю над копією рукопису, зазначає, що вперше ця поема була надрукована в «Зорі» (1891, ч. 1, с. 9–10) зі скороченнями з огляду на цензуру [330, с. 170-171]. На підставі аргументів О. Терлецького, І. Франко датує поему початком 1860-х років: “в усякім разі в початку 1865 року поема була вже загальнозвісна” [330, с. 171].

Звідси – дві цінні зауваги, які впливають із Франкової студії:

1. Від часу віднайдення поеми в 1878 р. (перший арешт І. Франка!) до її публікації в «Зорі» пройшло 13 років. На нашу думку, головною причиною того, що цей твір Федьковича не з'явився ще за життя автора, була антиавстрійська спрямованість поеми. Перебуваючи під постійною увагою поліції, І. Франко не хотів її публікувати.

2. Вплив цісарської цензури на початку ХХ ст., коли друкувалося зібрання творів Ю. Федьковича, був зовсім незначний. Цензура фактично перестала вбачати політику в літературних творах, тим паче в написаних майже 50 років тому.

Ретельність, із якою виконували коректу творів Федьковича І. Франко та О. Колесса, вражає. Ось що пише на цю тему І. Франко: “Хоча над коректою сего тома сліпали оба редактори (І. Франко та О. Колесса. – *Б. Я.*), бажаючи і з свого боку зробити се видання гідним пам'яті найбільшого поета зеленої Буковини, хоча деякі аркуші переходили 4 й 5, а ні один не переходив менше 3 корректи, то все-таки на жаль лишили ся в тексті деякі помилки, чи то не добачені в коректі, чи зроблені випадково при монтованю складу на машині. Тим то просимо уклінно ПП. Читачів перед читанєм отсего тома справити в нім хоч оті помилки, які ми зауважили” [330, с. IX], – і далі подає на великий том усього 9 пунктів еррати. Йому вторує в передмові до другого тому О. Колесса: “Кождий аркуш сего тому переходив 4 або

5 корект; з них найменше 2 читав я, одну з великою старанністю робив др. Іван Франко, з котрим підписаний редактор порозумлював ся часто, що би редакція усіх писань Федьковича вийшла одноцільна; першу коректуру читав М. Павлик” [691, с. IX], – і нижче подає еррату на 15 пунктів.

Але в другому томі є ще одна річ, яка породжує сумнів: хто персонально – Колесса чи Франко – готував додаток до книжки, де опубліковано поему Федьковича «Слава Ігоря»? У передмові до тому О. Колесса з цього приводу пише таке: “Окрім осіб та інституцій, згаданих у передмові до першого тому, що спричинились до сего видання, віддаючи Наук[овому] тов[ариству] ім[ени] Шевченка автографи поета – належить ще прилюдна подяка: д. М. Павликови за те, що віднайшов і придбав для нашого товариства автограф незвісної до тепер поеми «Слава Ігоря» – родині пок. М. Драгоманова, що передала рукопись сеї поеми до музею Наук[ового] тов[ариства] ім[ени] Шевченка, – др-ови Ос. Маковееви за копію нарису: «Ein Don Juan» і д. інспекторови Ом. Поповичеви, за деякі вказівки, якими покористував ся редактор” [691, с. IX-X]. І якщо авторство примітки О. Колесси до «Ein Don Juan» [691, с. 469-470] не викликає якогось сумніву, то непідписана примітка до «Слави Ігоря», на наш погляд, належить І. Франкові. На користь цієї гадки свідчать такі аргументи:

1. М. Павлик був близьким другом І. Франка, обидва підтримували найтісніші контакти з М. Драгомановим аж до його смерті.

2. І. Франко готував до друку поетичну спадщину Ю. Федьковича, поміщену в перший том видання, тому логічно було б передати поему для підготовки саме Франкові.

3. Стиль примітки [691, с. 494-495], на думку дисертанта, явно Франків.

Фахові літературознавці-текстологи мали б скрупульозно перевірити запропоновану версію, включаючи пошук автографа в архіві І. Франка в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а коли вона підтвердиться – долучити цей твір до спадщини Каменяра.

У підготовці до друку «Писань...» І. Франко виконав таки найважчу частину праці. Ми зупинялися вже на труднощах зі збиранням поетичної спадщини Ю. Федьковича, але справа з його драматичними перекладами була, мабуть, ще складніша. Випущені в світ том 1 і том 3 (друга частина) «Писань...» – а власне ці твори готував до друку І. Франко – є взірцем його незвичайної працездатності. Нагадаємо, обидві книжки видання побачили світ 1902 р. Не применшуючи кваліфікації О. Колесси та О. Маковея, скажу, що все ж підготувати до друку драматичні переклади Ю. Федьковича найкваліфікованіше міг тільки І. Франко.

Отже, до другої частини 3-го тому «Писань...» увійшли такі переклади Ю. Федьковича: «Гамлет» В. Шекспіра (подано за автографом, що був власністю товариства «Руська Бесіда» в Чернівцях); «Макбет» В. Шекспіра (подано за трьома автографами, власником яких була львівська «Просвіта»); «Мазепа» Рудольфа Готшала (переклад Ю. Федькович зробив 1872 р. для товариства «Руська Бесіда»). До речі, останній переклад, про оригінал якого був невисокої думки І. Франко, Ю. Федькович здійснив на пропозицію свого друга А. Кобилянського.

Якщо з приготуванням до друку «Гамлета» і «Мазепи» особливих труднощів не було – автографи перекладів були переписані начисто, то переклад «Макбета» дійшов до рук упорядника у трьох редакціях. Власне, це були “три окремі переклади, роблені незалежно один від одного почасти після інших принципів” (33, с. 390).

Перед упорядником виникла серйозна проблема – друкувати їх повністю чи ні? І. Франко схилився до першої ідеї – йшлося ж про повне і критичне видання праць буковинського поета, але при такому підході довелося значно збільшити обсяг тому – всі три тексти займали б 25–28 аркушів друку. Тому І. Франко змушений був піти значно важчим для себе шляхом – взявши за основу один, останній щодо часу переклад, він порівнював його рядок за рядком, репліку за реплікою з обидвома іншими, опускав усі ідентичні, подав усі відміни в посторінкових примітках. Цим самим він

зменшив обсяг друку до 12,5 аркушів, водночас давши можливість прочитати переклад в усій його триваріантності (33, с. 390), що є прикладом, насамперед, виняткової вимогливості і працездатності укладача. До такого вирішення проблеми І. Франка спонукала та обставина, що Федьковичеві переклади В. Шекспіра мали невисоку літературну вартість: він перекладав не з оригіналу, оскільки не знав англійської мови, а з німецького перекладу. Та хоча переклад Ю. Федьковича є значно слабшим від Кулішевого у плані точного відтворення оригіналу, все ж І. Франко високо цінив мовну вартість Федьковичевого перекладу «Макбета», вважаючи, що «Федькович розвинув тут великі багатства своєї лексики, користуючись головно гуцульським говором, якого скарбівню він, можна сказати, вичерпав до дна» (33, с. 393). Натомість, переклад П. Куліша є гірший у мовному плані.

Друк Федьковичевих перекладів В. Шекспіра має велике значення для студій українських мовознавців, для вивчення багатств рідної мови, а також повернення окремих лексем до сучасного словника, збідненого впливом більшовицького тоталітаризму, розпочатого на початку 30-х років ХХ ст.

І. Франко, зробивши детальний аналіз вартості твору Рудольфа Готшала «Мазепа», констатує, що його автор «ані не знає добре історії й того краю, який узявся малювати, ані не зумів із історичного матеріалу викроїти сяк-так зносну драматичну штуку, ані, нарешті, не зумів вітхнути в свої фігури якогось живого духу, огню» (33, с. 394). Він висловлює здогад, що, можливо, Кобилянський, як ініціатор цього перекладу, і Федькович, як перекладач, хотіли здобути прихильність впливового німецького письменника й літературознавця, а через його посередництво знайти видавців німецьких творів Ю. Федьковича. Для роз'яснення ситуації з історією цього перекладу І. Франко у своїй передмові дає в оригіналі німецькою мовою уривки написаного наприкінці січня 1873 р. листа Готшала до Кобилянського. Цей лист – цінний матеріал і для дослідників біографії Ю. Федько-

веча, оскільки свідчить про те, що з німецьким письменником листувався особисто й сам Федькович*.

І. Франко теж писав до Готшала – на нашу думку, це були 1900 – 1901 рр., однак, як він свідчить, відповіді не отримав. Тому і франкознавці, і федьковичезнавці можуть спробувати відшукати в німецьких архівах цього листа, який не потрапив до 50-томника І. Франка. Знахідка пролила б нове світло і на стосунки І. Франка з провідними діячами німецької культури, і внесла б щось нове до біографії Ю. Федьковича.

До речі, Р. Готшаль цікавився непересічними особистостями інших народів: він написав драми про М. Робесп'єра (1845), діяльність Джорджа Байрона в Італії (1847). Тому зацікавлення Р. Готшала особою І. Мазепи було не випадкове – інша річ, що він не мав для висвітлення діяльності українського гетьмана достатньо об'єктивного матеріалу**.

І ще одна немаловажна деталь. Редагуючи для друку переклади Ю. Федьковича, І. Франко, передовсім за браком часу, не зміг порівняти їх з тими публікаціями, за якими Ю. Федькович здійснював україномовну інтерпретацію. Тому цей порівняльний аналіз може стати також окремим дослідженням для сучасних мово- та літературознавців.

Наприкінці «Передмови» І. Франко подає еррату з 15 позицій і підтверджує, що одну коректу другої частини третього тому також читав проф. д-р О. Колесса (33, с. 396).

Як уже відзначено, І. Франко, готуючи до друку твори Федьковича, провів велику пошукову роботу. Прикладів тут можна навести чимало. З автографа Федьковича, який зберігся в М. Бучинського, він надрукував

* Повністю листи Р. Готшала до А. Кобилянського опублікував О. Маковей. – Див.: [694, с. 204–206].

** Слід відзначити, що в достатньо об'єктивній статті про Рудольфа Карла Готшала (Gottschall) (1823–1909), опублікованій у 2-му томі «Краткой литературной энциклопедии» (Москва, 1964. – С. 303), нема й натяку на його драму «Мазепа», тим паче, що її

переспів твору Гете «Кріль Ероль» (вперше друковано в «Правді», 1868, ч. 37, с. 438–439); знайдену серед паперів покійного Партицького поезію «Боги Сагари» [330, с. 368]; вірші «Проходан» [330, с. 394], «Гой видів бо я» [330, с. 394–395], «Гой зійшла зоря» [330, с. 395], знайдені в архіві «Просвіти»; «Чи є де краще» з автографа, що належить товариству «Руська Бесіда» в Чернівцях та ін. Примітки, які І. Франко подав чи не до кожного поетичного твору Ю. Федьковича, є винятково точні, багато з них дають розуміння і загальної ідеї того чи іншого твору, і пояснюють окремі деталі.

Підсумовуючи редакторську і видавничу працю І. Франка над підготовкою до друку «Писань...» Ю. Федьковича, слід відзначити цінність та унікальність, насамперед її текстологічних і методичних засад.

Видання творів Ю. Федьковича філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка – неперевершений літературно-науковий зразок, що може слугувати прикладом для українських літературознавців, які готуватимуть до друку твори наших класиків, тим більше, що теперішні видання художньої та наукової літератури надто часто рясніють неточністю вислову думок і мають погану коректу.

Суворих засад щодо видання книжок І. Франко дотримувався все своє життя: він був дуже вимогливий до текстології, редакторської праці, видавничої культури й оформлення української книжки. Рецензуючи в «Житі і Слові» (1894, т. 1, кн. 2) появу у світ «Жіночої Бібліотеки», видання якої започаткувала Наталя Кобринська, щиро вітаючи се нове видавництво (29, с. 202), наприкінці загалом позитивної рецензії І. Франко пише: “Не можемо в кінці проминути ще одної обставини: зверхній вигляд, друк, коректа, а подекуди й мова в I кн. «Жін[очої] бібл[іотеки]» просто неможливі. Ми навіть боялися би входити в детальний розбір до деяких праць, заміщених в ній, щоб не передати думку автора зовсім фальшиво, держачися того, що в книжці надруковано. Такого, кажучи словом Федьковича, “шанталавого” в

перекладав Ю. Федькович, як і не сказано про взаємини з Готшалем Ю. Федьковича,

технічним погляді видання, котре при тім має таку поважну ціль і такі щирі наміри, у нас, мабуть, іще не було” (29, с. 204).

Попри те, що «Писаня Осипа Юрія Федьковича» готували до друку І. Франко, О. Колесса та О. Маковей, поза всяким сумнівом, головним ідеологом видання був І. Франко, керівник (директор) філологічної секції НТШ 1898–1901, 1903–1908 рр. (у 1902 р. директором філологічної секції був О. Колесса, професор Львівського університету) [854, 1903 р., вип. 1, ч. 13, с. 1-2]. Кошти, надані для видання творів Ю. Федьковича, були значні: згідно зі звітом про «Діяльність секцій і наукових комісій в 1902 р.», на видання «Українсько-руської Бібліотеки» витрачено 6000 корон проти 2000 у 1901, які теж, очевидно, витрачені на це видання. Отже, друк трьох томів «Писань» коштував 8 тис. корон – велику на той час суму [854, 1903 р., вип. 1, ч. 13, с. 2]*. За даними «Книжки [обліку] задатків і ренумерацій Наукового товариства імені Шевченка», наклад І тому «Писань» склав 3000 прим. [58, а. 72зв.]. Гонорар упорядника й редактора був такий:

- “За переписання др. Франкови – 44 зр.
 - Франкови І., 600+80 – 680 зр.
 - Франкови решту за редакцію – 320 зр.
- Всього* – 1044 зр.” [58, а. 72зв.].

Слід зазначити, що, згідно з цим документом, НТШ заплатило також:

- якомусь Галану (не зазначено за що) – 118-00 зр.
- д-р Колессі за коректу – 180-00 зр.
- Кобилянському за папери** – 50 зр.
- Тшемеському*** – 25-71 зр.

А. Кобилянського та І. Франка.

* Для порівняння: субвенції від уряду Австро-Угорщини складали на рік 16000 зр., із них – від центрального уряду 6000 зр.; від крайового сейму – 10000 зр.

** Напевно, гонорар другові Федьковича А. Кобилянському за передані НТШ рукописи поета.

- папір – 904-40 зр.
- склад – 1103-20 зр.
- друк – 139-90 зр.
- коректа зецерська – 72-20 зр.
- портрет і думка* – 72-20 зр.
- права Федуньо** – 284-50 зр.

Усього витрати на перший том «Писань» склали 5872-51 зр. [58, а. 72 зв.], тобто собівартість одного примірника була 1,96 зр.

За третій том «Писань» (ч. 2, Драматичні переклади) І. Франкові заплачено:

- за ухвалою виділу – 400 зр.
- за передмову 12 стор. – 30 зр.
- за переписування – 132-00 зр.

Всього – 462-00 зр.

Д-ру О. Колесі за одну коректу – 102-00 зр.

Загальні витрати видавництва на підготовку і друк разом з оправою цього тому склали 2740-50 зр., собівартість 1 прим. – 0-91 зр. [58, а. 76зв.].

Розглянемо динаміку розпродажу цього видання. На складах книгарні НТШ у 1913 р. зберігалося: 1900 прим. т. I (Поезія); 2100 прим. т. II (Повісті і оповідання); 280 прим. т. III (Драматичні переклади); 640 прим. т. IV (2) [т. 8 «Українсько-руської Бібліотеки» («Житєпись О. Ю. Гординського-Федьковича» О. Маковея)] [64]. У 1920 р. їх було відповідно: т. I. – 1621 прим.; т. II – 849 прим.; т. III (1) – 64 прим.; т. III (2) станом на 1918 р. – 64 прим.; т. IV (2) – 507 прим. [64].

*** Тшемеський – фотограф і власник клішарні у Львові, де виготовлялося кліше портрета Ю. Федьковича і кліше його автографа.

* Напевно, це вартість друку ілюстрацій.

** Мабуть, це плати за придбання рукописів у Федуня.

Навіть такий, на перший погляд, повільний розпродаж видання, не був на збиток НТШ: розпроданих 2100 прим. першого тому (хай лише 1 тисячу оправлених, по ціні в середньому 7 корон за примірник) давали суму понад 7 тис. корон – не враховуємо тут розпродажу примірників у м'якій обкладинці при собівартості кожного примірника 1,96 корон. Багато заробити на українській книжці на той час було складно, однак видавці таки повертали собі затрати на гонорари і поліграфію.

М'яка обкладинка видання мала вохристій колір, обрамлена рослинною сецесійною рамкою. На нашу думку, оформлення обкладинки здійснив Юліян Панькевич. Перший том має 806 сторінок друку, розміри книжки після обрізу – 19,4×12 см.

Частина накладу (на підставі аналізу документів – не менше третини) оправлена в палітурній майстерні НТШ. Але оправи видання є різні за вартістю і, відповідно, якістю*. У книголюба та професійного інтролігатора С. Ковалишина зберігається комплект з класичною тогочасною оправою книжок, у півшкірі: корінець (хребет) і кутики палітурки з натуральної шкіри вишневого кольору, палітурка паперова, з блискучим високоякісним палітурковим папером брунатного кольору та квітчастим орнаментом. Тиснення золотом на корінці книжки по горизонталі: УКР. РУСЬКА БІБЛІОТЕКА (назва серії); нижче: число серії, в нашому випадку – II; ПИСАННЯ ОСИПА ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА (в три рядки по горизонталі); нижче – число тому (I, II і т. д.). Зверху і знизу корінець має орнаментальні рамки, тиснені золотом. Примірник оправи видання, що зберігається в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка, оправлявся або в одній з міських польських палітурень, або у власній палітурні бібліотеки Львівського університету. Тип оправи подібний, корінець із шкірозамінника, з такого ж матеріалу і кутики. Тиснення золотом на корінці: зверху назва серії латин-

* На 4-й сторінці обкладинки вміщено рекламу видань НТШ: “Писання Осипа Юрія Федьковича...”. Перший том, оправлений в англійське полотно, коштував 6,80 корон, в оправі півшкірок – 7,20 корони – великі на той час суми.

ськими літерами UKR. RUSKA BIBLIOTEKA; нижче число тому; нижче – автор і назва Fed'kowycz Pysania; нижче число тому і півтому. Лінії тиснення корінця – бліндовані.

Очевидно, існують також різного часу дешевші тверді оправи (без тиснень на обкладинці й на корінці). Оправлені примірники не мають м'якої обкладинки. Словом, навіть оформлення й оправу «Писань...» виконано зразково.

* * *

Не будемо детально зупинятися на подальших оприлюдненнях спадщини Ю. Федьковича: все, що з'явилося до 1918 р., описав Ю. Романчук у «Приписках» (примітках) до свого видання, в започаткованій ним 1904 р. серії «Руська (Українська) письменність». Серію видавало товариство «Прогресу» у Львові [699, с. 478]*. І хоча видавець твердив, що його “видане не єсть передруком якого иншого, хочби критичного Наук[ового] Товариства ім. Шевченка, але опирає ся на найліпших підставах; декуди оно лише одно подає текст поправний” [699, с. 478].

У підрадянську епоху з Ю. Федьковичем особливо не воювали – повне зібрання його творів не потрапило за ґрати спецфондів. У Львові в 70–80-х роках ХХ ст. окремі книжки цього видання можна було придбати навіть у букіністичній книгарні, хоч легше це вдавалося зробити приватно.

Доля творчої спадщини Ю. Федьковича цікава тим, що її виданням займалися не буковинці: ми проаналізували з бібліологічного боку неперевершене досі повне видання його творів, яке готували до друку І. Франко, О. Колесса і галицький “буковинець” О. Маковей. Згадано також чернівецьке видання В. Щурата та Ю. Романчука з серії «Руська письменність».

* Правда, тут Ю. Романчук чомусь не згадав про чернівецьке видання творів Ю. Федьковича, яке готував В. Щурат. Том серії «Руська письменність», як свідчить видавець, побачив світ напевно на початку 1918 р. – Див. «Посліслово» до цієї книжки, датоване 29 грудня 1917 р. [699, с. 501].

Так продовжувалося і в підрадянському періоді: усе, що видавалося до 1960 р.^{**}, навіть не вартує якогось наукового аналізу. Перший двотомовик Ю. Федьковича, який заслуговує на увагу, побачив світ у Державному видавництві художньої літератури в останньому році “хрущовської відлиги” [703]. Власне, це був черговий випуск багатотомової серії «Систематизоване видання української дожовтневої літератури», яку започаткував директор ДВУ Олександр Бандура, а одним із організаторів якої виступив Олег Микитенко [602, с. 149]. Упорядником видання був тоді молодий науковець, працівник часопису «Жовтень» (тепер «Дзвін»), пізніше доцент і професор Львівського університету імені Івана Франка, відомий франкознавець Михайло Нечиталюк. Попри всі вади цього двотомовика – можна висловити низку зауваг щодо текстології, добору творів, заідеологізованості передмови – це видання довго не мало собі рівних. У 1984 р. М. Нечиталюк повторив свою працю: у видавництві «Дніпро», наступникові ДВУ, вийшло розширене видання творів Ю. Федьковича [704]. Маємо повне право зазначити, що саме М. Нечиталюк залишиться найповажнішим видавцем і дослідником творчості Ю. Федьковича підрадянської доби. Саме ці видання дійшли до широкого загалу: наклад 1960 р. – 8 тис. прим.; 1984 р. – 65 тис. прим. – просто фантастичні на теперішні часи. Обидва видання мають ґрунтовні передмови; правда, друга, під назвою «Буковинський Кобзар», є злегка переробленим варіантом першої, 1960 р., що мала назву «Буковинський Спі-

^{**} Виняток хіба складає книжка: [700], – де опубліковано передмову Д. Загула [700, а. 5–8], його розвідку про життя та діяльність Ю. Федьковича (за працею д-ра О. Маковея, с. 9–30), «Короткий покажчик літератури до біографії Федьковича» (с. 31–32, 38 позицій), «Короткий бібліографічний покажчик О. Федьковича від перших публікацій до наших днів» (1861–1925 рр., 23+2 позиції, укладений з допомогою Українського Наукового Інституту Книгознавства в Києві), а також таку кількість творів Ю. Федьковича: поезії – 73, оповідання – 11. До речі, саме 11 оповідань Ю. Федьковича побачили світ у першому київському виданні творів поета, яке підготував до друку ще за життя автора М. Драгоманов [697]. У Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка є унікальний примірник цієї книжки з автографом упорядника: “Високоповажаному Добродію Смоляру од М. Драгоманова”, інв. № I 34080.

вещь». Врешті, розширений варіант передмови «Буковинський Кобзар» побачив світ окремою книжкою 1963 р. [616].

У першому томі видання 1960 р. М. Нечиталюк опублікував 236 поезій Ю. Федьковича; у виданні 1984 р. – 249, що відповідно склало 45,56% і 48,07% поетичних творів, опублікованих І. Франком у першому томі першого повного видання (там побачили світ 518 поетичних творів та фольклорних записів). Звичайно, до радянських видань не потрапило нічого, що мало хоч якийсь стосунок до релігії – відомо, що автор був глибоко релігійною людиною. В однім із найкращих поетичних творів Ю. Федьковича «Пречиста Діво, Радуйся Маріє», на думку автора передмови, “виразно зазвучала богоборська антирелігійна тема. У поета болить душа, коли він бачить горе, сльози сиріт і вдів. Це тільки пречиста діва Марія може “радуватись”, бо вона сліпа і глуха до людського горя” [620, с. 8]. І ця фраза – чи не найбільше спотворення суті цієї справді геніальної поезії Ю. Федьковича, хоча, може, завдяки таким “мудруванням” упорядник зумів її “протягти” через радянську цензуру.

У виданнях радянського часу повністю відсутні цикли: «Руський лірник», «Колядник», «Маланка», а з німецьких віршів у виданні 1960 р. опубліковано 4 поезії; у виданні 1984 р. – 8; у виданні І. Франка їх – 66. Без сумніву, давно настав час оприлюднити академічне видання спадщини Великого Буковинця. Якщо додати, що всі підрадянські видання базувалися власне на повному зібранні «Українсько-руської Бібліотеки» Наукового товариства імені Шевченка у Львові, то говорити про якийсь серйозний поступ в дослідженні творчості Ю. Федьковича в радянську епоху не доводиться.

Питання про необхідність академічного видання Ю. Федьковича гостро пролунало на П'ятому конгресі Міжнародної асоціації українців, який відбувався в Чернівцях 28–29 серпня 2002 р. Невдовзі після цього Чернівецький університет імені Ю. Федьковича отримав статус національного. Відрадно, що на виконання побажань учасників конгресу МАУ в столиці

Буковини до 170-річчя від дня народження Ю. Федьковича в 2004 р. побачив світ перший том нового видання його творів [702]. Але знову ж передмова професора Б. Мельничука і вступ до приміток викликають принаймні подив, адже:

1) ніде не сказано, скільки томів заплановано випустити, тобто, мабуть, і самого проспекту видання не існує;

2) нове видання базується на тому ж таки давньому, яке готували І. Франко, О. Колесса, О. Маковей*;

3) наклад тому – 1000 примірників (всього лише!). Цього не вистачить навіть, щоб забезпечити навчальні і громадські бібліотеки України.

Усе ж цілковито заперечувати існування федьковичезнавства як на пряму культурологічних студій, власне – українознавства, не слід. Маємо цікаві матеріали у збірнику «Юрій Федькович» [741, с. 219–248]**. У видавництві «Музична Україна» 1968 р. побачив світ збірник «Народні пісні Буковини в записах Ю. Федьковича», який упорядкували О. Дей та О. Романець [614]***. Неординарний, на наш погляд, розділ В. Я. Герасименка «Юрій Федькович» у фундаментальній праці «Історія української літератури» [529, с. 315–349].

З викладеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. «Писання Осипа Юрія Федьковича» (в 4-х томах, 7-ми книгах), яке підготувала до друку філологічна секція НТШ в особах І. Франка, О. Колесси, О. Маковея, – перше в Україні повне критичне видання творів класика, зачинателя нової української літератури на Буковині. Фактично філологічна секція новітньої української академії наук, чим було НТШ у Львові, створи-

* Тому навряд чи можна сподіватися, що будуть опубліковані невдовзі такі твори Федьковича, приміром «Осьмий поменник Тарасови Григоровичеви Шевченці на вічну пам'ять» [595, с. 52].

** Ці матеріали готували до друку Ф. Погребенник та О. Романець.

*** На жаль, до цього збірника не потрапила низка колядок, що побачила світ у т. 1 «Писань Осипа Юрія Федьковича...».

ла новий, неперевершений досі напрям літературознавчих студій – федьковичезнавство.

2. Усі видання спадщини Ю. Федьковича, що побачили світ після виходу «Писань...», базувалися виключно на цій праці, головним ідеологом якої був І. Франко. Це стосується всіх підрадянських видань Ю. Федьковича і навіть найновішого вже, доби незалежної України, перший том якого вийшов за редакцією Б. І. Мельничука та М. І. Юрійчука.

3. Вихід у світ «Писань...» мав велике значення в подальшому поступі культури української книжки початку ХХ ст. Оригінальною з мистецького погляду є м'яка обкладинка, яку, на нашу думку, оформив один із найцікавіших ілюстраторів української книжки того часу – художник Юліян Панькевич. Мистецькими є оправи видання, які в кількості від 1/3 до половини накладу виготовлено в палітурній майстерні НТШ, що продовжувала найкращі традиції палітурних робіт на теренах України.

4. Наклад I і II томів «Писань...» – 3000 прим., решти – по 1000 прим., був достатній на той час для такого типу видання. Для започаткованого в 2004 р. чернівецького видання творів Ю. Федьковича – наклад 1000 прим. – є недостатній і не відповідає вимогам часу.

5. Розробляючи проспект і здійснюючи вихід у світ фундаментального видання творів Ю. Федьковича, а далі Т. Шевченка, І. Франко заявив про себе як найкращий фахівець у галузі наукових і критичних видань спадщини українських класиків.

4.4. Пропагатор і видавець творів Тараса Шевченка

І. Франко був не тільки глибоким знавцем і цінителем творчості Т. Шевченка, але й активним пропагатором і видавцем його творів.

Ми вже згадували, що в 1882 р. І. Франко активно поширював на Дрогобиччині видрук поеми Т. Шевченка «Марія», яку видав М. Драгоманов того ж року латинським алфавітом для читання тим людям, які розуміють

українську мову, але не читають кирилицею. Про Франкове видання поеми Т. Шевченка «Перебендя» та ґрунтовної розвідки про неї, реферату П. Тучапського «Шевченкові ідеали і українська дійсність», йдеться в піврозділі 3.1 про «Літературно-наукову бібліотеку» (1889–1898).

Але найбільшу працю, насамперед як науковець і текстолог, І. Франко вклав у видання двотомового Шевченкового «Кобзаря» (1908), яке стало одним із найважливіших видавничих проєктів НТШ. Таким робом, він фактично здійснив нереалізований задум видання позацензурного «Кобзаря», що планував зробити й не виконав М. Драгоманов у Женеві. На нашу думку, саме видання антології української поезії пошевченківської доби «Акорди» своєрідно підвели І. Франка до цієї знакової в його діяльності праці.

Етапною подією в літературному житті України була поява двох видань творів Шевченка, що готувалися паралельно: за редакцією В. Доманицького у Петербурзі та І. Франка – у Львові. Франкові ідеї про періодизацію творчості Шевченка, його ж текстологічні засади і принципи реалізовані саме у двотомовому виданні «Кобзаря», що побачив світ у Львові 1908 р.

Для дослідження цього видатного проєкту в історії українського книговидання ХХ ст. дуже прислужився М. Возняк, опублікувавши листування І. Франка з В. Доманицьким та свої зауваги у статті, написаній з нагоди двадцятилітнього ювілею появи у світ першого критичного друку спадщини Т. Шевченка [402, с. 272–304].

Велике значення під час підготовки цього видання мала ґрунтовна стаття В. Доманицького «Критичний дослід над текстом «Кобзаря», опублікована спочатку в журналі «Киевская старина» в кінці 1906 р. і окремим виданням у Києві наступного року. Ця праця, за словами І. Франка, “дійсно дала нам стільки нового, інтересного матеріалу й уваг, що ми, нарешті, побачили Шевченкові твори в їх правдивому блиску, вникли в робітню великого артиста і зрозуміли ту велику працю, яку він провадив майже рівночасно зі своєю поетичною діяльністю над шліфуванням, вигладжуванням

та вдовповнюванням своїх творів” (37, с. 562–563). Листування з В. Доманицьким під час редакторської роботи, звірка з текстами Шевченкових автографів, якими той користувався, дали добрі результати. За рівнем текстологічної підготовки це видання не мало аналогів і значно перевищило в науковому сенсі всі галицькі збірки творів Шевченка, що вийшли до того часу. Рішуче відкинуто, як неавтентичні, низку творів, що кочували з одного до іншого видання Шевченкової спадщини 70–80-х років, а саме поезії: «Гарно твоя кобза грає», «В альбом», «Полуботко», «До сестри», «Слов'янам» та інші. І. Франко вперше ввів до видання поеми «Слепая» та «Тризна», Шевченкову передмову до ненадрукованого «Кобзаря», подав два варіанти поеми «Москалева криниця» та «Варнак», запровадивши хронологічний принцип подання творів. Різко відкинуто штучний поділ творчості Шевченка за жанрово-родовим принципом – чотири хронологічні напрями з поділом творів ще на чотири підрозділи: думки, балади, посвяти, епічні твори та інші стихотвори, які використовували О. Огоновський та Ю. Романчук.

Від попередніх видань підготований І. Франком «Кобзар» відрізнявся нумерацією рядків та акцентуванням багатоскладових слів, що мало значення для правильного читання Шевченкової поезії, особливо в Галичині, де мова українців була засміченою полонізмами та германізмами. На кожній сторінці книжки подано різночитання за попередніми публікаціями Шевченкових творів, інформація про першодруки.

Заслуговує на окрему увагу і той факт, що в процесі роботи І. Франко постійно вдосконалював своє видання. Так, у порівнянні з робочим примірником книжки В. Доманицького, з правками та дописками І. Франка, що зберігається у фонді І. Франка Відділу рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України [11], додатково введено до першого тому ще дві поезії: «Тяжко-важко в світі жити» та «К. Маркевичу», які він отримав пізніше. Навіть уже тоді, коли перші десять аркушів «Кобзаря» було набрано в друкарні, а В. Доманицький надіслав Франкові примірник петербурзького видання з виписками варіантів із копії, що зберігалася в архіві покій-

ного на той час письменника Д. Мордовця, він подає цей матеріал у передмові до першого тому. Видання «Кобзаря» в Петербурзі та Львові за редакціями В. Доманицького та І. Франка – принципово важливі події в історії Шевченкознавчої науки.

Шевченкознавці та франкознавці, починаючи від М. Возняка, про що йшлося вище, не обминули своєю увагою Санкт-Петербурзького за редакцією В. Доманицького (1907) та львівського за редакцією І. Франка (1908) видання спадщини Т. Шевченка. Про це писали М. Бернштейн [366], В. Бородін [379], А. Франко [705] та багато інших літературознавців і біографів І. Франка. Однак, попри легко з'ясовувані дати, які сам І. Франко наводить у передмові першого тому «Кобзаря», а саме: ухвалу філологічної секції НТШ від 21 грудня 1905 р., затвердження цієї ухвали виділом 26 червня 1907 р. (37, с. 563) не були з'ясовані книгознавчі аспекти Франкового видання.

Оскільки «Кобзар» побачив світ у серії «Українсько-руська Бібліотека» Філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка, він мав однаковий серійний формат з «Писаннями Осипа Юрія Федьковича», 8°– розмір книжки після обрізу 20,4×13,2 см. М'яка обкладинка мала рослинне обрамлення, аналогічне з виданням творів О. Ю. Федьковича, на нашу думку, пера художника Юліяна Панькевича. Неоправлений «Кобзар» коштував 3 кор. Частину примірників оправлено в палітурні НТШ чи в інших палітурних майстернях Львова, а, отже, залежно від якості оправи, такі книжки коштували на 2–4 кор. дорожче.

Як свідчить запис у «Книзі замовлень Друкарні Наукового Товариства імені Шевченка», замовлення на т. 1 «Кобзаря» [61, а. 360зв. – 361] розміщено 10 червня 1907 р. (sic! – до затвердження ухвали секції на відділі НТШ). Наклад книжки – 2000 примірників, а кошти друку склали 2160.5 корон. Хоч І. Франко писав В. Доманицькому 21 серпня 1907 р., що він відпочиває в Криворівні і що до його повернення у Львів “дальший друк Шевченка зупиниться” (50, с. 326), все-таки цю велику працю він закінчив швидко: свій

«Кобзар» надіслав В. Доманицькому ще перед Різдвяними святами 1908 р. (50, с. 349). Написанню обіцяної передмови й покажчика до другого тому (37, с. 565), очевидно, завадила хвороба І. Франка. Якщо врахувати справедливе твердження В. Бородіна, що Франкова редакція поетових творів відмінна від тексту петербурзького «Кобзаря» 1907 і 1908 р., то І. Франко дуже швидко впорався з такою складною і важкою, на той час справді піонерською, працею.

Наведемо, хоч і опосередкований, приклад видавничої діяльності найбільшого галицького книговидавця міжвоєнного періоду Івана Тиктора, який ґрунтується на Франкових видавничих засадах [753, с. 24]. Йдеться про реалізацію уже в Канаді одного з чотирьох найзначніших видавничих проєктів І. Тиктора, а саме: «Кобзаря» в упорядкуванні і з коментарем Василя Сімовича. По суті, це відтворення книжки, яка побачила світ у 1921 р. в Українському видавництві в Катеринославі заходами Євгена Вирового в Ляйпцігу.

Саме на засадах Доманицького-Франка, які пізніше розвинув Б. Лепкий, В. Сімович підготував чи не найоригінальніше видання «Кобзаря», яке мало стати “придатним” для якнайширшого кола читачів. Книжка призначалася для всіх земель, що їх заселяє український народ: і Наддніпрянщини, й Кубані, й Західної України (Поділля, Галичини, Буковини, Холмщини), й Полісся, й Підляшшя, й Закарпаття [659, с. X]. Цьому сприяли, насамперед, унікальні коментарі, які для зручності користування винесено посторінково. Саме це видання передрукував І. Тиктор в еміграції в столиці канадської провінції Манітоба Вінніпезі з нагоди 100-річчя від дня смерті Т. Шевченка в 1961 р., і саме воно, повторене кілька разів, залишається основною книжкою, з якої вивчають українці Т. Шевченка в усій західній діаспорі. На жаль, «Кобзар» із коментарями В. Сімовича лише один раз перевидався в Україні, у Рівному, заходами Рівенського обласного об’єднання Товариства «Прогрес» ім. Т. Г. Шевченка та Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН

України*, а українські читачі, передовсім школярі, змушені до сьогодні користуватися розтиражованими у великій кількості «Кобзарями» з тими суворо цензурованими радянськими трактуваннями подій і фактів, які фальсифікують Шевченкові твори.

Шкода, що редколегія найавторитетнішого на сьогодні видання Т. Шевченка – «Повного зібрання творів у дванадцяти томах», не подала окремої статті про історію видання творів Кобзаря, починаючи від прижиттєвих публікацій. Таке бібліологічне дослідження, на яке здатні науковці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, мало бути поміщене після фундаментальної статті академіків І. Дзюби та М. Жулинського «На вічному шляху до Шевченка» [462, с. 9-66]. Студія додала б дуже багато для ознайомлення сучасного читача з історією української книжки ХІХ–ХХІ ст., стала би внеском в бібліологію шевченкознавства, показала би роль М. Драгоманова, В. Доманицького, І. Франка, Ю. Романчука, В. Сімовича, М. Зерова, М. Рильського та ін. у боротьбі за спадщину Т. Шевченка в умовах бездержавності українського народу, а пізніше під пресом тоталітарного більшовицького режимів.

Підсумовуючи викладене, робимо висновок, що І. Франко належить до літературознавців та видавців, які глибоко осмислювали творчість Тараса Шевченка, високо цінили його внесок у світову літературу, долучилися до популяризації його творчості. Саме І. Франко здійснив найкраще галицьке видання поетичної спадщини найбільшого українського поета-пророка, яке є його видатним внеском у шевченкознавство.

* Це репринтне відтворення 2-го виправленого та поширеного видання, яке оприлюднив І. Тиктор у Вінніпезі 1960 р. Книжка з'явилася наприкінці 1998 р. накладом 7 тис. примірників з післямовою М. Жулинського «Тарас Шевченко: духовна реалізація пророцтва». – С. І–XV.

РОЗДІЛ 5
«ГАЛИЦЬКІ ОБРАЗКИ»
I ВИДАННЯ КОРПУСУ «МАЛОЇ ПРОЗИ»

**5.1. Збірка «В поті чола» (1890) як конспект корпусу видань
“Малої прози”**

На початку ХХ ст. І. Франко вирішив видати корпус своєї “малої прози”, власне цикл «Галицькі образки». Це була не нова ідея, бо ще в 1886 р. в «Русько-українській бібліотеці» Є. Олесницького І. Франко видав прозову книжечку під такою назвою. Очевидно, саме тоді в нього виникла думка зробити з кількох оповідань більший цикл. Утім, поетичний цикл з аналогічною назвою І. Франко опублікував у своїй книжці «З вершин і низин» (1893).

Добрим джерельним матеріалом до історії видання Франкової прози є його «Переднє слово» до збірки «Батьківщина і інші оповідання» (Київ, 1911) [145, с. 3-6]*. Як пише сам автор, працюючи ще 1877 р. над низкою «Бориславських оповідань», він дійшов висновку, що йому треба розширити обрії циклу, “щоб у більших або менших оповіданнях змалювати побут галицької Руси в різних околицях, у різних суспільних верствах та родах занять. Мали се бути «Галицькі образки», в яких би обік етнографічного та побутового матеріалу виступали також психологічні проблеми” [145, с. 3]. Тоді ж, у першій половині 1877 р. він написав три оповідання, два з яких – «Лесишина челядь» і «Два приятелі» – опублікував альманах «Дністрянка», про що я вже згадував.

І хоч його оповідання з’являлися в різних періодичних виданнях, І. Франка не покидала думка зібрати і впорядкувати їх, розширити обрії поданого матеріалу до циклу «Галицькі образки». Першою спробою упорядку-

* Цей твір надруковано також (38, с. 484–487).

вати “малу прозу” став вихід у світ збірки «В поті чола», яка пізніше лягла в основу видання корпусу Франкових прозових творів.

Збірка «В поті чола» [153] побачила світ 1890 р. і стала справді одним з оригінальних його видань. У цій книжці надруковано 20 оповідань, які вважаємо за доцільне тут усі перелічити: 1. «Лесишина челядь», 2. «Два приятелі», 3. «Муляр», 4. «Малий Мирон», 5. «Грицева шкільна наука», 6. «Оловець», 7. «Schön-Schreiben», 8. «На дні», 9. «Сам собі винен», 10. «Слимак», 11. «Добрий заробок», 12. «Хлопська комісія», 13. «Історія моєї січкарни», 14. «Цигани», 15. «Ліси і пасовиська», 16. «До світла», 17. «Домашній промисл», 18. «Маніпулянтка», 19. «До світла», 20. «Між добрими людьми». Власне, це було на той час майже повне зібрання малої прози І. Франка.

Але оригінальність книжки полягала, насамперед, в тім, що «Передне слово» до неї [153, с. I–IV] дня 6 листопада (6 новембра) в Софії написав М. Драгоманов і з дозволу І. Франка у продовженні цієї передмови помістив «Відривок з листу Ів. Франка до М. Драгоманова» [153, с. IV–XVI], Франковий *curriculum vitae*, що стало основою для біографів письменника. Та книжка була не лише оригінальною, а й щасливою: “вона зараз по виданню була дозволена для ввозу і продажі в Росії, що тоді в часі пановання надзвичайно острої цензури, особливо супроти українського слова, було рідким, майже самотнім у своїм роді явищем” [145, с. 4].

Тому на с. 310–320 збірки «В поті чола» І. Франко помістив невеличкий словничок «Пояснене менше уживаних слів», де дає тлумачення російською мовою 376 діалектних слів та ідіом, які могли би бути незрозумілі для наддніпрянського читача. Серед цього реєстру є цікаві і неперестарілі терміни з військової справи (*бранка, зицурка*), з будівництва (*ботюк, варцаб, драниця, платва, рапавий*), з ремісництва (*підтока, коновка, ціпивно*), з ботаніки (*осет, повійка, підбіл, трепета*), які увійшли або мають право на існування в сучасних галузевих терміносистемах і були вилучені тоталітарним режимом наприкінці 30-х років ХХ ст. Отже, слов-

ничок до збірки «В поті чола» – один із прикладів Франкової праці як мовознавця чи діалектолога*.

Згадуючи про подальші видання своєї прози, І. Франко пише: “Значно пізнійше, коли перше виданє розійшло ся, а цензурні тиски в Росії полегшали, ся моя збірка вийшла в Київї новим виданєм без моїх поправок у двох томиках, в р. 1903, а також окремою книжкою в російськїм перекладї. Значна часть оповідань із тої збірки була друкована також у ріжних польських, чеських, мадярських та німецьких періодичних та книжкових виданях” [145]**.

Однією із загадок франкознавства є історія з виданням книжечки Франкової прози польською мовою «*Obrazki galicyjskie*» [292]*** (без зазначення на титульному аркуші часу її виходу в світ) – а власне ситуація з її передмовою «*Niesco o sobie samym*», поява котрої була по суті другим потужним вибухом після публікації статті «*Ein Dichter des Verrates*» (1897). За те, що І. Франко зробив суворий закид представникам української еліти Галичини за її дріб’язковість, вузький егоїзм, двоєдушність, пиху, висловив сакраментальну думку, що не любить русинів і Руси (31, с. 30–31), на нього звалилася низка гострих публікацій в українській пресі. Це, врешті, можна було зрозуміти – Франкова сповідь з’явилася навіть не в українському виданні, а була опублікована в польській книжці як передмова до його збірки в популярній тоді книжковій серії «*Biblioteka Młówki*». В різних джерелах маємо різні твердження про час її написання і появи в світ.

* Шкода, що про цей словничок навіть не згадує З. М. Бичко в статті [281].

** Оповідання «Два приятелі» та «Історія моєї січкарни» побачили світ у польськомовнім перекладі в [208]; низка інших – у серіях УРВС, коломийських виданнях А. Крушельницького; «Лесишина челядь», «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука» – у видавництві «Вік» (Київ, 1901). У цьому ж видавництві оповідання надруковано у тритомнику [59]. Називаю тільки окремі видання, не зупиняючись на публікаціях в польській, чеській, російській та угорській періодиці.

*** До неї, крім передмови, увійшли такі оповідання: «*Dwaj przyjaciele*», «*Historia mojej sieczkarni*», «*Hawa*», «*Jeden dzień z życia uliczników lwowskich*», «*Pantałacha*».

Упорядник «Спису творів Івана Франка» В. Дорошенко твердить, що передмову «Niemo o sobie samym» було опубліковано в книжці «Obrazki galicyjskie» 1897 р., а “після крику, знятого в польській і укр[аїнській] пресі, частина накладу вийшла без передмови” [123, с. 17, поз. 409]. Це міркування без застережень бере до уваги М. О. Мороз у своїй бібліографії [106, с. 9, поз. 11].

Утім, автори коментарів до 31 тому п’ятдесяти томника І. Франка – а це, очевидно, хтось із зазначених на звороті титульного аркуша авторитетних вчених: Ю. Л. Булаховська, В. П. Ведіна, Т. І. Комаринець, К. Т. Кутковець, В. П. Лук’янова, А. І. Скоць – стверджують, що «Дещо про себе самого» І. Франко написав у 1895 р., але друком твір вийшов у 1897 р. (31, с. 519), хоча ні словом не прохоплюються про наявність чи відсутність автографа цієї сповіді. Постає питання – для чого І. Франко написав її? Чи не була це реакція на провал його габілітації на доцента Львівського університету? Чому він не надрукував її того ж 1895 р.?

У Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (інв. № 78760) зберігається унікальний примірник цієї книжки, де на титульному аркуші олівцем є такий напис: “[1897] verte!”. А на звороті титулу: “NB. Без передмови видання в 1895 р. З передмовою 1897” – і підпис: “Др. Бог. Барвінський”. Отже, один із найавторитетніших знавців української книжки, відомий бібліограф і пізніший директор університетської бібліотеки Б. Барвінський стверджує, що фактично було два видання книжки «Obrazki galicyjskie»: 1895 (без передмови) і 1897 (з передмовою), а не так, як пише В. Дорошенко, нібито частина накладу 1897 р. побачила світ без передмови.

Видатний польський бібліограф Кароль Естрайхер у своїй «Бібліографії польській», видання 1895 р., на жаль, не фіксує [132]. Хто ж тоді помиляється, і чи існувало взагалі видання книжки «Obrazki galicyjskie» 1895 р.?

Можна припустити, що тоді, коли В. Дорошенко готував до друку Франкову бібліографію – про це детальніше в підрозділі 7.2 нашої праці – І. Франко був хворий і міг не пам'ятати колізій із виданням і передмовою до нього. Отже, дуже ймовірно, що книжка без передмови таки вийшла 1895 р., і не слід твердити, що такого видання не було, а лише частина накладу 1897 р. побачила світ без передмови. Та цю цікаву загадку, що стосується не тільки особи І. Франка, але й польськомовних перекладів з української літератури, часу появи їх у світ (зокрема колізії з книжкою «*Obrazki galicyjskie*»), слід ще уважно дослідити в майбутньому.

* * *

Але повернемося до книжки «В поті чола», чи то радше – до її оформлення. Титульний аркуш книжки надруковано у два кольори: назва «В поті чола» – червоним, решта – чорним. Книжка побачила світ накладом Ольги Франко, це, очевидно, були кошти з її посагу.

Хоча збірка не має ілюстрацій, усе ж метранпаж друкарні НТШ, де вона побачила світ, не обійшов її своєю увагою. Художньою гарнітурою шрифтів набрано заголовки кожного оповідання, а його текст розпочинається художнім ініціалом. Формат книжки – побільшена “вісімка”, 19,5×12 см після обрізу. Частина накладу мала півшкіряну палітурку, з оправленими в шкіру кутами, із золотим тисненням на хребті впоперек прізвища автора та назви книжки. Можемо сказати, що збірка «В поті чола» була справді віхою і в творчості, і у видавничій діяльності І. Франка.

Здійснювати видання корпусу “малої групи” з додатком томів літературознавчих праць І. Франко почав у 1902 р. у рамках співпраці з Антоном Хойнацьким.

5.2. Видавничий проект “Іван Франко й Антін Хойнацький” та його продовження в Українсько-руській Видавничій Спілці

Антін Хойнацький, про кого згадано в підрозділі 2.3 цієї праці як видавця другого видання збірника «З вершин і низин», посідав у житті І. Франка не епізодичну роль. Як міг би висловитися історик чи літературознавець Франкової епохи, А. Хойнацький – дуже цікава фізіономія у видавничому та книготорговому русі в Галичині кінця XIX – початку XX ст. Керуючи книгарнею, а пізніше друкарнею Ставропігіївського інституту, він, очевидно, добре знався на українській літературі. Правда, він давав інколи кошти і на видання маловартісної літератури, наприклад творів Зенона Наколесника (Льва Лопатинського), якого І. Франко критикував за графоманство і бездарність (37, с. 289-293). Правда в цій рецензії І. Франко й словом не обмовився про видавця – очевидно вважав, що для появи найкращих літературних зразків мусять з’являтися друком і слабші твори. Майже через 10 років після появи збірки «З вершин і низин», а саме 1902 р., А. Хойнацький та І. Франко розпочинають свій спільний і дуже амбітний проект – видання зібрання творів І. Франка у 12 томах, куди мали увійти десять томів оповідань та два томи праць з історії літератури*.

Цікаво, що А. Хойнацький розпочав видавати книжки ще до укладання письмової угоди, а точніше, до письмової згоди автора на видання корпусу його прози й літературознавчих праць. Бо перші два томи цього корпусу побачили світ у 1902 р., а письмовий дозвіл, себто по суті попередньо обумовлену угоду, яка влаштовувала обидві сторони, І. Франко подав А. Хойнацькому 29 квітня 1903 р.

Згідно з цим документом, І. Франко передавав право на одноразове видання збірки новел на таких умовах:

* Дуже шкода, що про діяльність цього відомого діяча української книжки, книгаря і видавця практично не знайшлося місця на сторінках цінної популярної монографії Ірини Котлобулатової [551].

“1. Збірка обійме 10 томів новел а 2 томи інших праць (з історії літератури), кождий том коло 10 аркушів друку. Продовження видання на більше томів залежить від обопільної угоди.

2. Редакцією і коректурою збірки займаюся сам.

3. Гонорар після умови припадає мені від аркуша 15 гульд[енів] (30 к[орон]). За редакцію і коректу окремого гонорару не беру. При обчисленні аркушів титулові картки не числяться, а сторони, на яких є більше як 15 рядків, числяться за повні, а на яких менше як 15 рядків, ті зчислюються до купи.

4. До кінця цього (1903) року я зобов'язуюся випустити щонайменше 6 томів видання, а решту в 1904 році.

5. Надто вимовляю собі по 20 примірників кожного тому в звичайній оправі, з тим, одначе, що тих примірників не пуцу в продажу.

6. Щодо виплати гонорару, то признаю, що досі ви уплатили мені 31 к[орону] 30 с[отиків]. Дальший рахунок будете вирівнювати в міру появи поодиноких томів і відповідно до нашої умови. З кінцем року ви повинні предложити мені виказ рахунку побраного мною гонорару, як також обрахунок того, що мені належить за видані досі томи.

Д-р Іван Франко

Львів, д. 29 квітня 1903

P. S. Зобов'язуюся не приступати до нового видання поміщених у своєму виданні творів доти, доки це видання не буде розпродане.

Іван Франко” (50, с. 227–228).

Умови, як бачимо, влаштовували тоді обидві зацікавлені сторони, а сам видавничий проект «Іван Франко та Антін Хойнацький» мав стати основою корпусу прозових творів І. Франка.

Нарешті дійшло до реалізації давнього задуму: готуючи цей 12-томник, І. Франко має намір дати белетристичну енциклопедію галицького життя у формі оповідань, себто довершити планований цикл «Галицькі образки»,

про що йшлося вище. Тому він вирішує поділити збірку «В поті чола» на кілька груп, а, готуючи окремий томик спеціально для цього проекту, додати з опублікованих у періодиці пізніше або дописувати ad hoc нові оповідання. Як бачимо, І. Франко ставив перед собою непросте і справді амбітне завдання. Що ж йому вдалося здійснити насправді?

Описуючи в передмові до збірки «Батьківщина і інші оповідання» справу видання 12-томника на кошти А. Хойнацького, І. Франко твердить, що “під фірмою А. Хойнацького [вийшли] чотири томики” [145, с. 5].

“1. «Добрий заробок і інші оповідання», 1902, де міститься крім передмови 8 оповідань, з них 7 – («Добрий заробок», «Муляр», «Сам собі винен», «Слимак», «Історія моєї січкарні», «Домашній промисл», «Довбанюк») були опубліковані у збірці «В поті чола», а одне, «У кузні», до цієї збірки не входило” [145, с. 5].

Оскільки оповідання «У кузні» написано під час відпочинку І. Франка у Криворівні 24 липня 1902 р., маємо право твердити, що перша книжка планованого 12-томника побачила світ восени того ж року.

Далі І. Франко пише так:

“2. «Панталаха і інші оповідання», 1902, крім передмови і титулового оповідання містить іще «Хлопська комісія» та «В порожнім шпиталі». Се остатнє ново написане” [145, с. 5].

Тут вкралася неточність. Виглядає, що два перші оповідання побачили світ у збірці «В поті чола». Насправді це не так, про що пише сам І. Франко в «Передмові» до книжки «Панталаха і інші оповідання», де зазначає, що тільки одне оповідання (навіть не називаючи котре, а йдеться про твір «Хлопська комісія». – *Б. Я.*) було узято зі збірки «В поті чола».

Оповідання «Хлопська комісія», як твердить І. Франко, написано польською мовою для петербурзького часопису «Край» і лише у 1884 р. надруковано українською мовою в журналі «Зоря» [221, с. V]. Може, й справді І. Франко спочатку планував друкувати свій твір у Петербурзі, однак перша публікація оповідання побачила світ у варшавському журналі «Prawda»

(1884, ч. 26, с. 302–308) під назвою «Chlopska komisja» та підписане криптонімом Р. а.

Оповідання «Панталаха» І. Франко також первісно написав польською мовою й запропонував його львівській газеті «Kurjer Lwowski». Пізніше його надруковано у книжечці «Obrazki galicyjskie».

Обидві публікації польською мовою не влаштовували автора через редакторські скорочення, які не дають повністю зрозуміти змісту; пропуск кінця розділу VI «Панталахи» (побут Прокопа в кухні), як пише І. Франко, “лишав не виясненою досить важну обставину: відки у Прокопа взяло ся гусяче перо, не зовсім звичайний гість у тюремній казні” [221, с. V].

Цікаво, що останнє оповідання збірки «Панталаха...» І. Франко написав на основі конспекту 1880 р. і вважав, що воно могло б мати й інший тон, й інше освітлення, якби він писав його перед двадцятьма роками. Оповідання автобіографічне, оскільки йдеться про період перших львівських соціалістичних судових процесів.

І. Франко продовжує інформувати своїх читачів:

“3. «Малий Мирон і інші оповідання» 1903, містить передмову, а далі нариси: «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schön-Schreiben», «Отець гуморист», «Гірчичне зерно» і «Борис Граб». Се остатнє було частиною більшої повісти «Не спитавши броду», а два передостатні написані навмисне для сего видання” [145, с. 5].

Отже, чотири оповідання надруковано зі збірки «В поті чола»: два – написано спеціально для цього тому, а останнє, «Борис Граб», є переробкою твору, що вперше побачив світ у «Зорі» 1890 р.

Далі інформація І. Франка стає неточною:

“4. «З бурливих літ» перша серія, видана без фірми Хойнацького, але його накладом 1903 р., містить окрім передмови, два оповідання: «Різуни» і «Гриць і панич», оба написані пізніше по виданю збірки «В поті чола»” [145, с. 5].

Помилка в тому, що ніби-то книжка видана без фірми Хойнацького, але це не так, про що нижче.

Хронологічно події, які описує І. Франко у своїх оповіданнях, стосуються 1846–1848 рр., які він ретельно досліджував як історик. До згаданих двох оповідань І. Франко хотів додати ще одне, «Герой по неволі», однак це дуже збільшувало обсяг книжки, і він від тієї ідеї відмовився.

У «Передмові» до книжки «З бурливих літ» І. Франко подає цікаві джерельні матеріали щодо змісту цих своїх художніх творів. Сюжет, який ліг в основу оповідання «Різуни», І. Франко знав давно. Ще з оповідок свого батька, Якова, І. Франкові було відомо про відвідини Кальварії* 1846 р. великою групою мазурських різунів, учасників заворушень на етнічних польських територіях, і про переполох, викликаний їхнім приходом. Цей епізод у віршованій формі І. Франко подав у своїй поемі «Панські жарти». Працюючи в архіві В. Федоровича, він знайшов автентичний документ, лист шляхтича Адама, який детально описує ту подію. Документ І. Франко повністю наводить у «Передмові» до цієї книжки [173, с. IX–X]**.

Не менш важливим із джерельного боку є наведений тут документ, власне заява шляхтича Никодима Пшестшельського про його участь у подіях 1846 р. на Турківщині та Сянїччині, роль і позицію українських селян щодо польських аспірацій. Ці невігадані історії склали основу сюжету оповідання «Гриць і панич» [173, с. IX–X].

Підсумовуючи викладене щодо джерельної бази оповідань «Різуни» і «Гриць і панич», констатуємо, що «Передмова» до збірки «З бурливих літ» подає нам маловідомі автентичні історичні документи про події того часу в Галичині, а відображення тих подій у художній формі не тільки допомагає

* Кальварія Паславська, широковідоме відпустове місце в Галичині, тепер на території Польщі, недалеко від польсько-українського кордону між Перемишлем (Польща) і Нижанковичами (Україна).

** Див. також (21, с. 190–191).

їх краще зрозуміти, але є цінним внеском І. Франка в розвиток української малої історичної прози.

Описуючи далі історію реалізації задуманого корпусу видань малої прози в проекті «І. Франко – А. Хойнацький», автор допускається знову прикрої неточності. Він твердить, що “на цьому урвалося видане А. Хойнацького, далші два томики тої серії вийшли вже під фірмою Українсько-руської видавничої спілки” [145, с. 5]*.

Насправді це не так, бо накладом А. Хойнацького побачила світ ще одна книжка оповідань І. Франка. Йдеться про умовний п'ятий випуск, а саме книжку «Маніпулянтка і інші оповідання» (1904) [201]. Хворий І. Франко міг забути, що перше видання цієї збірки побачило світ 1904 р. накладом А. Хойнацького, а аналогічне, стереотипне, вже накладом УРВС 1906 р. На це звернув увагу бібліограф М. Мороз, фіксуючи обидва видання в бібліографії, але ніяких пояснень цього факту не подав [106, с. 12, поз. 29].

Згаданий томик відрізняється від усіх попередніх насамперед тим, що не має передмови. Там передруковано три оповідання зі збірки «В поті чола»: «Маніпулянтка», «Лесишина челядь», «Між добрими людьми». Спеціально до цієї збірки І. Франко написав драматичний нарис «Чи вдуріла?» [145, с. 5].

* * *

Головною причиною, чому не був зреалізований до кінця цей видавничий проект, очевидно, був брак коштів у А. Хойнацького, щоб його здійснити. Підтвердження цього знаходимо в листі І. Франка до С. Єфремова від 31 травня 1905 р. Дякуючи йому за редакцію і присилку третього томика своїх оповідань*, І. Франко пише: “Моє тутешнє видання, розпочате Хойнацьким, зовсім пропало; надруковано досі 5 томиків, але Ставропігія

* Це хибне твердження І. Франка обійшло мовчанкою, не прокоментувавши, упорядники 50-томного зібрання творів. – Див. (38, с. 591).

арештувала їх за довги Хойнацького і не пускає в продаж» (50, с. 266). Цей уривок з листа до С. Єфремова підтверджує наш попередній висновок, що накладом А. Хойнацького побачило світ 5, а не 4 томи оповідань І. Франка, про що він і писав у передмові до книжки «Батьківщина...».

Друкував А. Хойнацький Франкові твори у друкарні НТШ. Книжки виходили накладом у 3000 примірників кожна [61, а. 28 зв.-29; 33 зв.-34; 56 зв.-57]. Нагадаємо, що книжки УРВС друковані накладом 1200–1500 примірників. Як свідчать архівні документи, їх друкували на власному папері замовника. Мабуть, саме борги за папір Ставропігії послужили причиною арешту книжок, які А. Хойнацький зберігав у книгарні тієї ж установи, якою завідував. Витрати на друкування книжок у друкарні НТШ були не надто великі: т. 3 («Малий Мирон») коштував 356 корон; т. 4 («3 бурливих літ») – 360 кор.; витрати за т. 5 («Панталаха») відсутні [61, а. 28зв.-29; а. 33зв.-34; а. 56зв.-57]. Усе ж, власне фінансова неспроможність видавця і книгаря А. Хойнацького стала причиною розбиття цього цікавого проекту.

Частину книжок цієї підсерії було опрацьовано в мистецькі оправи в палітурні Євгена Спожарського, і вони є зразком палітурного мистецтва Львова початку ХХ ст. Усі книжки мали однаковий формат “великої” серії УРВС. До речі, А. Хойнацький сам допильнував здійснення палітурних робіт і для Франкових примірників. Коротким листом від 16 листопада 1903 р. він надсилав письменникові 10 примірників чергового тому [мабуть, йшлося про «Маніпулянтку...», п’яту книжку спільного проекту. – *Б. Я.*], причому ще й перший том “на лучшій папері, тільки получив от п. Спожарського” [22, а.125].

Власне на виході в світ цього томика і закінчилася Франкова співпраця з А. Хойнацьким.

* Мова йде про т. 3 видання [138], що доводить появу останньої книжки у травні 1905 р.

* * *

Хоч А. Хойнацький припинив фінансувати серію видань Франкової “малої прози”, фактично стосунків вони не порвали. І. Франко був готовий видати ще бодай 2–3 томики своїх оповідань. Тому він вирішив перенести недовершений проект із А. Хойнацьким в УРВС і таким робом продовжити видання цього корпусу чи підсерії своєї прози.

Уже 1905 р. побачив світ томик «На лоні природи і інші оповідання» [213]. Титульне оповідання, як свідчить І. Франко, “первісно творило один розділ повісти «Не спитавши броду» [145, с. 5]. Вельми цікава історія оповідання «Микитичів дуб», передрукованого з другого тому «Славянського Альманаха» (видавався у Відні, 1878–1879). Цей том був сконфіскований і не вийшов у світ, а І. Франко видобув його з випадково збереженого прокурорського примірника. Всього до збірки «На лоні природи...» увійшло 13 оповідань: «Яндруси» – перший розділ повісти «Lelum Polelum»; «Дряда» – уривок з повісти «Не спитавши броду», низка оповідань, друкованих у різних періодичних виданнях. До цієї збірки не потрапило, всупереч твердженням І. Франка у «Переднім слові» до книжки «Батьківщина...», жодного твору із збірки оповідань «У поті чола». Натомість спеціально для книжки «На лоні природи...» І. Франко написав справжні свої шедеври «Під оборгом» та «Сойчине крило: із записок відлюдька», які є визначними здобутками серед усієї його прозової спадщини.

Збірка «На лоні природи...» дуже цікава з книгознавчого боку датою передання до друкарні та відкриттям замовлення на друк, що сталося напередодні Святвечора 6 січня 1905 р. Обсяг книжки – 16,25 друкованого аркуша, загальні витрати на друк – 566,30 корон, а наклад – 1200 примірників [61, а. 197зв. – 198]. Отже, саме здавши до друку збірку «На лоні природи...», І. Франко якраз розпочав інтенсивну працю над своїм вершинним твором – поемою «Мойсей».

Стереотипне перевидання збірки «Маніпулянтка...» впродовж неповних двох років мало б викликати принаймні подив – нещодавно І. Франко видав цю книжку спільно з А. Хойнацьким. Можна хіба припустити, що попередній наклад 1904 р., як останній випуск проекту «І. Франко – А. Хойнацький» взяв за борги А. Хойнацького Ставропігійський інститут і не розповсюджував цієї книжки. А може, й справді, маючи ще не згаслі почуття до Целіни Зигмунтовської, І. Франко вирішив передрукувати ще раз книжку, титульне оповідання якої нагадувало йому про велике захоплення цією фатальною в його біографії жінкою. Через те, що в друкарні НТШ зберігся готовий набір, то й не треба було затрачувати особливого труду. Але справжні причини повторного перевидання саме цього збірника малої прози І. Франка, мабуть, таки залишаться на рівні гіпотез.

Описуючи в «Переднім слові» до «Батьківщини...» появу у світ книжки «Маніпулянтка» І. Франко поминає збірку своєї прози «Місія. Чума. Казки і сатири» (1906) [204]. Замовлення на цю книжку відкрито в друкарні НТШ 19 квітня 1906 р., її наклад – 1000 прим. [61, а. 294зв. – 295]. Отже, І. Франко не зараховував цієї книжки до серії «Галицькі образки», хоча діяльність о. Гавдентія в оповіданні «Чума» стосується української частини краю, а о. Чимчикевич з Товстохлоп є типовим представником старшого покоління галицьких священиків. Як відомо, І. Франко мав на меті написати ще одне оповідання, яким завершити трилогію, однак задуму не здійснив.

Останньою книжкою “малої прози” І. Франка (про збірку «Рутенці» із серії «Міжнародна бібліотека» – у відповідній частині нашої праці), стала вже згадувана збірка «Батьківщина і інші оповідання» (1911). Це видання УРВС побачило світ у Києві, надруковане в друкарні 1-ї Київської Спілки Друкарської Справи при вул. Трьохсвятительській, 5. До неї не увійшло жодного оповідання зі збірки «В поті чола», натомість опубліковано вісім оповідань, розкиданих по різних періодичних виданнях, а останнє, «Задля праздника», було спочатку надруковане польською мовою в «Kalendarzu Robotniczum na rok 1892» (Львів, 1891). Оскільки під час впорядкування

збірки І. Франко хворів, його секретар М. Мочульський допоміг зібрати й упорядкувати цю книжку. Серед поданих тут оповідань «Гава і Вовкун» та «Геній» – частини Франкової незакінченої повісті, уривки з якої він друкував уже перед тим.

Цікаву долю з огляду книгознавства мало й інше Франкове оповідання – «Вугляр», до речі, написане першим того ж, 1877 р. (автор мав тоді 21 рік). Як пише І. Франко, це оповідання “якось незаметно для мене вийшло з моїх рук, так що я забув про нього і здивувався немало, побачивши його аж у початку 1909 р. в перших числах двотижневика «Будучність». Видавець того двотижневика, д. М. Венгжин^{*}, якому я за незгоду мною опубліковане моє оповідання зробив досить прикрий виговір, не пояснив мені, відки і яким способом дістав мій рукопис. Се перше видане було доконане зі зміною первісного етимологічного правопису на фонетику, але при тім із досить численними помилками, які я тепер повиправляв, приготувавши се оповідане для друку в отсій збірці” [145, с. 3].

Друк книжки «Батьківщина...» у Києві став одним із небагатьох випусків УРВС в історичній столиці нашого народу, видання мало на меті ширше ознайомити наддніпрянського читача з Франковими прозовими творами.

Зауваги, які дає письменник до частини оповідань у цій збірці, доповнюють франкознавчу науку низкою цікавих біографічних моментів із його життя, як про це він пише у примітці до титульного оповідання [145, с. 7]. Цінним для книгознавців й бібліографів є те, що під кожним оповіданням подано інформацію про його передрук. Отже, серія видань “малої прози” І. Франка стала подією в житті усїєї Соборної України.

^{*} Один із представників плеяди високоталановитої молоді, у майбутньому – воєнний діяч, командир Українських Січових Стрільців, активний співпрацівник його ідеологічного відділу «Пресова Кватира», оригінальний письменник і видавець.

* * *

З приводу видавничого проекту «Іван Франко й Антін Хойнацький» і продовження видання “малої прози” І. Франка у “великій серії” УРВС, себто корпусу Франкової “малої прози” (1902–1911, Львів; Київ) можна зробити висновки:

1. Замість запланованих 12 томів (10 томів малої прози і 2 томів літературознавчих праць) накладом А. Хойнацького побачило світ всього п’ять томів книжок оповідань І. Франка. Додатково, накладом УРВС, І. Франко видав ще три томи своїх оповідань (з них – один, «Маніпулянтка...», 1906 р. – повторно).

2. В основі видання корпусу “малої прози” І. Франка започаткованого з ініціативи А. Хойнацького, була віхова в житті І. Франка збірка оповідань «В поті чола», котру на вихід у світ благословив М. Драгоманов. Ця збірка стала однією з найщасливіших книжок передовсім тому, що в час страшного тиску царату на українське слово таки отримала дозвіл на право розповсюдження на Наддніпрянській Україні.

3. Угода з А. Хойнацьким мобілізувала І. Франка на творення циклу «Галицькі образки». Великою мірою завдяки цій угоді, І. Франко написав перлини своєї творчості: оповідання «У кузні», «В тюремнім шпиталі», «Отець гуморист», «Гірчичне зерно», «Під оборогом», «Сойчине крило», драматичний нарис «Чи вдуріла?». Окрім того, в цей фактично семитомник увійшла низка істотно доопрацьованих і перероблених оповідань І. Франка, які могли б потонути в морі періодики, тим паче, що частину з них написано спочатку польською мовою.

4. Оскільки А. Хойнацький видавав свій проект значним накладом (3000 прим.), це сприяло поширенню творів І. Франка не тільки в Галичині, але й поза її межами, що було особливо актуальним після 1905 р., коли в Російській імперії послабилася заборона на українську книжку.

5. Гонорар, який виплатив А. Хойнацький, давав письменникові певну матеріальну підтримку, тим паче, що значна частина його оповідань була передруком зі збірки «В поті чола».

6. Частина примірників семитомника І. Франка, опрацьована в палітурні Євгена Спожарського, є добрим зразком українського інтролігаторства початку ХХ ст.

7. До корпусу видань “малої прози” умовної серії «Галицькі образки» (8 томів, в т. ч. одне перевидання) І. Франко свідомо не зараховував вип. 101 “великої серії” УРВС – книжку «Місія. Чума. Казки і сатири» (1906).

У передмовах до п’яти книжок корпусу видань “малої прози” І. Франка є низка цінних покликів на історичні джерела, подається автобіографічний матеріал, що має непересічне значення для історичних досліджень, зокрема для розвитку франкознавства. У передмовах міститься також багато цікавих фактів для висвітлення книгознавчих аспектів видавничої діяльності письменника.

РОЗДІЛ 6

ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА В УКРАЇНСЬКО-РУСЬКІЙ ВИДАВНИЧІЙ СПІЛЦІ

6.1. Українсько-руська Видавнича спілка – провідне українське видавництво ХХ ст.

Підходив до кінця ювілейний 1898-й рік – уся Русь-Україна святкувала кілька визначних дат: 100-річчя відродження нової української літератури, ювілей Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648), «Весни народів» (1848) та 25-ліття літературної діяльності Івана Франка*. На комерсі, який також входив до програми святкувань і де зібралася численніша українська інтелігенція, проф. М. Грушевський підніс гадку заснувати літературно-видавниче Товариство. На його думку, це було б найкращим фіналом свята відродження нашої літератури, а, окрім того, видаючи постійно твори українських і чужих письменників, можна було б скріпити літературний рух, сприяти поширенню книжки між всіма верствами суспільства. І хоч не раз траплялося, що добрі наміри не реалізувалися, цього разу сталося інакше – присутні не тільки схвалили добру гадку, а й постаралися її в скорім часі зреалізувати [111, с. 3]. Уже 7 лютого 1899 р. Товариство вписано в торговельний реєстр на підставі ухвали цісарсько-королівського краєвого суду, і від того часу воно розпочинає свою статутну діяльність, видаючи власним коштом газети, книжки і брошури літературного, наукового і політичного змісту, створюючи на власний зиск або страту друкарні й інші галузі промислу, пов'язані з видавництвом [560]. Так з початком 1899 р. у Львові виникло одне з найбільших українських видавництв – Українсько-руська Видавнича Спілка (УРВС).

* Фотографію із цих святкувань вперше опубліковану без помилок в ідентифікації зображених осіб див. [348, т. 3, між с. 472-473].

УРВС засновано як акціонерне товариство, що діяло під управою дирекції, до складу якої входили протягом її існування М. Грушевський, І. Франко, В. Будзиновський, В. Гнатюк, В. Охрїмович, Н. Кобринська, М. Мочульський, І. Раковський, І. Кревецький та ін. Спілка ставила собі за мету організувати систематичний випуск творів українських письменників та перекладів зі світової літератури й забезпечити авторам систематичну оплату їх праці: першим українським видавництвом, яке платило гонорар авторам, було Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Головні редактори УРВС – І. Франко* та В. Гнатюк – мали завдання не лише готувати програму видань, а й виконувати різні технічні справи – листувалися з авторами, вели коректу тощо [771, с. 125].

Треба нагадати, що до створення УРВС І. Франко мав справді великі фінансові труднощі, насамперед через свою широку видавничу діяльність, яку провадив власним коштом. У фондах Львівського Ставропігійського інституту вдалося розшукати важливий документ, який має прямий стосунок до видавничої діяльності І. Франка у 90-х роках ХІХ ст., а саме боргове зобов'язання письменника від 12 квітня 1898 р., за півроку до святкування 25-річчя його літературної діяльності [55, а.1–2]. Цей документ доповнює також відомості про стосунки І. Франка з А. Хойнацьким, який відіграв значну роль у видавничій біографії письменника.

Згідно з цим документом, І. Франко при свідках А. Сивулякові та Г. Коломійцю стверджував, що за друкування замовленої ним продукції в друкарні він винен Ставропігійському інституту 920,95 зол. ринських, величезну на той час суму. З цього боргу 80 зол. ринських зобов'язується погасити А. Хойнацький, про що він заявив ще раніше, до підписання цього документу.

* У Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігається Відпис протоколу загальних зборів Товариства «Українсько-Руська Видавнича Спілка», де І. Франко виступив з доповіддю про зміни до її статуту. Ці зміни затверджено ухвалою зборів (6 проти 2) 8 грудня 1900 р. [31, а.1–5зв.).

I. Франко ж зобов'язується – цитую мовою оригіналу (документ написано не рукою І. Франка), бо це є зразок галицького москвофільського “язичія”:

I. Цілую ежегодичную netto цінукупна получаемую изъ розпродажи всѣх моихъ сочиненій, которыи уже сегодня находятся въ комисійной продажи въ книгарни Ставропигійской, или которыи и въ будущемъ в тую же книгарню въ комисовую распродажу передамъ, отступаю и назначаю на цілковитое погашеніе всего моего повышого долга и въ той ціли призволяю, щобы каса Ставропигійского Института побирала всѣ изъ наведенной распродажи netto квоты такъ долго, пока реченный долгъ не будетъ мною совершенно уплаченный.

II. По моему порученію переслалъ г. Антоній Хойнацкій, управитель книгарни Ставропигійского Института во Львовѣ, своевременно въ книгарни въ Києвѣ къ продажи мои сочиненія въ netto ціннѣ около 300 зр. а[встрійской] в[алюты], при томъ уполномочилъ я г. Антонія Хойнацкого принимати всѣ за тѣ сочиненій надсылаемыи на его имя Києвскими книгарнями гроши въ моемъ имени правосильно квитовати.

Для скорѣйшого и тымъ певнѣйшого погашенія моего повышого долга 840 зр. 95 кр. а. в. взгядно 920 зр. 95 кр. а. в. назначаю симъ также всѣ относительныи квоты, якіи въ мѣру послѣдовавшей продажи моихъ сочиненій книгарнями в Києвѣ на руки г. Антонія Хойнацкого надсыланы будутъ и уполномочаю симъ г. Антонія Хойнацкого всѣ относительныи нимъ полученныи квоты въ касу Ставропигійского Института во Львовѣ безотлагательно доставляти такъ долго помы цілый мой повысшій долгъ не будетъ мною уплаченный.

I. Крімъ того всего обяуюся отъ 1 мая 1898 года, платити готовкою первого дня, каждого календарового мѣсяца, по 10 зр. а. в. ажъ до совершенного погашенія реченного моего долга 840 зр. 95 кр. взгядно 920 зр. 95 кр. а. в. выносящего.

II. Еслибы-же я которого нибудь изъ условій взглядно термина в точкахъ I–III настоящего заявленія содержащихся точно не додержалъ, или еслибы получаемыи изъ роспродажи моихъ сочиненій квоты годичныи были такъ ничтожны, що не было бы видовъ на скорое погашеніе цѣлого моего долга, въ такомъ случаѣ свободно будетъ Ставропигійскому Институту во Львовѣ считати то мое заявленіе не бывшимъ и цѣлый мой долгъ 840 зр. 95 кр. а. в. взглядно 920 зр. 95 кр. а. в. на разъ въ примусовой дорожѣ отъ мене стягнуты”.

Нижче – підписи свідків та Івана Франка. На с. 2 цього документу значиться довідка, яку підписав А. Хойнацький та засвідчило четверо осіб, мабуть, з персоналу книгарні Ставропигійського Інституту:

“Настоящимъ подтверждаю, що г-ну Д-ру Ивану Франку во Львовѣ належится сегодня отъ книгарей въ Кіевѣ за его сочинения тымъ книгарнямъ мною свое временно высланныи общая квота около триста (300) зр. а. в., которую я обязуюся яко ручитель и платильщикъ въ мѣру надсылаемыхъ названныи книгарнями на мои руки ратальныхъ вплатъ въ касу Ставропигійского Института безотлагательно и точно уплатити.

Львовъ дня 12 н. ст. цвѣтня 1898.

Далі – підписи А. Хойнацького та свідків [55, а. 1-2].

Як бачимо, напередодні свого ювілею І. Франко мав значні борги за свою видавничу діяльність, хоч і не так багато продукції тоді друкував у друкарні Ставропигійського інституту. Серед точно зафіксованих – збірка «Зів’яле листя» (1896, 112 с.) та хіба якісь партійні друки Радикальної партії. І лише ювілейний дар та постійна праця в НТШ та УРВС невдовзі визволили його з цієї боргової ями.

Видання, що ними опікувався І. Франко в Українсько-руській Видавничій Спілці, можна умовно поділити на три групи:

I. Публікації в серії № 1 (“велика серія”) «Літературно-наукової бібліотеки» (сформована 1904 р., охоплює видання 1899–1921 рр.);

II. Публікації в серії № 2 (“мала серія”) «Літературно-наукової бібліотеки» (сформована 1904 р., охоплює видання 1901–1924 рр.);

III. Позасерійні видання УРВС (1902–1931 рр.).

Як один з ініціаторів ідеї створення у Львові загальнонаціонального літературного видавництва, саме в УРВС І. Франко продовжив реалізацію в широкому масштабі того, що здійснював сам, видаючи з 1889 р. власним коштом свою «Літературно-наукову бібліотеку» [111, с. 3]. Причому навіть назва залишилася Франкова – «Літературно-наукова бібліотека» (спочатку серії ділились на «Белетристичну бібліотеку» та «Наукову бібліотеку», але з 1904 р. прийнято саме назву «Літературно-наукова бібліотека» («ЛНБ»), причому попередні випуски долучено до згаданих вище “великої” та “малої” серій).

Оскільки І. Франко до своєї хвороби весною 1908 р. поруч з В. Гнатюком був одним із головних працівників видавництва (нагадаю: в “малій” серії з’явилося 117 назв книжок у 162 випусках, друкувалися, окрім белетристичних, також науково-популярні праці з природо- і суспільствознавства; у “великій” серії – понад 150 книжок української і світової літератури), то власне І. Франка можна назвати зачинателем і реалізатором цього великомасштабного українського видавничого проекту. А в «Літературно-науковій бібліотеці» УРВС І. Франко й реалізував багато того, що він не зміг видати власним накладом.

Якщо розділити кожну серію на тематичні групи, то можемо навести таку статистику видавничої активності І. Франка:

I. *“Велика” серія:*

- 1) Белетристичні твори І. Франка – 14 випусків;
- 2) Наукові видання І. Франка – 2 випуски;
- 3) Переклади – 5 випусків;
- 4) Передмови, післямови – 17 випусків;

- 5) Упорядкування – 4 випуски;
- 6) Примітки, пояснення – 10 випусків.

Усього – 52 випуски.

II. *“Мала” серія:*

- 1) Белетристика, драматургія І. Франка – 6 випусків + 1 перевидання;
- 2) Наукові видання І. Франка – 2 випуски + 1 перевидання;
- 3) Переклади – 8 випусків;
- 4) Передмови і післямови – 7 випусків;
- 5) Упорядкування – 4 випуски;
- 6) Примітки, пояснення – 4 випуски.

Усього – 33 випуски.

III. *Позасерійні видання УРВС:*

- 1) Белетристичні твори І. Франка – 1 випуск;
- 2) Передмова – 1 випуск;
- 3) Упорядкування (антологія «Акорди») – 1 випуск.

Усього – 3 випуски.

В УРВС І. Франко брав участь у 88 випусках її серійних і поза-серійних видань. Подаємо лише ті, де вказане його прізвище. Але фактично І. Франко мав стосунок і до тих видань, де його прізвище не зазначене.

Яскравим прикладом такої позаавтороперекладацької участі І. Франка в низці видань УРВС можуть бути його консультації молодим авторам і перекладачам, як це було з О. Пашуком, коли той готував український переклад Ж. Масперо «Старинна історія східних народів» (чис. 87 «ЛНБ» УРВС). Про це детальніше йдеться в підрозділі 8.1 про участь І. Франка у виданні «Універсальної бібліотеки».

Як видання УРВС, в її видавничих серіях побачили світ оригінальні збірки, окремі твори та наукові студії І. Франка.

“Велика” серія: «Поеми» (1899), «Полуйка і інші бориславські оповідання» (1899), «Коваль Бассім. Арабська казка» (1901), «Сім казок: Новелі»

(1901), «Захар Беркут» (1902), «На лоні природи та інші оповідання» (1905), «Місія. Чума: Казки і сатири» (1906), «Маніпулянтка й інші оповідання» (1906), «*Voas constrictor*. Повість» (1907), «Лис Микита: Ілюстрована поема» (4 вид., 1909), «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910), «Молода Україна: Студія. Провідні ідеї й епізоди» (1910), «Учитель: Комедія в 3-х діях» (2 вид., 1911), «Давнє і нове: Поезії» (2-ге побільшене вид. зб. «Мій Ізмарагд» (1911), «Батьківщина і інші оповідання» (1911), переробка повісті М. де Сервантеса «Пригоди Дон Кіхота» (1913).

“Мала” серія: «Шевченко – героєм польської революційної легенди» (1901, 1910), «Украдене щастє» (1901, 1909, «*Semper tiro*» (1906) «Зівяле листє» (1911), «Панські жарти» (4-те вид. 1911), згаданий вище «Мойсей» (1913), «Панщина та її скасованє в Галичині» (2-ге вид. 1913), «Із літ моєї молодості» (1914).

І поза серіями – «Акорди» (1903), «Великий шум» (1908). А ще – низка перекладів, ґрунтовне опрацювання текстів із передмовами і примітками, редагуванням десятитомника драм Шекспіра в перекладі П. Куліша (1899–1902).

Серед зреалізованих в УРВС видань слід відзначити двотомовик листів М. Драгоманова, який І. Франко випустив у 1906–1908 рр. [81]. У «Передмові» до першого тому цього видання І. Франко детально викладає своє бачення стосунків зі своїм учителем, показує вплив М. Драгоманова на розвиток національного руху в Галичині й Наддніпрянщині, висловлює критичні судження про нереалізовані плани М. Драгоманова щодо видання загальноукраїнського журналу, позацензурного «Кобзаря» Т. Шевченка та третього тому політичних пісень українського народу. Видання цього цінного джерельного матеріалу до історії України достатньо великим накладом в 1500 прим. [61, а. 313зв.-314] було одним з вельми важливих видавничих проєктів І. Франка в УРВС*. Можемо додати, що передмова до видання мала

* Узагальнену студію про видання праць М. Драгоманова див. [751].

суто психологічне значення в подальшій біографії І. Франка: захворівши, він переймався, чи справедливо покритикував М. Драгоманова і чи справді його оцінка стосунків з учителем об'єктивна. Аналогічно було й з критикою А. Міцкевича в статті «Ein Dichter des Verrates» (1897).

Так плодovито, як І. Франко, в УРВС не працював ніхто. Взагалі УРВС, ставши другим на українських землях видавництвом української книжки після НТШ, відіграло дуже важливу роль у розвитку національного руху українського народу. Дуже добре, що про діяльність УРВС нещодавно підготувала й захистила дисертаційне дослідження Н. Благовірна [374].

Ми вже звертали увагу, що І. Франко, навіть працюючи в НТШ та УРВС, ще далеко до своєї хвороби 1908 р., коли він відійшов від активної праці в цих інституціях, полюбляв видавати окремі книжки власним накладом: далі, у підрозділі 7.1, описано історію першого видання поеми «Мойсей» (1905). Зокрема, власним накладом 1896 р. із друкарні Ставропігійського інституту вийшла, мабуть, його найгеніальніша поетична збірка «Зів'яле листе: лірична драма» (112 с., 16°), частина накладу якої була мистецьки оправлена в «Переплетні М. С. Спожарського і Сина у Львові» [179]. А 1900 р. у друкарні В. Шийковського побачила світ збірка поезій І. Франка «Із днів журби» (127, с. 16°) [182]. Низку книжок белетристики І. Франка видав власним накладом А. Хойнацький – починаючи від другого видання «З вершин і низин», хоч помилково вважалося, книжку нібито видано коштом Ольги Франко*. Власне – детальний аналіз видавничої діяльності І. Франка – це тема навіть не однотомної монографії.

Вище зазначалося, що І. Франко був найактивнішим працівником Українсько-руської Видавничої Спілки і причетним до видання 88-ми серійних книжок УРВС. Окремо простудійовано видання корпусу “малої прози” І. Франка спільно з А. Хойнацьким і продовження цього проекту у виданнях УРВС. З-поміж серійних видань УРВС виділяємо десятитомник В. Шекспіра

* Про це йдеться в розділі 3.3 цієї праці.

в перекладах П. Куліша (1899–1902), підсерію «Писаня Івана Франка» (1909–1914), позасерійні Франкові видання в УРВС – антологію «Акорди» (1903) та повість «Великий шум» (1908), які мають свою специфіку й не “лягають” у концепцію звичайних видавничих серій. Тому дослідження цих видань І. Франка в УРВС природно стають окремими підрозділами нашої дисертаційної праці.

6.2 Видавничий проект УРВС – “Вільям Шекспір”

Видання десяти п'єс В. Шекспіра в 10 томах у перекладі П. Куліша, яке готував до друку І. Франко, побачило світ в УРВС у 1899–1902 рр. Розпочате в перший рік діяльності УВРС, воно є видатним внеском не тільки в українську Шекспіріану, але й яскравим виявом видавничої та редакторської праці І. Франка.

Поперед усього дамо слово найавторитетнішому щоденникові – газеті «Діло»: “«Літ[ературно]-наук[овий] вістник» пише: «Видавнича Спілка» у Львові вже в серпні сего року приступає до друкування Шекспірових творів, перекладених на нашу мову пок. П. Кулішем. Звісно, що П. Куліш довго працював над перекладом Шекспіра і видав один том свого перекладу «Отелля», «Троїла і Кресиду» і «Комедію помилок». Вже тогді Куліш мав більше перекладів і перший з-разу том починався драмою «Ромео і Джульєтта», котрої було вже надруковано кілька аркушів, але Куліш чомусь змінив плян, надруковані аркуші велів знищити, а натомість розпочати друк «Отелля». По смерті Куліша лишило ся перекладених ним ще 10 драм, крім тих, що вже надруковані. Правда, переклади ще не вигладжені для друку; покійник, як звісно, покинув Шекспіра, задля Біблії, над котрою его й заскочила смерть. Але будь-що-будь, се праця високоталановитого письменника і великого знавця нашої мови і вповні заслуговує на опублікуванє. Думка про виданє Шекспіра в Кулішевім перекладі була у декого з Українців ще за життя перекладача, але якось не дійшла до здійсненя. Тепер справа

уладнила ся. Зібрано фонд на покриття часті накладу і згоджено ся на те, щоб право видання взяла на себе львівська «Українсько-руська Видавнича Спілка», а остаточну редакцію тексту, порівнянє перекладу з оригіналом, гладженє мови, де того буде треба, і владженє відповідних вступів і пояснень до кожної драми поручено д-ру Ів. Франкові. Кожда драма буде видана окремою книжкою в звичайнім форматі «Видавничої Спілки». Ще протягом сего року є надія видати що-найменше три драми. Перший вийде «Гамлет», а по нім підуть інші архитвори Шекспірової музи» [237].

Це повідомлення, адресоване загалові читачів Галичини, є нині цікавим матеріалом для книгознавців. *По-перше*, про початок праці І. Франка над редагуванням Кулішевих перекладів В. Шекспіра можемо вести мову принаймні з літа 1899 р. *І друге*: навіть І. Франко, та й все керівництво УРВС, не уявляли собі складнощів підготовки до друку цих перекладів, коли хотіли ще того ж року опублікувати щонайменше три книжки – Спілка змогла видати за той час лише переклад «Гамлета». Те, що таку складну працю доручили І. Франкові, було логічно, бо саме він був здатним виконати її кваліфіковано.

Узагалі тема «Іван Франко і творчість Вільяма Шекспіра» – дуже об’ємна й виходить далеко поза рамки нашої праці. І. Франко захоплювався В. Шекспіром зі шкільної лави. Як згадує Т. Грушкевич, учитель І. Франка з Дрогобицької гімназії, навіть під час уроків, паралельно, добре чуючи, про що говорить учитель, він ще в 5 класі читав Шекспіра в німецькому перекладі [440]. Наведу ще один промовистий факт про Франків пієтет до творчості великого англійця, що занотував у своїх спогадах письменник Марко Черемшина (Іван Семанюк). Взимку 1897 р., коли вони з І. Франком поверталися з Відня потягом до Львова, І. Семанюк, тодішній студент юридичного факультету Віденського університету, був вражений глибокими знаннями письменника з історії римського права, якими той володів не гірше від професора-правознавця. “Коли я маючи незначні відомості права, забігав в уличку літератури, Франко взяв мене іспитувати з Байрона і Шек-

спіра і зауважив, що від сих двох велетнів зачинається взагалі література так, як право від римського права, а наука про національну економію від Адама Сміта” [721, с. 283]. Але І. Франко не тільки добре знав і цінував творчість В. Шекспіра, він мав власний досвід перекладів творів англійського поета і драматурга ще до початку редагування Кулішевих перекладів.

Про перші Франкові переклади з Шекспіра свідчить його листування з Ольгою Рошкевич. Дня 6 квітня 1879 р. І. Франко повідомляє адресатку: “Забираюся до переводу Шекспірового «Ліра»” (48, с. 174), описує, що приїхав “славний італіянський актор Ернесто Россі і дає у Львові представлення. Давав досі «Гамлета», «Отелла» і «Ліра». На тім посліднім булис-мо вчора з Т.[е]р[лецьким]” (48, с. 175). Блискуча гра італійського актора вразила І. Франка, особливо перші сцени, “де Лір ще виступає яко великий король, гордий, з висока смотрячий на все, розпоряджаючий долею мільйонів..., де роздає донькам кавалки свого царства, немов жебракам кавалки хліба” (48, с. 175). Власне, цю частину з «Короля Ліра» (12, с. 689–690) й переклав І. Франко, але подальшої праці з невідомих причин не продовжив.

У 1884 р. І. Франко розпочав для журналу «Зоря» перекладати Шекспірову «Бурю» (12, с. 691–693), але, переклавши уривок, припинив працю, не бачачи перспективи для її виходу в світ. А на початку 900-х років розпочав переклад «Венецького купця», який закінчив аж 1912 р.*. Тоді ж, у 1884 р., в «Зорі» І. Франко опублікував свій перший переклад 76-го сонета В. Шекспіра – всього, за дослідженнями Р. Зорівчак, протягом 1882–1907 рр. перекладено дванадцять Шекспірових сонетів [513, с. 265].

Отже, навіть до початку праці над підготовкою до друку Кулішевих перекладів десяти п’єс англійського драматурга, І. Франко уже мав певну практику власної української інтерпретації його творів.

Якщо підходити до “Української Шекспіріани” з позиції теоретичних засад книгознавства й літературознавства, то можна виокремити принаймні

* Про це детально див.: [582].

три її аспекти: 1) переклади Шекспірових творів (драм, сонетів) українською мовою; 2) дослідження Шекспірової творчості, аналіз українських перекладів із Шекспіра, висвітлення впливу спадщини Шекспіра на українську літературу; 3) твори українського красного письменства, в яких трапляються Шекспірові мотиви. І. Франко зробив свій поважний внесок в усі три названі напрями [582, с. 815]. Але чи не найбільшу працю вклав І. Франко в редагування Кулішевих перекладів, де особливо проявився водночас його талант як редактора і як перекладача, а реалізація проекту УРВС, до якого І. Франко був найбільше причетний, мала велике значення для розвитку української літератури взагалі. Якби не Франкова праця, вихід у світ Кулішевих перекладів Шекспіра міг затриматися принаймні на два десятки років. А це було б великою шкодою й затримкою в культурному поступі українського народу. У тому, що українці мають тепер повне видання В. Шекспіра (із 37 драм перекладені всі [733], в т. ч. деякі драми мають кілька інтерпретацій), є заслуга й І. Франка.

Уже після випуску у світ усіх десяти п'єс Шекспіра І. Франко надрукував 18 квітня 1903 р. у віденському тижневику «Die Zeit» німецькою мовою статтю «Шекспір в українців»*. Там міститься дуже цікавий джерелознавчий матеріал з історії української «Шекспіріани». І. Франко характеризує добу Шекспіра на українських теренах, згадує культурні здобутки українців того часу: в містах народжувалася нова література, хресним батьком цікавих процесів був князь Костянтин Острозький із виданою ним «Острозькою Біблією»; в Україні сучасниками Шекспіра були Юрій Рогатинець та Іван Вишенський; відчутним був вплив на наших землях протестантських, аріянських ідей, розливалася повінь теологічних трактатів, проповідей, полеміки, розквітала релігійна драма з комічними інтермедіями, вертепами, діалогами, панегіриками, короткими оповіданнями, жартами. Автор підкреслює, що міщани багато читали латинською або грецькою мовами,

* Уперше повністю опублікована в (34, с. 379–385).

оскільки у Львові діяла греко-руська школа. “Тому й не повинно нас дивувати, – пише далі І. Франко, – якщо в безлічі цього західноєвропейського на наш ґрунт перенесеного надбання знайшлася деяка частина мотивів, які одночасно в далекій Англії закріплював у безсмертних шедеврах драматичного мистецтва решті Європи зовсім невідомий “комедіант Шекспір”. Багато з цих мотивів залишились живими ще й сьогодні в народних переказах, приміром історія з Шілоком (договір про фунт м’яса), історія Імогени (заклад про жіночу вірність), приборкання непокірної, історія Ліра та ін.” (34, с. 381).

Якби не доба Руїни, важке для українського народу XVIII ст. знайомство українців із Шекспіром могло б відбутися раніше. Врешті, знайомство поляків із творчістю Шекспіра, можливо (sic!) почалося з варшавської вистави «Віндзорських жартівниць» у переробці (не в перекладі!) Ф. Заблоцького приблизно 1782 р., і тільки в XIX ст. твори В. Шекспіра почали перекладати польською мовою з оригіналу. Це сталося лише трохи раніше, ніж в українців, фактично в добу А. Міцкевича. Та й російські переклади Шекспіра можна датувати хіба що XIX ст. Перші (до речі, неопубліковані) переклади з оригіналу зробив В. Кюхельбекер у в’язниці (1832). Приблизно тоді ж перекладали В. Шекспіра М. Вронченко («Гамлет», 1828, «Макбет», 1837) та В. Якімов («Король Лір», «Венецький купець», 1833). Низка цих перекладів залишилася неопублікованою. Серйозну розмову про російські переклади Шекспіра справді можна вести хіба що з 1840–1860 рр. І це – при державному статусі російської нації.

Отже, завдяки П. Кулішеві (полишаємо раніші за часом переклади П. Свенціцького-Свого, М. Старицького чи сценічний варіант із російської М. Кропивницького) українці ввійшли у XX ст. із пристойним доробком у рідній Шекспіріані.

* * *

Розглянемо книгознавчі аспекти Кулішево-Франкової Шекспіріани УРВС. Редакторську роботу І. Франка над цим проектом детально опрацював Я. Гординський у фундаментальній статті «Кулішеві переклади драм Шекспіра» (1938) [426, с. 55–164]*. Розпочинаючи VIII розділ своєї праці під назвою «Франко видавцем Кулішевих перекладів Шекспіра» Я. Гординський зазначає: «Діставши доручення видати Кулішеві переклади Шекспіра, знайшовся Іван Франко перед безмірно трудним завданням. Про частину (далеко не найважливішу) тих труднощів згадує сам Франко, коли в статті про Шекспірів фонд говорив про брак спеціальної підготовки та ученого апарату – розуміється, передовсім для написання орієнтаційних студійок та пояснень до кожної з перекладених Шекспірових драм» [426, с. 117].

Кулішеві переклади драм Шекспіра було видано за 3,5 року, причому в 1899 р. побачила світ перша книжка («Гамлет»); у 1900 р. – чотири книжки («Приборкана гоструха», «Макбет», «Коріолян», «Юлій Цезар»); у 1901 р. – три книжки («Антоній і Клеопатра», «Багато галасу з нечевля», «Ромео та Джульєтта»); у 1902 р. – дві книжки («Король Лір», «Міра за міру»)** . Маємо право на висновок – І. Франко за дуже короткий період виконав величезну працю, присвятивши цьому проекту багато часу, отже, є підстави вважати його одним із фундаторів української Шекспіріани. Не будемо згадувати тут назв і пояснень, які І. Франко долучав до кожної книжки серії – вони детально описані в додатку № 8 і стосуються насамперед бібліографічних аспектів Франкової Шекспіріани, наведемо лише кілька цифр. Так, загальний обсяг Франкових передмов до кожної книжки складає 135 с., пояснень – 95 с., разом це – 230 с. Отже, І. Франко написав фактично цілу книжку про творчість В. Шекспіра. Як справедливо зауважує Я. Гордин-

* У ЦДІА України у Львові [65, 66, 67] зберігаються три не друковані досі драми В. Шекспіра «Буря», «Венецький купець», «Життя і смерть Річарда III», що помітно збагатить українську Шекспіріану.

ський, “всюди у своїх вступях звертає він найбільше уваги на час написання і жерела драм, їх опрацювання Шекспіром і автобіографічні чи сучасні Шекспірові ремінісценції. Попри те цікавить Франка значіння драм, їх популярність та їх зв’язок чи аналогії з проявами українського духа. Менше вже звертає Франко уваги, як згадано, на критику перекладу” [426, с. 118]. Найгрунтовніші пояснення І. Франко зробив до драм з історії Риму – знову ж таки це свідчить про його глибокі знання з історії античного світу, особливе замилювання до цього періоду людської цивілізації.

Я. Гординський детально аналізує книжки, якими користувався І. Франко під час написання передмов і пояснень. Основним джерелом була фундаментальна монографія Г. Брандеса «Вільям Шекспір» [784]. Використовує І. Франко й німецькомовну Шекспіріану, зокрема таких авторів, як К. Сіпрок (Karl Simrok), А. Брандль (Alois Brandl), Т. Ельце (Teodor Elze), А. Бровн (A. Brown), С. Лі (Sydney Lee), Л. Франкель (Ludwig Frankel), Т. Вішер (Th. Vischer), німецькомовні переклади творів Шекспіра у виконанні А. Шлегеля (A. W. Schlegel), Л. Тіка (L. Tieck) та ін. Серед польськомовних книжок зустрічаємо студію польського критика гр. С. Тарновського*; називає Я. Гординський і французьких авторів Ж. Луво (Jean Louveau) та П. де Ларіве (Pierre de Larivey). І. Франко використовував низку німецькомовних і франкомовних енциклопедичних видань, а також окремі томи видання «Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft» [858]**. Окрім чужомовних праць, І. Франко користувався також працями В. Гнатюка

** Повний опис кожної книжки див. додаток № 5 цієї праці.

* Йдеться, мабуть, про фундаментальні праці [818] та інші його літературознавчі студії.

** На час закінчення праці І. Франка над реалізацією видання творів В. Шекспіра побачив світ 39-й випуск (започаткований 1865 р.) цього унікального річника, що видавало «Німецьке Шекспірівське Товариство». Кожен том річника великий за обсягом (майже 400 с.), містить німецькомовні статті й матеріали про життя та творчість драматурга. Редакторами видання були видатні шекспірознавці Ф. А. Лео, А. Брандль, В. Келлер та ін. Річники зберігаються в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка.

(«Анекдоти») та М. Драгоманова «Розвідки про українську словесність» для зв'язку Шекспірових творів та їхніх мотивів з українською літературою.

І в передмовах, і в поясненнях до драм В. Шекспіра І. Франко висловлює багато цікавих думок, доповнюючи власними оригінальними прикладами окремі місця Кулішевих перекладів. Як філолог, Я. Гординський у своїй студії глибоко проаналізував титанічну редакторську працю І. Франка над перекладами В. Шекспіра, про що сам І. Франко скромно промовчує. Не вдаючись у деталі дослідження Я. Гординського – розділ ІХ під назвою «Франкова редакція Кулішевих перекладів Шекспіра» має 43 сторінки формату «Записок НТШ» – спробуємо зробити декілька узагальнень.

Насамперед, видавець привів переклади усіх драм Шекспіра до усталеного тоді правопису і зняв із рукопису наголоси. До технічного боку справи належить укладання рядків; Франко також позазначував у рукописі спосіб друку, себто виконав технічну редакцію видання. Я. Гординський наводить загальні зміни специфічної лексики П. Куліша та її відповідне оформлення у друці: *где* – *на*; *де*; *тогді* – *тоді*; *півночнім* – *північним*; *доки* – *поки*; *филясті* – *хвилясті*; *війско* – *військо*; *да* – *та* і ін. [426, с. 120-164]. Як свідчить дослідник, попри загальні зміни в поодиноких драмах, є багато спеціальних виправлень і їхнє детальне висвітлення зайняло б цілу книжку. Тому Я. Гординський звірив за рядками текст П. Куліша (рукопис) і редакцію Франка (друк) лише драми «Гамлет», що зайняло 21 сторінку формату «Записок НТШ». “У «Гамлеті» дав І. Франко близько 800 поправок, не вчисляючи, розуміється, справляння правопису. Але не в кожній драмі мав редактор аж стільки праці. Н. пр. у «Приборканій гострусі» маємо передовсім при кінці дуже мало поправок, за те більше їх у «Коріюляні» й «Антонієві та Клеопатрі». Загалом дав Франко яких 5 – 6000 різних поправок в усіх десяти драмах” [426, с. 141].

Порівнюючи текст Кулішевого перекладу з оригіналом, І. Франко домігся кращого й поетичнішого відтворення думок англійського драматурга, а його виправлення і власні переклади, де він поправив недоладний текст, є

видатним досягненням українського перекладознавства. Водночас це зроблено дуже тактовно, що залишило нам особливості мови П. Куліша, збагатило лексичний фонд української мови.

Не заглиблюючись більше в особливості редакторського втручання в Кулішів текст І. Франка, що дуже детально і професійно виклав Я. Гординський у цитованій статті, констатуємо: праця І. Франка над редагуванням Кулішевих перекладів є взірцем для української перекладознавчої науки і слугує прикладом для навчання фахівців–перекладачів. Тому дуже дивною видається ідея про перевидання в одному з київських видавництв драм В. Шекспіра у перекладі П. Куліша в тому вигляді, в якому вони потрапили до рук І. Франка. Очевидно, її авторам слід би прочитати хоча б статтю Я. Гординського і тоді вирішувати, чи це комусь узагалі потрібно.

Надрукувавши після передмови до драми В. Шекспіра «Міра за міру» статтю «Рахунок» «Шекспірового фонду» за 1892–1902 рр., І. Франко вказав накладу й ціну книжок. Кожна з них, за винятком двох, надрукована в кількості 1000 прим. ціною від 1,4 до 1,8 корон. Драми «Юлій Цезар» та «Антоній і Клеопатра» побачили світ накладом 1200 прим. [256, с. XXV].

І. Франко оголосив друком доходи фонду, які склали з меценатства наддніпрянських українців 6011,76 корон, а з урахування розпродажі – книжок до половини 1901 р. (169 кор.) фонд становив 6180,76 кор.

Кошти друку оправи та експедиції разом зі складуванням готової продукції винесли 6428,81 корон [256, с. XXIV]. Отже, УРВС змушена була докласти до видання останньої драми 344,10 кор.

З наведених обчислень І. Франка виходить, що у 1899–1902 рр. опубліковано 10 400 прим. книжок, із яких на час виходу останньої розійшлося 2 379 прим., а на складі Спілки зберігається 8 021 прим. Усе ж, навіть враховуючи знижку (рабат) книгопродавцям (20–25%) та чистий дохід (40%) для Спілки, в Шекспіровім фонді є 6 240 кор. – сума, вкладена в наклад.

Йшлося про те, щоб українці купували книжки, а виручені гроші підуть на подальші видання чужоземної класики [256, с. XXIV–XXVI]*.

І. Франко підкреслив, що меценат, прізвища якого не називає, полишив кошти, надані на видання десяти драм В. Шекспіра, на подальший розвиток видавничої справи, власне на друкування найкращих зразків світової літератури, що й склали Шекспірів фонд. Хто ж був цим українцем чи українцями, що піклувалися про розвиток української словесності?

В обидвох своїх статтях – україномовній «Шекспірів фонд» (1902)* та німецькомовній «Шекспір в українців» (1903) – І. Франко висловив двічі одну й ту саму думку щодо джерел фінансування перекладів П. Куліша. Згідно з цим твердженням, у 1881 р., П. Куліш приїхав до Львова спеціально з метою, щоб видати повний переклад Шекспіра. «Незабаром знайшовся один меценат, що на видання цього твору пожертвував 6000 рублів» (34, с. 382).

Ситуація, яка склалася тоді навколо П. Куліша та його вчинків, була дуже неоднозначна. Наївно повіривши в ідею порозуміння між поляками і українцями та перебуваючи під впливом польських інтриганів, які пообіцяли дати на видання україномовних книжок кошти в один мільйон золотих ринських, П. Куліш виступив з огульною критикою української історії та її діячів минулого. Потративши кошти, які мав для видання творів В. Шекспіра на пропольські публікації («Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 р.» тощо), в результаті надрукувавши в 1882 р. в одному томі три власних переклади драм В. Шекспіра «Отелло», «Троїл та Крессида», «Комедія помилок» за власною редакцією, він повернувся додому, оскільки не отримав від поляків жодного крейцера. Окрім того, на думку І. Франка, П. Куліш «виявив себе зовсім безпорадним при перекладі численних

* У 1905 р. в УРВС побачив світ твір Байрона «Чайльд-Гарольдова мандрівка» в перекладі П. Куліша [358].

* З невідомих причин ця стаття, надрукована після передмови І. Франка до драми В. Шекспіра «Міра за міру», не потрапила до Зібрання творів у 50-ти томах (навіть не

Шекспірових дотепів, мовних каламбурів і натяків, тонкі звороти передавав загалом незугарно, до того ж послуговувався в своїй праці зманерованою стародавньою мовою, від якої читання його перекладів ставало тяжким, часто навіть неприємним” (34, с. 384).

Щодо особи жертводавця, який фінансував плановане видання В. Шекспіра, упорядники 34-го тому п’ятдесятитомника в коментарях до статті «Шекспір в українців» промовчали. Не з’ясовано це питання й досі: на думку одного з провідних кулішезнавців України Є. Нахліка, П. Куліш міг мати і свої власні. До цієї проблеми повернуся нижче, розглянувши фінансування проекту Кулішевих перекладів за редакцією І. Франка.

Коли І. Франко приступив до видання творів В. Шекспіра в інтерпретації П. Куліша, як він сам свідчить, “і цим разом знайшовся безіменний добродій, що пожертвував на покриття коштів видання 4 000 флоренів” (34, с. 384). І далі: “Добродій, що пожертвував гроші на це видання, пішов ще на один крок далі і призначив цей капітал разом з чистим доходом, що передбачувався з цього видання, на створення фонду імені Шекспіра з метою сприяти появі добрих перекладів на українську мову класичних творів чужих літератур” (34, с. 385). У коментарях до цього повідомлення сказано таке: “Справою видання драм Шекспіра в перекладі П. Куліша займалися українські діячі, об’єднані навколо київського товариства «Стара Громада». Вони й зібрали грошовий фонд для фінансування цього видання (див. статтю І. Франка «Шекспірів фонд» у книзі: *Уільям Шекспір. Міра за міру.* – Львів, 1902)” (34, с. 522). Річ зрозуміла, що за тодішніх порядків в Російській імперії І. Франко мав підстави не називати прізвище жертводавця. А коментар у п’ятдесятитомнику – просто недбалість упорядників, які не потрудились розшифрувати це темне місце.

Прізвище жертводавця, який передав І. Франкові кошти на створення «Шекспірового фонду», з’ясував С. Захаркін. Це був Костянтин Васильович

йшлося про радянську цензуру). До речі, цю статтю І. Франка «Шекспірів фонд» з

Жученко (1843–1919), який закінчив юридичний факультет Харківського університету і працював у державних установах Полтавської губернії. С. Захаркін, звертаючи увагу на згадку про нього в листі І. Пулюя до Олександри Куліш, який зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка (ф. 19, од. зб. 1507), детально описує ситуацію у своєму дослідженні [89, с. 95].

Отже, друга загадка розв'язана. А хто міг жертвувати гроші безпосередньо Кулішеві ще на поч. 1880 рр.? Якихось документальних матеріалів досі не віднайдено, але дозволимо собі висловити досить вірогідну гіпотезу.

Річ у тім, що до цієї справи міг бути причетним і старший брат Костянтина Жученка – Михайло, а також Єлизавета Милорадович. Михайло Жученко (1840–1880) працював юристом на Слобожанщині й разом із Єлизаветою Милорадович та Дмитром Пильчиковим були фундаторами Товариства ім. Шевченка у Львові. Цілком можливо, що саме ці особи, зокрема М. Жученко, могли виступити жертводавцями, які дали кошти П. Кулішеві на видання творів В. Шекспіра. А Костянтин Жученко, вже після смерті брата, продовжив шляхетну сімейну традицію. Втім, гіпотеза потребує документального підтвердження.

Кілька слів про оформлення української версії Шекспірових творів у виданні УРВС. Усі випуски мали однаковий формат, 18×11,5 см, половину накладу кожної книжки було опрацьовано. Але палітурні роботи виконували різні львівські майстерні. У відділі україніки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (інв. № И 34.463) зберігається примірник, опрацьований у коленкор фіолетового кольору в палітурні «Спожарського і Сина у Львові». Два томи з нашої родинної бібліотеки опрацьовано в палітурні НТШ у Львові – червоний коленкор, із тисненим золотом логотипом УРВС та назвою книжки, теж тисненої золотом. Отже, кожен випуск драм Шекспіра – гарна, ошатна книжка, зразок книжкового мистецтва українців

XX ст., що радує око кожного книголюба і книгознавця. А університетська бібліотека у Львові й далі дотримувалась своїх принципів: купувала книжки в м'якій обкладинці та оправляла їх у своїй палітурні. Ці обкладинки паперові, одного типу: з коленкоровим корінцем і тисненням золотом на корінці – назва книжки й число серії латинськими літерами: у Львівському університеті не вважали тоді навіть за потрібне набуті для оправи українських книжок кириличну гарнітуру шрифтів.

Підсумовуючи, доходимо таких висновків:

1. П. Куліш, поставивши перед собою важке й амбітне завдання – дати українському народові повне видання творів В. Шекспіра, був по суті піонером в освоєнні української Шекспіріани (переклади П. Свенціцького-Свого і М. Старицького були хіба пробою пера в цьому напрямку). П. Куліш самостійно (безпосередньо з оригіналу) переклав 13 із 37 драм найвизначнішого світового драматурга, отже, його досягнення в перекладах українською мовою творів В. Шекспіра на той час є найбільшими.

2. Українсько-руська Видавнича Спілка у Львові вже в перший рік існування започаткувала один з найсерйозніших видавничих проектів – видання 10-томника В. Шекспіра в перекладах П. Куліша, що стало відповідальним культурологічним завданням поточного моменту.

3. Редагування перекладів В. Шекспіра, яке здійснив І. Франко, – один із найяскравіших прикладів його праці як видавця й редактора, а також взірць для української перекладознавчої науки та мистецтва перекладу.

4. Книжки одного формату, приблизно одного обсягу й ціни, половина з яких була мистецьки оправлена в різних палітурнях Львова, надруковано на доброму папері та є зразком оформлення української книжки початку XX ст.

5. Передмови до кожної драми В. Шекспіра, низка статей про творчість англійського поета і драматурга – значний внесок І. Франка у світове літературознавство: вони заслуговують на повне видання українською та англійською мовами.

б. Вагомими є джерелознавчі пошуки І. Франка. Працюючи над вступними статтями та примітками, він ґрунтовно простудіював численний масив праць німецько-, французько- та польськомовних шекспірознавців, а також європейські історичні джерела та фольклорні збірки. І. Франко у своєму виданні не тільки належно прокоментував В. Шекспіра. Удосконаленням тексту (редакція І. Франка зробила зрозумілішим і читабельнішим Кулішів рукопис) та допоміжним матеріалом (передмови, примітки) учений дав можливість українським письменникам впроваджувати шекспірівські мотиви в їх творчості.

6.3. Книжка, що випередила свій час: антологія «Акорди»

Так якимось складається в історії кожного народу, що окремі історичні події синхронізуються та спресовуються в часі. Йдеться про те, що має потужний вплив на подальшу долю усього народу. Для українців це був початок ХХ століття. Саме 1900 р. побачила світ засаднича праця Миколи Міхновського «Самостійна Україна» [604], що стала орієнтиром для кожного українського патріота, бо окреслювала кінцеву мету прагнень усієї нації. Книжку написав наддніпрянець, а надруковано її в Галичині, що стверджувало єдність народу, розділеного кордонами сусідніх імперій. Незадовго до того, у Львові, створено потужне українське видавництво – Українсько-руська Видавнича Спілка, розпочато видавництво всеукраїнського літературного часопису «Літературно-науковий вістник», заявила про себе Українська національно-демократична партія.

А 1903 р. І. Франко випускає у світ філософський трактат «Що таке поступ?» [285], не залишаючи каменя на камені від псевдодоктрин Маркса, Енгельса і Лассаля щодо побудови т. зв. “народної держави”. Десь тоді в І. Франка остаточно визріває замисел найвидатнішого твору його життя – поеми «Мойсей», що побачить світ 1905 р. Невдовзі в «Літературно-науковому віснику» з’явилися цікаві студії книгознавчого характеру над україн-

ською рукописною і стародрукованою книгою, що детально висвітлено в підрозділі 4.1. Отже, то був цікавий і неповторний період, тим паче, що він збігся з вершиною літературної, наукової, публіцистичної й політичної активності І. Франка.

Рік 1903 увійшов в історію української культури як особливий – чи не вперше українці з обидвох боків Дніпра і з-поза Збруча зробили найбільший виклик російському імперському режимові, на який не могли спромогтися до того. Центр української духовості, місто Полтава, наприкінці серпня 1903 р. вітала найвидатніших діячів культури з усіх кінців української землі, які зібралися там відкрити пам'ятник зачинателеві нової української літератури Іванові Котляревському. Щоб не допустити побудови пам'ятника тóму, про кого Т. Шевченко писав: “Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди” [728, с. 91], – дуже вже старалися місцеві чиновники, провінційне дворянство великих і малих рангів, та навіть уряд на чолі з самим імператором. Але, попри спротив антиукраїнських сил, відкриття пам'ятника І. Котляревському таки відбулося. До Полтави прибули Леся Українка, М. Старицький, М. Лисенко з хором, В. Стефаник, М. Кропивницький, М. Садовський, І. Тобілевич та інші – словом увесь цвіт української нації [680, с. 279].

Микола Вороний увічнив це дійство віршем «На свято одкриття пам'ятника Іванові Котляревському» (30 серпня 1903 р.), який написав 24 серпня 1903 р., за тиждень до відкриття полтавського пам'ятника, в с. Осняки на Чернігівщині, і який дуже оперативно передав І. Франкові, ймовірно, через галичан – учасників свята:

Він не плакав, бо серцем прозрів, що народ,

Відпочивши від бур лихоліття.

Зрозуміє причини колишніх пригод

І завдання нового століття.

Він між нами тепер! Він зібрав нас усіх!

Хто ж на поклик його не озветься?!

З-поза довгих ста літ чи ви чуєте сміх?

То Іван Котляревський сміється!.. [411, с. 165-166]

Саме цю поезію, окрім «Сонета» та «До моря» долучив упорядник до шедевр українського друку ХХ ст. – антології української лірики від смерті Шевченка, яка невдовзі, того ж 1903 р., побачила світ на другому кінці України, у Львові, з ілюстраціями відомого тоді книжкового графіка Юліяна Панькевича за участю Івана Труша [299, с. 270-273]. Текстову частину І. Франкові допомагав укладати М. Грушевський.

У своїй статті «Український видавничий рух в 1903 році» І. Кревецький, високо оцінюючи діяльність «Українсько-руської Видавничої Спілки» і віддаючи їй друге (після НТШ) місце серед усіх видавництв України, про антологію «Акорди» пише так: “Видала ще Видавнича Спілка в 1903 р. велику Антологію укр.-руських ліриків від Шевченка п. з. Акорди під редакцією д-ра Ів. Франка. Такі видання в Галичині і взагалі на Україні не часто появляються, тому чейже вони не довго відпочиватимуть в книгарні” [559, с. 123]. Як побачимо, прогноз І. Кревецького був дуже оптимістичний.

Отже, ставимо собі за мету дослідити антологію «Акорди» з погляду саме Франкового підходу до формування її змісту, мистецького оформлення та значення в розвитку книговидавничої справи в Україні. Попри непересічне значення цієї книжки для нашої культури українські літературознавці, окрім П. Колесника [545, с. 34], М. Ільницького [522] та мистецтвознавця Я. Нановського [613], не приділяли їй практично ніякої уваги. Тому наше дослідження з погляду історії вітчизняного книговидання є актуальним.

Антологія «Акорди» з’явилася не спонтанно. І. Франко постійно відчував і розумів розвій загальноукраїнського літературного процесу. На нашу думку, ідея реалізації такого проекту зродилася в нього ще на зламі століть, а власне, десь наприкінці жовтня 1898 р.

Очевидно, з розгортанням широкої програми видавничого процесу в краї з надією на поширення української книжкової продукції й на Наддніпрянщину виникла потреба по-новому впорядкованої поетичної антології.

Треба зазначити, що саме І. Франко, пильно слідкуючи за літературним процесом в Україні, найкраще міг дати собі раду з таким завданням. Нагадаємо: спочатку в березні, а повторно восени 1901 р. в Перемишлі І. Франко виступив перед українською громадою із циклом доповідей «Молода Україна» про літературний процес в останніх десятиліттях ХІХ ст. [207, с. ІІІ]. Саме тоді, мабуть, визріла остаточна думка про створення української антології поезії після смерті Т. Шевченка. До цього дуже могло спричинитися знайомство з молодого перемишлянкою Асею Шеховичівною* і глибока особиста симпатія до цієї непересічної особистості.

В антології «Акорди» І. Франко подав твори 88 поетів пошевченківської доби. Але сталася помилка, яку з'ясував М. Ільницький: двічі – під власним прізвищем і під псевдонімом П. Таїсич – надрукував свої поезії Платон Михайлович Панченко [301, с. 4, 327, 332]. Отже, в «Акордах» представлено фактично творчість 87 поетів. Мало це чи багато – звернемось до першої доступної читачеві підрадянської України чотиритомної «Антології української поезії» [351] (далі – «Антологія – 1957»), у якій упорядником двох перших томів та автором вступної статті «Нова українська поезія дожовтневих часів» був видатний письменник і літературознавець академік М. Рильський. В антології, що її вихід у світ став можливим у роки хрущовської відлиги, вміщено добірки усього 48 поетів, твори яких побачили світ до 1903 р. – року виходу у світ Франкових «Акордів». Не набагато розширила знання про українську поезію цього періоду «Антологія української поезії» в шести томах [352] (далі – «Антологія–1984»). Період Франкових «Акордів» подано в т. 2 і т. 3 (упорядники М. С. Грицай, Н. Й. Жук, П. М. Сіренко). Редактором т. 2 був І. Ф. Драч, т. 3 – Д. В. Павличко. Якщо б з'єднати обидва томи і не враховувати поетів, перші твори яких побачили світ в 1903 р. і пізніше, то кількість їх складе 52 особи. До «Антології–1984» додано твори закарпатського поета Олек-

* Про це детальніше див.: [763, с. 124-126; 761, с. 67-70].

сандра Павловича, реабілітованого нарешті Миколи Вороного, а також один “революційний” вірш – «Шалійте, шалійте скажені кати» Олександра Колесси. Через цей твір вченого і письменника “записали” в революціонери, не забувши додати, що “деякі теоретичні праці Колесси 20–30-х рр. позначені впливом буржуазно-націоналістичних концепцій” [352, т.3, с. 271].

Невідь-чому в «Антології–1957» була пропущена Одарка Романова. До «Антології–1984» долучено 4 її поезії (в «Акордах» їх 6, одна – «Літня ніч» – повторена в обидвох виданнях). Отже, дві антології під радянського періоду представляли читачеві відповідно 48 поетів (на 39 осіб менше) та 52 (на 35 осіб менше), ніж збірка І. Франка. А коли зважити, що Франко свідомо не включив до своєї антології новішу угроруську літературу, писану на т. зв. “угрорусском літературном языке” від часів Духновича [654]*, то фактично число поетів в обидвох антологіях підрадянського періоду буде відповідно 46 і 49.

Підозрювати М. Рильського чи врешті І. Драча з Д. Павличком у тому, що вони не знали про існування Франкових «Акордів», недоречно. У 1957–1958 роках, у час виходу у світ антології М. Рильського, жив ще й П. Тичина. І навіть ці два велети української культури вже навіть після смерті Сталіна не мали відваги повернути в літературу хоча б М. Вороного.

Хто такий М. Вороний, обидва поети-академіки знали надто добре. У 1928 р. широкі кола української громадськості відзначали 35-річчя літературної діяльності М. Вороного. З цієї нагоди видано книжку його творів під назвою «Поезії». М. Рильський написав акростих “Миколі Вороному в радісний день 35-літнього ювілею жмуток «Євшан-зілля»”, П. Тичина надіслав ювілярові листівку з Туреччини, де тоді був у подорожі [386, с. 8-9]. І от обидва видатні діячі української літератури, дійсні члени АН УРСР, М. Рильський та П. Тичина в 1957–1958 рр. так і не змогли подати хоч якусь

* Рец. на цю книжку див. (29, с. 200-201).

вістку про творчість одного з найоригінальніших українських поетів ХХ ст., яким був М. Вороний.

Хоч не ставимо собі за мету робити детальний літературознавчий аналіз антології «Акорди», слід зазначити, які власні твори та твори своєї великої сучасниці Лесі Українки подав І. Франко до готованої збірки.

Отже, в антології «Акорди» творчість І. Франка представлена 16 творами. Це «Каменярі» (1878), «Маєва елегія» (1901), «Зелений явір» (1895), «Як почувеш часом» (1895), «Отсе так стежечка» (1895), «Коли часом в важкій задумі» (1900), «Над великою рікою» (1900), «Поклін тобі, моя зів'яла квітко» (1898), «Я не жалуюсь на тебе, доле» (1892–93), «В осени» (1900), «Де не лилися ви в нашій бувальщині», «На ріці вавілонській...», «Ходить вітер по житті» (1898), «Важке ярмо твоє, мій рідний краю» (1897), «Гей розіллялось ти, руськеє горе» (1898), «Гимн» (1880)*.

Причому про ніяку хронологію поезій в добірці не йшлося – вона розпочалась «Каменярами» (1878) і закінчувалася «Гімном» (1880)**. Слід відзначити, що тільки перший і останній вірші можна назвати зразками т. зв. громадянської чи публіцистичної поезії. Бо всі решта – це улюблені поетові вірші ліричної тематики. І дуже шкода, що вони повністю не увійшли до антологій М. Рильського та Д. Павличка.

В «Антології – 1957» опубліковано 44 поезії, а також поеми «Похорон» та «Мойсей» (1905). Звісно, кожна антологія відображає смаки укладача. Але як М. Рильський врахував смаки І. Франка? Отже, з 16 поезій, які подав І. Франко в «Акордах», М. Рильський опублікував усього шість творів. На наш погляд, попри власні уподобання, М. Рильський мав би подати все-таки в антології те, що представив І. Франко в «Акордах». Зрозуміло, що добір поезій до «Антології – 1957» був специфічний: треба було знайти «найреволюційнішу» поезію письменника – власне це й мав учинити упоряд-

* Датування поезій подаємо переважно за виданням [177].

** Цікаві судження щодо появи цих творів І. Франка наводить В. Шевчук в есеях «До джерел поезії», «Каменярі» та «Вічний революціонер». – Див.: [732, с. 318,319].

ник. Саме тому бачимо тут поезії «Гримить...», «На суді», «Беркут», «Гриць Турчин», «Багно гнилеє між країн Європи», «Гадки на межі», «Декадент», «Товаришам із тюрми». Та все ж інтелект і порядність М. Рильського вражають: не маючи змоги подати творчість М. Вороного, він спеціально друкує вірш «Лісова ідилія» (уривок із поеми) з підзаголовком: «Посвята Миколі Вороному», “висвітлюючи” для читачів хоч би прізвище свого видатного сучасника [351, с. 112-113].

В «Антології – 1984» повторено всі поезії, що увійшли до «Антології – 1957» і додано нові – усього 54, та дві поеми – «Іван Вишенський» і «Мойсей» (уривок): Д. Павличко вилучив поему «Похорон». Знову не враховано до кінця бажання автора, яке він висловив у «Акордах» – із 16 творів опублікованих Франком у добірці Д. Павличка побачили світ знову-таки лише шість творів. Стверджуємо, що хоч вище названо упорядників цього тому «Антології – 1984», все ж за відбором поезій І. Франка зримо виступає саме Д. Павличко – великий знавець творчості Каменяра. Усвідомлюючи значення «Гімну», Д. Павличко починає ним добірку й завершує геніальним «Прологом» до поеми «Мойсей». Дивно, що не включив до “свого” збірника Д. Павличко усього того, що подав І. Франко в «Акордах», але підхід Д. Павличка є вельми цікавим, неординарним і, попри часи застою, це одна з найкращих добірок творів поета. Врешті, на відміну від І. Франка в 1903 р., Д. Павличко вже знав-таки його усю творчість, зокрема такий шедевр, як «Пролог» до поеми «Мойсей»*.

Слід порівняти також, які поезії Лесі Українки увійшли до трьох різних видань «Антології». За словами М. Рильського, “великі народні поети промовляють за свій народ, говорять від його імені, але говорять *своїм* голосом в усій неповторній красі свого обдарування, своєї культури” [643, с. 31]. І справді має рацію Є. Шабліовський, коли оцінює як витончену, воістину

* Саме на цю тему була інавгураційна промова Д. Павличка з нагоди присвоєння йому звання почесного доктора Львівського національного університету імені Івана Франка. – Див. [629, с. 12–28].

новаторську прозу геніальної поетеси, її глибокодумні літературно-критичні праці, високохудожні переклади перлин світової поезії, відзначає її багату епістолярну спадщину, де “пульсує гаряча кров... патріота...” [617, с. 10]. Її творчість точно окреслив у своїй відомій парадигмі І. Франко: “Від часу Шевченкового “Поховайте та вставайте, кайдани порвіте” Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як з уст сеї слабосилої, хорої дівчини” (31, с. 265–266). А оцінюючи Лесину збірку віршів «Думи і мрії» (Львів, 1899), І. Франко, скромно поминаючи свою власну творчість, навіть свою унікальну збірку «З вершин і низин» (1893) пише: “Від часів Шевченкового «Кобзаря» Україна не видала кращої збірки поетичних творів” (32, с. 40).

До антології «Акорди» І. Франко включив десять поезій Лесі Українки. Це: «Contra spem spero», «Горить моє серце...», «Тиша в морі», «Останні квітки», «Хотіла б я уплисти за водою», «Жидівська мелодія», «Східна мелодія», «Зимова ніч на чужині», «Ein Lied ohne Klang», «Ієреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі». Натомість М. Рильський в «Антології – 1957» помістив вже 46 поезій поетки, а в «Антології – 1984» побачили світ 48 її поезій. Цікаво, що до часу видання Франкової антології Леся Українка написала 29 поезій, уміщених в «Антологію–1957» (із них 26 – точно датовані) й одну поему «Роберт Брюс, король шотландський», закінчену 12.11.1893 р. та вміщену в обидві антології підрадянської епохи.

До речі, ці добірки поезій та поем Лесі Українки виходять далеко за рамки звичайної антології за своєю кількістю й обсягом. Але до них увійшло тільки три: «Contra spem spero», «Горить моє серце...», «Тиша в морі» («Тиша морська»), які відібрав Франко до «Акордів». Мабуть, це недогляд упорядників підрадянської доби, бо усі десять поезій є справжніми перлами Лесиної творчості й мали б бути долучені до пізніших антологій. Певно, і тут не останнє місце посіла радянська цензура – дуже вже не подобалася їй «Жидівська мелодія». А упорядники «Зібрання творів» у 12 томах цю поезію перехрестили з «Жидівської мелодії» на «Єврейську мелодію».

Словом, підхід упорядників, як бачимо, різний, як відмінними були й можливості досягнути творчість Лесі Українки в пору виходу «Акордів» у І. Франка. А якщо врахувати ту обставину, що І. Франко не поміщав свідомо до «Акордів» поем «Давня казка» і «Роберт Брюс» – бо “головна сила Лесі Українки не в епіці, хоча й тут від часу її перших епічних творів видно помітний великий поступ. Головною її силою є лірика і малюнки ситуацій, що впливають з ліричного настрою” [726, с. 10], то на той час і в тому обов’язі він подав справді найкращі вірші своєї посестри в українській літературі. Підбірка І. Франка дуже цікава, і її слід поміщати у майбутні антології української поезії.

* * *

Антологія «Акорди» вперше дала максимально можливий зріз української поезії окресленого періоду, а водночас стала за зразок художнього оформлення. І в цьому є певна заслуга М. Грушевського, якому І. Франко складає щире подяку “за ласкаву поміч і пораду при доборі й порядкуванню матеріялу, а також йому і артистови Іванови Трушу за впорядковане і допильноване артистичної та декоративної частини сеї книги” [299, с. 312].

Має рацію проф. М. Ільницький, коли у вступному слові до перевидання «Акордів» твердить, що антологія дає змогу простежити еволюцію стилю: від великого впливу аж до наслідування шевченківської поетики та фольклорної стихії у творчості Юрія Федьковича, Степана Руданського, Олександра Кониського і до сприйняття ідеї та форм західноукраїнського модернізму в поезії Миколи Вороного, Петра Карманського, Василя Пачовського... А між цими двома крайніми точками амплітуди – постаті велетів української літератури: Івана Франка та Лесі Українки [522, с. 4].

Не всі представлені в «Акордах» поети стали класиками української літератури – це річ зрозуміла. Але ніхто з попередників – маємо на увазі дві давніші антології, де зібрано українську поезію від І. Котляревського: «Антологію руську» (1881, опубліковано твори 42 поетів) [353] та «Вік»

(1902, опубліковано твори 50 поетів) [392] – з Франковою антологією конкурувати не міг. З «Акордами» могла б хіба змагатися поетична «Українська Муза» (“од початку до наших днів” – себто від І. Котляревського) [688], яку 1908 р., в часи послаблення царського режиму після першої російської революції, випустив у світ Олекса Коваленко. Цю працю високо оцінив Ф. Погребенник, віддавши їй “одне з найважливіших місць в ряді найповажніших поетичних антологій ХХ століття” [636, с. 1, додаток]. Розвиваючи далі думку, літературознавець констатує: “Справді ж бо, після укладеної і виданої у Львові, а значить забороненої в Росії, антології «Акорди» (1903) «Українська Муза» вперше в історії української літератури так широко репрезентувала нову українську поезію – подала не лише художній, а й біографічно-бібліографічний матеріал про 134 відомих і маловідомих митців, тобто представила майже всіх учасників літературного процесу, що виступали в жанрі поезії протягом понад як століття” [636, с. 1, додаток]. Правда, якщо взяти до уваги поетів таки пошевченківської доби, почавши від П. Куліша й закінчивши тими творами, які побачили світ до 1903 р., то в «Українській Музі» можна недорахуватися М. Козака (М. Грушевського), І. Древлянця, П. Мирного, В. Навроцького, Климентини Попович-Боярської, Марка Мурави (С. Лепкого), О. Дубенського, В. Боровика, Грицька Коваленка, Віри Лебедової, Г. Хоткевича, В. Гавриша (Василя Гнилосирова), І. Гаврилюка, І. Петрушевича, І. Федорченка.

Власне, подаючи в репринтних відтвореннях «Акордів» («Веселка», 1992, 2005) біограми письменників, М. Ільницький пішов шляхом О. Коваленка, правда, подавши їх у примітках, що значно піднесло авторитет видання. Усе ж, ні за повнотою, ні за якістю друку (антологія «Українська Муза» побачила світ у 12 зошитах, які потім слід було разом оправляти в конволюту), а врешті й за рівнем вибраних до публікації творів, антологія «Акорди» в редакції та в упорядкуванні І. Франка не має собі рівних. Зрозуміло, що названі автори, твори яких не подав О. Коваленко, не створили поетичних перлин світового рівня, не стали великими поетами, але багато з

них є широко знаними особами – як історик М. Грушевський чи класики української прози Панас Мирний та Гнат Хоткевич. Саме завдяки «Акордам» І. Франка вони стали відомими українським читачам як ті, кого не цуралася й поетична муза. Тому ставимо за мету тут також дослідити життєвий і творчий шлях окремих маловідомих її авторів та їхні взаємини з упорядником книжки, Іваном Франком, насамперед, у видавничій сфері.

Маємо підстави твердити, що «Акорди» – найповажніша антологія української поезії пошевченківської доби початку ХХ ст. за повнотою і поданням матеріалу, власне й за культурою упорядкування. Але чи вона є повною? Виявляється, що кордони, які ділили наші етнічні території, стояли нездоланною перепорою навіть для такого генія, яким був І. Франко, а складнощі живого спілкування через утруднені можливості бувати в головних культурних центрах України приводили до того, що з поля зору безсумнівного метра української філологічної науки випадали часом особистості, що мали повне право потрапити на сторінки «Акордів».

Про помилку в розшифруванні псевдоніма «Хрущ», який нібито належав О. Афанасьєву-Чужбинському, детальніше зупинимося в підрозділі 8.2 («Міжнародна бібліотека» І. Франка). Твердимо лишень, що хибна атрибуція цього псевдоніма 1912 р. – йдеться про зарахування низки поезій М. Жука до доробку О. Афанасьєва-Чужбинського – була закладена у свідомість І. Франка ще в час праці над антологією «Акорди».

До «Акордів» чомусь не потрапив майбутній найбільший дослідник історії запорозького козацтва Дмитро Яворницький. Захоплений творчістю Т. Шевченка, М. Гоголя, Д. Яворницький свою першу поезію під назвою «Моя доля» опублікував ще 1883 р. Узагалі, це “забування” поета Д. Яворницького в антології «Акорди» більше ніж дивне. Річ у тім, що Д. Яворницький у Санкт-Петербурзі дуже тісно співпрацював із відомим поетом і видавцем Цезарем Білиловським, який, в розумінні І. Франка, був для укладача «Акордів» безсумнівним авторитетом – там надруковано чотири поезії цього автора. А це більше, ніж творів таких справді високоталановитих пое-

тів, як Василь Мова-Лиманський (три поезії); Микола Вербицький (три поезії); Володимир Шашкевич (три поезії); Людмила Старицька – дві поезії та ін. Навіть Олени Пчілки в «Акордах» надруковано усього чотири вірші. Оця ситуація з Д. Яворницьким, другом Ц. Білиловського, і справді є однією з загадок українського історичного літературознавства та джерелознавчих студій – він мав би бути там представлений. На нашу думку, максимально повний перелік українських поетів пошевченківської доби, за умови достатньо нормального існування українського народу, сягнув би більше 100 осіб – нагадаємо, в «Акордах» подано творчість 87 поетів того часу.

В антології «Акорди» виділяється особа, єдиний відомий твір якої – вірш «Не потурай» – був тричі опублікований у найавторитетніших українських виданнях упродовж одного десятиріччя. Йдеться про Володимира Григоровича Мальованого, людину величезної енергії і потужного таланту, яка зробила непересічний внесок у розвиток національного руху на Півдні України, спогади про якого залишив нащадкам Євген Чикаленко [722, с. 103-108]*.

Народився Володимир Мальований на Катеринославщині в рік “весни народів” (1848). Навчаючись у Новоросійському університеті (Одеса), він став однією з найоригінальніших постатей серед українських борців із царським режимом 70–90 років XIX ст. Будучи активним діячем Одеської Громади й особистим приятелем Л. Смоленського, І. Бондаренка, І. Луценка та інших, В. Мальований водночас підтримував тісні зв’язки з народовольцями, все життя ходив по лезі бритви. Слід зазначити, що назагал усі провідні діячі українського громадівства справедливо не визнавали народовольських революціонерів-терористів і засуджували їх методи боротьби з царатом. В. Мальований став чи не єдиним, хто не порвав з народовольцями і водночас активно працював на розвиток українського національного руху.

* Власне, на цих спогадах та біограмі О. Коваленка «Українська муза» [685, с. 907] ґрунтуються статті про В. Мальованого, які подав покійний Ф. Погребенник до [127, т.6, с.338] та [126,т.3, с.280].

У 1879 р. царська охранка таки напала на слід В. Мальованого й заслала його в Сибір до міста Балаганська. Однак довго він там не був: втеча В. Мальованого з Сибіру – сюжет для авантюрного роману, а здійснив це він просто філігранно. Поки поліція довідалася, що його нема у Красноярську, В. Мальований опинився за Уралом, в європейській частині Росії, добув через народовольців паспорт на ім'я Григорія Петрова, їздив Україною, а в 1883 р. оселився в Харкові, де й познайомився з Є. Чикаленком [722, с. 104-105]. Але його побут в Харкові був тільки про людське око. Насправді В. Мальований часто і тривало бував у Женеві, працював спільно з М. Драгомановим, котрий, до речі, дуже цінував мужність і розум цього одного з небагатьох справді професійних українських революціонерів. Як твердить Є. Чикаленко, саме В. Мальований повіз М. Драгоманову проект федеративного устрою Росії, де Україна ділилася на три географічно-економічні області: Правобережну, Лівобережну та Степову, на підставі якого М. Драгоманов опублікував свою відому «Вільну Спілку» [722, с. 105].

Невдовзі після арешту в Харкові 1883 р. відомої російської революціонерки Віри Фігнер (просиділа в одноособовій камері 20 років), із якою В. Мальований мав часті зносини, царська поліція таки натрапила на його слід і в тому ж році заарештувала його вдруге, заславши на 10 років до Томська. Але перед тим, у київській в'язниці, він обвінчався з харківською курсисткою – дочкою відомого українського етнографа Матвія Номиса (Симонова). Саме на засланні В. Мальований став літератором, написав спомини, багато віршів, а вже відбувши термін заслання, у 1893 р. помер від раку шлунка в університетській клініці Томська. Хтось із його друзів – за свідченням дружини, це міг бути Шипіцин, Шулепніков, Алексеєва-Дуброва – забрав рукописи Мальованого, тому їх треба тепер шукати в архівах Росії. Ця справа вартує зусиль – відомий досі українському літературознавству вірш «Не потурай» свідчить про великий талант його автора.

Як справедливо відзначає Є. Чикаленко: "...майже марно для України загинув цей чоловік з феноменальною відвагою, рішучістю та енергією; яка

шкода, що він не родився років на 40 пізніше і не був в наші часи боротьби за суверенність України” [722, с. 108].

Вірш «Не потурай» для першої публікації в часописі І. Франка «Жите і Слово» І. Франкові надіслав-таки Павло Грабовський. Однак, цитата Олекси Коваленка: “В. Мальований, щирый українець, зісланий на Сібір і там померший. Поки ж пощастило розшукати тільки один з його віршів, бо інші десь запропастились...” [837, 1897 р., т. 6, кн. 4, с. 293], – збивала з пантелику дослідників життєпису й видавничої діяльності І. Франка, бо ставить під сумнів давнє знайомство І. Франка і В. Мальованого, яке з повною вірогідністю припадає на кінець 70-х років XIX ст.

Ось приклад, який засвідчує безпосередній стосунок В. Мальованого до видавничої діяльності І. Франка, а водночас і дружні взаємини В. Мальованого та Ф. Вовка. В листі до Ф. Вовка від 23 лютого 1880 р. (дата приблизна) І. Франко пише про пов’язані з арештом А. Маньковського проблеми та про свої власні борги за друкарські послуги: “Щодо довгів і грошей, то діло се ось яке: через А[нтон] М[аньковського] спроваджував Мальований машину і проч. і замовив черенки у Гісера, тому остався А. М. щось винен (се той жид ніби, про котрого згадуєте), але Ант[ін] мені сказав, що се його річ і, що здається, Мал[ьований] заплатив усе. Чи так воно, запевно не знаю, бо Ант. якось неясно се говорив, – впрочім, по процесі розпитаємо” (48, с. 37). Отже, як бачимо, І. Франко пише Ф. Вовкові про В. Мальованого як про добре знайому їм обом особу. Із цього листа також випливає, що власне, В. Мальований був особисто причетний до обладнання та функціонування Першої Спілкової друкарні у Львові під управою А. Маньковського.

Як твердить дослідниця Оксана Франко, Ф. Вовк виїхав до Женеви у вересні 1876 р., а особисте знайомство з І. Франком, М. Павликом та Анною Павлик припадає на 1878 р., тоді, коли І. Франко з М. Павликом видавали «Громадський друг», «Дзвін» та «Молот». Цікаво, що саме спогад Ф. Вовка про це знайомство у Львові (І. Франко жив тоді на одній квартирі з

Михайлом та Анною Павликами при теперішній вулиці Каменярів) чомусь не потрапив до найновішої книжки спогадів про Івана Франка (упорядник М. Гнатюк) [665]*. Отже, як детальніше досліджено вище (розділ 2.8 цієї праці), Ф. Вовк був причетний до кольпортажу на територію Російської імперії нелегальної літератури з Женеви, Львова через Румунію. А йому тоді не міг не допомагати вельми енергійний товариш В. Мальований, що снував між Одесою, Києвом, Харковом і Женевою, до того ж займаючись облаштуванням народовольських друкарень, підтримуючи зв'язки з А. Маньковським, комплектуючи Першу Спількову друкарню у Львові, яка, очевидно, була також законспірованою від австрійської влади.

Звернути увагу І. Франка та М. Павлика на публіцистичну працю І. Ковальського «Рационализм на юге России» міг той же Мальований: нелегально співпрацюючи з народовольцями Одеси, займаючись постачанням шрифтів для друкарень, він, очевидно, мав би знати революціонера-народника І. Ковальського, про діяльність якого описано в підрозділі 2.8.

Аналіз відомих листів І. Франка свідчить, що про В. Мальованого там згадується небагато – той належав до далеко не публічних фігур. У Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України про Мальованого нема жодних документів, окрім уже згаданої відомої поезії «Не потурай», переписаної рукою П. Грабовського [118, с. 110].

Однак, маємо великого листа М. Драгоманова до І. Франка з Женеви, датованого 26 вересня 1884 р., де йдеться про стосунки між галичанами та наддніпрянцями. Цей лист – суцільні звинувачення на адресу низки галицьких діячів у нерозумінні національного поступу, в неконсеквентності дій галицьких народовців, різка критика їхніх вчинків, що йдуть на користь москвофілам. Далеко не всі звинувачення М. Драгоманова справедливі, але часом навіть дріб'язкові непорозуміння призводили до загострення стосун-

* Ці спогади цитує О. Франко у згаданій вище праці [713, с. 275].

ків між галичанами й наддніпрянцями назагал, що дуже шкодило національному рухові.

Людина дуже гаряча за натурою, маючи якісь непорозуміння з галичанами – з контексту не видно, що до цього був причетний І. Франко, – В. Мальований теж був невдоволений станом справ. Про це М. Драгоманов пише так: “Одначе я з свого боку робив, що тільки міг, проти цього настрою росіян – багато пролив чорнила, крові і навіть торік трохи не побився з Мальованим із-за галичан...” [484, с. 506]. Отже, це ще одне підтвердження того, що І. Франко добре знав, хто такий В. Мальований. Те, що М. Драгоманов у 1884 р. нічого не згадує, де тепер перебував В. Мальований, може свідчити: Драгоманов не знав про другий арешт і заслання В. Мальованого до Сибіру.

Насамкінець, з цього приводу хочемо висловити таку думку: усі, хто добре знав В. Мальованого – М. Драгоманов, Ф. Вовк, І. Франко, Л. Смоленський, Є. Чикаленко та інші бачили в ньому, насамперед, відчайдуха-революціонера, своєрідного авантюриста, людину, яка за українську ідею готова піти в огонь і в воду, але не розгледіли в ньому інтелектуала з великими літературними потенціями. Тому віднайдення архіву В. Мальованого в архівах сучасної Росії дасть українству багато цікавого матеріалу щодо розвитку національного руху, а для красного письменства відкриється ще один його великий, добре не знаний і недооцінений ратай.

Отже, друкуючи в 1887 р. в журналі «Житє і Слово» твір В. Мальованого «Не потурай» – справжню перлину громадянської лірики автора, а далі, вміщуючи її до антології «Акорди», І. Франко добре знав автора особисто, зустрічався з ним (інакше не писав би Вовкові, як про свого доброго знайомого). Тому не Павло Грабовський став для І. Франка відкривачем творчості В. Мальованого, одного з найяскравіших діячів українського національного руху кінця XIX ст.

У передмові до перевидання антології проф. М. Ільницький зауважує: “Не пущено було її до читачів, зокрема, до студентів, що вивчали українську літературу, донедавна: явно не узгоджувався її зміст з тим класово-соціалістичним підходом, який так довго насаджувався у нашому літературознавстві і критиці” [522, с. 6]. Це означення справедливе – більшовицький режим не міг викреслити з української літератури І. Франка, але значну частину наших літераторів було викреслено, насамперед, через їх пізнішу участь у Визвольних змаганнях 1917–1921 рр.

Вельми показовим щодо цього є запис олівцем на примірнику антології «Акорди» (№ с. ф. 771), який зберігається тепер у Відділі україніки Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. На звороті чистого аркуша, що йде за змістом, олівцем зроблено такий напис: “В сборник вошли авторы националисты”. У змісті тією ж рукою відзначено таких осіб: Осип Маковей, Людмила Старицька, Іван Стещенко, Микола Вороний, Богдан Лепкий. Не зрозуміло, з яких причин тодішній цензор відзначив прізвище О. Маковея: радянська влада особливих претензій до цього письменника і громадського діяча не мала, його прізвище потрапило до першого [128, т. 8, с. 469] та другого [127, т. 6, с. 316-317] видання Української Радянської Енциклопедії. Біля прізвища Б. Лепкого “галочку” було двічі підкреслено – практично аж до незалежності прізвище Б. Лепкого не можна було згадувати ніде.

Наведемо невідому досі історію пов’язану з виставкою української поштової листівки з колекції Михайла Забочня організовану у Львові з нагоди 130-річчя від дня народження І. Франка. У 1987 р. автор цієї праці готував каталог виставки під назвою «Іван Франко в ілюстрованій поштовій листівці». Відповідальний за випуск книжки, заступник голови Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури (УТОПІК), Ігор Кудин дуже просив зняти з переліку листівку видавництва Я. Оренштайна в Коломиї (поз. № 119), де зображено портрет С. Яричевського, К. Устияновича та Б. Лепкого. Він мав на це серйозні під-

стави: казав, що коли навіть цензор не догляне, то хтось-таки дочитається, і тоді Львівська організація УТОПК не зможе видати жодної книжки. Порадившись, ми вирішили: дали в переліку прізвища перших двох письменників, а третього, Б. Лепкого, “заховали” за фразою “та ін.” [514, с. 33].

Час робив своє: у період післясталінського потепління в 1957 р. вперше побачили вірші Олександра Олеся в «Антології української поезії» за редакцією М. Рильського. Натомість Б. Лепкого, І. Стешенка, Л. Старицьку-Черняхівську “реабілітувала” тільки незалежність України. Треба відзначити, що, на відміну від членів Центральної Ради Л. Старицької-Черняхівської та І. Стешенка, професор Ягеллонського університету у Кракові Б. Лепкий ніколи не був публічною фігурою і політикою не займався. Підставою для повної заборони його творчості, в тому числі ліричних поезій, був багатотомний прозовий цикл повістей-романів «Мотря» (1926), «Не вбивай» (1926), «Батурин» (1927), «Полтава» (1928-1929), об’єднаних під спільною назвою «Мазепа». Отже, з української літератури вилучали творчий доробок письменників не лише через політичну заангажованість авторів, а навіть через негативне ставлення до героїв їх творів (у випадку з Лепким - через гетьмана Івана Мазепу).

* * *

Антологія «Акорди» має непересічне художнє сецесійне оформлення, до якого найбільше доклав творчих зусиль Юліян Панькевич (1863–1933). Народжений на галицькому Поділлі в с. Устя Зелене, закінчивши Віденську Академію мистецтв, він вперше виступив публічно на виставці польського Товариства Прихильників Мистецтв у Львові в 1891 р., де показав публіці свої етнографізовані ікони. Як пише М. Голубець, “ікони ці, на яких Христос і Богородиця з’явилися в... гуцульських одягах, викликали бурю “святого обурення” в кругах консервативного духовенства, але для ідеї наближення неба до землі зробили багато. Почин Панькевича надхнув цілу низку українських малярів до зірвання з клясичним трафаретом, що в

свою чергу мало вплив на розвиток оригінальності в українському релігійному мистецтві... Пізніший “неовізантизм” Бойчука зобов’язаний ініціативі Панькевича” [528 Б., с. 562]*. Ю. Панькевич справді був надзвичайно творчою, оригіальною людиною, але життєві умови, а власне їх безпросвіток, загнали його до божевільні, де він і помер. Це сталося у Харкові, далеко від рідної Галичини, у рік великого сталінського голодомору.

Ю. Панькевич був не тільки цікавим живописцем, а й добрим графіком, а його праця над оформленням антології «Акорди» є однією з вершин вияву його таланту в царині книжкового мистецтва. Завдяки Франкові, який залучив його до цього проекту, Ю. Панькевич вдруге голосно заявив про себе перед українською громадськістю Галичини.

Розгадати код художнього задуму Ю. Панькевича важко, тому висловимо хіба кілька думок з цього приводу, тим паче, що аналізу художнього оформлення антології присвятив кілька сторінок своєї монографії відомий львівський мистецтвознавець, нині покійний Ярослав Нановський [613, с. 40-44]**.

Головним стрижнем мистецького оформлення антології є рослинні орнаменти. Саме на лівому березі першої сторінки, яка починається поезією Пантелеймона Куліша, зверху до низу, зображено стилізовану мальву – символ України. Кожен вірш збірки Кулішевої поезії має графічні кінцівки – пучок калини, листочки, квіточки, жолудь, метелик і т. ін. Добірка творів Петра Кузьменка удекорована вельми цікавими графічними ініціалами, за мотивами українського ужиткового мистецтва. Наступна добірка Якова

* До речі, Ю. Панькевич був визначним теоретиком поступу в українському мистецтві, безкомпромісним діячем в «Товаристві для розвою української штуки» не давав спокою галицьким консерваторам від мистецтва. Як приклад такої безкомпромісності є його стаття «Артистичне багно» (зберігається у фонді І. Белея [34]. Ця праця через різкий тон автора так і не побачила світ.

** На жаль, автор у своїй цінній монографії не навів жодної ілюстрації з «Акордів» і зовсім не звернув уваги на опрацювання антології. Окрім того, він повністю оминув усіх інших художників, окрім Ю. Панькевича, творами яких ілюстровані «Акорди».

Щоголева, – і знову ліворуч, зверху донизу – стилізована українська квітка. Кінцівки кожної поезії – українське обійстя, вишеньки, листочки. Оригінальною заставкою впоперек сторінки починаються поезії Осипа Федьковича. Заставки та ініціали – за мотивами гуцульських орнаментів і творів ужиткового мистецтва, що відповідає етнічному характерові Буковини. Натомість добірка творів Леоніда Глібова має заставки з наддніпрянськими мотивами. І так через усю книжку.

Іншу групу кінцівок складають виконані пером мініатюрні пейзажі та сцени з українського народного побуту. Все це настільки філігранне та оригінальне, що навряд чи в оформленні якоїсь іншої української книжки можна знайти подібні елементи, які до того ж органічно доповнюють поезію, що ними ілюструється.

Очевидно, найцікавішими є ініціали Ю. Панькевича, також зразки рослинного оформлення, заставки та графічні картини.

Заставка добірки Франкової поезії – рослинна, символ соборництва автора, кінцівки теж мають рослинний характер. Вражає чудова графічна робота [299, с. 105] до вірша «Отсе тая стежечка» з циклу «Зів'яле листя». Задуманий закоханий юнак – це той малий Мирон, який досяг вершин людського духа.

Має рацію Я. Нановський, коли твердить, що “талановитим художнім оформленням Панькевич підкреслив не лише естетичний бік книги, а й її емоційність. Декоративні елементи, пов'язуючись до певної міри зі змістом книги, передають мелодійність української лірики” [613, с. 40]. Ніхто з дослідників до Я. Нановського такої думки не висловлював.

Ілюстрацій на цілу сторінку в антології лише 12, вони можуть стати предметом серйозних студій для фахових мистецтвознавців. З них, за нашими підрахунками і на наш погляд, Ю. Панькевичеві належить 7: до поезії Я. Щоголева «Бурлаки» [299, с. 23], Руданського «Гей, бики!» [299, с. 47], В. Кулика «Захожий косар» [299, с. 62], згадана вже вище ілюстрація до поезії І. Франка з циклу «Зів'яле листя» [299, с. 105], до поезії Уляни

Кравченко «Над Пробоєм Прута» [299, с. 165], М. Чернявського «Рибалки» [299, с. 254] та В. Залізняка «Перезва» [299, с. 289]. Лише три з них – підписані. Причому кожна з цих ілюстрацій – непересічне явище і в творчості Ю. Панькевича, і в українській графіці та малярстві.

Ілюстрацію до поеми Я. Щоголева «Бурлаки» виконано пером, з добре прорисованими ближніми і далекими планами краєвиду. Натомість ілюстрації до поезії С. Руданського, В. Кулика та Уляни Кравченко (водоспад Пробій на річці Прут між селами Дорою і Ямною, де часто відпочивав художник), виконані вуглем. Зробивши етюд Пробою для «Акордів», Ю. Панькевич пізніше повторив його на олійному полотні. Аналогічно вуглем виконано ілюстрацію до поезії М. Чернявського «Рибалки». Дві ілюстрації – до творів І. Франка та В. Залізняка, на нашу думку, є дереворитами з авторських дощок. Будучи найавторитетнішим дослідником творчості Ю. Панькевича, Я. Нановський твердить, що йому невідомо, де зберігаються оригінали ілюстрацій до антології і чи взагалі вони існують. А це значить, що антологія «Акорди» чи не єдиний документ, де зібрано цілий пласт творчості художника.

Гравюра «Козак в степу над річкою» [299, с. 115] належить наддніпрянському художникові Григорієві Коваленку (1868–1937), знищеному сталінським режимом. Характерний для сходу гірський пейзаж до поезій А. Кримського (с. 210) – виконав російський художник Георгій Грачов (1860–1893), відомий ксилограф, ілюстратор петербурзьких часописів «Пчела», «Русская старина», низки книжкових видань. Ймовірно, що листівку з гравюрою Г. Грачова отримав І. Франко від А. Кримського і запропонував долучити до оформлення його поезій.

Маємо підстави твердити, що принаймні три репродукції – [299, с. 47, с. 165, с. 254] – виконано з кліше, виготовлених у клішарні відомого львівського фотографа Е. Тжемеського, який був власником артистично-фотографічних закладів у Львові (вул. 3 Травня, 7 – тепер Січових Стрільців) та в Криниці – курортному містечку на Лемківщині, яке під час німецької окупа-

ції в 1939 – 1944 роках було визначним і, мабуть, найбільшим українським культурним центром на Закарпатті. У лівому куті на цих репродукціях зображено характерні стилізовані ініціали, які належать цьому фотомайстрові. Те, що Ю. Панькевич особисто співпрацював з Е. Тжемеським, підтверджує кліше з його власного живописного твору, де зображено гірський карпатський водоспад. Можна припустити, що саме Тжемеський готував для «Акордів» і кліше інших ілюстрацій, навіть якщо там нема авторського знаку фотомайстра.

Репродукції до віршів О. Маковея «Понад хмари» [299, с. 150] та Віри Лебедової «Далеко» [299, с. 275] виготовлено з кліше, що мають у лівому куті підпис, який не вдалося розшифрувати. Їх міг запропонувати І. Труш, який допомагав Ю. Панькевичу в художньому оформленні книжки. Врешті, це могли бути кліше, виготовлені зі світлин. Така версія потребує спеціального дослідження.

Антологія «Акорди» належить до найкращих видань і в поліграфічному виконанні. Згідно із записом в каталозі видань УРВБ: “Се перше в Галичині в повнім того слова значіню люксусове виданє, на яке Видавнича Спілка не пожалувала коштів” [111, с. 44-45]. В описі видання зазначено: ціна в оправі 7.50, 8, 9, 10 корон. Отже, маємо 4 види оправы цього видання.

У жодній з публікацій, яка торкається антології «Акорди», немає ніякої згадки про точний час виходу у світ, якість поліграфії, папір, наклад і оправу цього видання. А тим часом, дослідження цих аспектів має велике значення для історії української книжки в ХХ ст.

Як свідчать записи в «Книзі замовлень Друкарні Наукового Товариства імені Шевченка», замовлення на друк книжки відкрито 20 липня 1903 р. [61, а. 40 зв.- 41]. Ще 17 липня 1903 р. було проведено відповідні розрахунки за кошти поліграфії. За цим, збереженим до сьогодні документом (розрахунки записано під ч. 408 і ч. 455), під ч. 408 розраховано вартість друку антології накладом 3 100 прим. з записами витрат 1 860 корон без вартості паперу. Під замовленням ч. 455 значився друк

«Проспекта антології» накладом 4 000 прим. [61, а.40 зв.-41]. У замовленні ч. 408 зазначено, що друкується обкладинка в кількості 400 прим. і вартістю послуг з папером друкарні 74,60 корон [61, а.40 зв.-41]. При загальному накладі книжки в кількості 3 100 прим., 400 прим. виготовлено у м'якій обкладинці. Отже, 2 700 прим. мали йти до палітурної майстерні для виготовлення різного ґатунку твердих оправ. Очевидно, папір для «Акордів» УРВС купувала окремо – його якість була продиктована необхідністю друку великого ілюстративного матеріалу.

Є підстави стверджувати, що антологія «Акорди» могла потрапити до рук читача у вересні 1903 р. – інформація про вихід у світ книжки з'явилася на сторінках «Літературно-наукового вістника» у жовтні того року [300, с. 238-239]. Автор повідомлення про вихід у світ антології підкреслює, що ця третя антологія української поезії “має формат ще більшої, т. зв. лексиконової 8-ки і окрім кількох малюнків має орнаментальні прикраси, скомпоновані на народніх мотивах” [300, с. 238]. Далі, характеризуючи видання, автор повідомлення пише, що антологія “містить разом твори 88 авторів, в тім числі 61 Українців і 27 Галичан і Буковинців” [300, с. 239], і констатує, “що число поетів збільшається в нас і квантитативно, і квалітативно”, а щодо вибору “поезій поодиноких авторів то редакция старалася всюди подавати, що знайшла найкрасше в якого поета, причім звертала все увагу, аби вибір із нього стояв у відповідній пропорції до цілої його поетичної продукції” [300, с. 239].

Далі справедливо стверджується, що це наше “справді перше люксове видання, яке повинно знайтися у кожній хаті. Від того як воно буде розходитися, буде залежати й те, чи Видавнича Спілка візьметься за інші ілюстровані видання, які має в пляні чи скінчить на антології, чого натурально не належало б бажати в інтересі красног повставлення наших видавництв у загалі” [300, с. 239]. Підписано повідомлення криптонімом В., що «Словник українських псевдонімів...» [98, с. 79] розшифровує як Володимир Гнатюк. На нашу думку, автором міг бути і сам І. Франко; це слід уважно перевірити

за архівами обидвох тодішніх директорів УРВС: і В. Гнатюка, й І. Франка, оскільки він міг бути тоді спільним для них обох.

Обстеживши антологію «Акорди» в бібліотеках і музеях Львова і Києва – ці студії називаємо «бібліологічне краєзнавство» – ми виявили тільки один примірник книжки, який має пізнішу тверду оправу і збережену м'яку обкладинку, виконану в друкарні НТШ*. Обкладинка надрукована на цупкому папері зеленого кольору і повністю повторює титульний аркуш книжки. Як свідчить «Каталог» та архівні документи, ціна «Акордів» становила 7.5, 8, 9, 10 корон. Треба гадати, що книжка в м'якій обкладинці коштувала 7.5 корон.

Дослідження примірників свідчать, що ціну 8 корон мала книжка у твердій оправі без тиснення. Також це могла бути оправа у ледерині або з ледериновим хребтом і кутиками – решта з наклеєним палітурним папером брунатно-чорного чи брунатно-червоного кольорів. Примірники такого типу зберігаються в Науковій бібліотеці Львівського університету (відповідно з бібліотеки Б. Гориня – Гр. 3034 та у Відділі україніки – № 11437: цей примірник має штамп «Biblioteca Seminarii Slavistici», що належала «Славістичному Колу» Львівського університету. Аналогічного типу є примірник зі збірки М. і П. Деркачів, № 1041, що зберігається у фондах ЛНБ імені В. Стефаника НАН України).

Ціну 9 корон мали примірники, оправлені в синій ледерин з тисненням золотом на обкладинці і корінці (хребті) книжки. Очевидно, що таких примірників було найбільше, принаймні, на нашу думку, не менше 1500–2000. Один штамп не міг витримати стільки відбитків, замовлялися різні штампи, тому й тиснення відрізняються одне від одного. Трапляються примірники з піварковим написом «Акорди» і тисненою золотом лірою (прим. III 11720

* Примірник зберігався в «спецфонді» (тепер – у Відділі україніки Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, № 771). Має печатку «Федір Воробець» – очевидно, цій людині треба завдячувати єдиним поки що виявленим примірником у такому стані.

НБ ЛНУ ім. І. Франка), прямим написом «Акорди» (власність автора цих рядків). Належав цей примірник у 1934 р. В. Федоровичу, в 70-х роках ХХ ст. – Василеві Стасині – інв. номер 74963 з його унікальної, на жаль, втраченої сьогодні бібліотеки, був переданий її власником авторові цих рядків незадовго до смерті. Такий самий вигляд має примірник «Акордів» із Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія», який подарували Андрій і Йоганна Михайленки з Едмонтону.

Серед такого типу оправ – примірник із бібліотеки акад. М. Возняка (ЛНБ ім. В. Стефаника № И 36855, В 2930). Це комбінована оправа з синього ледерину з паперовою вставкою у вигляді трапеції з обрізаними кутами. Вкладка виготовлена з рожево-сірого паперу. На корінці впоперек витиснена назва «Акорди». Обкладинка й корінець книжки мають золоті й бліндовані тиснення. Знаючи особливу любов власника до книжки, можна думати, що М. Возняк замовив спеціальну оправу для свого примірника, удосконаливши ту, яка продавалася за 9 корон.

Цікаву й цінну оправу має примірник «Акордів», який належав композиторові й особистому другові І. Франка Станіславові Людкевичу. Добре збережена книжка, є власністю Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові (інв. № 1020) і зберігається у філії – Меморіальному музеї Станіслава Людкевича (Львів, вул. С. Людкевича, 7). Примірник С. Людкевича має той самий тип оправы, що й М. Возняків: комбінована, з паперовою вставкою у вигляді трапеції з обрізаними кутами. Ледерин – світло-зеленого кольору. Паперова вставка – рослинний кольоровий малюнок (світло-брунатне тло, брунатні шишки на гілочці хвої), наклеєна на бліндоване тиснення самої оправы, себто на ледерин верхньої дошки. Передня дошка оправы, окрім того, від хребта книжки має три сецесійні, тиснені золотом листки, повторені бліндованим тисненням на задній дошці оправы. Корінець поділений тисненими золотом поперечними рисками на чотири частини. У верхній (першій) і третій частині корінця – елементи прикраси, виставлені симетрично; між ними (в другій частині зверху) – навпоперек на-

зва АКОРДИ тисненим золотом сецесійним листком. В останній, четвертій зверху (нижній) частині корінця – переплетені літери ВС – суперекслібрис Українсько-руської Видавничої Спілки, не виявлений на жодному з обстежених примірників. Форзаци книжки, на відміну від описаного вище примірника, який належить тепер власникові цих рядків (тонкий папір, переплетені квіткові орнаменти зеленуватого відтінку) – аналогічний примірникові з Національної парламентської бібліотеки: цупкий папір рожевуватого кольору. Обріз книжки має кольорові розводи кольору паперової вставки.

Важко сказати, що було на корінці унікального примірника «Акордів», який перед Великодніми святами 2005 р. завдяки старанням активістки української громади в Бухаресті Ірини Мойсей, надійшов до фондів Наукової бібліотеки Франкового університету у Львові. Верхня і нижня дошка оправи з рожевого ледерину з бліндованими тисненнями рослинного орнаменту, паперова трапецієвидна вставка, вклеєна в тиснення оправи, має темно-зелений колір. Не просто достеменно з'ясувати, як цей примірник примандрував в українське село Щербівці на Південній Буковині. Книжка позначена штампом С. НАРЕНЦИУС ȘERBĂUȚI, що означає: К. ГАПЕНЧУК, ЩЕРБІВЦІ. Можливо, саме ця особа була першим або одним із перших власників антології. Сторінки книжки мають такі печатки: “Ad-jia Financiară Jud. Suceava ROMANIA Agentul Fiscal Com. Șerbăuți (Фінансово-адміністративний повіт Сучава, РУМУНІЯ. Податковий агент громади Щербівці)”. Мабуть, саме К. Гапенчук працював у міжвоєнний період податковим агентом у Щербівцях. На авантитулі автограф, який свідчить – припускаємо, це було пізніше, – що книжка належала Лареонові Смокоту, якому подарував її брат, Сильвестр Смокот, залишивши по собі такий автограф: “На спомин своєму возлюбленному братови подарував Сильвестр Смокот”.

Це підтверджує відомий культурний діяч української громади в Румунії, головний редактор часопису «Український вісник» у Бухаресті Михайло Михайлюк у статті «Щаслива історія однієї рідкісної книги»:

“Власником «Акордів» був щербівський книголюб Смокот (якщо не помиляюся!)*, котрий у 50-ті роки минулого століття, коли я навчався у Серетському українському ліцеї, позичав зацікавленим ним людям рідкісні книги. Тоді завдяки моїм однокласникам – щербівчанам, я прочитав книгу про грізного іспанського інквізитора Торквемаду (румунською мовою). Після смерті власника антологія «Акорди» опинилася у мого друга, родом із Щербівців, письменника-гумориста Василя Цаповця.

Років двадцять п'ять тому під час однієї з наших зустрічей у Сучаві, Василь подарував мені «Акорди» і кишенькове видання «Історії України-Руси» Михайла Грушевського. Як книголюб, я вельми зрадив подарункові. Але на той час ні я, ні Василь Цаповець не усвідомлювали цінності видання, про яке нічого не писалося (принаймні таке було моє враження) навіть і в Україні. Та й наші літературознавці, яким я говорив про цю книгу, нічого про неї не знали, але й великого зацікавлення не виявляли до «Акордів» [602, с. 9].

Цитуємо без скорочення, бо текст дає уяву не тільки про долю цього примірника книжки, а фіксує дані про українських бібліофілів та бібліологічне краєзнавство поза межами України і є спонукою для подальших бібліологічних студій. Власне саме М. Михайлюк, останній власник цієї книжки, яка мандрувала зі Львова на Південну Буковину і опинилася нарешті в Бухаресті, подарував її через згадану Ірину Мойсей університетській бібліотеці у Львові (зберігається у Відділі україніки інв. № ВУ 14408).

Але найважче було розшукати найдорожчий примірник, який коштував 10 корон (без пересилання). Фотографію такого примірника вміщено у згаданому «Каталозі УРВС» [111, с. 44]. Він зображений в «Українській літературній енциклопедії» [545, с. 34]. Надрукована там стаття П. Й. Колесника є малоінформативною та ще й начинена ідеологічною сугою. Пошуки в державних і приватних книгозбірнях Львова не увінчалися успіхом. Два

* Очевидно, тут помилки нема – саме Лареонові Смокотові подарував книжку

примірники у справді “люксовим виконанні” зберігаються в Музеї Лесі Українки (МЛУ) в Києві. На обкладинці обох книжок витиснено золотом мистецький профіль жінки, який, на думку, завідувача наукового відділу Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові Данути Пілевич є узагальненим літературно-художнім образом у стилі сецесії. Саме Д. Пілевич заперечує ідентичність тиснення обкладинки профілеві Соломії Крушельницької.

Примірник К-1670 з Музею Лесі Українки у Києві (номер у книзі надходжень КН 4271) має обкладинку з ледерину світло-жовтого кольору, а примірник К 633 (КН № 202, перебуває в постійній експозиції) – з ледерину темно-зеленого кольору. Тиснення профілю жінки на обкладинці та корінці – золотом. І обкладинка, і хребет обох примірників мають тиснення рослинного орнаменту, обріз – золочений. Очевидно, таких примірників антології «Акорди» збереглося дуже мало.

Третій виявлений автором цієї праці примірник найдорожчої оправи «Акордів» зберігається в Національній парламентській бібліотеці України, Відділ рідкісної книги, шифр РК № 2432125 (м. Київ, Боричів узвіз, 13). Ледерин обкладинки – рожевуватого кольору, обріз золочений, форзац – із цупкого паперу. Цей примірник закуплено в жовтні 1988 р. тодішньою Бібліотекою ім. КПРС на аукціоні Київ-Книги за ціною 125 крб.

На теренах Галичини дисертант виявив лише один примірник антології в найдорожчій оправі. Врешті, це, мабуть, і найкращий примірник з усіх чотирьох такого типу. Колір матеріалу – вишневий, тиснення – золотом. У 60-х роках ХХ ст. цю книжку подарували студенти-заочники своєму, тоді ще молодому викладачеві, Михайлові Шалаті – тепер професорові Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, авторові унікальної для підрадянської епохи монографії «Маркіян Шашкевич»

(Київ, 1969). Ця книжка зберігається тепер у приватній книгозбірні М. Шалати.

Аналізуючи загальний стиль сецесійного оформлення «Акордів», можна з великою вірогідністю припустити, що саме цей тип найдорожчої оправи книжки спроектував сам Ю. Панькевич: характерні для художника рослинні орнаменти, витиснені золотом, є і на обкладинці, і на корінці книжки.

На увагу заслуговує ще примірник із ЛНБ ім. В. Стефаника (№ И 28016, зберігається у Відділі україніки по вул. Винниченка, 24). Він належав бібліотеці Культурно-просвітницького кружка (КПК) Українського Воєнного Товариства Йозефів – табору для інтернованих частин УГА в північній Чехії (1921–1926 рр.). У цьому таборі, до речі, під керівництвом КПК організовувалися різноманітні курси, працювала гімназія, учительська семінарія, бібліотека, архів, оркестра, хор, театр, виходив двотижневик «Український скиталець». Примірник із Йозефова має чудову оправу – корінець з натуральної шкіри, із чотирма поперечними рисками-виступами (на шнурках зшивки), кутики – зі шкіри, матеріал оправи – ледерин, тиснений під крокодилячу шкіру. Очевидно, що це дуже цікавий зразок тодішньої високоякісної оправи книжок у Північній Чехії. Кожна книжка має свою дуже цікаву долю – якийсь вояк повернув її до Львова, розуміючи історичну вартість такого раритету.

Дуже розчаровує примірник № 6038 з особистої бібліотеки Івана Франка, що зберігається окремим фондом в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Очевидно, “прислужився” якийсь чиновник від науки, бо замість реставрувати оправу Франкового примірника, її замінили новою, без ніяких тиснень. У бібліотеці Інституту літератури за № 48423 зберігається примірник «Акордів» у паперовій оправі десь початку ХХ ст. – папір обкладинки фіолетово-брунатний, нецікавий із мистецького боку.

Що палітурна майстерня виконувала замовлення дуже поволі, свідчить лист І. Франка до Адольфа Черного від 23 березня 1904 р.: “Вибачайте, що

так довго не висилаю Вам «Антологію» – Спілка мала досить клопоту з оправою і готових екземплярів було вже так мало, що боялися, аби не забракло, хоч покуп на те видання не надто великий – досі розійшлося мало що над 500 екз[емплярів] – розуміється, що до Росії не пущено нічого” (50, с. 240).

Якщо врахувати сучасний стан книговидання в Україні – накладі книжок у 3 тис. примірників вважаються великими, то, випускаючи для маленьких Галичини й Буковини розкішне дороге видання антології «Акорди», дирекція Українсько-руської Видавничої Спілки йшла на певний ризик. Тому дуже цікавим є дослідження, як купували «Антологію –1903». У Відділі рукописів Інституту літератури збереглися архівні справи, які показують, хто й коли купував цю книжку.

Як відомо, УРВС поширювала свою продукцію різними способами – це були українські книгарні у Львові (НТШ, «Просвіти»), працювали окремі особи, яких називають сьогодні дистриб'юторами. Але одним із головних засобів розповсюдження книжок були т. зв. «підписні листи замовників на книжки». Підписний лист був своєрідним безвідсотковим векселем: передплатник видань УРВС складав (або не складав) завдаток Спілці (м. Львів, вул. Чарнецького, ч. 26)* і зобов'язувався платити щомісячно певну суму. Далі йшов власноручний підпис, детальна адреса замовника. Збережено 146 підписних листів за 1900–1906 рр. Отже, маємо можливість назвати осіб, які придбали собі антологію «Акорди» через кредити УРВС.

Уже 19 листопада 1903 р. таку передплату на люксовий примірник (10 кор.) оформив письменник Михайло Яцків, який тоді працював у страховій компанії «Дністер» [33, а. 68]. Упродовж 1903–1906 рр. передплату на «Акорди» за збереженими підписними листами оформили 35 осіб, причому переважали замовлення саме на подарункові оправлені примірники. Оскільки для визначення книжкового попиту є цікавим факт замовників та адреса, подаємо тут їхній список, вказавши у дужках ціну замовленого примірника.

* Тепер вул. Винниченка, 26.

Це Осип Максимович, Львів (8 кор.); Йосип Кишакевич, військовий капелан в Ярославі; Лев Нечипор, ц.к. офіціал дирекції скарбового уряду у Кракові (9 кор.); Станіслав Веклич (Краків); Володислав Церкевич, урядник залізниці в Яремчу (10 кор.); Володислав Радловський, урядник залізниці у Ворохті, замовив «Кобзаря» і «Акорди» з припискою “у зеленій оправі” (10 кор.); Софрон Глібовицький, сотрудник у Надвірній (8 кор.); Григорій Ганкевич, ц. к. офіціал податковий у Делятині (10 к.); Олександр Колянковський, ц. к. ад’юнкт в Делятині (синя оправа, 10 кор.); Михайло Вербицький, помічник канцеляриста судового в Галичі (10 кор.); Петро Радицький, працівник «Народної Торговлі» в Коломиї (9 кор.); Вітковицький, Львів – це, очевидно, торговець, тому що замовив 5 прим. по ціні 2×10 кор., 1×9 кор., 1×8 кор., 1×7,50 кор.; Осип Малярович, Львів (без вказання ціни); Іван Козак, учитель з с. Малковичі коло Журавиці (10 кор.); Дем’янчук, ц.к. судовий канцелярист в Манастириськах (10 кор.); Людмила Рожанковська, касир «Народної торгівлі», м. Сянок (10 кор.); Антін Добрянський, ц.к. канцелярист суду в Самборі (10 кор.); Михайло Когут, ц. к. урядовець залізниці в Підволочиськах (10 кор., вислано в зеленій оправі); Василь Петрух, ц. к. плутоновий* при 3/55 компанії полевій (10 кор.); Іван Чуприк, ц. к. практикант в Бережанах (10 кор.); Йосип Біленький, м. Рогатин (10 кор.); Антін Крамарчук, помічник нотаря в Рогатині (10 кор.); Іван Фольварків, підофіцер рахунковий при команді доповнюючій № 58 в Станиславові (10 кор.); Володимир Козоріс, ц. к. кандидат судовий в Калуші (10 кор.); Тарас Мавдрик, канцелярист при ц. к. суді повітовім в Калуші (10 кор.); Володимир Рудий, учитель в Мізуні (10 кор.); Йосиф Майхрович, помічник канцелярський в Долині (10 кор.); Микола Мазуркевич, ц. к. практикант податковий в Долині (10 кор.); Іван Перун, ц. к. дирекція скарбу в Кракові (9 кор.); Д. Чеховський, м. Краків (9 кор.); Іван Роздільський, с. Підмихайля коло Калуша (6 кор.) [33, а.17-144].

* Командир чоти.

Як бачимо, замовниками, котрі через кредитування надсилали наперед по 1–2 корони, правда замовляючи не тільки «Антологію – 1903», а й інші видання УРВС, були різні категорії українців краю, в т. ч. й ті, що жили в Західній Галичині. Цікаво, що серед замовників такого дорогого видання були не тільки вчителі, службовці, а й військовики.

У Відділі рукописів Інституту літератури збереглася книга одноразових замовлень у 1904–1907 рр. на видання УРВС. Згідно з цим документом, «Акорди» замовила ще низка осіб – прізвища деяких з них повторюються з замовленнями в кредит. Тут відзначено й замовлення книгарів УРВС, найактивнішим з яких був Лісовик [ім'я невідоме]. Цей чоловік спочатку працював на галицькому Поділлі, розповсюджуючи антологію на сучасній Тернопільщині, а пізніше поширив свою діяльність на сучасну Перемишльщину і Ярославщину. Серед таких книгорозповсюджувачів слід відзначити також Олександра Вітковського. Знову ж і місце мешкання і фах замовників дуже широкі [32, а.1-148]. А це значить, що українська книжка, попри нарікання І. Франка, мала все-таки високий авторитет і користувалася попитом в українців краю.

Антологія «Акорди» побачила світ в ювілейному році композитора Миколи Лисенка. З 6 до 13 грудня 1903 р. Галичина і Буковина приймали в себе видатного діяча української культури з нагоди 35-літнього ювілею праці як композитора й організатора співоцьких хорів (35, с. 85). Як відзначає І. Франко у статті «Лисенкове свято в Австрії», яку тут цитуємо, підавстрійська Україна вітала Лисенка “величаво, як не вітала досі нікого” (35, с. 85). Під час відвідин Наукового товариства імені Шевченка М. Грушевський вручив на пам'ять ювілярові “чотиритомовий примірник своєї «Історії України», а вітаючи його від Видавничої спілки, подарував йому гарно опрацьований екземпляр «Акордів»” (35, с. 90). Очевидно, це був найкраще опрацьований примірник, саме той, що коштував 10 корон. І. Франкові, присутньому на цій зустрічі, як видно з тону його статті, було дуже приємно, що його працею вшанували великого українця. Пошуки саме цього примір-

ника «Акордів» поки-що не увінчалися успіхом. Надто вірогідним є те, що він знищений. Є надія, що цю книжку все-таки розшукає один з найавторитетніших знавців з історії українського театру професор Р. Пилипчук.

Принагідно слід також згадати, про причетність І. Франка до публікації першої автобіографії М. Лисенка. Згадуємо про це ще й тому, що це був результат видавничої діяльності І. Франка як співредактора і видавця часопису «Світ». І хоча зв'язки композитора з галицькими українцями почалися від часу його переїзду з Києва до Ляйпціга через Галичину у вересні 1867 р., він активно листувався з галичанами в 1867–1869 рр. [92], а про його творчу діяльність у 70-х роках писала українська періодика, все ж публікацію в 1881 р. в часописі «Світ» [849, 1881р., ч. 5, 10 трав.] можна вважати знаковою. У вступнім слові від редакції стверджується, “що житепись дістали ми з Київа від особи близької до Лисенка”, але це не зовсім так. Як достеменно дослідив В. Витвицький, порівнявши рукопис із листами М. Лисенка, надрукована у «Світі» біографія є фактично автобіографією композитора, яку відредагував за його ж згодою або І. Франко, або І. Белей [391, с. 3-4]. Стверджувати, хто з двох співредакторів редагував текст Лисенка важко [391, с. 35, примітка 6], однак наймовірніше, ініціатором публікації і тією особою, що таки домоглася пересилання рукопису з Києва до Львова, був таки І. Франко, який і не сумнівався, хто є насправді автором цього матеріалу*.

* * *

Антології «Акорди» завдяки ініціативі відомого літературознавця сучасності, проф. М. Ільницького та директора видавництва дитячої літератури «Веселка» письменника Я. Гояна, небожа художника В. Касіяна, пощастило бути двічі перевиданою: у 1991 р., напередодні проголошення акту

* У [214, с. 360] І. Франко стверджує, що у «Світі» були надруковані “автобіографії Івана Нечуя Левицького, Миколи Лисенка та Олександра Кониського”.

про незалежність України (наклад – 10 тис. примірників) та 2006 р. – з нагоди 150-річчя від дня народження І. Франка (наклад 5 тис. примірників). Два ці наклади майже у п'ять разів перевищують наклад оригіналу і не залежались на полицях українських книгарень навіть під сучасну ситуацію з ринком української книжки та її непомірною вартістю в умовах зuboжіння читача. Про це детально описано в нашій праці «Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти» [754, с. 360-361]. Відзначимо тільки, що видавці не дослухалися до наших книгознавчих зауважень щодо першого перевидання антології 1991 р, і допустили низку прикрих поліграфічних помилок також і в другому перевиданні 2006 р. – порушено формат оригіналу в бік його зменшення та порушено пагінацію сторінок, що свідчить про невміння в Україні (чи, радше, у видавництві «Веселка») видавати репринтні видання.

* * *

Це дослідження буде неповним, якщо не порівняти антологію «Акорди» з аналогічними тогочасними виданнями інших народів. Одразу ствердимо – аналога «Акордам» фактично не існує. Наприклад, польські літературознавці чомусь не пробували створити антологію польської поезії поміщевичівської доби, хоч А. Міцкевич є для поляків тим, ким для українців – Т. Шевченко.

Найближче по часу і виходу у світ, і найкраще художньо оформленим, є львівське видання Г. Альтенберга «Antologia Polska» (Львів, 1906) [779]. Це збірка найвидатніших творів 100 польських поетів від Яна Кохановського (1530–1584) до Броніслави Островської (1881–1928), відомої під псевдонімом Edma Mierz, однієї з чільних поеток «Молодої Польщі». Тільки ця книжка за рівнем поліграфії – в Науковій бібліотеці Львівського університету за номером 109871-II зберігається її унікальний примірник в полотняній оправі роботи краківського інтролігатора Ф. Тераковського (Fr. Tera-

kowski, Kraków, Krupnicza), із відбитком його фірмового знака – тільки вона може конкурувати з Франковою антологією. «Antologia Polska» має цікаве оформлення верхньої дошки – назва занесена у геральдичний щит, прикрашений виноградом і дубовими листками. Книжка має золочені обрізи, гарно оформлений червоно-чорною рамкою титульний аркуш, графічні портрети авторів з оригінальними віньєтками, прикінцева поезія кожного автора має художню графічну заставку. Друковано цю книжку в Кракові в друкарні «Ланчиця і Спілки», а художнє оформлення здійснив Ю. Буковський. Окрім того, вона має паперову суперобкладинку з назвою книжки у верхній частині хребта.

Антологія вартує досить детального опису з кількох причин:

1. Вона співмірна з «Акордами» за обсягом, однак це *не антологія одного 50-річчя* – в ній уміщено тексти ста вибраних польських поетів у часі, що охоплює понад чотири століття – від XVI до XX ст.

2. Це єдина тогочасна антологія, яка є подарунковим виданням, але не має такого розмаїття мистецького оформлення і не є настільки національно зорієнтованою в цьому напрямку.

«Антологія сучасної польської поезії» (1926), яку уклав Едвард Слоньський [781], є серійним виданням «Бібліотеки Польського Дому», де подано по 1–2 поезії 62-х поетів за алфавітом. Мистецького оформлення ця книжка не має.

Цікава за змістом, хоча без жодного мистецького оформлення, двотомова «Польська Антологія», упорядником якої є священник S. J. [780] Матеріал у ній згрупований у 27-ми розділах («Пісні про Бога, Христа», «Пісні про Богородицю», «Про смерть», «Біблійні мелодії» та ін.), і при тому зібрано твори поетів усіх епох. Антології такого типу української літератури не укладав ніхто.

Польськомовна «Антологія жидівської поезії» (переклад і упорядкування С. Гіршгорна, 1921) [778] охоплює твори лише 14-ти поетів, має невиразне оформлення. Польськомовна «Антологія латвійської поезії» (1938)

[776] – скромно оформлений збірник латвійської поезії у перекладі Станіслава Черніка. Правда, вона опрацьована в цікаву м'яку обкладинку, яку опрацював на основі латвійських народних мотивів Антон Сербенський.

Збірник поезії під заголовком «Слов'янська антологія» в упорядкуванні С. Чілінгірова побачив світ у Софії (1910) [662]. Сюди поміщено переклади болгарською мовою з п'яти слов'янських літератур: сербської – 14 поетів, словенської – 5 поетів, чеської – 7 поетів, польської – 6 поетів, російської – 39 поетів, куди як “малоруського” поета “вписано” Т. Шевченка. З оформлення книжки цікавою є лише її м'яка обкладинка, виконана з використанням давньогрецької орнаментики.

Єдиною антологією сучасної поезії, яка охопила 30-тирічний період, є «Антологія сучасної польської поезії» (1918–1938), упорядниками її виступили Людвік Фриде і Антоній Анджеєвський [782]. Вони згрупували матеріал за 11-ма розділами («Програма», «Щоденність», «Гумор», «Природа» та ін.). За винятком спроби подати тексти в окреслених часових рамках, на українські «Акорди» вона не схожа.

Класично оформленим є видання антології польської лірики «Від Кохановського до Стаффа» (1930 [810], укладач В. Боровий), де зібрано творчість ста польських поетів окресленого періоду. Художнього оформлення, за винятком м'якої обкладинки, книжка не має.

Цікавою є німецька двотомова «Антологія західних і східних поетів» в німецькомовному відтворенні Адольфа Фрідріха графа фон Шада (1893) [776]. Але це пересічне книжкове видання без оформлення, охоплює творчість сорока поетів різних часів і народів, за уподобанням укладача і перекладача.

Порівняння української і чужомовних антологій дає такі висновки:

I. Антологія «Акорди» є справді шедевром видавничої справи і не має аналогів, лише антологія Г. Альтенберга якоюсь мірою може конкурувати з нею за якістю художнього оформлення.

II. Аналогічних чи подібних часових рамок не має жодна поетична антологія, яка побачила світ у той період.

Підсумовуючи, зробимо кілька узагальнень:

1. І. Франко готував книжку в час піднесення своєї творчої діяльності.
2. «Акорди» стали першою антологією української поезії, яка максимально широко відобразила розвиток жанру в українській літературі, дала винятковий зріз української поезії від 1861 до 1903 р., тобто майже за півстоліття.

3. Відображаючи творчість 87 поетів пошевченківської доби, антологія «Акорди» унікальна за своєю повнотою, вона стала зразком для всіх подальших подібних українських видань.

4. Готуючи сучасні антології в незалежній Українській державі («Антологія–1957» і «Антологія–1986» були виданнями ще підцензурними), слід особливо уважно ставитися до вибору поезій окремих авторів, так би мовити, озираючись на І. Франка. Особливо це стосується добірок його власних поезій.

5. Вихід у світ «Акордів» мав велике значення для оформлення української книжки в подальші роки, символізував новий етап книгодрукування на теренах України. Це перше сецесійне подарункове видання початку ХХ ст. – доби переходу національного руху в його найвищу фазу. Від дешевих, популярних книжок для народу, строго оформленої наукової книжки українські видавці перейшли до видання, яке могло зробити честь будь-якій високорозвиненій нації.

6. Антологія «Акорди» має стати об'єктом пильної уваги мистецтвознавців, позаяк над її оформленням працювали два класики українського малярства – Юліян Панькевич та Іван Труш. Якщо до справи дослідження в цій ділянці підійти професійно, то книжка може стати темою спеціальної монографічної праці.

7. Чотири види оправ: одна м'яка та три різні тверді обкладинки засвідчують відродження в Україні високоякісного інтролігаторського мистецтва, втраченого по остаточній розправі царського уряду із залишками української автономії, з наступом Російської імперії та її знаряддя – Російської православної церкви – на українську культуру. Для такого дослідження варто провести інвентаризацію примірників книжки в різних бібліотеках України та поряд зі згаданими вище трьома різними обкладинками “львівської школи”, обстежити мистецькі оправи, зроблені пізніше (як приклад – наші міркування щодо примірників, які належали акад. М. Вознякові та бібліотеці табору українських військовополонених в Йозефові).

З цих кількох узагальнень випливає загальний висновок, закладений у назві підрозділу: антологія «Акорди» – шедевр українського книговидання ХХ ст. За своїм значенням для нашої культури праця І. Франка співмірна з працею давньогрецького поета Мелеагра з Гадари, який уклав першу відому нам дотепер антологію «Вінок» (наприкінці II – на початку I ст. до Різдва Христового), чи великого японця Отомо-но Якамоті – укладача антології «Ман-йо-сю» – «Збірка міриад листків» (друга половина VII ст.). У тому, що саме І. Франко підготував та видав на початку ХХ ст. видатний і унікальний шедевр українського друку (за змістом й оформленням) є його перевага над попередниками, сучасниками й наступниками.

6.4. «Великий шум» – остання повість Івана Франка

У 1907 р. в журналі «Літературно-науковий вісник» надруковано новий белетристичний твір Івана Франка – повість «Великий шум» [67]. Окремою книжкою повість вийшла 1908 р. у Києві накладом Українсько-руської Видавничої Спілки (УРВС) [148]. Ця книжка виділяється серед решти оригінальних творів письменника насамперед тим, що надрукована вона більшим форматом – т. зв. “вісімкою”, і не увійшла ні до першої серії «Літературно-наукової бібліотеки» (т. зв. “великої”), де опубліковано 14 його книжок, ані

до другої (т. зв. “малої”), де побачили світ 7 книжок (в т. ч. два видання драми «Украдене щастя»). Повість «Великий шум» є друком поза серіями, власне, це друге (після антології «Акорди») Франкове позасерійне книжкове видання, що їх випустила УРВС.

Узагалі, повість «Великий шум» – один з вельми цікавих творів І. Франка. В повісті зображено його рідне село Нагуєвичі (в тексті – Грушатичі) після “весни народів” та скасування панщини 1848 р., а герой Яць Коваль – не хто інший, як його батько Яків [441, с. 220]. Як відзначає Л. Бондар, “тут надзвичайно виразні пейзажні зарисовки, що відкривають окремі розділи твору, підкреслюють епічний характер оповіді, передають неквапливу ходу сільських “трудів і днів” [376, с. 309-310]. У цій повісті І. Франко показує свій епічний талант, а зображення природи різних околиць, по суті, є своєрідним гімном малій батьківщині, родичам і односельцям.

Водночас це й глибоко філософський твір: після знесення панщини в Австрійській монархії настала інша ситуація. Епоха породжувала інших людей, життя вимагало нового мислення навіть на рівні простого селянина. Тому героя твору Костя Дум’яка, одного з представників нової сільської інтелігенції, “що бажала вже тепер повернути хід сільських діл на інший, не панщизняний лад і серед загального шуму та розгардіяшу забігала думкою в будуще, силкувалася відгадати потреби села і способи дальшої діяльності” (22, с. 221–222).

І. Франко дуже цікавився періодом “весни народів”^{*}, добре розумів, що українці, на жаль, не змогли використати вповні ті можливості, які вони мали і під час революції, і згодом, наприкінці 40-х – початку 50-х років XIX ст. Цій темі присвячене його дослідження «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» (написана 1897 р., перше видання 1898 р., друге, доповнене видання 1913 р.), опубліковано низку документальних матеріалів із цього періоду. Власне в цих студіях закладено джерелознавчий аспект його

художніх творів, зокрема й повісті «Великий шум», циклу оповідань «З бурливих літ», куди ввійшли «Гриць і панич», «Різуни», «Герой поневолі», а також одного з його найкращих епічних поетичних творів «Панські жарти: Поема з останніх днів панщини», що побачила світ переробленим і доповненим виданням у “малій” серії УРВС 1911 р. [220]**: події, що там описані, відбуваються в середині XIX ст. Цей час для І. Франка був так само улюбленим, як для Т. Шевченка, події гайдамацьких рухів – Коліївщини 1778 р.

Оскільки місцем випуску її був Київ, М. Грушевський, очевидно, ставив мету ознайомити наддніпрянських українців із подіями 1848 р. в Галичині, щоб вони мали змогу порівняти їх з реформою в Російській імперії 1861 р. На нашу думку, повість «Великий шум» дуже добре надавалася для цієї місії.

«Великий шум» І. Франка отримав різні оцінки в дослідників його життя і творчості. О. Білецький, І. Басс та О. Кисельов оцінюють твір як недороблений [370, с. 304]. Врешті, у цьому є певна рація, адже повість писалася і йшла до друку просто з робочого стола автора, не вилежалася й не була ретельно відшліфована. Не найвищу оцінку, що певно й справедливо, отримала повість й під пером Є. Кирилюка, хоча він відзначає її позитивні сторони [537, с. 382–384]. Та все ж найточніше вникнула в суть повісті «Великий шум» Тамара Гундорова: “Переїнятий напруженим і хворобливим психологізмом (чекання Барана на пришествя Сатани) роман Франка («Перехресні стежки» – *Б. Я.*) перегукується з апокаліптичними візіями романів Станіслава Пшибишевського («Діти Сатани»). Пізніша повість Франка «Великий шум» (1907) ще більше занурює суспільну проблематику в психологічні передчуття, страхи, стихійні інстинкти. Особливу роль при цьому виконують узагальнені метафоричні образи і аналогії (“великий шум” весни

* Це справедливо підкреслює Г. Вервес у розділі «Проза Івана Франка» в кн. [437, с. 415].

** Про перше видання цієї поеми у збірці «З вершин і низин» (1887) та оцінки її з боку критика Г. Цеглинського див. [759, с. 175–176].

і народного визволення, “криваве око” ірреального передчуття смерти). Ідеалістична утопія (селяни викупувають ліс і толоку) і психопатологія деморалізованої графської сім’ї поєднуються в повісті, подібно до інших творів Франка («Основи суспільности») [446, с. 124–125]. Мабуть, досі з франкознавців ніхто не сказав краще, аніж Т. Гундорова.

З книгознавчого боку видання повісті «Великий шум» має ту особливість, що час виходу книжки у світ зафіксовано двома різними датами: на обкладинці – 1907 р., на титульному аркуші – 1908 р. Насправді, книжка надрукована в Києві таки 1908 р., оскільки текст узято з «Літературно-наукового вісника», а останнє подання матеріалу там було в числі 12 за грудень 1907 р. Окреме видання твору могло з’явитися тільки наступного року. Текст книжки надруковано в друкарні П. Барського (вул. Хрещатик, 40), а обкладинку – у друкарні Першої Київської Друкарської Спілки (вул. Трьохсвятительська, 5). Основний текст, мабуть, набирали наприкінці 1907 р., дібравши останню частину по виході в світ 12-го числа «Літературно-наукового вісника», а обкладинку друкували пізніше, вже 1908 р. Отже, саме 1908 р. є часом виходу у світ книжкового видання повісті «Великий шум». Формат книжки – “вісімка”, розміри блоку – 23×15 см. До речі, саме на цьому виданні базувалися усі передруки повісті, за винятком публікації її у 22 томі Зібрання творів І. Франка у 50 томах, яку упорядкував О. Мишанич.

Практично ніхто з дослідників не звернув уваги на те, хто був хрещеним батьком останнього великого прозового твору І. Франка, яким і стала повість «Великий шум». У листі до М. Грушевського у квітні 1907 р. І. Франко, надсилаючи коректу й рецензію на часопис «Україна», реорганізований із «Кіевской старины», пише так: “На жаль, прочитавши перший розділ своєї повісті, я переконався, що вона зовсім глупа і без ніякої артистичної вартости і для того прошу Вас не друкувати її і не компрометувати нею «Вісника» (50, с. 321). Лише О. Мишанич висловив здогад у коментарі до цього листа, що мова може йти про повість «Великий шум». Взявши за

аргумент факт публікації повісті в «Літературно-науковому віснику», він пише так: “І. Франко погодився друкувати повість «Великий шум» на сторінках «ЛНВ»” (50, с. 588). Міг саме так думати й М. Возняк, але з огляду на радянську цензуру, коли всілякими способами старалися обійти будь-яку згадку, а тим паче, заслугу М. Грушевського, то цієї думки він не наважився висловити в тексті своєї незакінченої монографії «Велетень думки і праці», де йдеться про цей твір І. Франка [397, с. 373].

Про повість «Великий шум» є згадки лише в листах І. Франка до М. Грушевського. Ось що він пише в листі, датованому 7 травня 1907 р.: “Я зайнятий «Літературою»^{*} і вже дійшов до 1648 р.; хотів би дотягти до Котляревського і потім взятися до викінчення повісті” (50, с. 321).

Утретє І. Франко згадує про свою повість у листі до М. Грушевського від 18 травня 1907 р.: “Будьте ласкаві, прочитайте першу главу повісті і, коли знайдете, що її можна друкувати без скандалу, то про мене, нехай іде. Мені вона страшенно не подобалася, та, може, занадто роздражнені нерви. Другої глави ще не читав, то не знаю, яке вона робить враження. Якби Ви міркували, що треба щось скоротити, то робіть це *brevi manu*” (50, с. 322).

Наведені три цитати з листів І. Франка до М. Грушевського важливі з огляду на історію появи у світ останнього великого Франкового твору. З контексту виходить, що дві готові глави повісті «Великий шум» десь давненько лежали в архіві І. Франка і він навіть забув про її зміст. Дозволю висловити собі припущення, що ідея написання цього твору виникла в автора давно, чи не тоді, коли він писав свою поему «Панські жарти» або готував дослідження «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» – це було в 90-х роках ХІХ ст. Готуючи працю «Громадські шпихліри в Галичині 1784–1840 рр.» [313], над якою працював у 1906 –1907 рр., він міг згадати про

^{*} Мова йде про працю І. Франка «Історія української літератури. Ч. 1: Від початків українського письменства до Івана Котляревського», яка повністю опублікована лише в 40 томі Зібрання творів І. Франка у 50 т. Автограф зберігається в [9; 10]. Про це детальніше див.: (40, с. 475–476).

цей давній задум і розказати про нього М. Грушевському. Що розмова була ще у Львові, до виїзду М. Грушевського в Київ, свідчить цитована фраза з наведеного листа до Грушевського від квітня 1907 р., де І. Франко говорить про повість і навіть не називає її. Очевидно, М. Грушевський знав про задуманий твір І. Франка і як професійний історик був зацікавлений в його появі, оскільки повість ґрунтується на джерелах реформи 1848 р. в Галичині. Він добре розумів, що краще від І. Франка про цей період ніхто не напише.

У квітневих і травневих листах 1907 р. М. Грушевського до І. Франка ніякої згадки про повість «Великий шум» нема, тобто М. Грушевський, отримавши дозвіл автора чинити з цим твором на власний розсуд, не сумнівався, що буде друкувати його в «Літературно-науковім віснику». У цих листах він просить І. Франка пришвидшити завершення своїх інших праць, поточних реценцій на часописи, твори З. Кузелі, А. Крушельницького, надіслати переклади П. Грабовського та ін. А от у листі від 2 серпня 1907 р., перебуваючи на відпочинку в с. Ясенові Горішнім на Гуцульщині, М. Грушевський просить І. Франка: ««Великий шум» треба б докінчити під час вакацій, сповістіть, коли знаєте, скільки дасть цілість, починаючи від V розділу, аби я знав, як поділити» [86, с. 99]. Очевидно, не отримавши ще цього листа, 3-го серпня 1907 р. І. Франко зі Львова пише М. Грушевському: «Рецензії до «ЛВН»* злагоджу сьогодні і зараз сяду за Данте** та за «Вел[икий] шум»» (50, с. 32). Отже, І. Франко добре пам'ятав про свої обіцянки М. Грушевському щодо повісті «Великий шум», а, будучи зайнятий іншими важливими працями, які потребували бібліотек, архівів, масу підручного матеріалу, вирішив відкласти написання художнього твору на час свого відпочинку в Криворівні. Це було справді логічно.

* Очевидно, механічна помилка, мало би бути «до ЛНВ».

** Про внесок І. Франка в українську Дантіану див. [669, с. 45–74]. Книжка, про яку І. Франко згадує, побачила світ 1913 р. [159]. Фактично книжку друковано в Києві [669, с. 53].

До Криворівні І. Франко виїхав приблизно 15 серпня 1907 р.^{***} і розпочав працю над завершенням повісті «Великий шум». Ось як про це свідчить А. Крушельницький: “Так, наприклад, мав я змогу бачити початок одного з дальших розділів повісті «Великий шум», писаної в Криворівні, в домі О. Волянського, коли велика частина її була вже надрукована в «Літ.-Наук. Віснику»”^{*}.

Саме тоді у Криворівні перебував М. Грушевський, з яким І. Франко зустрічався і мав не одну розмову (50, с. 327). Очевидно, не обійшлося без обговорення й повісті «Великий шум». Можна здогадуватися, що М. Грушевський не тільки заохочував І. Франка закінчити цей твір, а міг давати авторові поради як професійний історик.

До історії появи у світ повісті цікаве свідчення І. Франка є в листі до М. Грушевського від 30 вересня 1907 р., написаному зі Львова: “Посилаю коректуру «Великого шуму»” (50, с. 330). А закінчує свою повість І. Франко в жовтні 1907 р., пишучи М. Грушевському: “Передаю вам VIII главу «Великого шуму» і прошу ласкаво прочитати її, бо боюся, щоб деякі уступи її не били в ніс цензуру царську і громадську. Дальші дві глави будуть готові ще сьогодні або завтра. Прошу не сердитися на мене за невеличкі опізнення, бо в неділю мене дуже болів зуб, так що я не міг робити нічого” (50, с. 335).

Аналіз листування І. Франка з М. Грушевським, наведені вище дотичні факти про час написання повісті «Великий шум» свідчать, що саме М. Грушевський був ініціатором і промотором цього твору І. Франка. Власне він причетний до купюри в IX розділі, бо сам Франко дав право йому робити з повістю все, що той хоче, зокрема й скорочувати її. Покладаючись повністю на М. Грушевського, І. Франко, образно кажучи, “розпустив перо” і в розділі IX повісті в листі Євгенії до батька, поміщика Суботи, натуралістично, в стилі Е. Золя, описав першу шлюбну ніч молодої дівчини з її чоловіком, гра-

^{***} У листі до В. Доманицького з Криворівні від 21 серпня 1907 р. І. Франко пише: “Ваш лист дійшов до мене в Криворівні, де я живу отсе вже тиждень” (50, с. 326).

^{*} Цит. за [574, с. 168].

фом Ошустовським, розпусником і марнотратником. Очевидно, українська громадська опінія до такого натуралізму ще не була готова, тому М. Грушевський скоротив цю частину повісті, маючи, звісно, дозвіл від автора.

Помилився О. Мишанич, готуючи до публікації повість «Великий шум» у 22-му томі Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах, коли написав, що це вилучення залишилось й у виданні 1908 р., *позаяк його не готував І. Франко*: “У першодруку в тексті листа Євгенії до батька, редакцією «Літературно-наукового вісника» зроблено купюру. Оскільки повість друкувалась без участі І. Франка, то відновлюємо цю купюру за автографом (с. 293–295) від слів: “Хто не переживав з ним таких інтимних моментів” до “...зав’язував і розв’язував бандажі пензлю...”. Закінчення купюри відсутнє” (22, с. 507–508). Продовження цієї купюри ще можна спробувати розшукати в архівах київської редакції «Літературно-наукового вісника», чи в архіві самого М. Грушевського, частина якого могла зберегтися, зокрема, в Центральному державному історичному архіві України в Києві, чи ф. І Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Однак, І. Франко добре знав про скорочення своєї повісті і не протестував із тієї причини, що доручив її долю М. Грушевському, усвідомлюючи, що той знає громадську думку наддніпрядців краще за будь-якого галичанина. Усе ж, завдяки О. Мишаничу, ми тепер маємо опублікований найповніший варіант останньої Франкової повісті.

І ще одна річ. Публікація твору в журналі та вихід його у світ окремим виданням у Києві 1908 р. були зорієнтовані на інтелігентного читача, принаймні з середньою освітою. Жодне чужоземне вкраплення – німецькою, польською, латинською та італійською мовами, не перекладено, а подана польською мовою угода між паном Суботою і Костем Дум’яком потребує в читача її знання.

Якось так сталося, що франкознавці приділяли повісті «Великий шум» небагато уваги. Ми вже зупинялися вище на оцінках О. Білецького, Є. Кирилюка, І. Басса, Т. Гундорової та інших. Навіть Л. Луців, який писав свою

книжку поза межами досяжності більшовицького режиму [581, с. 654], не приділив цьому останньому творіві І. Франка жодного рядка. Не впала в око повість також Я. Грицакові в його політичному портреті І. Франка [433]. Дивно, що про неї нічого не написано в назагал фундаментальній «Історії української літератури» у 8-ми томах, 9-ти книгах. Тому маємо сатисфакцію, що тільки побічно торкаючись літературознавчої науки, детально подаємо джерелознавчу базу і книгознавчі аспекти останньої повісті І. Франка.

А тепер – висновки з викладеного.

1. Повість І. Франка «Великий шум» недооцінена ні з літературознавчого, ні з книгознавчого та джерелознавчого погляду. Тому наша студія принесла у франкознавство низку нових, невідомих фактів, що стосуються обставин її появи у світ, насамперед, особистого зацікавлення нею М. Грушевського.

2. Публікація твору у 22-му томі Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах, яку текстологічно підготував і додав примітки О. Мишанич, – найповніше видання повісті від часу її появи у світ 1907 р.

3. Невдовзі, після написання «Великого шуму», І. Франко захворів (квітень 1908 р.) і вже не написав жодного великого художнього твору.

4. Через величезну придільність в НТШ та УРВС І. Франко не мав часу дати творіві “вилежатися” в шухляді та оздобити потім його духом свого великого таланту.

5. Будучи позасерійним виданням УРВС (разом із розкішно оформленою антологією «Акорди»), повість «Великий шум» (Київ, 1908), хоч і не мала ніякого художнього оздоблення, все ж стала явищем української літератури, відтворенням подій “весни народів” у галицькій провінції, а узагальнені метафоричні образи епохи вказують на глибокий психологізм останнього великого провозого твору І. Франка.

РОЗДІЛ 7

ПОЗАСЕРІЙНІ ВИДАННЯ ІВАНА ФРАНКА ПОЧАТКУ ХХ ст.

7.1. «Лис Микита» і «Мойсей»: генеза ідеї профетизму

Поему «Мойсей», найвидатніший свій поетичний твір, як свідчить сам І. Франко, він писав від січня до липня 1905 р. На той час він один із чільних працівників Наукового Товариства імені Шевченка, співзасновник Українсько-руської Видавничої Спілки, людина, яка досягла високого авторитету у свого народу, поважний вчений, якого знають далеко за межами Галичини, найпопулярніший український письменник, видавець.

Коли ж Іван Франко задумав написати поему «Мойсей»? Радянське підцензурне франкознавство стверджувало: поема «Мойсей» – відгук на революційні події в Росії 1905 р. Це твердження годі сприймати поважно: і сама поема, і геніальний вступ до неї результат тривалого виношування в поетовій мислі найголовнішого поетичного твору життя. Мало того: І. Франко ніколи і ніде не прохопився й словом, що цей його твір хоч якимось чином пов'язаний з революцією 1905 р. А можливості для цього були хоча би в обширних передмовах до другого видання поеми (Львів, 1913) та передмові до польського перекладу твору, який побачив світ того ж, 1913 р.

Треба принагідно сказати, що І. Франко таки відреагував на події в Росії 1905 р., але це була його стаття, вперше опублікована в квітневому випуску «Літературно-наукового вісника» під назвою «Одвертий лист до гал[ицької] української молоді» (45, с. 401-409), але той твір не мав жодного стосунку до поеми «Мойсей». У цій статті І. Франко вітає події в Росії, але лише і винятково з огляду на нові можливості, як вони, ці події, можуть вплинути на поступ в українській національній справі.

На думку Зеновії Франко: “задум самої поеми, треба припускати, виник значно раніше, і біля його колиски був і Т. Герцль [...], і одноіменна поема Корнила Устияновича, і врешті оглядини в Римі скульптури Мойсея

роботи Мікеланджело» [141, с. 7]. До скульптури Мікеланджело повернемося далі, але навряд чи до задуму поеми «Мойсей» спричинилася розмова з Т. Герцлем у Відні в лютому 1893 р. – там йшлося про ідеї Герцля щодо відродження Ізраїлю, та й та розмова за часом була пізнішою на півроку від відвідин о. Сильвестра Лепкого в Жукові на Бережанщині, про що детально – нижче. До речі, факт зустрічі Т. Герцля та І. Франка взагалі заперечує Я. Грицак, вважаючи спогад про неї В. Щурата незрозумілим фальсифікатом [740, с. 276-277]*.

Безперечно, про Мойсея, як старозавітного пророка, І. Франко знав ще з гімназійських часів. Не міг не справити на І. Франка враження образ Мойсея на однойменній картині Корнила Устияновича, яку той написав у Відні 1887 р., а наступного року експонував у Львові**. В 1891 р. К. Устиянович опублікував у «Зорі» невелику поему «Мойсей». Коли в липні 1892 р. І. Франко та А. Чайковський гостювали в с. Жукові у пароха Сильвестра Лепкого, батька письменника Богдана Лепкого, зайшла розмова про ці твори К. Устияновича. Б. Лепкий описав її в деталях у розділі «До генези Франкового Мойсея» своїх спогадів «Казка мого життя» [573, с. 769-772]. С. Лепкий боронив К. Устияновича як поета, задекларував початок його «Мойсея», на що І. Франко відповів: «Гарний, але поверховий» [573, с. 772]. А після тривалої дискусії про біблійного Мойсея, з колосальним знанням предмету (А. Чайковський в дискусії слова не брав), І. Франко продовжив

* Тезу про те, що І. Франко та Т. Герцль не зустрічалися взагалі, проф. Я. Грицак висунув на науковій конференції «Іван Франко: тексти і контексти» у Крехівському монастирі на Львівщині 31 травня 2006 р. Цього висновку вчений дійшов після скрупульозного аналізу щоденників Т. Герцля і аналізу деяких інших архівних матеріалів у Відні, а також тематики публікацій у польськомовній єврейській газеті «Chwila ropanna», де вперше опубліковано згаданий спогад В. Щурата про зустріч І. Франка і Т. Герцля. Тому ми не перебільшуємо роль Т. Герцля, навіть якщо б вони і зустрічалися з І. Франком, щодо зародження після їх зустрічі в І. Франка задуму написати поему «Мойсей», як це робить М. Неврлий в статті «Іван Франко й державність» [517].

** Ця картина сьогодні зберігається у Львові в Преображенській церкві при вул. Краківській. Автор передав її церкві в 1908 р.

бесіду: “Ні, ні, отче, – звернувся до батька, – кажіть собі, що хочете, але мене Устияновичів «Мойсей» не вдовольняє. Побачите, якого я колись напишу” [573, с. 772]*. Чи не тоді, під час дискусії в Жукові, й зародилася ідея у І. Франка створити свого «Мойсея»?

І. Франко таких обіцянок не забував, він думав про них повсякчас. І ще задовго до появи у світ його відомих віршів, друкованих спочатку в галицькій періодиці, а потім згромаджених у збірці «Semper tūo»: йдеться про пронизані духом профетизму Мойсея поезії «Було се три дні перед моїм шлюбом...», «На ріці вавілонській...», «Крик серця півночі...», на що звертали увагу такі дослідники як А. Крушельницький, О. Білецький, А. Каспрук**, дуже цікаві думки на цю тему несподівано знаходимо у Франковім «Лісі Микиті».

Але перед тим кілька слів про історію видання, мабуть, першого за популярністю серед усіх творів І. Франка – його казки (а чи казки?) «Ліс Микита». Як відомо, твір уперше надруковано 1890 р. в дитячому журналі «Дзвінок»*** з ілюстраціями відомого галицького художника Теофіля Копистинського****. Наступного, 1891 р., «Ліс Микита» побачив світ окремим книжковим виданням накладом редакції «Дзвінок»*****. Книжка не мала вступного слова, складалася з 9-ти пісень і була надрукована етимологічним

* Шкода, що про цей факт нічого не згадує А. Чайковський. – Див. [348, т. 1, с. 181–189].

** Про це детальніше див. [592].

*** У коментарі, автором яких є М. Л. Гончарук (4, с. 456), щодо зазначення чисел часопису «Дзвінок» (1890), де вперше побачив світ «Ліс Микита», помилка: коментатор твердить, нібито твір надруковано лише в № 3–4 цього журналу. Фактично «Ліса Микиту» надруковано аж у 18 числах журналу [831, № 3, с. 21–22; № 4, с. 29; № 6, с. 45–46; № 7, с. 53–54; № 8, с. 61–62; № 9, с. 69–70; № 10, с. 76–77; № 11, с. 86; № 12, с. 4–95; № 13, с. 101–102; № 14, с. 109–110; № 16, с. 125–126; № 17, с. 133–134; № 18, с. 141–143; № 19, с. 149–150; № 2, с. 156–158; № 21, с. 165–167].

**** Про це детальніше див. [383].

***** Повний опис цього видання такий див.: [195].

правописом. Наклад видання – 3000 прим.*. Але вже 1896 р. виходить друге, перероблене й розширене видання «Лиса Микити», цього разу накладом Руського Товариства Педагогічного [196]. Попри ті ж самі ілюстрації Т. Копистинського, книжка кардинально відрізняється від першодруку в журналі «Дзвінок» та першого видання 1891 р.

Насамперед, дуже перероблено текст, причому твір збільшено на цілих три пісні: перше видання – 9 пісень, друге – 12. Наступні, третє (1902) і четверте видання (1909, що вийшло у “великій” серії УРВС) виправлені, але не так кардинально, хоч, до речі, усі вони виходили з тими ж ілюстраціями Т. Копистинського.

Друге видання має післямову “Хто такий «Лис Микита» і відки родом?” – глибокий розгляд джерелознавчих аспектів цього твору. Післямова (в подальших виданнях** вона стала передмовою) свідчить про надзвичайно глибокі Франкові знання казкових сюжетів, що приходять від сивої давнини через культуру багатьох народів, заховавшись у фольклорі і є стислою, але дуже глибокою джерелознавчою довідкою на досліджувану тему.

Та чи не найцікавішим доповненням для дошукувачів часу “творення в собі” поеми «Мойсей» є 7-ма пісня “нового” «Лиса Микити»***. Саме тут, прямим текстом, в іронічно-жартівливому тоні описано епізод, коли Вовк, отримавши облизня від Свині, зустрів Барана і сповістив тому, що його з’їсть. Баран говорить Вовкові:

“Не дивуй ся і не смій ся !

Я Баран – самоубійця!

В світі вже не жить міні!

* Про це див. [197].

** За життя І. Франка твір діждався ще 5-го видання (Київ, 1914) з ілюстраціями художника Віталія Каррика. Однак, це видання було понищене царською цензурою і до його виходу у світ І. Франко не мав стосунку.

*** На неї звернув мою увагу видатний український філолог, перекладач і вчений Андрій Содомора.

*Люд мій весь в неволі гине,—
В вас житє єго єдине,
То міні ви не страшні” [196, с. 71].*

І далі:

*“Пане, подожди хвилину,
будеш знати, за що гину,
Чом так радо йду вмирать,
Чом рідня моя рогата
Свого спаса, свого тата
В тобі буде величать.*

*Знай же, пане, біль мій тайний!
Я не є Баран звичайний,
Я – овечий патріот!
Думка в мене розбудити
І з неволі слобонити
Весь овечий наш народ.*

*З давна думав я про теє
Щоб овечим стать Мойсеєм,
Вивести овець з ярма –
Много труду, мук і болю
Я приняв – та все дарма.*

*У тісні овечі мізки
Думки сьвітлої ні трішки
Не втокмачиш; серце їх
Боязливе. “Що там воля?
Вовк поїсть нас серед поля
Нам про волю думать гріх!”*

*Ну, подумай, пане чемний,
Про важкий мій стан душевний:*

Насьміх долі так хотів:

У душі пророцькі речі

А кругом лоби овечі

Сіно, жвачка, теплий хлів! [196, с. 71-72]

Може цитата й довга, але тут в іронічно-жартівливому тоні викладено ідею профетизму овечого Мойсея, Барана. Народ, призвичаєний до рабства, звик бути рабом; це вівці, які не хочуть волі і не розуміють того, хто для них ту волю здобути. Поневолений український народ – ті ж вівці, які не розуміють своїх провідників, що прагнуть добути для свого народу державну незалежність.

Наведена цитата дуже важлива й щодо зародження ідеї державної самостійності на теренах Галичини. Тут червоною ниткою проходить думка про визволення народу, а отже, й про самостійну державу, що суголосне з рецензією І. Франка на твір Ю. Бачинського «Україна irredenta» (1895) [279, с. 470-483].

Отже, книгознавчий і джерелознавчий аналіз творчості І. Франка, спогадів про нього свідчить, що ідея написати поему «Мойсей» виникла в письменника ще на початку 90-х років ХІХ ст. – це збігається з початком організованого радикального руху в Галичині. А часом, відколи ідея написання поеми «Мойсей» кристалізувалася в його єстві, був все-таки 100-літній ювілей відродження нової української літератури та 25-ліття літературної діяльності Івана Франка 1898 р. Що це так, достатньо уважно прочитати його промову на цих святкуваннях (31, с. 308–311) – маємо на увазі провідну тезу про обов'язок тяжкої праці для свого народу. Усе ж деякі деталі в поемі «Мойсей» І. Франка зумовлені побаченням і прочитанням (наприклад, під час відвідин Риму письменник оглядав скульптуру роботи Мікеланджело «Мойсей», де він зображений з рогами). Правда, на думку Б. Тихолоза, тут помилилися і Мікеланджело, і Франко, бо в біблійних джерелах

йшлося про світляні промені, що виходять із чола пророка, які Мікеланджело зобразив як роги.

Цікавою є історія написання знаменитого прологу до поеми «Мойсей», до чого своєрідно спричинився директор друкарні НТШ Кароль Беднарський. Як згадує М. Мочульський, він був із І. Франком у друкарні, коли “зажурений управитель друкарні” К. Беднарський показав авторові, що на початку надрукованої вже поеми залишається кілька незадрукованих сторінок, і радив написати переднє слово. Поет подивився на білі сторінки і сказав спокійно: “Добре, добре, я щось напишу і принесу”. І приніс на другий день відомий пролог” [608, с. 376]*.

Це було в ніч з 19 на 20 липня 1905 р., дату 20 липня поставив сам автор. Незадрукованих сторінок було чотири, пролог умістився на трьох. Одна сторінка в першому виданні поеми чиста. Цей геніальний вступ, присвячений рідному народові, не міг народитися зовсім раптово, враз. Пишучи поему, І. Франко жив під враженням складної проблеми: доля народу і його провідників, яку він вирішував у своїй поемі і джерелами якої були біблійні сюжети. Зосталося означити твір зверненням до рідного народу – цю думку він перетопив у 16 терцин з останнім рядком присвяти:

Твоєму генію мій скромний дар весільний.

Пролог до поеми «Мойсей» звертав увагу багатьох дослідників творчості І. Франка. Серйозний і повний її розгляд здійснив Д. Павличко у згаданій вище передмові до дрогобицького видання поеми (2005) та в своїй інавгураційній промові, виголошеній 11 жовтня 2000 р. на святковому засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка з нагоди присудження звання «Почесний доктор» (Doctor Honoris Causa) Львівського університету [629].

* Цей спогад дещо в деформованому вигляді без поклику на джерело передає Д. Павличко. – Див. [630, с. 5-6].

У першій половині 1905 р. І. Франко майже не згадував про те, що пише поему. І. Франко, певно, дотримувався правила, яке він висловив після лекції, прочитаної молоді Львівського університету, зініційованої студенткою філософського факультету Асею Шеховичівною. Коли молодь проводила його додому після гостини в помешканні Шеховичів, І. Франко як відповідь на запитання молоді, над чим він тепер працює, сказав так: “Письменики бувають іноді забобонні, мов кухарки. Тісто може вийти з закальцем, коли ним заздальгідь похвалитись” [653, с. 351]. Це могло бути десь на початку ХХ ст., чи не тоді, коли І. Франко задумував писати або й писав свого «Мойсея».

Точно зафіксовано той факт, що слухав незакінченого «Мойсея» М. Коцюбинський, який був у Львові проїздом до Італії в третій декаді травня 1905 р. і гостював у І. Франка. Дня 28 травня 1905 р. М. Коцюбинський пише з Риму І. Франкові до Львова: “Я все збирався подякувати Вам за ті приємні і незабутні для мене дні, коли ми разом пробували у Львові та на селі. Роблю се сьогодні, оглянувши «Мойсея» Мікеланджело, який нагадав мені вашу чудову поему. Коли я стояв перед ним, я чув ті сильні, повні вогню промови, які слухав у Вашій хаті” [553, с. 18].

Власне факт ознайомлення М. Коцюбинського з незакінченою поемою «Мойсей» став причиною фіксації деяких деталей з історії її написання. У листі до С. Єфремова від 31 травня 1905 р. І. Франко пише: “Сими днями надіюся викінчити (точніше – “вилізати” весь готовий текст. – *Б. Я.*) свою поему «Мойсей». Д[обродій] Коцюбинський, бувши тут проїздом і мавши нагоду пізнати першу половину її, піддав мені думку заслати її в «К[иевську] стар[ину]». Я, знаючи, як скептично дивляться українці на галицькі вірші, не дуже похочую, бо то ж треба б переписувати (цілість обійме, числячи по 8 строф на сторону друку, коло трьох аркушів). Ось я і запитую Вашої думки: слати Вам чи не слати «Мойсея». Невважаючи на стару тему, в поемі порушено багато дуже новочасних думок, та й надіюся, що й з цензурного погляду вона буде невинна” (50, с. 267). На це прохання С. Єфремов

відповів І. Франкові в листі від 27 травня 1905 року: “Про «Мойсея» запитував редакцію, – вона нічого немає принципіально проти поміщення Вашої поеми, але зважайте на цензуру не тільки що до змісту, а й що до самої форми. Річ у тому, що «Кіевская Старина» по затвердженій програмі не має право містити поезій; дві поемки, що там були друковані («Лесь преславний Гайдамака» Грінченка та «Роксоляна» Комарівни) тільки тому цензор пустив, що редакція напирала на їх *історичну* сторону. Може бути, що упреться й не схоче пустити вірші не з української старовини” [20, а.79]. С. Єфремов навіть не знає, як бути з поетичними творами, що можуть надійти на літературний конкурс, оголошений редакцією «Кіевской старини», та все ж пропонує надіслати «Мойсея» для участі в цьому конкурсі [20, а.79]. Як бачимо, С. Єфремов мало вірив у реальність друку «Мойсея» на сторінках київського часопису.

У листі до С. Єфремова від 13 червня 1905 р. І. Франко дякує колезі за поради щодо своєї поеми: “З них бачу, що нема чого й сікатися з ним [«Мойсеєм»] до Вашого журналу, бо цензура не пустить. Дав тепер одну главу до ЛНВ, а цілість опублікую хіба в Спільці” (50, с. 268).

З цих двох листів до С. Єфремова ми маємо цінні інформації про поему «Мойсей» під час її написання. *Перша*: цей твір І. Франко завершував десь на початку червня 1905 р. *Друга*: прислухавшись до поради М. Коцюбинського, він хотів подати хоч би частину поеми до друку в «Кіевской старине». *І третя*: ще до остаточного завершення поеми І. Франко передав один її розділ до друку у Львові. Цей розділ – а йдеться про главу V («Притча про терен») із підзаголовком “Уривок із поеми «Мойсей», без першої строфи, яку І. Франко опублікував у «Літературно-науковім віснику»” [245, с. 1-3].

М. Коцюбинський належав не тільки до тих, кому пощастило чи не першим слухати з вуст І. Франка першу частину поеми «Мойсей», а насамперед до тих, хто міг по-справжньому оцінити цей геніальний твір І. Франка – і це без його знаменитого «Прологу»! Через два роки після того,

готуючи реферат «Іван Франко», М. Коцюбинський пише так: “Не можу забути одного образу, який врзався мені у пам’ять. Се було два роки назад, коли я востаннє бачився з ним. В своїй убогій хаті сидів він за столом босий і плів рибальські сіті, як бідний апостол. Плів сіті й писав поему «Мойсей». Не знаю, чи попалася риба в його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою” [552, с. 39].

При добрій європейській освіченості галичан на таку оцінку навряд чи хтось був здатен, а інтелектуал М. Рудницький взагалі цієї поеми не зрозумів (або не хотів зрозуміти).

* * *

Кілька книгознавчих аспектів видань поеми «Мойсей» та казки «Ліс Микита».

Перше видання «Мойсея», попри його позірну простоту – видання цікаве. Формат книжки – “вісімка”, розміри 21,5×14,8 см, мала рожеву м’яку обкладинку. Поему надруковано на якісному, міцному папері. Текст помістився на 102 сторінках, 103-я – порожня, а на останній сторінці поміщено рекламу на 10 книжок віршів І. Франка (із зазначенням ціни), які можна придбати в книгозбірні НТШ.

Хоча І. Франко спочатку планував оприлюднити поему «Мойсей» як видання УРВС, книжка побачила світ накладом автора. Наклад книжки – 1000 прим., а вартість видання – 588 корон 60 кр. [61, а.236 зв.-237]. Лево-ву частину коштів витрачено на якісний папір, який коштував 425 корон [61, а.236зв.-237]. Книжка коштувала 1 кор. 60 кр. – це зазначено у згаданому вище рекламному повідомленні. Запис у книжці «Замовлення друкарні НТШ» має дату 31 липня 1905 р. – отже книжка дійшла до читача вже у серпні 1905 р.

Вище вже йшлося про четверте видання «Ліса Микити» 1909 р., де також опубліковано: «Передмову до третього видання», «Передмову до четвер-

того видання» і Франкову розвідку «Хто такий «Лис Микита» і відки родом» (післямова до другого книжкового видання). Формати усіх чотирьох галицьких видань та їхнє оформлення – однакове, з ілюстраціями Т. Копистинського за мотивами німецького маляра Каульбаха. Книжка має розміри 19,5×11,8 см; примірник, що зберігається в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (інв. № I 66763), опрацьований бібліотечними інтролігаторами, з тисненням на корінці (хребті) числа серії УРВС (№ 113) та латинськими літерами прізвища автора і назви – університетська палітурня, очевидно, тоді не мала кирилических шрифтів. Книжка надрукована на якісному папері, була доброю підмогою вже хворому І. Франкові (йдеться про виплату гонорару).

Навіть гортати ці шедеври української літератури й українського книжкового мистецтва – мова про видання «Лиса Микита», «Мойсея» чи «Акордів» – велика насолода для кожного, хто мав щастя тримати ці книжки у своїх руках. Тому на часі їх репринтне відтворення за всіма канонами книгознавчої науки – бурі, що прокотились нашими землями у ХХ ст., знищили їх, окрім окремих примірників. І маємо щастя хіба в тому, що лічені примірники збереглись у головних бібліотеках України – Національній ім. В. І. Вернадського, академічній Львівській ім. В. Стефаника та Науковій Львівського університету. Не завадить нагадати, що єдиний примірник першого видання поеми «Мойсей» (інв. № II 87685), який належить тепер Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка, надійшов до Львова з тодішнього Ленінграду 31 січня 1963 р. (акт № 16/63, ціна 60 коп. *sic!*), де зберігався в Науковій бібліотеці імені М. Горького Ленінградського університету. Чи не стояв за цією акцією бібліограф Ф. П. Максименко, який міг це організувати через когось зі своїх давніх друзів-патріотів, які опинилися в Північній Пальмірі? Ось маємо ще один приклад із галузі бібліологічного краєзнавства.

Підводячи підсумки викладеного, дозволимо собі на такий висновок: остаточно задум написати поему «Мойсей» в І. Франка ствердився ще влітку

1892 р. в с. Жукові біля Бережан під час відвідин літератора о. Сильвестра Лепкого, батька Богдана та Левка Лепких, а першою пробою пера в реалізації ідеї стало друге видання «Лиса Микити» 1896 р. Отже, І. Франко виношував найвизначніший твір життя впродовж 12 років (теж – своєрідний символ!), допоки сів і зреалізував його в першій половині 1905 р., причому відомий «Пролог» – згусток духової енергії українського генія, який можна образно порівняти хіба-що з космічною надщільною матерією з надр зірок – народився лише за одну ніч, з 19 на 20 липня того ж 1905 р.

7.2. Книжкова підсерія «Писання Івана Франка»

«Писання Івана Франка» – дивна за логікою подання матеріалів і порядку випусків книговидавнича підсерія, яка побачила світ у 1910 – 1914 рр. в семи нумерованих випусках (за винятком випуску III). Отже, всього в цій підсерії з'явилося 6 книжок, причому 4 випуски (I, II, IV, V) – накладом УРВС, та й то дві книжки – у “великій” серії, а дві – у “малій”, хоча й формату “великої” серії; випуск VI («Причинки до історії України-Руси», 1912) – накладом автора, а VII («В наймах у сусідів», 1914) – без зазначення джерела фінансування на титульній аркуші*. Попри нелогічність і за поданням матеріалу, і за тим, що окремі випуски з'явилися в різних видавництвах й мали різне джерело фінансування, визначаємо її як окрему видавничу підсерію І. Франка – автора, перекладача і видавця.

Насамперед, підкреслимо, що вся підсерія виходила у світ під час Франкової недуги, і тому, очевидно, саме хвороба автора і видавця була причиною нелогічного добору матеріалів до серії та її нумерації**. З шести книжок п'ять – це власні твори І. Франка (одна з них – повторне розширене

* Повний бібліографічний опис підсерії «Писання Івана Франка» – див. додаток № 6.

** Душевний стан І. Франка відображає його сповідь [186, с. 146–147]. Публікація з рукопису [185, а.1–13].

видання збірки поезій «Мій Ізмарагд», що з'явилася під титулом «Давнє й нове», вип. V, 1911; решта – наукові дослідження), а вип. II – переклад з французької мови популярної студії графа де Ке де Сент-Емура «Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа». Цей переклад (формату “великої” серії УРВС) побачив світ першим з-поміж усіх книжок підсерії. Книжка (обсягом усього 31 стор.), не мала ані передмови, ані зауваг. На її обкладинці зазначено назву серії: «Літературно-наукова бібліотека». Серія I, ч. 114”, що власне підтверджує її як чергове число “малої” серії УРВС.

Передовсім розглянемо дві книжки – вип. I і IV «Писань...», оскільки вони обидві є науковими виданнями серії і складають одне ціле. Побачили світ вони у “великій серії” УРВС 1910 р. Йдеться про «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» [214] та «Молода Україна. Ч. 1. Провідні ідеї й епізоди» [207]. Це була Франкова спроба дати своє бачення літературного процесу в Україні від найдавніших часів до сучасності. На жаль, важка хвороба, не дала йому змоги зробити виважений синтез історії української літератури, хоч він був одним із найбільших її знавців та одним із найталановитіших її творців.

За початок праці над синтетичним оглядом історії української літератури можна вважати статтю «Южнорусская литература», написану в 1904 р. для «Энциклопедического словаря» Брокгауза и Єфрона [286, с. 300-325]. Замовлення на цю працю письменник отримав завдяки рекомендації проф. А. Кримського. Стаття з'явилася також окремим відбитком (1904 р.).

Другим конспектом «Нарису...» була стаття про українську літературу, яку І. Франкові запропонували написати за рекомендацією його однокурсника, на той час професора Берлінського університету Александра Брікнера. Професор Будапештського університету Оскар Ашбот, працюючи над створенням угорськомовної енциклопедії зі всесвітньої літератури, звернувся саме до Брікнера і той порекомендував Ашботові замовити цю статтю в І. Франка.

І. Франко читав по-угорському, однак його знання були недостатніми, щоб написати таку серйозну працю цією мовою. Статтю він підготував німецькою мовою, оскільки знав її досконало. Та й завдання для нього було не складне – він мав уже російськомовний варіант аналогічної власної праці, йшлося про її доопрацювання і про німецькомовну версію*.

Наприкінці 1907 р. І. Франкові повернули німецький текст цієї статті, і він переслав її до Відня, до редакції «*Österreichische Rundschau*» – була домовленість про її публікацію в цьому часописі, редакцію також повідомлено, що друкуватиметься її угорськомовний варіант. «Коли, одначе, публікація моєї статті в «*Österreichische Rundschau*» відложена була на неозначений час, – пише І. Франко, – я весною минулого року випросив рукопис назад від редакції і почав переробляти свою статтю на нашу мову. В німецькім тексті вона мала об'єму не більше як 5–6 аркушів друку. Вважаючи такий куций об'єм невідповідним для потреби нашої публіки, я положив собі дати в переробці об'єм 12–15 аркушів, та вона, як бачимо, виросла до об'єму повних 25 аркушів» (41, с. 195).

На жаль, ця праця виявилася зліпленою нашвидкуруч, невикінченою, слабкою, з фактичними помилками. І головною причиною того стала Франкова хвороба.

«Нарис...» побачив світ у травні – на початку червня 1910 р. Перше повідомлення про книжку читачі з Наддніпрянщини побачили в газеті «Рада» на початку червня 1910 р. [847, 1910 р., № 111, 23мая(5черв.)], а вже через місяць, Дмитро Дорошенко в розділі «Бібліографія» цього щоденника, опублікував на неї коротку рецензію [449], яку І. Франко сприйняв дуже болісно. А в липневому числі 1910 р. «Літературно-наукового вісника» побачила світ рецензія на «Нарис...» Володимира Дорошенка. І хоч ці рецензії були об'єктивні – українська інтелігенція мала підстави бути розчарованою довгоочікуваною працею І. Франка, вони викликали різку реакцію автора.

* Стаття, під назвою «*Kisoroszok*» («Малоруси») побачила світ в угорській енци-

Головне, на що звертав увагу Д. Дорошенко, були диспропорція різних частин Франкового «Нарису...». Рецензент пише: «На 375 сторінок усієї історії старому письменству до Котляревського присвячено тільки 80 сторінок і говориться про нього дуже коротко, якимось похапцем, тим часом як в зв'язнім нарисі, який має вияснити еволюцію нашого письменства на всім протязі існування, дуже важно було б зупинитися саме на тих моментах, які найменш відомі серед широкої публіки, і які в її представленні, виробленому в офіційній школі, зовсім ніби і не належать до нашого письменства» [449].

Д. Дорошенко справедливо зауважив, що, на жаль, усе XVIII ст. на підросійській Україні вмістилося лише на кількох сторінках та й названо цей розділ невдало – «Православні письменники XVIII віку», а філософським творам Г. Сковороди автор книжки не надає ніякої ваги і значення.

Рецензент вказує, що не згадано й словом таких попередників І. Котляревського, як Пузина і Лобисевич, не показано того літературного масиву, на яким постала творчість І. Котляревського, та й йому, до речі, відведено в книжці замало місця.

Має претензії рецензент до поділу української літератури на етапи розвитку з половини XIX ст. на десятиліття, що приводить до повторів, адже творчість П. Куліша чи М. Драгоманова охоплює, наприклад, ширші часові рамки. Не виправданий також простий перелік авторів, що друкувалися в «Зорі», та ще й таких, котрі дали по одній статті або одному віршу. Перелічує І. Франко також авторів альманахів, але не дає їх текстам історично-літературної оцінки.

Як фаховий історик, Д. Дорошенко не міг не звернути уваги на значні хронологічні помилки в «Нарисі...» І. Франка. І хоча неточності, допущені в книжці, не мають принципової ваги для літератури, особливо кричущі з них він наводить: відновлення Київської православної митрополії сталося не

1625, а 1620 р.; полтавська битва – не 1708, а 1709 р.; помилився автор і в даті знесення кріпацтва в Російській імперії, не точно подав місце народження і місце заслання П. Куліша, заслання М. Костомарова та ін.* Це, а також відсутність покликів на літературу, позбавляло змоги використовувати книжку як довідник.

Правда, починаючи свою рецензію, Д. Дорошенко наводить слова І. Франка з «Переднього слова» – йдеться про обставини хвороби, коли письменник втратив свободу рук, фактично не міг користуватися книжками через фізичну безвладність, його також огортав психічний неспокій. Врешті, на ці обставини й списував недоліки «Нарису...» його рецензент.

Прочитавши рецензію Д. Дорошенка, І. Франко дуже обурився і 13 липня 1910 р. написав листа до редактора «Ради», щоб той опублікував спростування. «Мої уваги, держані настільки речево та імперсонально, що я не сумніваюся про Вашу згоду дати їм місце в «Раді», хоч би зайняли два або три фейлетони» (50, с. 378). Оскільки газету йому надсилають з Києва безкоштовно, то він не веде мову про гонорари**.

Щоб не загострювати непотрібну полеміку між заслуженим автором і рецензентом – тим більше, всі розуміли, що спростування І. Франка малопереконливі: редакція «Ради» не надрукувала Франкового листа, враховуючи його хворобу і часом нелогічні вчинки.

Зіграла, мабуть, свою роль і рецензія Володимира Дорошенка, яка побачила світ у липневій книжці «Літературно-наукового вісника» [467, с. 180-183]. У надзвичайно толерантному тоні, В. Дорошенко, насамперед,

* Рецензент мав рацію, на цьому помилки в датах далеко не вичерпані. І. Франко, наприклад, помилився навіть в даті заснування Харківського університету – надруковано 1808 замість 1805 р. – доктором *Honoris Causa* якого був номінований 1906 р.

** Лист, а також неповний автограф (відсутні сторінки 8 і 11) допису «До редакції газети «Рада» в справі «Нарису історії української літератури» (з приводу рецензії), написаний рукою Андрія Франка, зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [36]. Вперше ці документи було опубліковані повністю лише в 50-томнику І. Франка (50, с. 378–386).

звертає увагу на ту ж непропорційність окремих частин «Нарису...», на пересичення бібліографією та фактологічні неточності (Григорій Полетика названий Антоном, Гоголь – родом з Миргородського, а не Ніжинського повіту тощо), що відзначав і рецензент «Ради». І. Франко в «Нарисі...» опустив фактично період романтизму та його вплив на подальший розвиток красного письменства, обминув факт польського українофільства; в книжці, на відміну від залізної логіки статті «Южнорусская литература» в Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона, часто нема зв'язку між розділами. Про все це було сказано цілком справедливо. Але підкреслимо ще раз – попри відверту об'єктивність, рецензія справді вельми толерантна щодо автора книжки.

Змоделюємо тепер невластивий історикові умовний спосіб: якби І. Франко не був хворим, він би, очевидно, сприйняв рецензії спокійно, але знову ж: якби він був здоровий, то ніколи б не допустив таких помилок, що трапилися, як ніколи б не надрукував під своїм авторитетним іменем такого сирого матеріалу. Ми бачимо – коло проблем замкнулося...

Але повернімося до реалій, а власне до надто вже скомплікованої історії з Франковою книжкою. Не встигла висохнути фарба на щойно видрукованому в УРВС окремим виданні «Нарису...», як І. Франко заповзявся повторно друкувати його на сторінках «Літературно-наукового вісника». Логіки в тому не було жодної: якби спочатку «Нарис...» друкувався в «ЛНВ», а потім вийшов окремим відбитком, це було б зрозуміло. А як мало виглядати, коли журнал тої ж УРВС, який щойно надрукував працю окремим виданням, мав передруковувати її на журнальній площі? М. Грушевський, який ніяк не міг погодитись на такі Франкові вимоги, мав таки рацію. Ось як про цю історію згадує В. Дорошенко: «Але жадні аргументи не промовляли до хорого розуму. Франко вперто стояв на своєму. А згодом він іще більше розгнівався на Грушевського за вміщену в ЛНВ мою рецензію на його «Нарис». Розуміється, ані Грушевський, ані я не хотіли зробити нею ніякої прикраси Франкові... Навпаки, свідомий усіх хиб цієї безперечно

слабої речі, на якій виразно позначилася хвороба її славетного автора, просив він мене, щоб я озвався про неї якомога лагідніше. Я так і зробив, але все ж не догодив Франкові, який прилюдно нарікав, що, мовляв, обидва Дорошенки “зрицькали” його «Нарис» [471, с. 536].

До речі, письменник так образився, що коли НТШ доручило В. Дорошенкові скласти бібліографію Франкових творів із нагоди 40-річчя літературної діяльності, І. Франко відмовився допомогти в цьому. І лише тоді, коли побачив В. Дорошенкову працю в друці, “сам запропонував авторові свої послуги, і ми переглянули з ним удвох усі його статті, друковані в «Ділі», причому Франко подав чимало поправок до бібліографії, яку склав М. Павлик, не одне до неї додав, а не одне велів викинути, як не його річ. Треба сказати, що, не вважаючи на перебуту недугу, зберіг він свою надзвичайну пам’ять і працьовитість” [471, с. 536].

Уже значно пізніше, в 1962 р., через 46 років після смерті І. Франка, на еміграції, В. Дорошенко пише свою фундаментальну розвідку «Франко як бібліограф». Ось як він оцінює тоді внесок І. Франка в українську бібліографію на сторінках «Нарису...»: “...його значення, як бібліографа, цим не вичепується (йдеться про згадувані ним перед тим Франкові бібліографічні праці. – *Б. Я.*) навіть тоді, коли пригадаємо, що його «Нарис історії української літератури», виданий у Львові 1910 року «Українсько-руською Видавничою Спілкою» є в значній мірі бібліографічним показником у частині, присвяченій найновішій добі української літератури“ [471а, с. 22-23]. Часи міняються і вчені навіть такого рівня переоцінюють свої висновки у власних давніших наукових працях...

Того ж таки 1910 р., як продовження «Нарису...», в УРВС побачила світ книжка «Молода Україна: Провідні ідеї й епізоди». Ця Франкова праця, без якої навряд чи зможуть обійтись літературознавці й історики, через цензуру (чи самоцензуру) упорядників не потрапила до Зібрання творів І. Франка у 50 томах.

Видання «Молодої України» було справді певною реабілітацією І. Франка за попередню не зовсім вдалу книжку – «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.». Річ у тім, що головну частину книжки складає його блискуче дослідження «З останніх десятиліть ХІХ в.». Як пише сам автор: “Отсі нариси були темою трьох відчитів, виголошених в марті 1901 р. в Перемишлі. Друкую їх із невеличкими змінами та поправками, які завдячую перемиським Русинам, особливо дир. Цеглинському, д. Негребецькому, д. Приймі й ин., зрештою полишаю їм форму відчитів. Знаю наперед, що пишучи про такі недавні часи, без жерел, більше по споминам, я міг наробити багато помилок, і буду вдячний усякому, хто зверне мені на них увагу” [207, с. 1]. Далі він висловлює думку, котра, на жаль, залишилася тільки мрією: “Бажалось би – *si sors dabit otia vitae* – переробити ті нариси і з відповідним науковим апаратом видати їх окремою книжкою” [207, с. 1].

Заборона «Молодої України» і ще десятків архіважливих для українців творів І. Франка була вельми продуманим і потрібним заходом радянської цензури. Річ у тім, що вже в головній частині «Молодої України» – студії «З останніх десятиліть ХІХ в.» було те, що справді загрожувало більшовицькому режимові – насамперед розвінчування москвофільства, гангренозної рани українського народу. Тому студія «З останніх десятиліть», одна з найблисучіших праць І. Франка, – дуже актуальний матеріал сьогодні не тільки для українознавців, але також для політологів і політиків.

На закінчення автор зрештою робить роботу української інтелігенції за останніх 20 років ХІХ ст.: “...ми переконали ся, що “дух бодр плоть же немощна”, що праця одного покоління, а навіть невеличкої, а рішучої інтелігентної групи серед того покоління може мати великий вплив на зміну духового стану, настрою й уособлення цілого народу. Ми не могли дати мільйонам у руки хліба, не могли тисяч і соток тисяч охоронити від нужди, від еміграції, від визиску, від змарнования сил. У нас був тільки один знаряд – живе рідне слово. І можемо сказати собі, що ми не змарнували його, не закопали в землю, але чесно і совісно вжили на велике діло” [207, с. 82].

І хай економічні успіхи за ці роки незначні, “хоч і на економічному полі у нас пороблено початки поступу й самопомочи” [207, с. 83], український народ витримав серйозні політичні бурі – для образності І. Франко подає свій переклад вірша-параболи Генрика Ібсена «Чи знаєш, брате, як учать медведя танцювати?». Як справедливо підкреслює автор, українському народові тепер потрібно перейти “далеко твердшу школу політичної боротьби. Першу лекцію дав нам уже наш великий учитель гр. Казимір Бадені” [207, с. 85]*.

У додатках до книжки І. Франко опублікував ще п’ять публіцистичних матеріалів: *частина I*. «Дещо про перше всенародне віче у Львові», де йдеться про український здвиг у Львові 30 листопада 1880 р. (автор подає ухвалені резолюції та аналітичний коментар до них); *частина II* складається з чотирьох невеликих статей, які мають загальну назву «Між своїми», – це цінні джерельні матеріали про стосунки між чільними представниками української нації по обидва боки Збруча в час переходу національного руху до політичної фази*.

«Молода Україна» побачила світ наприкінці 1910 р., бо вже 3 січня 1911 р. В. Дорошенко пише зі Львова до Києва М. Грушевському: “Коли б моя рецензія на «Молоду Україну» Франка пішла ще до XII кн. (мається на увазі «ЛНВ». – *Б. Я.*), то чи можна б відложити до I рецензії на Чупринку?” [87, с. 240].

Рецензія на «Молоду Україну» пера Володимира Дорошенка з’явилася в розділі «Бібліографія» в січневій книжці «Літературно-наукового вістника» [470, с. 226-227]. Рецензент високо оцінив появу обіцяного І. Франком продовження «Нарису історії українсько-руської літератури», вважає, що

* І. Франко має на увазі антиукраїнську політику польського графа, намісника Галичини і прем’єра уряду Габсбурзької монархії, з потурання якого у Східній Галичині в 1897 р. було проведено т. зв. “криваві баденівські вибори” до представницьких органів держави.

* Про опубліковану тут полеміку між І. Франком і НСЖ (Лесею Українкою) детальніше див. [428; 461, с. 55-56].

книжка має дуже вдалу назву: “І справді – Молода се Україна. Молода і тими темами, яких торкається автор, і обробленням сих тем, способом їх трактування, молода своєю мовою, своїм стилем... Давно ми не чули бадьорого, живого слова в критиці – слова, котре б будило людські душі з оспалости” [470, с. 226]. Перелічивши частини, які складають цілість книжки, рецензент щиро радить читачам познайомитися з цією працею, вважає її цінним доповненням до «Нарису...», як він називає його – “сеї “тимчасової” історії літератури, котрою недавно обдарував суспільність д-р Франко” [470, с. 227].

У кінці наведеної цитати В. Дорошенко зробив примітку, яка є цікавим фактом до біографії І. Франка та його видавничих планів: “Як відомо, перед своєю недугою д-р Франко займав ся обробленням ширшого курсу історії українського письменства, який довів до кінця XVIII в., з нього надрукував він у 1909 р. вступний розділ в Записках Наук. тов. Шевченка (т. 89)*, а далі публікування відложив до часу, коли буде почувати себе краще на здоровю. Для забезпечення від якого небудь нещасливого випадку його рукописи переховуєть ся в Товаристві Шевченка. Побажати, аби як найскоріше шан. автор міг приступити до її друку” [470, с. 227].

Однак, І. Франко через хворобу так і не закінчив цієї унікальної праці. На щастя, збереглися і автограф І. Франка [9; 10]*, і ця ентешівська копія [12]. Істотних різницян між автографом і копією нема. Копія рукопису, що була виготовлена на замовлення НТШ, на першій сторінці має такий напис: “Перша редакція – написана перед від’їздом автора до Ліпіка – кінець 1907 р. *Ів. Кривецький*”. Дата свідчить про те, що І. Франко працював над своєю «Історією української літератури» до самої хвороби. І друге:

* Цей розділ опубліковано [276, с. 5-45]. На першій сторінці першодруку І. Франко зробив таку примітку: “Отся розвідка, се властиво Передне слово до просторої історії українського (південно-руського) письменства, яка буде протягом найблизших літ друкувати ся в Записках й потім вийде окремою книжкою”. Передруковано (7, с. 22).

* Автографи пізніше оправлено в конволюти.

керівництво НТШ добре розуміло значення цієї унікальної Франкової студії, ситуацію з його здоров'ям і цінність праці, коли замовили її копіювання й берегли з 1909 р.

Уперше цей незакінчений монументальний твір І. Франка опубліковано у 40-му томі Зібрання творів (40, с. 7–471) під назвою: «Історія української літератури. Ч. 1. Від початків письменства до Івана Котляревського» за редакцією О. В. Мишанича, коментарі В. П. Колосової, В. І. Кречотня, О. В. Мишанича, М. М. Сулими. Вступ подано за першодруком в «Записках НТШ» (40, с. 7-19), а два екскурси – *екскурс I* «Фотіїв «Мірібібльон» (40, с. 20–35) та *екскурс II* – «Оглавление книгамъ и кто ихъ писалъ» (40, с. 35–35) редактор О. Мишанич подав у рубриці «Додатки».

Усе ж, попри хворобу, І. Франко спробував працювати над своєю чи не найголовнішою книжкою життя в 1912 р. Збереглися три фрагменти з цього часу, які записали сини письменника:

1. «Найстарші традиції культурного життя в Південній Русі» [10, а.76-137];
2. «Найстарші пам'ятки південно-руського письменства» [13, а.1-49];
3. «Найстарша південно-руська історіографія» [14, а.1-10].

Редактор О. Мишанич помістив ці додатки в рубриці «Інші редакції та варіанти».

Друк цього збереженого рукописного масиву «Історії...» – велика і серйозна праця недавно покійного О. Мишанича, його не тільки видатний внесок у франкознавство, а й донесення до сучасного читача однієї з головних Франкових праць з оригінальними авторськими висновками і спостереженнями. Вельми цінні її джерелознавчі аспекти – І. Франко цитує багато старих друкованих і рукописних текстів, чимало яких маловідомі або й невідомі сучасним дослідникам.

Та повернімося до «Молодої України». У передмові І. Франко згадує кілька осіб, які надали йому допомогу під час підготовки книжки до друку. Насамперед, це Г. Цеглинський відомий галицький літературний критик, колишній професор академічної гімназії у Львові, перший директор української гімназії в Перемишлі (українські класи відкрито в 1887–1888 навчальному році, а повних вісім класів осягнуто 1895–1896 рр). Тоді з них і утворено самостійну гімназію з українською мовою навчання. До речі, на думку Є. Грицака, вибір Перемишля “на осідок другої з черги української гімназії в Галичині був дуже доцільний (перша була у Львові). Бо ж Перемишль найраніше прокинувся до національно-культурного життя завдяки праці незабутнього єпископа Івана Снігурського та перемиського гуртка письменників і вчених у першій половині ХІХ століття. Коли ж не стало світлих провідників, громадянське і культурне життя в Перемишлі заснітилось, запанувало москвофільство, а з ним прийшла оспалість і байдужість до праці. Українська гімназія мала всю цю справу направити” [432, с. 33].

У підрадянському франкознавстві особа Григорія Цеглинського мала різко негативне трактування. Цей стереотип склався через те, що І. Франкові не зовсім сподобалася рецензія Г. Цеглинського на його перше видання збірки «З вершин і низин». Із певною засторогою ставлячись до т. зв. “революційних” поезій збірки, Г. Цеглинський висловив дуже добрі думки щодо тодішньої творчості І. Франка, високо оцінивши поему «Панські жарти» [836, 1887 р., № 13-14, 8(20) лип., с. 241-242]. І хоч перша Франкова реакція на рецензію Г. Цеглинського була неприхильною (це перебільшили до неймовірних масштабів підрадянські науковці), перший директор української гімназії в Перемишлі має значні заслуги як громадсько-культурний діяч, посідає певне місце як літературний критик, а подяка І. Франка за зауваги до циклу нарисів «Молода Україна» свідчать про авторитет Г. Цеглинського, який І. Франко цінував і не заперечував.

До непересічних осіб належали також І. Прийма та А. Негребецький. Іван Прийма, селянський син з-під Бібрки, був відомим в Галичині педаго-

гом. На початку ХХ ст. вчителював у Перемишльській гімназії (Дівочий Інститут). За надто активну громадську діяльність у повіті влада перевела його до Бережанської гімназії, де, до речі, навчав латинської мови дітей письменника Андрія Чайковського. Пізніше працював учителем у Чернівцях і був водночас співредактором буковинського відділу «Нашої школи» у Львові, далі директором приватних гімназій у Кіцмані, Городенці та Яворові. Під час Визвольних змагань* опинився на Наддніпрянщині, очолив українську гімназію в Полтаві, де в більшовицькій в'язниці помер від тифу 1920 р.

Під час перебування І. Франка в Перемишлі (1903 р.) професор І. Прийма сприяв йому в отриманні рукописної збірки апокрифів та житій святих. Цей рукопис належав селянинові з Сокальщини Андрухові Вергунові. На сторінках 132–135 рукопису описане життя св. Козьми і Деміяна, з додатком трьох чудес, третє з яких – корсунське. Цього варіанта І. Франко не знав, друкуючи в «Записках НТШ» у 1901 р. свою розвідку «П'яницьке чудо в Корсуні. Причинок до історії староруської легенди». Тому повідомлення І. Франка «Новий варіант легенди про п'яницьке чудо в Корсуні» є авторським доповненням до розробленої раніше теми [833, 1903 р., т. 52, кн. 2:1-2. Передруковано (34, с. 377–378).

Антін Негребецький, знаний правник, громадсько-культурний діяч, суддя в Перемишлі, належав до кола осіб, що творили українське обличчя цього міста над Сяном: Г. Цеглинський, Т. Кормош, Д. Стахура, Л. Шехович, Л. Левицький та інших – того кола, яке знав і яке по-справжньому цінував І. Франко.

Є ще одна особа, відкрити яку для сучасного франкознавства вдалося завдяки книгознавчим студіям над «Молодою Україною». Цикл доповідей під цією назвою («Молода Україна») І. Франко читав у Перемишлі 1901 р., для місцевої інтелігенції, причому читав їх, як свідчать джерела, декілька

* Як свідчить Микола Чайковський в своїй автобіографії, І. Прийму під час Першої світової війни росіяни вивезли з Галичини як заручника [37]. Цей обширний і вельми цінний рукопис ми повністю надрукували у збірнику [348, т. 3 с. 13-88].

разів. Це підтверджує і сам І. Франко своєю посвятою, яку наводимо тут повністю:

“ВПД Асі Шеховичівній присвячую сю книжечку.

Восени 1901 р., читаючи в Перемишлі перед численною руською публікою свою працю, що творить головний зміст отсеї книжечки, я вперше познайомився з Вами. Присвячую Вам сю книжечку з бажанєм, щоб її читане доставило хоч кілька таких приємних хвиль, яких не мало завдячую Вашій знайомости.

Автор” [207, с. III].

Посвята, отже, доводить, що читання доповідей циклу «Молода Україна» перед широкою аудиторією в Перемишлі повторно відбувалося восени 1901 р. А друге – з’ясовується, що взаємини з Асею Шехович, якій присвятив І. Франко цю книжку, виходять далеко поза межі простого знайомства – таку дедикацію, та ще й через 9 років після знайомства, пишуть хіба що дуже близькій людині. Публікуючи в «Записках НТШ» [834, 1907, кн. 1, с. 32–37] чергову частину праці «Студії над українськими народними піснями» п. з. «Іван і Мар’яна» та подаючи нотний запис одного з варіантів пісні «Іван і Мар’яна», І. Франко дякує пані Асі Шеховичівній “за переписання сеї мелодії” (42, с. 73).

Як бачимо, окрім загальної ерудиції, жіночності, яка полонила метра української літератури, А. Шеховичівна мала добру музичну освіту, допомагала Франкові в записах мелодій народних пісень.

Хто ж така ця загадкова, незаміжня тоді перемишлянка, котра справила таке сильне враження на 45-літнього І. Франка, якого знала на той час уже вся Україна? У примітках до 42-го тому Зібрання творів читаємо таке:

“Шехович Ася – станіславська (? – Б. Я.) знайома І. Франка; поет присвятив їй збірник статей «Молода Україна» (1910)” (42, с. 519).

Зрозуміло, що “станіславська” тут зовсім недоречне означення для перемишлянки, пізніше львів’янки Іванни (Асі) Шеховичівни, дочки Лева

Шеховича відомого громадсько-культурного діяча в Перемишлі, згодом правника у Львові. Закінчивши навчання у Львівському університеті, А. Шеховичівна стала дружиною відомого адвоката і громадського діяча д-ра Дмитра Левицького (1877– 1942), голови УНДО й посла до польського сейму, який помер на більшовицькому засланні в Бухарі (Узбекистан). Як твердить історик із США Микола Андрусяк, після Другої світової війни п. Іванна Шехович-Левицька замешкала на Цейлоні. Очевидно, потрапила вона туди завдяки відомому інженерові, своєму родичеві Романові Шеховичу, який з 1951 р. працював на цьому острові керівником лісово-інженерного і мисливського департаменту державної адміністрації. У другій половині 50-х років (саме в цей час готував свою статтю М. Андрусяк) [350, с. 59] – вона була ще живою.

Полишаючи помилки, яких припустилися упорядники 50-томного Зібрання творів І. Франка та упорядник вельми цінної праці, нового слова у сучасному франкознавстві* щодо ідентифікації особи Асі Шеховичівної, спробую доповнити її біографію.

І. Франко познайомився з нею, молодою панною, в Перемишлі 1901 р. Як свідчить П. Карманський (народжений 1878 р.), Ася Шеховичівна була його університетською товаришкою. Очевидно, їй було не менше 18-ти років, і можна припустити, що народилася десь 1880–1884 рр.

Симпатії І. Франка до цієї дівчини були глибокі. Доказом можуть служити спогади П. Карманського. Він писав: “Не раз доводилось мені зустрічати його [І. Франка] в домі тодішньої студентки і моєї товаришки з університету, молоденької і симпатичної панни Асі Шеховичівної, для якої він мав свою “слабість”, тому що вона уміла справжню молодечу вдачу поєднати з милою серйозністю” [665, с. 304]. Цікаві деталі щодо взаємин І. Франка з молоддю, і, зокрема, з Асею Шеховичівною, наводить М. Рудницький [665,

* Маємо на увазі збірник [664].

с. 351]. Про те, що батько особливо тепло говорив про п. Асю Шеховичівну, свідчить і син письменника, Петро Франко [665, с. 459].

Ймовірно, що ця розумна дівчина була до певної міри І. Франковою музою періоду написання найвидатнішого його твору – поеми «Мойсей», і шкода, що нам так мало вдалося розшукати відомостей до її біографії. А знайдений матеріал сподіваюсь послужить дослідникам, які працюють над науковим життєписом І. Франка, конче потрібного сучасним українознавцям.

* * *

Розглянемо книгознавчі аспекти історико-літературознавчих досліджень І. Франка «Нарис українсько-руської літератури до 1890 р.» та «Молода Україна». Книжки, як уже відзначено, побачили світ у “великій” серії УРВС і мали формат малої “вісімки” – розміри 18,3×14,3 см блоку оправленого примірника. Хоч вони з’явилися невдовзі одна за одною, на титульних сторінках зверху мали такі написи: Писаня Івана Франка I («Нарис...») і Писаня Івана Франка IV («Молода Україна»). Узагалі історія з нумерацією цієї дивної книговидавничої серії або, радше, підсерії «Писаня Івана Франка» – є досить цікавою, але про це нижче.

Наклади «Нарису...» та «Молодої України», як на такий тип книжок, були великі – 3000 прим. [63, а. 50зв.] (для порівняння – друге видання збірки «Зів’яле листя» – 1400 прим.; збірки «Давнє і нове» – 1500 прим.) [63, а. 51]. І лише книжка «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» (2 вид., 1913) мала наклад у 5000 прим. [63, а. 52]*. Можна твердити, що і «Нарис...», і «Молода Україна» були виданнями великотиражними (як на ті часи і на українські, та ще й галицькі, статки). Частина накладу («Молодої України» – половина), оправлена у стандартну оправу “великої” серії УРВС,

* Перше видання цього твору вийшло [датовано] 1898 р. [222]; друге – 1913 [223].

із логотипом видавництва, тисненнями на корінці книжки (автор, назва), мала дуже ошатний вигляд.

Саме видання «Нарису історії української літератури» (1910) цікаве ще кількома деталями. Насамперед, це фотографія І. Франка на фронтисписі, яка має чітко визначену дату і виконавця: “Знято в фотографічному закладі Е. Тшемеського дня 30 цвітня 1910”. Ми вже писали вище в підрозділі 6.3, де йшлося про антологію «Акорди», що саме у Тшемеського виготовлялися кліше для ілюстрацій книжки. Отже, співпраця з Е. Тшемеським (Тжемеським) продовжувалася і після видання антології ще багато років.

Фотопортрет І. Франка 1910 р. є одним із небагатьох, що фіксують його хоч уже під час хвороби, але в спокійному, замисленому стані. До речі, саме цей портрет помістив М. Возняк до книжки І. Франка «Пісня і праця» [240], що побачила світ до 10-ліття смерті письменника і увесь дохід від продажу якої призначався на будівництво пам’ятника Франкові. Це видання унікальне тим, що з величезної поетичної та прозової (“мала проза”) спадщини І. Франка упорядник вибрав насамперед ті, що торкаються біографії письменника, і водночас відображають різнобічність таланту його літературної творчості.

Оскільки передмова до книжки датована 10 квітня 1910 р., то на фотографії відбито образ письменника в час закінчення праці над «Нарисом...», ще до загострення хвороби дружини Ольги, що почалося восени того ж року, і пов’язаних з тим нових нервових потрясінь І. Франка [214, с. 376-386].

Під час написання «Нарису...» І. Франка переслідувала нав’язлива ідея про необхідність негайного видання. Складається враження, що він боявся не встигнути написати й опублікувати «Нарис...» – в тодішньому стані І. Франка це було цілком природно. Про це свідчать додатки, вміщені на стор. 376–386. Мотивуючи помилкою на с. 82, де нумерація перескакує від розділу XXVII на XXIX, автор пише розділ XII «Літописні компіляції XII – IV ст.» і просить вважати попередньо надрукований у книжці розділ XII

тепер уже XIII, як і всі подальші, аж до XXVII “повинні мати числа о один більше” [214, с. 376].

Ми вже звертали увагу на те, що І. Франко у зв’язку з хворобою у ті роки дуже ревниво, до хворобливих виявів, ставився до будь-яких скорочень тексту. Оскільки «Нарис...» претендував на наукове видання, а І. Франко постійно наголошував на тому, що до нього тепер промовляють духи, отже, цю думку він, всупереч логіці, таки вписав у своє «Передне слово» до книжки.

Редактор УРВС Володимир Гнатюк, щоб якось вив’язатися з нелегкої ситуації, не наражаючись на протести І. Франка і не хотючи компрометувати його твердженнями про потойбічні голоси, надрукував кілька примірників, зокрема й той, що був призначений І. Франкові, з авторською редакцією «Переднього слова». В решті примірників, (фактично у всьому накладі), вилучено дві фрази, недоречні у такому виданні. Отже, В. Гнатюк зробив ін’єктуру на с. III: між словами “психічним неспокоєм” і “Се нехай...”: *“який причиняв мені слух, який отворений на голоси духів. Сей надзвичайний дар, одержаний мною з волі Провидіння, робив мені майже неможливим усяке думанє”**. Цей розумний вчинок В. Гнатюка, котрий знав міру таланту і неймовірну працездатність свого близького колеги, мав уберегти хвору людину від можливих кпинів з боку його недоброзичливців та й нерозуміння пересічного читача.

* * *

У зв’язку з логічним небажанням голови НТШ та головного редактора «Літературно-наукового вісника» М. Грушевського передрукувати «Нарис...» на сторінках журналу, дійшло до розриву стосунків між ним та І. Франком. Як свідчить В. Дорошенко, І. Франко “відмовився писати до ЛНВ, а переїсся до «Діла», де почав містити з’їдливу критику великої «Історії України»

* Ці слова взяв М. Мочульський із Гнатюкового примірника книжки. – Див. [608, с. 392].

М. Грушевського, яку опісля видав окремою книжкою” [242]. До честі І. Франка, у цій книжці є такі деякі істотні зауваги великому українському історикові, але саме формулювання завдання, що ставив перед собою автор (тим паче філолог, а не історик) було зрозуміло оточенню І. Франка і М. Грушевського, врешті всім членам НТШ у Львові.

Пристаючи до написання цих рядків, дисертант довго роздумував над проблемою стосунків між двома велетами української культури, багато радився з колегами, зокрема, з М. Жулинським, Т. Гундоровою, Я. Грицаком, Г. Бурлакою, Я. Мельником, М. Гнатюком. Сходилися на тому, що це – результат Франкової хвороби. Але було щось таке, на рівні підсвідомого, що не давало “списати” все на І. Франка. Вирішено пошукати арбітра з кола сучасників, кому можна би повірити. Ним став Євген Харлампович Чикаленко. Сам Є. Чикаленко не мав ніяких творчих амбіцій, хоча й видав зразки найкращої української мемуаристики – «Спогади. 1861–1907» [722] та «Щоденник» (Т. 1 1907–1917; Т. 2, 1907–1917) [723]. Цей багатий український поміщик, котрий сформулював для українців дуже правдивий і актуальний афоризм: “Україну треба любити не тільки до глибини своєї душі, а й до глибини своєї кишені”, потратив усе своє велике майно на українську справу, а в еміграції, щоб вижити, тяжко працював дроворубом, а його дружина – ткалею на фабриці [717, с. 352].

Є. Чикаленка, високоосвічену, мудру людину, дуже хвилювали особисті стосунки найвидатніших представників української інтелігенції, про що він залишив свої роздуми для нащадків, вписавши їх до свого щоденника.

Із спостережень Є. Чикаленка над характером і вчинками М. Грушевського:

“При всіх своїх майже геніяльних здібностях, він має в своїй вдачі щось таке, що відвертає від себе людей. У Львові він вже не має жодного приятеля і більшість працівників слова працюють з ним тільки з патріотизму і переносять його вдачу тільки з поважання і вдячності йому за те, що він зробив і робить гігантську роботу для України. Коли він перевів «ЛН Віс-

ник» у Київ і зорганізував тут Наукове товариство, то, не вважаючи на агітацію Б. Д. Грінченка і скептичну холеричність, до нього пристали всі літературні і наукові сили і щиро вчилися працювати з ним укупі, але потроху, потроху у його настала холодність майже з усіма видатнішими людьми, а з деякими навіть зовсім порвалися як особисті, так і літературні стосунки” [723, с. 112].

Розуміючи значення діяльності М. Грушевського для України, Є. Чикаленко всіма силами намагався привернути до нього киян С. Єфремова, Ф. Матушевського, В. Доманицького, Д. Дорошенка та ін., але треба було знати нашого найбільшого історика – невдовзі між ними утворилась прірва. Мало того – холодність і навіть ворожість почали проявлятися між М. Грушевським і Є. Чикаленком: “він [М. Грушевський] не раз докоряв мені, що я нахожусь під ворожим для нього впливом і що «Рада» ворожа до його, а тим часом «Рада» раз у раз ставиться до його з великим поважанням, але не вважає можливим раз у раз курити йому фіміам, як це роблять ті дрібненькі людяці в Галичині і тут, що оточують його і пишуть дрібненькі статейки в його часописах.

Якби й щоденна газета була в руках Грушевського, то й вона стала б його лейб-органом, в яким дрібненькі, підлесливі людяці курили б йому фіміам і зробили б газету такою ж нудною, як і «ЛН Вісник»” [723, с. 112].

Є. Чикаленко справедливо підкреслював, що при колосальній науковій та адміністративній праці М. Грушевського, сам він ніколи не зможе собі дати ради, а якось так виходить, “що талановитіші, самостійніші людя не можуть ужитися з ним і або виходять зовсім, або, здушивши серце, працюють якось без запалу, без енергії і дуже далеко стоять від свого керманича, а всяка мізерія, бездарно підлещуючись до його, стають йому близькими” [723, с. 113].

Згадавши вкрай прикрі стосунки М. Грушевського з Б. Грінченком, Є. Чикаленко пише далі: “А тим часом у М. Грушевського раз у раз всі помічають якусь заздрість до Драгоманова; він навіть хворого Франка бла-

гословив написати препаскудну передмову до листів Драгоманова, що вийшли в двох томах [81]. Йому не досить того, що все громадянство признає його третім по величині з найбільших синів України: Шевченко, Драгоманов та Грушевський, йому хочеться, щоб він стояв другим за Шевченком, або й навіть першим. Як Куліш не міг переносити, коли українських шістдесятників перелічували в порядку: Шевченко, Костомаров, Куліш, йому хотілось стояти першим, а через те він і обливав друкованими помиями не тільки Костомарова, а й Шевченка” [723, с. 13].

Уже значно пізніше, 20 березня 1914 р., Є. Чикаленко відвідав Людмилу Михайлівну, вдову М. Драгоманова, яка йому розказала факт, котрий він повністю занотував. Коли вони обговорювали похорон М. В. Лисенка та відвідини Відня галицьким хором під орудою В. Шухевича, дружина М. Драгоманова згадала неприємний факт: упізнавши М. Драгоманова галичани демонстративно вийшли з кафе, таким робом висловлюючи свій протест проти учителя та його учнів Франка та Павлика. На зауваження Чикаленка, мовляв, вони боялися негативного ставлення до Драгоманова австрійського уряду, вдова заперечила: уряд тоді вже не вважав Михайла Петровича небезпечним соціалістом, просто народовці хотіли так виявити свій протест до світоча української суспільно-політичної думки ХІХ ст. та його учнів.

“ Часи, – відзначив Є. Чикаленко – міняються: тепер уже Галичина з пієтизмом ставиться як до пам’яті Михайла Петровича, так і до живого Франка; тільки Павлик не користується ніякою пошаною, але це, здається, залежить від його власної вдачі, а не від галицького громадянства.

– Його не любить Грушевський, – каже Людмила Михайлівна, – а за ним і Франко, який цілком підпав під вплив Грушевського, з його благословення написав на Павлика отой пасквіль у «ЛН Віснику»*.

– На мою думку, – кажу, – у Франка вже тоді починалась його хвороба...

* ЛНВ. – 1905. – Кн. 3. – (Прим. Є. Чикаленка).

– Але Грушевський був здоровий! – завважила Людмила Михайлівна” [723, с. 322].

Отже, якби М. Грушевський не був такою амбіційною людиною, мав би такт, то могло б не дійти до розриву стосунків між ним, здоровою людиною, і хворим І. Франком. Тому не лише на хворобу І. Франка слід списувати те, що сталося між найвидатнішими синами українського народу, але на дуже складний характер М. Грушевського, що особливо нашкодило пізніше, коли той очолив Центральну Раду.

Зробимо проміжні висновки про «Нарис...» та «Молоду Україну».

1. Попри те, що «Нарис...» – одна з найслабших праць І. Франка, яку він написав після спалаху важкої хвороби духа і плоті, на нашу думку, вона – важлива пам’ятка нашого історичного літературознавства, є цінною для фахових істориків*. Маємо на увазі, насамперед, дослідників наших літописних джерел, зокрема тих, хто досліджував «Повість временних літ», Київський та Галицького-волинський літописи. Історики чомусь недооцінюють окремих цікавих думок І. Франка з «Нарису...». Навіть більше, сучасні фахові дослідники (Л. Махновець**, М. Котляр [413]) не згадують у своїх студіях з українського літописання фундаментальну працю І. Франка «Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського» (40, с.7 - 471), а ця Франкова студія – дуже фахова, автор висловлює низку неординарних думок про основне історіографічне джерело княжої доби Руси-України.

2. «Молода Україна» – блискуче доповнення до «Нарису...» і дуже добре, що І. Франко зумів, уже будучи хворим, передрукувати ці свої давніші праці.

* Цінні джерелознавчі аспекти «Нарису...», його значення саме для істориків детально висвітлив М. Кравець [554].

** У вступній статті до повного українського перекладу найголовніших літописів Л. Махновець навіть не згадує прізвища І. Франка, ніби той ніколи не торкався цих питань. – Див. [593].

Обидві книжки мають надзвичайно цікаві книгознавчі та джерелознавчі аспекти, котрі ми намагалися якомога детальніше висвітлити.

* * *

Розглянемо тепер випуски V, VI, VII «Писань...» під кутом зору книгознавства.

Збірка «Давнє і нове» (вип. V) має дві передмови: «Переднє слово» до другого видання, писане 30 березня 1911 р. та «Передмову» до першого видання збірки «Мій Ізмарагд», яка побачила світ ювілейного 1898 р. Ми вже згадували вище про три великі ювілеї 1898 р.: 1654 р. (Хмельниччина); 1798 р. («Енеїда» І. Котляревського); 1848 р. («Весна народів у Європі»), які зійшлися в часі з першим ювілеєм І. Франка, 25-літтям його літературної творчості. Якщо врахувати, що тоді І. Франко перебував у zenіті своєї наукової, громадської та літературної діяльності, то, очевидно, збірка «Мій Ізмарагд» стала однією з найкращих його поетичних книжок.

Незадовго перед виходом у світ цієї книжки І. Франка спіткала важка хвороба очей. Він писав про цю ситуацію: “... слабість, що зробила мене на пару місяців не здібним до иншої праці, дала мені змогу понаписувати найбільшу часть того, що тут надруковано. Значна частина помічених тут віршів, то правдиві *Schmerzenkinder*. Я писав їх у темній кімнаті, з зажмуреними болючими очима” [202, с. VIII].

Далі І. Франко пише, що людина, коли хвора, хоче, щоб з нею поводитися м’яко й лагідно, що й сам хворий робиться м’яким, лагідним і толерантним “Не знаю, на скільки ясно відбило ся те чуте в отсій книжці, та знаю, що я бажав зробити її книжкою на скрізь моральною” [202, с. VIII]. Мабуть, так воно й сталося – перше видання збірки «Мій Ізмарагд», яке побачило світ накладом гуртка «Академічна громада», містить унікальні твори за мудрістю (“Ізмарагдом звав ся в старій Русі збірник статей та притч, по части оригінальних, а по части повибраних із грецьких писань отців церкви, підібраних так, що цілість творила неначе повний курс прак-

тично-християнської моралі для людей радше світського, як духовного стану” [202, с. VII]), за композицією і за толерантним тоном не має аналогів серед усіх поетичних збірок І. Франка. Детального аналізу поетичної вартості збірки «Мій Ізмарагд» не обминали літературознавці, починаючи від перших рецензентів, а далі А. Крушельницький, М. Возняк, О. Білецький, Є. Кирилюк, І. Басс, А. Каспрук, І. Денисюк та ін. – очевидно, що ці вагомні для науки праці ми згадували вище і нема потреби їх тут називати. Але збірка «Мій Ізмарагд» є унікальною не тільки з огляду на її високу літературну вартість для літературознавців, але й виховою для біографів, істориків та філософів. Наприкінці передмови І. Франко буквально кількома реченнями дуже точно і лапідарно формулює суспільно-політичну ситуацію на зламі XIX і XX ст. та дає оцінку тодішнім панівним доктринам. Вважаємо, що мудрі Франкові слова тут слід процитувати, тим паче, що їх вилучила радянська цензура з п'ятдесятитомника (2, с. 181). Передостанній абзац передмови І. Франко формулює так:

“Жорстокі наші часи! Так багато недовіря, ненависти, антагонізмів намножило ся серед людей, що не довго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію основану на догмах ненависти та клясової боротьби. Признаю ся, я ніколи не належав до вірних тої релігії, і мав відвагу серед насміхів і наруги її адептів нести сміло свій стяг старого, щиролюдського соціалізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованю мас народніх, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики і людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всеї людської будущини, не на парламентарнім шахрайстві, що має вести до тої “світлої” будущини” [226, с. IX-X].

Тут – життєве кредо автора, противника усякого догматизму, національно свідомої людини, яка усього себе присвячує національній ідеї і стоїть вище над класами і партіями. Власне, у цьому абзаці – весь світогляд і велич І. Франка. У «Передмові» до «Мого Ізмарагду» – логічне узагальнення

його світоглядних засад, спокійний виклад свого кредо, що в поетичній формі й подано в книжці.

Збірка «Мій Ізмарагд» поділена на шість розділів: «Поклони» (дуже автобіографічний цикл, що в'яжеться з откровеннями поета в передмові під назвою «Niesco o sobie samym» до книжки «Obrazki galicyjskie», серія «Biblioteka Mrówki», 1897), куди долучено ще вірш «Декадент», присвячений В. Щуратові; «По селах» – цикл, який А. Крушельницький називає “се рід поеми” [567, с. 163], і на його думку “вага отсього цикля лежить не в змісті, але, як сказано висше, в змалюванні настрою сільського люду” [567, с. 163]; «До Бразилії» – відбито ментальність русина-українця, який сподівається на чиюсь допомогу, особливо “чесного” монарха; «Паренетікон» – особливо різноманітний у збірці цикл, де автор дає свої відповіді на питання, що ставить життя; «Притчі» – подібно як і в попередньому циклі, однак з різницею за формою, в основному дидактичного характеру; «Легенди» – їх шість, вони чудово оброблені з артистичного боку.

Як справедливо резюмує А. Крушельницький – “Се вже не молодий агітатор, се зрівноважений філософ, а при тім лагідний педагог, що з любов'ю відносить ся і до предмету, що його викладає, і до земляків, що їм викладає свої правди” [567, с. 177]. І тут дослідник таки має рацію, якщо йдеться хоча б про період Франкової збірки «З вершин і низин».

Саме в збірці «Мій Ізмарагд» І. Франко сформулював свою знамениту максиму про книжку:

*Книги – морська глибина
Хто в них пірне аж до дна,
Той хоч і труду мав досить,
Дивнії перла виносить* [2, с. 202],

яка стала своєрідним заповітом Франка – книголюба, книгознавця і видавця.

Але повернімося до другого видання «Мого Ізмарагду», власне до збірки «Давне і нове». Як пише автор у «Переднім слові», “Я постановив передрукувати тут цілий ряд своїх віршів, писаних протягом 32 літ, які не

війшли в давніші мої збірки, а особливо в друге виданє «З вершин і низин». Розширивши сам зміст збірки з шістьох на девять розділів, я збагатив деякі розділи першого видання досить значним числом нових поезій, особливо розділи «Паренетікон», «Притчі» та «Легенди», а над то зложив один просторий розділ із принагідних віршів писаних протягом 30-літя 1878–1907 п. з. “Із злоби дня” і подав на закінченє збірку віршів, призначених для співу, які почасти війшли вже в уста широких мас нашого народа і подавали в певних хвилях нашого народнього житя оклики, боєві гасла та провідні думки народніх рухів” [157, с. IV].

Чи потрібно було це робити? Питання далеко не риторичне, бо фактично І. Франко власноручно зруйнував унікальну композицію збірки «Мій Ізмарагд», а деякі додані вірші є не найвищого ґатунку. Дуже делікатно, висловлюючи свою думку про ці Франкові інновації, М. Возняк зробив такі висновки: “можна зазначити, що композиційно друге видання збірки не рахувалося з характером не тільки давнього «Ізмарагда», але й навіть першого видання «Мого Ізмарагда»” [397, с. 340].

Оті доповнення (циклу «Із злоби дня») привели до пізніших дивних трактувань контексту деяких Франкових поезій. Наведу для прикладу лише одну сентенцію, що вийшла з-під пера одного з видатних літературознавців підрадянської епохи академіка Є. Кирилюка. Говорячи про вірш «О. Люнатикові», цей справді виважений і чесний чоловік пише таке: “Франкові так і не пощастило виправити хребет Люнатикові-Луцькому, переродити його душу, зробити з декадентської мавпи, наслідувача західноєвропейської моди – мужа-людину...” [537, с. 263]. Висновок Є. Кирилюка якраз з точністю до навпаки – Остап Луцький, припинивши свої літературні вправи, став одним з провідних кооператорів Галичини, послом до сейму другої Речі Посполитої, виховав сина Юрія, давши йому блискучу європейську освіту. Юрій Луцький – один з найкращих українських літературознавців ХХ ст., знаний в цілому світі серед фахівців-гуманітаріїв. А сам Остап Луцький загинув як

мученик у сталінських катівнях. Є. Кирилюк мав би це знати і не писати в угоду системі таких несправедливих слів щодо особи О. Луцького.

Однією з загадок франкознавства є датування Франкового гімну «Не пора...», яке автор подає на с. 255 збірки «Давнє і нове». Звертаю увагу саме на цю поезію, яка має визначальне значення для формування світогляду І. Франка. Після тексту поезії маємо примітку автора: «Неписано в р. 1890, друковано у перше в збірці «З вершин і низин» 1893 р., ст. 73». Слово «неписано» можна розуміти двояко: якщо там нема орфографічної помилки (замість «Написано» надруковано «неписано»), то автор мав би стверджувати, що поезія не була написана 1890 р. Справді це так, оскільки всупереч подальшому Франковому твердженню, вірш уперше надруковано в збірці «З вершин і низин» (1887, перше видання, с. 69–70), а не у другому, розширеному (1893). Василь Сімович, авторитетний філолог, твердив, що гімн «Не пора...» написано 1880 р., хоч і брав цю дату за умовну [177, с. 175].

Маємо право припустити, що І. Франко в першій частині примітки допустився двох коректорських помилок, а це речення мало б читатися так «Написано в р. 1880...» – принаймні «Не пора...» він створив таки у 80-х роках ХІХ ст. Позаяк у першому виданні збірки «З вершин і низин» цей текст надрукований відразу за поезією «Каменярі» (1880), то дуже ймовірно, що гімн написано, як припускав В. Сімович, таки 1880 р., і вже безсумнівно – до першої публікації 1887 р. Видаючи збірку «Давнє і нове», І. Франко був хворий, а тому робив помилки в датах, не завжди ретельно вичитував коректу, що треба усвідомлювати дослідникам його творчості.

* * *

Найскомплікованішою працею І. Франка, поруч із «Wielką utratą» і до певної міри з «Нарисом українсько-руської літератури до 1890 р.», став VI випуск «Писань...» під назвою «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» (1912). Ми вже звертали увагу своїх опонентів в тій частині, де йшлося про «Нарис...» та «Молоду Україну», що поява спочатку циклу

статей у «Ділі» (1910–1912 рр.), де І. Франко, порвавши всі стосунки з редакцією «Літературно-наукового вісника» та його головним редактором М. Грушевським за відмову того друкувати в журналі повний текст «Нарису...», взявся за критику праць нашого історика. Якби І. Франко був здоровий, книжки з такою формою викладу він би не написав.

Навряд чи є потреба братися за аналіз «Причинок...», тому зішлемося на істориків, і, передовсім, на відомого професора Миколу Кравця, зокрема, на його фундаментальну працю «Іван Франко – історик України» (Львів, 1971) [554]* та синтетичну статтю професора Любомира Винара «Історичні праці Івана Франка» (1956) [389]**.

Отже, «Причинки...» І. Франка – наслідок його хвороби та глибокого конфлікту з М. Грушевським. З цих засад і потрібно розглядати цю, підкреслюю, контрверсійну книжку.

Водночас, попри хворобу, І. Франко був і залишається одним з найкращих українських джерелознавців. Інша річ, що в «Причинках...» він часто, аналізуючи джерела, робить не зовсім правильні висновки. Як пише М. Кравець: “Знання джерел дало можливість вченому досить докладно простежити долю придунайських скіфів. Проте наведені ним факти про сліди впливу скіфів на український народ (застосування козаками у XVII ст. таборів у боях тощо) в світлі даних сучасної історичної науки не можна вважати переконливими” [554, с. 23].

* Дуже б хотілося, щоб у незалежній Україні в безцензурних умовах автор зробив друге видання цієї багатоцінної для франкознавців книжки. Можна хіба дивуватися, що напередодні арештів української інтелігенції 1972 р., а далі свого власного вигнання зі Львова спочатку до Чернівців, потім – до Вінниці, проф. М. Кравець спромігся видати чесну книжку, єдину до того часу узагальнену працю з історичного франкознавства, написану професійним істориком.

** Проф. М. Кравець жодного разу не покликався на цю працю свого попередника: навіть коли б він про неї знав, то покликатися у той же час на статті “буржуазних” українознавців було неможливо.

На думку М. Кравця, І. Франко помилявся, коли твердив, що анти жили північніше Дністра не постійно. “Саме це й стало джерелом іншої його помилки, суть якої полягає в тому, що начебто частина антів повернула на північ, поклавши тим самим початок племенам в’ятичів і радимичів” [554, с. 23].

Не був послідовний Франко в проблемному питанні про початок створення Київської держави, допускаючи неправильну інтерпретацію деяких історичних фактів [247, с. 26-28]. Наприклад, смердів Київської держави І. Франко помилково вважав військовополоненими, на що звернув увагу історик І. О. Гуржій*.

У полеміці з М. Грушевським не зовсім правильна оцінка І. Франка походів Святослава Хороброго. Вчений вважав, що Святослав не розгромив Хозарського каганату та що його похід на ясів і косогів не вніс “ніяких змін у державнім порядку тих народів” [247, с. 106]. Помилявся І. Франко, коли писав: “Що похід Святослава не зробив кінця Хозарській державі, можна бачити хоч би з того, що звістки про неї в византійських жерелах сягають аж до XV в. і що в першій половині X в. там повстало християнське єпископство, яке було наслідком місії з Царгорода і стояло під зверхністю корсунських єпископів” [247, с. 107]. Це твердження не тільки применшувало військові успіхи Київського князя, але й не відповідало історичній правді – падіння Хозарської держави відкрило шлях на Русь ордам кочовиків зі сходу.

На цьому обмежимося наводити помилкові твердження І. Франка в його довгій полеміці з М. Грушевським – охочі можуть прочитати в деталях (правда, з урахуванням на підцензурні умови) в цитованій книжці М. Кравця.

Проте є низка думок І. Франка дуже оригінальних, які заслуговують на пильну увагу істориків. Спробу синтезувати погляди І. Франка на утворення та розвиток давньоруської держави зробив В. Скоморовський [560]. Він звертає увагу на міркування одного з авторитетних дослідників «Повісті

* Цит. за [554, с. 25].

временних літ» М. Котляра, що Франкова гіпотеза про можливість ведення літературних записів у IX ст. не втратила актуальності до нашого часу. В обох працях І. Франка – «Нарисі...» і «Причинках...» – є багато неперестарілих оцінок найвизначнішої пам'ятки давньої української літератури «Слова о полку Ігоревім», значення татаро-монгольської навали 1240 р. та її впливу на подальшу долю нашої культури. Зокрема, маємо художнє відтворення історичних подій в Галицько-Волинській державі у Франковій повісті «Захар Беркут», хай і з певним домислом, на що письменник мав повне право [660, с. 278-279]. І. Франко справедливо вважав, що села Київської держави пройшли еволюцію в своєму розвитку: «Села являють ся на Україні дуже давно, бо про них знає вже найстарший літопис, але ми не знаємо докладнійше нічого про склад і організацію тих сіл... що до Галичини можна сказати майже на певно, що найдавніші села складали ся з дворич, розкиданих на досить значнім просторі землі, а новіші села повстали аж протягом XV–XVI в. під впливом польської кольонізації, повстання панських дворів та панщизняних відносин, для яких потребою було мати селянство при купі, близько двора або фільварку» [247, с. 49-50].

І. Франко подав цікаві факти про відвідини в 1007 р. України-Руси Бруноном, німецьким місіонером з Квербурга часів Володимира Великого, справедливо вважав, що християнство в Києві та інших важливих центрах, в т. ч. в західноруських городах Червені і Волині, існувало ще перед Володимиром тощо. Тому без скрупульозного аналізу тих думок, які висловив І. Франко у «Причинках...», навряд чи обійтися сучасному дослідникові періоду Київської Русі і Галицько-Волинської держави. Без сумніву автор «Причинок...», попри окремі помилкові твердження, залишив нащадкам вірогідне та логічне власне трактування окремих історичних подій, а, головне, навів низку фактів, які роблять йому честь як історикові України і, особливо, як джерелознавцеві.

Однак, «Причинки...» значно поступаються Франковій студії «Панщина та її скасування в Галичині 1848 р.», написаній ще до хвороби вченого

і двічі виданій за його життя: вперше 1908 р. накладом Товариства «Прогрес» (135 с.) і вдруге, як поправлене видання УРВС 1913 р. (248 с.; «Літературно-наукова бібліотека», “мала серія”)* – про це вже йшлося вище. Обидва видання цієї книжки були як на той час багатотиражні – наклад кожної складав 5000 прим.* Ця праця І. Франка – одна з найкращих серед усіх його історичних досліджень.

* * *

Вирізняється в серії «Писання...» її останній, VII випуск, а саме збірка «В наймах у сусідів». Ця книжка, започаткувавши ознайомлення ширших кіл українського читача з доробком письменника, який він створив чужими мовами, насамперед, польською і німецькою, була відповіддю І. Франка на пропозицію написати свої спогади. Пропозицію, вірогідно, можна датувати десь після 1910 р. І. Франко не вважав за доцільне це робити, він зазначав: “...головна часть мого життя була присвячена літературній праці, по за якою для споминів лишається дуже небогато” [151, с. V]. Та й фізичний стан не давав письменникові змоги реалізувати ідею зі спогадами – він майже не володів руками, а перекладати, диктуючи секретареві свої чужомовні статті, було таки легшою справою.

Найважливішими виданнями періоду “наймів у сусідів” (1886–1896), де І. Франко працював “ради хліба”, були львівські часописи «Przegląd Społeczny» (видавець Б. Вислоух) та «Kurjer Lwowski» (видавець Г. Ревакович), а також варшавські тижневік «Prawda» (видавець А. Свєнтоховський), часопис «Głos» (видавець Я. Л. Поплавський), петербурзький «Kraj» (видавець Е. Пільц) та віденський тижневік, а далі щоденник «Die Zeit» (видавці

* Надруковано в 50-томнику (47, с. 7–122).

* Про наклад першого видання «Панщини...» свідчить сам І. Франко в передмові до другого видання (47, с. 7), а підтвердження накладу в 5000 прим. другого видання знаходимо в [62, а.52].

Зінгер і Каннер). Оцінюючи тверезо свій доробок у чужомовних часописах, І. Франко твердить: “Оглядаючи ся своїми споминами в ті часи, проведені в “наймах у сусідів”, я з чистою совістю можу сказати, що вони зовсім не були страчені ані для мене особисто, ані навіть для інтересів нашого народа, для яких я власне в тім часі зробив, здаєть ся мені, далеко більше, ніж котрий будь із наших найвиднійших діячів того часу” [151, с. VI].

Опублікувавши сотні статей чужими мовами про проблеми українців Галичини, І. Франко знайомив Європу з невідомим для неї народом, а ставлячи галицькі проблеми в контекст проблем загальноукраїнських, справді зробив значно більше, ніж будь-хто з його сучасників.

Як твердить І. Франко, над перекладами своїх праць із польської та німецької мов він працював від осені 1912 і впродовж 1913 рр. і планував видати їх не менше, як у трьох томах по 20 друкованих аркушів кожен. Але цей видавничий проект залишився не здійсненим – початок світової війни, а далі смерть письменника, завадили зреалізувати дуже актуальний задум. Слід відзначити: в повному обсязі це не зроблено й досі – у 50-томнику І. Франка надрукована дуже незначна частка з цієї спадщини письменника, про що нижче.

У «Передмові» до збірника «В наймах у сусідів» І. Франко вперше серйозно означив проблеми власної бібліографії, зробивши статистичну таблицю своїх публікацій за 1874–1890 рр., вказавши на проблеми “Спису творів Івана Франка за перше 25-літє його літературної і діяльності”, що його уклав М. Павлик. Тому ця передмова є добрим джерелом для бібліографів і в цілому для франкознавства (39, с. 260–262).

Отже, збірка «В наймах у сусідів» охоплює статті І. Франка 1886–1890 рр. Він “вибрав тільки те, що торкаєть ся суспільно-політичних справ Галичини в її державнім звязку з Австрією або що сяк-так може причинити ся до освітлення єї становища в тій державі” [151, с. X]. Статті автор подав за хронологією і мав на меті, крім висвітлення моменту, показати розвиток суспільно-політичних питань в короткій і популярній формі.

Що важливо, І. Франко поділив свої праці у збірці на три групи: *популярність* (висвітлено людність Галичини, її земельну посілість та життєві взаємини); *репрезентація* (низка статей що висвітлює суспільно-політичну ситуацію в краї разом з історичною розвідкою «Задумні дні у Львові 1848 р.», джерелознавчі праці «Старі акти нової нужди», «Громадські шпихлірі»); та *ідемнізація* [151, с. X].

Усі статті, як стверджує І. Франко, мають переважно ужитковий, а не теоретичний характер, і автор гадає, що подає “в отсій книжці початок школи політичного думаня”, якої в такій формі і в такім обемі не має мабуть ні одно славянське письменство” [151, с. XII]. *Quot felix, faustum fortunatumque sit!** – цими словами автор закінчує свою передмову, багатуючу джерелознавчими аспектами не тільки щодо його життєпису, але й для тодішніх суспільно-політичних відносин у Галичині.

Аргументація щодо цінності видання як джерелознавчого матеріалу для істориків України збірки «В наймах у сусідів», як бачимо, серйозна. Здавалося б, авторитет І. Франка в цьому випадку непохитний. Але не так думали упорядники 50-томника його творів, тим паче, радянська цензура. У збірці «В наймах у сусідів» І. Франко опублікував 46 статей, натомість у 50-томнику побачило світ лише 21. Цікаво виявити, що “не пройшло” цензурні рогатки, назвати ці статті і зробити з купюрування узагальнені висновки. Отже, неопубліковано:

Рік 1886

II. Посольські звіти; V. Із історії робітничого руху в Австрії; VI. *Eine teuflische und verworfene Aufreizung* («Чортівське і гріхове підбурення»).

Рік 1887

IX. Справи суспільно-політичні в устах руського люду в Галичині; X. Огляд краєвих справ за січень 1887, I–IV; XI. Огляд краєвих справ за лютий 1887, I–III; XII. Семітизм і антисемітизм в Галичині.

Рік 1888

XIII. Хвилі назадництва; XIV. На гвалт по-німецьки; XV. Чорна недячність. Postscriptum; XVII. Із клюбової політики; XIX. Надвишка чи недобір; XXII. Niech giną jak pędraki (“Хай згинуть як хрущі”); XXV. Із Ради державної.

Рік 1889

XXVI. Бідні амфібії; XXVIII. Десять заповідей для виборців;

Рік 1890

XXXI. Одиссея о. Озаркевича; XXXII. Галичина в державнім бюджеті на р. 1890; XXXIII. Інтерпеляція о. Озаркевича; XXXV. Однакові борги, не-однакові дороги; XXXVIII. Угода індемнізаційна; XXXIX. Державний трибунал і конституція; XL. Із уст младенців і ссущих; XLI. Мнима перемога; XLII. Епілог індемнізаційної справи.

Як бачимо, випущено багато цікавих статей. Передовсім, це стосується польського і єврейського питань у Галичині (щоб, не дай Боже, не образити поляків і євреїв) та статті, що не дуже пасували до тодішніх ідеологічних засад. Тож про яку повноту видання так багато говорили його упорядники в 1986 р., пізніші лавреати Шевченківської премії з нагоди завершення проекту, коли тільки з однієї збірки статей із серйозним джерельним матеріалом опубліковано лише 45%?

* * *

Виклавши джерелознавчі, бібліографічні та біографічні моменти, коротко зупинимося на книгознавчих аспектах підсерії «Писання Івана Франка». Отже, всього побачило світ шість книжок, себто VII випусків за винятком ч. III.

* “Щоб був щасливий, найщасливіший” (лат.).

Числа I, III, IV, V – вийшли накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, а ч. VI «Причинки до історії України-Руси» (1912) та ч. VII – «В наймах у сусідів» – накладом автора. І якщо в ч. VI про це зазначено на титульному аркуші, то про видання книжки власним накладом ч. VII І. Франко зазначив у передмові: “Оглядаючи ся в наших міродайних кругах за фірмою, що схотіла би взяти на себе наклад хоч одного з тих плянованих мною томів, я в двох інстанціях знайшов досить признання важности та користі такого підприємства, але рівночасно “non possumus” у справі накладу. Тільки завдяки 40-літньому ювілеєви моєї літературної праці та тій обставині, що з тої нагоди Українсько-руська Видавнича Спілка уділила мені грошевий дарунок у сумі 1000 кор., я зважив ся випустити перший том сеї збірки своїх писань своїм власним накладом” [151, с. VIII] *.

Дивно й сумно констатувати цей факт – потративши нещодавно перед тим майже 2800 кор. на видання «Wielkiej utraty», І. Франко в час воєнного лихоліття (книжка «В наймах у сусідів» побачила світ у рік російської інвазії в Галичині) витрачає власні кошти з ювілейного дару УРВС на друк цієї збірки. Де ж тоді українські меценати? Тільки бідний люд не може гідно вшанувати своїх геніїв!

Ми вже підкресливали вище, що підсерія «Писаня...» вельми дивна з огляду видавничої справи, бо її томи дуже різняться і за обсягом, і за форматом. Попри те, що т. I, II, IV, V, хоч і виходили у “великій” та “малій” серіях УРВС, мали однаковий формат (до обрізу 20×12,7 см, оправлені 18,4×11,7 см), бо друкувалися в друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Два останні випуски, т. VI, VII, побачили світ відповідно у друкарнях Івана Айхельбергера (пл. Ринок, ч. 10) та «Загальній Друкарні» (вул. Пекарська, ч. 32), і мали вже інший формат: т. VI – 20×12,6 см; т. VII – 20,5×14 см. Тобто, як видавнича серія, чи точніше підсерія, вони явно не втримували вимог серійності.

* Див. також (39, 260).

Для книгознавців цінною є інформація про накладі окремих томів «Писань...». Ми зазначали вище, що «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» та «Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди» побачили світ накладом у 3000 прим.

Наклад збірки «Давнє і нове» (т. V) – 1500 прим., а вартість друку склала 1159,4 кор. [62, а. 51]. Очевидно, в межах 1200–1500 прим. був наклад т. II – Франкового перекладу «Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа». Але не вдалося встановити накладу т. VI й VII, оскільки архівні матеріали цих друкарень не збереглися. Можемо лише припустити, що наклад цих книжок був у межах 1000–1500 прим.

Ще одна цікава деталь, що характеризує т. VII «Писань...» – книжку «В наймах у сусідів». Передмова до неї датована 10 жовтня 1914 р., отже, книжка з'явилася десь наприкінці важкого воєнного 1914 – на початку 1915 р., хоч готувалася до друку довго, від осені 1912 і протягом усього 1913 р. Цікаво, що вона мала дозвіл російської воєнної цензури і на її м'якій обкладинці зазначено ціни в австрійській і російській валютах: 3 К. – 1 РУБ.

Якщо видання підсерії, які побачили світ накладом УРВС і друкувалися в друкарні НТШ, мали два виконання: оправу і м'яку палітурку – не менше половини накладу оправляли в палітурні НТШ (ледеринова оправа з логотипом УРВС), то, як припускаємо, т. VI («Причинки до історії України-Руси» та збірка «В наймах у сусідів») вийшов із друкарні лише у м'яких обкладинках. Робимо такий висновок із двох причин: *по-перше*, вони виходили коштом автора, що було дешевше; *по-друге*, у процесі студій над цими книжками в галузі бібліологічного краєзнавства ми не знайшли жодного примірника, який мав би “друкарську” оправу – усі вони були пізнішими, зроблені кустарним способом.

Обкладинка до «Причинок до історії України-Руси» – жовтувато-зеленого кольору у простій рамці з написами практично однаковими на обкладинці й титульному аркуші. Книжка «В наймах у сусідів» має обкладинку

брунотно-зеленуватого кольору зі скромними прикрасами «Загальної друкарні» на обкладинці й титульному аркуші.

Попри це, підсерія «Писання Івана Франка» – явище у видавничій справі українського народу. Насамперед тому, що до її створення безпосередньо доклали зусиль і праці, а також власних коштів сам автор – Іван Франко. По-друге, кожен випуск підсерії відкривав нові грані таланту письменника та вченого. І останнє – книжки дуже цінні своїми книгознавчими деталями і джерелознавчими аспектами, а, отже, навечно увійшли до скарбниці вітчизняної культури.

7.3. Видавничий проект «Wielka utrata»: покаяння, містифікація чи переконання

Напередодні латинського Різдва 1913 р. у Львові, в друкарні «Діла» побачила світ дивна книжка, якій судилося стати одним із найконтroversійніших видавничих проектів І. Франка. Її незвичність впадала в очі з першого погляду – на титулі, друкованому, до речі, в два кольори, зазначалось: “Адам Міцкевич. WIELKA UTRATA. Історична драма з 1831–32 рр. з додатком життєпису А. Міцкевича та вибору його поезій у перекладі її на українську мову видав Др. Іван Франко. Львів, 1914. З друкарні «Діла» Львів, Ринок, ч. 10 (Дім тов. «Просвіта»), 244 с.”. А незвичність полягала в тому, що раптом найбільший тогочасний український письменник та літературознавець видає, та ще й своїм коштом, твір польського поета, недостаті у виданні спадщини якого не було ні в південній, ні в північній частинах історичної Польщі, чи навіть в українській Східній Галичині, зокрема у Львові.

Для поляків, які ніяк не могли забути Франкові його статті «Поет зради» (1897) у віденській газеті «Die Zeit» (в оригіналі «Ein Dichter des Verrates»), це стало черговим приводом до спалаху антифранківських, ба, навіть антиукраїнських виступів. То ж для чого було І. Франкові знову зачі-

пати поляків, тим паче, що йшлося про їхнього найвизначнішого поета, який у кожній польській родині прирівнюється мало не до святого?

Власне, це далеко не риторичне питання виводить на вельми широку дорогу, що торкається глобальної теми «Іван Франко і Адам Міцкевич», якою займається кілька поколінь істориків літератури і яка є невичерпною, як невичерпними є творчість та біографічні моменти з життя велета української культури, яким був і залишається І. Франко.

Серед тих, хто розробляв тему «І. Франко і А. Міцкевич», з українського боку слід відзначити праці М. Возняка, Г. Вервеса, з польського – дослідника М. Купльовського*. Ця тема стала предметом доповіді професора Гарвардського університету Г. Грабовича на Міжнародному симпозіумі «Іван Франко і світова культура» (Львів, 1986). Означену тему Г. Грабович ділить на чотири підрозділи: 1) оцінка місця А. Міцкевича в українській літературі та культурі; 2) полеміка з А. Міцкевичем (стаття «Поет зради» та ін.); 3) відступ і своєрідне заперечення полеміки через переклади творів А. Міцкевича та публікацію твору «Wielka utrata»; 4) творче, власне, поетичне перетворення спадщини А. Міцкевича. Причому четвертий аспект професор вважає найцікавішим [431, с. 136]. За цією класифікацією, на нашу думку, практично вичерпною, основну увагу зосередимо на третьому аспекті питання, в контексті нашого дослідження найважливішого, однак не можемо не торкнутися побіжно й інших.

Більшість дослідників життя і творчості І. Франка основною причиною написання статті «Поет зради» вважали ганебні, системні порушення, аж до національної зневаги, під час так званих “баденівських кривавих виборів” 1897 р. з боку польської верхівки Галичини за підтримки свого репрезентанта у віденському уряді графа Казимира Бадені.

Основну роль у цій справі, міг зіграти такий авторитет, як І. Бодуен де Куртене, який писав І. Франкові: “Слюсар винен, а коваля повісили. Прови-

* М. Купльовському належать, окрім низки літературознавчих статей в часописах «Slavia Orientalis», «Przegląd Humanistyczny», «Życie Literackie» та інших, також два книжкові видання [803], [294].

нились Бадені і галицька шляхта, за те від Вас досталось Міцкевичу”^{**}. Сам І. Франко у статті «Русько-польська згода і українсько-польське братання» зазначає: “Та власне ті факти, що примусили мене бризнути польській суспільності в очі різким докором, певно мало кому відомі. Найтяжчий, найстрашніший із них, що захопив мене особисто до глибини душі, захопив, як грім, як нагла хвороба, це були криваві вибори 1897 року. Не будши русином і не живши тоді серед руської суспільності, ніхто не може мати поняття про враження, які робили тодішні події”^{*}.

Мабуть, справді все це було своєрідним каталізатором для І. Франка на якомусь підсвідомому рівні, бо він дуже швидко написав і опублікував у Відні статтю «Поет зради»^{**}. Та, на нашу думку, вплив баденівських кривавих виборів на написання праці «Поет зради» все-таки дещо перебільшений.

Усе ж мала рацію, очевидно, Зеновія Франко, коли твердила, що тема зради в поезії А. Міцкевича запала в душу І. Франка давно і що цю думку висловлював ще Ю. Словацький, “який характеризував поему А. Міцкевича «Конрад Валленрод» як таку, з появою котрої до *валленродизму*, як зради, була введена певна методичність”. До таких самих висновків І. Франко дійшов самотужки ще в ранньому віці і це не давало йому спокою пізніше [711, с. 125].

Звернемося до спогадів Г. Бігеляйзена, що стосуються безпосередньо цієї теми. Шкода, правда, що їх автор не вказав точнішого часу дискусії між ним та Франком, однак заувага, що це були погідні дні, налаштовує на думку, що принципова дискусія І. Франка із Г. Бігеляйзеном відбулася у другій половині квітня 1897 р. Ось що свідчить Г. Бігеляйзен: “Під час одного такого нашого проходу на Високий Замок розвели ми балачку про

^{**} Цит. за: [387, с. 179].

^{*} Цит. за: [404, с. 74].

^{**} На жаль, ця стаття як і інші засадничі праці, що торкаються українсько-польських взаємин чи інших національних проблем – «Русько-польська згода і

Конрада Валленрода. Вкінці наша дискусія спинилася над засадничим питанням; як треба скваліфікувати героя поеми? [...] Розбіжність наших поглядів зазначувалась в інтерпретації інтенцій Міцкевича при творенні психології головного героя поеми. Франко твердив, що поет глорифікує ту зраду, я знову же завважував, що народ, який стогне у неволі, мусить іноді послуговуватися підступом, коли пробоєм не в силі здобути собі свободи” [368, с. 270]. Дискусія продовжувалася, кожен дискутант висловлював свої думки. А далі І. Франко, збурений дискусійним запалом, заявив, що не лише не змінює свого переконання, але що його небавом опублікує у відомій тоді німецькій віденській соціалістичній газеті «Die Zeit» [368, с. 270]. І всі намагання Бігеляйзена переконати Франка, щоб не робив цього нерозважливого кроку, не допомогли. Як відомо, стаття «Ein Dichter der Verrates» побачила світ у першій декаді травня 1897 р. [290].

У спогадах Г. Бігеляйзена про дискусію на тему зради у творчості А. Міцкевича жодним словом не згадувалися вибори, що перешуміли кілька місяців раніше. Натомість І. Франка давно мучила думка про вказану тендерційність у творчості польського *wieszczka*. І навряд чи добре роблять ті дослідники, які зводять появу статті тільки до національної образи українців за баденівські вибори та ігнорують низку Франкових аргументів, які він тут наводить*. Стаття І. Франка концептуально логічна, і її автор багато в чому мав рацію, правда, нехтуючи тією обставиною, що А. Міцкевич до глибини душі був романтиком і не мав пратично-логічного мислення. Інша річ, що й сам А. Міцкевич пізніше називав «Конрада Валленрода» своєю помилкою й казав, що коли б міг, то знищив би його [431, с. 139]. Зрозуміло, це тема вельми широка й виходить далеко поза межі наших книгознавчих студій. Однак підкреслимо: з різних мотивів дослідники й досі ігнорують багато

українсько-польське братання», «Польська полеміка», «Двоязичність чи дволикість» та ін. – не потрапили до Зібрання творів І. Франка у 50 т.

* Г. Грабович навіть вбачає в ній серйозні вади й виявляє непродуманість та нелогічність. – Див.: [431, с. 138].

вмотивованих і логічних аспектів в оцінці творчості Міцкевича, які І. Франко виклав у статті «Поет зради».

До цієї студії І. Франка зразка 1897 року звертаюся для того, щоб легше усвідомити і зрозуміти, бодай у власній версії, справу з виданням «Wielkiej utraty». Тут ще принагідно нагадаю, що перші виступи І. Франка з питань польської літератури з'явилися на початку 80-х років (часопис «Світ», 1881–1882), а вже 1885–1887 рр. він опублікував низку статей: «Адам Міцкевич в українській літературі», «Йосип Богдан Залеський», «Поезії Яна Каспровича» та ін. [301, с. 164]. Отже, Франко уже не менше сімнадцяти років займався професійними дослідженнями з царини польської літератури, а це зовсім не мало. Та й після страшної обструкції, яку влаштували йому поляки після виходу «Поета зради», він не покидав перечитувати й досліджувати спадщину А. Міцкевича й справді знав її досконало. Інша річ, що, мабуть, ці обставини (заглибленість у творчість А. Міцкевича та проникнення в його містицизм*) могли мати свій вплив уже під час хвороби І. Франка. На мою думку, з'ява Франкові духу Міцкевича, попри хворобу, мала такі причини:

- 1) Франко був справді великим знавцем творчості Міцкевича, чи не найбільшим з усіх чужоземних фахівців того часу;
- 2) Таланти та рівень освіти Франка й Міцкевича були співмірні, принаймні – одного порядку, і це варто визнати як аксіому.
- 3) Знаючи добре творчість А. Міцкевича, І. Франко розумів її значення для світової культури. Саме цим і було зумовлено переклади творів Міцкевича українською мовою та внесок І. Франка у наукове міцкевичезнавство.

Після такого викладу свого бачення наукової проблеми «Іван Франко і Адам Міцкевич» продовжимо дослідження видавничого проекту «Wielka utrata».

* Нещодавно опубліковано цікаве дослідження з міцкевичезнавства [817].

У наукових студіях із франкознавства про цю книжку написано справді мало – кілька думок у вже цитованих статтях Г. Вервеса «Іван Франко: Спроба синтезу», Г. Грабовича «Іван Франко і Адам Міцкевич». У монографічному дослідженні О. І. Білецького, І. І. Басса, О. І. Кисельова «Іван Франко: Життя і творчість» [370, с. 120] цьому виданню присвячено лише два речення. Обминув або, можливо, не дійшов до справи видання Франкової книжки М. Возняк у монографії «Велетень думки і праці» [311], яку не закінчив і яку видали після смерті його учні та колеги О. Н. Мороз та М. Ф. Нечиталюк. Знову ж, у монографії Є. Кирилюка «Вічний революціонер» про це йдеться лише в однім реченні [537, с. 155]. Тільки принагідно пише про неї Л. Луців у своїй монографії «Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість» [581, с. 590]. Цікаві деталі про те, як дійшло до видання цього твору, як довго І. Франко виношував ідею опублікувати невідомий рукопис невідомого автора під прізвиськом А. Міцкевича, можемо почерпнути хіба що зі спогадів сучасників, насамперед М. Мочульського і Г. Бігеляйзена, та дослідження архіву письменника.

Спогади М. Мочульського, які він опублікував у книжці «З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916)» у Львові 1938 р., є особливо цінними. Саме завдяки цим споминам ми дізнаємося, що ідея видати невідомий рукопис як продовження «Dziadów» А. Міцкевича зародилася у вже на той час хворого І. Франка або до, або після поїздки в Одесу восени 1909 р. М. Мочульський згадує, що зустрівся з І. Франком біля єзуїтського костелу у Львові (вул. Театральна). Той почав розказувати, “що віднайшов частину «Dziadów» А. Міцкевича і хоче друкувати її в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка”. Мене дуже здивували і відкриття поета, і його замір друкувати “відкрити” частину «Dziadów» в Записках, і я поспитав його, яким способом вдалося йому зробити таке відкриття. Поет відповів мені, що сам рукопис щасливим випадком купив він у антикваря Гельця, й дуже радо оповів мені історію мандрівки того рукопису, далеко ширше, як написано у вступі до виданого рукопису під назвою «Wielka utrata» [608, с. 390].

Як згадує М. Мочульський, І. Франко йому детально розповів, як цей рукопис, що є копією твору А. Міцкевича, переходив із рук до рук, допоки спершу не опинився в руках митрополита Йосифа Сембратовича, потім у його небожа кардинала Сильвестра Сембратовича, а після смерті останнього з його бібліотеки потрапив до рук Гельця. Він поспитав поета, на підставі чого базуються його переконання. Відповідь І. Франка шокувала: спокійним тоном він відповів, що відомість отримав надприродним способом, а копію створила приятелька Міцкевича Яніна Вітвіцька, М. Мочульський засумнівався чи редактор «Записок НТШ» М. Грушевський захоче друкувати твір, який немає жодного стосунку до українознавства, але І. Франко переконував молодшого колегу, що твір дуже цікавий, ба – геніальний.

Справді, М. Грушевський не знав, як йому поведеться з домаганнями І. Франка, тому попросив М. Мочульського прочитати рукопис, який на той час вже був переданий для набору в друкарню НТШ її директорові К. Беднарському. Далі – пряма мова М. Мочульського: “Беднарський, посміхаючись, видав мені у великій тайні червоно оправлену книгу з «Wielka utrata» і передне слово до неї, продиктоване Франком синові Андрієві. Я прочитав скоренько одне й друге й написав свій осуд Грушевському, що «Wielka utrata» – це неграмотний твір невідомого автора, а передне слово Франка показує, що залізні обручі його логіки розхитані. Передне слово Франка було тоді інакше написане, як появилася пізніше друком. В ньому, з одного боку, писав поет, що Міцкевич належить до “найгеніальніших людей, яких тільки видала людська раса”, і що “тяжко нам уявити собі ту силу генія, що проявляється у нього іноді чи то в часі гарячих дружніх розмов, особливо під впливом досить примітивної флейтової музики, чи то в хвилинах самотних прогульок, чи то серед гуркоту паризьких вулиць або гучних диспутів польської еміграції”, а з другого боку – писав про “Імпровізацію Конрада”, вершок Міцкевичевої поезії, що вона “інтересна як об’яв манії великості” і що Міцкевич “подав багато симптомів тої манії в різних психічних збоченнях, що виявляються в різних уступах імпровізації”. Знаходилася

у тому передньому слові ще й згадка про мемуариста Миколу Малиновського, про якого пише поет, що він утратив зір, “працюючи в архівах, хроніках, а може, й проливши не одну сльозу, заховану перед світом”. Рівняючи тепер у пам’яті текст копії «Wielkiej utraty» з видрукованим у книзі текстом, мені здається, що *Франко значно виправив писаний текст, а то в ньому було стільки усяких помилок, що трудно було читати*” [608, с. 390-391] (підкреслення в цитаті моє. – *Б. Я.*). Цитата з М. Мочульського довга, та ще й із “внутрішніми” цитуваннями І. Франка, які подає цей франкознавець, але цей уривок – один із найважливіших до історії появи у світ «Wielkiej utraty».

Далі М. Мочульський висуває цілком слушну думку – можливо, І. Франко мав бажання таким робом “придобрити дух Міцкевича” за статтю «Поет зради», подібно, як раніше поет “очистив” від своїх закидів Драгоманова у виданні другого тому листів Драгоманова до нього. А може, у Франка була охота заблищати перед поляками своїм літературним відкриттям. Хоча Франкові не вдалося надрукувати «Wielką utratę» в «Записках НТШ», його не покидала й далі настирлива думка випустити псевдоміцкевичів твір у світ власним накладом [608, с. 391].

Відмовити І. Франка друкувати цей рукопис не зумів ніхто. Довго й без результату, упрошував його не робити цього криворівнянський парох Олекса Волянський [409, с. 500], відтак ще один священник – о. Йосип Застирець [500, с. 503], який, до речі, був ініціатором висунення І. Франка на здобуття Нобелівської премії, і тільки смерть письменника перешкодила зреалізувати цю ідею. Саме Й. Застирцеві розказував І. Франко, що рукопис походить із собору св. Юра від каноніка Лаврівського, і о. Й. Застирець пояснив незрозумілий для Франка факт виклинання Польщі Папою Римським. “Пане докторе, – відповів я (о. Й. Застирець. – *Б. Я.*), – се виклинання полягає на правдивім факті. Я читав, що російське управління отримало від Папи дипломатичною дорогою осудження польського повстання. Відтак мусило польське духовенство проголошувати те осудження з проповідниці. Народ толкував собі так, що Папа виклинає поляків” [500, с. 503].

Але вершиною впертості І. Франка щодо друкування «*Wielkiej utraty*» була цілковита ігноранція думки двох найбільших сучасників-міцкевичезнавців: Генрика Бігеляйзена, до речі, Франкового особистого друга, та професора Берлінського університету Олександра Брікнера. Ось як про це згадує Г. Бігеляйзен: “Одного дня приходять до мене Франко з пожовклим рукописом. Був уже тоді хворий. Запитую його про сенс принесеного манускрипту. Франко з торжественною повагою достойно відповів: “Це є невідомий твір А. Міцкевича; приношу тобі його до оцінки”. Я віднісся до рукопису з недовір’ям і упередженням. Франко мене за це ще й виганьбив, кажучи: “Що то за критик з тебе, коли не признаєш таких цінностей?!”. Знаючи знаменито кожна літеру, найдрібнішу річ Міцкевича, я після прочитання рукопису заявив Франкові, що принесений ним твір є сучасний Міцкевичеві та написаний під впливом третьої частини «*Dziadów*». Франко не довіряв моїм висновкам і послав твір на рецензію Олександрові Брікнерові до Берліна. Брікнер висказав таку саму думку, що я, лиш іншими словами” [368, с. 272].

Сучасники звертають увагу на істотні зміни в характері І. Франка, які стали результатом його хвороби. Ось як про це пише В. Дорошенко: “Він став якийсь дразливий, підозрілий якийсь наче заздрісний, що відбилось на його відношенні до писань Грушевського” [469, с. 404]. У житті І. Франка розпочався той період, який закінчиться його відходом у вічність, коли його дії будуть нелогічними, коли він сам створюватиме проблеми для своїх друзів і колег, коли його претензії часом не тільки необґрунтовані, але й образливі. І це стало проблемою не лише для І. Франка, але й для розвитку тогочасних українознавчих студій.

Поява «*Wielkiej utraty*» у львівських книгарнях співмірна з вибухом гарматного стрільня. Першим повідомив про вихід у світ книжки «*Wielka utrata*» український письменник С. Твердохліб у статті «Невідома драма Міцкевича», яку опублікував часопис «*Gazeta Wieczorna*» 22 грудня 1913 р. [819]. Проаналізувавши аргументи І. Франка щодо авторства цієї драми, подавши коротко її зміст, С. Твердохліб резюмує, що не ставить собі завдан-

ня стверджувати обґрунтування видавця, не має наміру глибоко входити в її зміст, а хоче “...лише повідомити читачів «Gazety» про цікаве видання д-ра Франка, яке в найближчих днях з’явиться на книгарняних полицях” [819, с. 4]. Натомість польський публіцист С. Василевський у статті, що з’явилася через два дні в тій же газеті під назвою «Міцкевич на столику, що крутиться» [708], подає усі Франкові “кривди” щодо польського народу, зокрема відому його статтю «Поет зради», і приписує українському письменнику спіритизм.

Одним із перших професійних літературознавців прочитав книжку Ян Парандовський, котрий не міг зрозуміти викладених у Франковій передмові аргументів, на підставі яких І. Франко зараховує твір до спадщини А. Міцкевича і які той виклав у своїй передмові. Тому Я. Парандовський написав 31 грудня 1913 р. Франкові листа, на якого той відповів 3-го січня 1914 р. Парандовський повністю друкує текст відповіді у львівському часописі «Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki» 22 січня 1914 р. [813].

І. Франко повторює свою переконаність в авторстві А. Міцкевича знову ж так, як він це трактує в передмові, мовляв, від 1908 р. має незвичайний дар відкритого слуху на голоси духів, однак різко відмежовується від приписуваних йому в «Gazecie Wieczornej» Ст. Василевським заняті спіритизмом. Звичайно, аргументи на кшталт “Któż inny prócz Mickiewicza i kto w najwyższym rozkwiecie swej twórczości mógł napisać taki dramat?” [813] не могли переконати не тільки Я. Парандовського. Тому далі літературознавець наводить кілька цитат із драми, які свідчать справді, як він каже, про “фатальну думку”, ніби цей малохудожній твір міг належати генієві польської літератури. Власне Я. Парандовський підкреслює “корчемний гумор” багатьох рядків цього твору та й кілька деталей, які не могли свідчити про високу інтелігентність та освіченість його автора. А прочитавши й відгук української преси, цитує «Руслана»: “Цілий рік [І. Франко] упрошував книгарню Шевченка, щоби видала той “об’явлений” твір, однак вона, помимо своєї шани до д-ра Франка, не зробила того”. Наприкінці автор висловлює

думку, що “книжка, котру нам видавець хотів пожертвувати на Свят-вечір, не відчуваючи, може, як ображає наші почуття думкою, що «Wielką utratę» міг написати наш пророк” [813].

Та найобразливішим для І. Франка був лист-рецензія сина Адама Міцкевича, Владислава, опублікований у «Книжці: Місячнику, присвяченому польській критиці і бібліографії» [802, с. 57-58]. До речі, примірник «Wielkiej utraty» Владиславові Міцкевичу до Парижа, де той мешкав і працював, надіслав сам І. Франко за власний кошт. Шкода, що п. В. Міцкевич, який себе вважав за великого польського інтелігента, написав так образливо про відомого вченого й письменника, про хворобу якого він мав би здогадатися з того, що писав І. Франко у своїй передмові. Але є там і цікаві думки: В. Міцкевич повністю заперечує наявність такої особи, як Яніна Вітвіцька, паризької знайомої родини Міцкевичів, що, на думку І. Франка, копіювала «Wielką utratę» із рукопису автора. Наведено також цікаві історії та прізвища польських поетів і віршомазів, які приписували А. Міцкевичу написання подальших частин «Dziadów» [802, с. 57-58]. Усе ж лист В. Міцкевича, попри його рацію, за формою і суттю є зразком зверхнього ставлення польського пана до людини, нібито не гідної його рівня.

Правда, коментар д-ра Єжи Коллера, опублікований після листа В. Міцкевича, є поміркованішим. Автор доволі спокійно аналізує «Wielką utratę», нагадуючи, що спочатку І. Франко думав, нібито драма належить Ю. Словацькому. Є. Коллер наводить деякі яви й порівнює їх із «Підготовою» до «Кордияна» Ю. Словацького. На закінчення він пише так: “Не погоджуючись, а навіть поборюючи гіпотезу д-ра І. Франка, належить піднести і пошанувати добру волю і гаряче прагнення стопити ворожі почуття взаємної ненависті у святім полум’ї великої поезії” [802, с. 60].

Заслуговує на увагу рецензія на вихід у світ «Wielkiej utraty», яку написав приблизно в той же час, 1914 р., професор Львівського університету Юзеф Калленбах [799]. Цей знайомий І. Франка починає свою працю такими словами: “Є то істотно велика втрата часу і коштів – д-р Франко

впав жертвою дивної автосугестії, приписуючи Міцкевичу нездарну халтуру, яку не підписав би жоден з еміграційних поетів, навіть найменший ані Гацинський, ані Ульріх, ані навіть ославлений автор «Шуї» чи «Залізної Марини» [799, с. 93]. Як приклад, що такого не міг написати польський пророк, він слушно наводить вірш зі с. 56 рецензованої книжки:

*“Pij carze! To dla ciebie napój nad napoje
(krew i łzy)
Niech się nim twoje wnętrzości nasycą.
Ale w twoich wnętrzościach Krakus się urodzi,
Który w twe zioobra śmiertelnie ugodzi
I mściwem okiem zabłyśnie
naszą Polskę z gardla ci wyciśnie”.*

Поділяючи в цілому думки Владислава Міцкевича, професор Ю. Калленбах все ж, на відміну від шляхтича В. Міцкевича, титулує І. Франка “доктором” і наприкінці перефразовує латинське прислів'я: “Ut desit Mickiewicz, tamen est laudanda voluntas” [799, с. 95]*.

Сяк-так прихильною до помилки І. Франка була стаття невідданого автора під заголовком «Голос Івана Франка», надрукована у краківській «Критиці» [790, с. 135]. Підсумовуючи прагнення І. Франка, автор пише: “Об’ява та з боку Івана Франка шляхетна і кожен поляк повинен потиснути з пошаною так простягнену руку” [790, с. 135].

Очевидно, були й інші відгуки на це Франкове видання. Ми спробували подати максимально те, що опублікувала польська преса про це видання І. Франка. Звичайно, про нього писала переважно польська еліта: оскільки видання з’явилося як книжка українська, це уберегло І. Франка від зливи бруду польських публіцистів, яка б не забарилася, коли б книжка побачила світ як польське видання.

* “Хай це не Міцкевич, але хай будуть похвалені добрі наміри” (з лат.).

Реакція української публіки була співчутлива. Ми вже згадували про оцінку М. Мочульського, яку той подав на прохання М. Грушевського. В архіві І. Франка зберігається невеличка рукописна записка С. Чарнецького: її автор висловлює думку про непридатність цього твору для сцени [28]. Міркування часопису «Руслан» наведено вище. На цьому обмежимо згадки про оцінку появи у світ «Wielkiej utraty». Підкреслимо лише, що критику, часом несправедливу й дошкульну, наприклад, лист Владислава Міцкевича, І. Франко сприймав дуже стоїчно.

* * *

Жодна книжка І. Франка не видавалась так довго і, мабуть, жодній він не приділяв такої уваги й таких зусиль, як «Wielkiej utracie». Як свідчать архівні документи, книжку було здано в друкарню НТШ до набору 15 квітня 1910 р. [63, а.168зв.]. Постає природне питання, чому її так довго друкували.

Насамперед, це було зумовлено тими обставинами, що всі друзі й приятелі І. Франка намагалися, як могли, відмовити його від реалізації цього проекту. По-друге, сам набір рукопису був дуже складний: І. Франко дав директорові друкарні НТШ К. Беднарському рукопис у так званій червоній оправі, не переписуючи його й не виправляючи помилок. Можна собі тільки уявити, як важко з ним працювали і друкарі, а далі й сам І. Франко. Видається дуже реальним, що письменник, як свідчить Андрій Дутчак, один із його секретарів, під час хвороби таки міг дещо дописувати до тексту. Але все можна уточнити (в архіві Франка зберігається той сумнозвісний рукопис у червоній оправі [63]) і при текстологічній звірянні оригіналу з переддруком легко встановити внесок І. Франка у виправлення тексту твору. Інша річ, чи сама праця вартує того, аби це робити.

Маємо всі підстави стверджувати, що книжка побачила світ у грудні 1913 р., перед латинським Різдом. Про це свідчать насамперед статті С. Твердохліба та С. Василевського, опубліковані 22 і 24 грудня 1913 року в

«Gazecie Wieczornej», про що згадано вище. Підтвердженням є також публікація Яна Парандовського в часописі «Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki» від 22 січня 1914 р. [813], де автор пише, що книжка з'явилася кілька тижнів перед тим. Отже, від часу замовлення книжки та передання рукопису до набору минуло три роки й сім місяців – унікальний показник для характеристики видавничої діяльності І. Франка.

Але найбільше вражає вартість і якість друку. Наклад книжки в тисячу примірників коштував велику суму – 2707 кор. 95 кр. Лише вартість паперу складала 570 кор. [63, а. 168 зв.]. Жоден із видавничих проєктів І. Франка не був таким коштовним. Для порівняння наведемо вартість такого розкішного видання Українсько-руської Видавничої Спілки, як антологія «Акорди» (Львів, 1903, упорядкування І. Франка, ілюстрації Ю. Панькевича)*. Друк «Акордів» накладом у 3100 прим. без вартості паперу коштував 1860 кор; «Wielkiej utraty» накладом у 1000 примірників (більше, ніж утричі менший) – 2137 кор. 95 кр. Отже, собівартість друку одного примірника «Wielkiej utraty» більше, ніж утричі перевищувала собівартість примірника «Акордів». І це оплачувало не товариство чи видавнича спілка, а сам І. Франко. Цим виданням І. Франко практично зруйнував себе напередодні світової війни і зробив це всупереч спротиву своїх опікунів.

«Wielka utrata» має м'яку обкладинку синього кольору, обрамлену художньою рамкою. Назва книжки й рамка прикраси червоного кольору, тобто обкладинка й титульний аркуш друкувалися подвійним прогоном – чорним і червоним кольорами. Розмір книжки 23,2×15 см після обрізу має CLXII+244 сторінки формату великої вісімки. На звороті титулу авторське застереження: “Право передруку драми й перекладу житєпису Міцкевича застерігає собі видавець Др Іван Франко”. Книжка складається з «Переднього слова», Франкової компілятивної розвідки «Адам Міцкевич», написаної на основі праці В. Спасовича, взятої з «Энциклопедического словаря Брокгауза и

* Про це йдеться у підрозділі 5.3. цієї праці та в статті [740].

Ефрона» та доповнень із чотиритомника Владислава Міцкевича «Żywot Adama Mickiewicza», куди, як приклади Міцкевичевої поезії, ввійшли Франкові переклади низки віршів, у т. ч. і відомі «До матері польки», вступу до «Пана Тадеуша» та переклад із латинської «Оди на честь Наполеона». Ця компілятивна розвідка, окрасою якої є Франкові переклади, має таке закінчення: «Писано від 16 серпня до 14 жовтня 1913 року».

Як згадував М. Мочульський і що зазначалось вище: надруковане в книжці «Передне слово», датоване 16 серпня 1913 р.^{*}, та давніша передмова, яку читав М. Мочульський 1909 р., – абсолютно різні твори.

Сучасну текстологічну експертну оцінку драми «Wielka utrata» ми попросили зробити колегу, письменника, полоніста за фахом Григорія Чопика. Далі кілька думок, які він виклав у рукописі «Міцкевич чи не Міцкевич», що зберігається в особистому архіві дисертанта [72, с. 1].

Навіть побіжний аналіз помилок гіпотетичного автора поеми у відтворенні елементів російської мови в репліках персонажів-москалів свідчить, що автор досить поверхово знав російську мову і, очевидно, практично не використовував її. Ось кілька прикладів на підтвердження цієї тези:

CAR

[...] I takie ciągle ogłaszałem manifesty,

Syriąc pieniądze, ordery i *chresty*.

У примітках автор зазначає: “*Chrest* znaczy krzyż w Rosyji. Wszyscy złodzieje mają krzyże” [323, с. 45]. Принагідно зауважимо, що у відтворенні польською графікою це слово повинно було б усе-таки мати форму не *chrest*, а *kriest* (порівняй рос. *крест*). Замість *Władymira* [323, с. 6] мало б, очевидно, бути *Wladimira*, оскільки Володимир – це по-українському, а не російською; замість *Wierowkin* [323, с. 57] – *Wieriowkin*, замість *rebionków* [323, с. 57] – *riebiat* або ж *dietiej*, оскільки подана в тексті поеми форма взагалі не властива російській мові. *Wasze błahorodie* [323, с. 57] і *hosudar* [323, с. 57] мали б

* До речі, також не включене до 50-томного Зібрання творів І. Франка.

передаватися, як *blagorodije* і *gosudar*, оскільки фрикативне *h* характерне для південноросійських діалектів або української, а не російської літературної мови. *Rabiata* [323, с. 59] – відповідно *riebiata*, *kaziennym kosztem* [323, с. 74] – *kazionnym*, *dwa rebionki* [323, с. 80] – *dwoje dietiej*, *chrestyki* [323, с. 84] – *kriestiki*, *Polszcza* [323, с. 86] – *Polsza*, *dengi* [323, с. 90] *diengi*, *katorha* [323, с. 183] – *katorga*, як це слово, зрештою, фіксують польські лексикографічні джерела, а явний українізм *hydny* [323, с. 169], тобто *гідну*, як і багато інших помилок, якими рясніє текст і які типологічно характерні радше для українців (!), а не для поляків, узагалі породжує настирливі припущення, що автор «*Wielkiej utraty*», мабуть, навіть не поляк, а... українець.

Консультуючись із Г. Чопиком, особливу увагу, ми звернули на україномовні вкраплення в тексті драми. Очевидно, це стосується, насамперед, польської міфотворчості образу Вернигори, який, звичайно, присутній і у «*Wielkiej utracie*». Ось приклад цього:

STARZEC (mowi po rusku)

Dim mij – jasni nebesa,

Chmara – kiń, a witry szlak,

Znajesz, Caru, chto to ja

Ja Wernyhora, kozak.

CAR

Piecz, kozacze...! Knuty! Knuty!

W rekruty! w rekruty!

STARZEC.

Ja z twojich knutiw śmiju sia

Ja tebe zabiju knutom!

Jak w twe serce podywlu sia,

Stanesz tutki kaminiom.

Ja czrez ciłu Ukrainu

Dobrym ludiam worożyw,

Czerez more perepływ. [...] [323, с. 40–41]

І таких прикладів, до речі, можна навести з багатьох монологів козака Вернигори – дуже добре відчувається, що автор справді знає українську мову набагато краще, ніж російську, до того ж, що підкреслює Г. Чопик, – на версифікаційному рівні, характерному для української поезії періоду романтизму.

Численні помилки в переданні російських вкраплень є ще одним дуже серйозним аргументом проти авторства А. Міцкевича. А. Міцкевич народився в маєтку Заося, недалеко від Новгородка, в історичній Литві, точніше – Білорусі, що на той час входила до складу Російської імперії. Навчався в школі в Новгородку та у Віленському університеті, а далі жив у Петербурзі, Одесі, Криму та в Москві, спілкувався там із представниками переважно російськомовної інтелігенції і, очевидно, добре опанував російську мову, враховуючи його філологічний талант і знання багатьох чужих мов. Але української не знав, бо навряд чи міг навчитися її у російськомовній назагал Одесі серед українських селян чи обслуги, яка поповнювалася з провінції і з якою він мало спілкувався. Тобто дуже логічне заперечення, яке звідси випливає: А. Міцкевич не міг би писати вкраплення до «Wielkiej utraty» українською мовою набагато краще, ніж робив би (якби робив) російські, допускаючи чимало помилок. Отже, драму «Wielka utrata» писала людина, яка знала українську мову.

Однак, гіпотеза про те, що «Wielką utratę» написав українець, дуже сумнівна. А те, що дехто висував думку ніби її написав сам І. Франко, заперечив навіть Владислав Міцкевич, твердячи (напівіронічно, здається), що «Іван Франко краще вив'язався б з того завдання» [808].

А тепер про необхідні умови, які могли б стосуватися автора драми:

1) очевидно, це був учасник польського повстання 1830–1831 рр., патріот, який справді дуже ненавидів гнобителів своєї нації, насамперед, російського царя Миколу I («Палкіна») і його ревного сатрапа генерала Івана Паскевича, “світлішого князя Варшавського”, який потопив у крові польське повстання.

2) Рукопис опинився в Галичині, був у бібліотеці Сембратовичів, отже, автор драми, найімовірніше, був галичанином, а то й людиною, що зналася з українцями.

3) Автор драми, про що ми вже зазначали вище, знав українську мову.

Тому дисертант висуває гіпотезу, що її автором міг бути хтось із галицьких поляків, які брали участь у польському повстанні, потім повернулися в Галичину, а рукопис драми потрапив до митрополичої бібліотеки.

Із представників т. зв. польської школи в українській поезії і серед тих, хто брав участь у повстанні 1830–1831 рр., були: Каспер Ценглевич (1807–1886), Антон Шашкевич (1813–1880) та Томаш Август Олізаровський (1811–1879). Ці троє повністю відповідають наведеним вище трьом необхідним умовам. Судіть самі: Каспер Ценглевич народився в м. Городенці, тепер Івано-Франківської області, де поляків було не дуже й багато, навчався в Самбірській гімназії та Львівському університеті, був учасником повстання, після його поразки повернувся в Галичину. Його агітаційні вірші поширювалися в 30-х роках у численних списках. Був різкий і безкомпромісний. Польські дослідники його життєпису В. Т. Віслоцький і З. Горошкевич стверджують: “Поезія Ценглевича, і польська, і українська, дуже кепська, але винятково патріотична, кружляла переважно у відписах” [822]. Цього неспокоїного чоловіка доля ганяла по далеких світах, однак він і після повстання, і перед самою смертю був у Львові, де й помер, а ним, заслуженим патріотом, опікувався польський меценат українського походження В. Дідушицький, звідси, дуже ймовірно, його твори могли потрапити до митрополичої бібліотеки на Святоюрську гору. Саме К. Ценглевич – а до цієї думки схиляється вельми фаховий дослідник цього періоду, львівський історик Феодосій Стеблій – міг бути найімовірнішим автором «Wielkiej utraty».

Проте серед “претендентів” на авторство цієї драми не слід відкидати ще двох поляків, які знали українську мову й писали нею літературні твори. Йдеться про Антона Шашкевича, народженого в с. Бічевій Літинського району на Поділлі, учасника польського повстання 1830–1831 рр. (після того

жив деякий час в Галичині, згодом повернувся на Поділля), а далі – 1863 р., в якому брав участь разом зі своїми синами. Відтак А. Шашкевич поселився в Галичині, в с. Кунисівці поблизу Городенки, де й закінчив своє життя. У 1830 р. вийшла збірка творів А. Шашкевича зі статтею про нього пера С. Бушчинського (*Pieśni Antoniego Szaszkiewicza wraz z jego życiorysem...* Kraków, 1890)*.

Із представників польської школи в українській поезії того періоду учасником повстання 1830–1831 рр. був також народжений на Холмщині Томаш Август Олізаровський (1811–1879), дитинство і юнацькі роки якого минули на Волині, де він навчався у Кременецькому ліцеї. Після поразки повстання Олізаровський теж перебував у Галичині і лише 1836 р. емігрував до Англії [690, с. 283].

Оскільки рукопис у червоній оправі писано таки жіночою рукою, не можна виключати також авторства не відомої ні українознавству, ні полоністиці поетки з Бердичева, яка писала вірші українською мовою під псевдонімом «Пані М.» – так її називав польський поет-романтик Олександр Гроза (1807–1875), що познайомився з нею саме в Бердичеві 1857 р. [690, с. 288–289].

І все ж, найімовірніше, автором «Wielkiej utraty» міг бути таки К. Ценглевич. Пишемо – “міг бути”, бо довести це остаточно не можемо, однак саме в пошуках імовірного автора цієї контрверсійної драми і полягає джерелознавчий аспект наших студій про цей видавничий проект І. Франка.

Підсумовуючи наше дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Видання «Wielkiej utraty» було найдорожчим книжковим видавничим проектом Івана Франка, що його матеріально зруйнував і не дав змоги вирішити ті проблеми, з якими застало його воєнне лихоліття.

2. Видаючи «Wielką utratę», І. Франко підсвідомо ставив собі за мету “заспокоїти” дух Міцкевича, який його переслідував від часу хвороби. Саме

* Див.: [772, с. 305], а також примітки Р. Ф. Кирчева та М. П. Гнатюка до книги:

так він “повівся” з духом Драгоманова, видавши 1908 р. другий том їхнього листування з відповідним коментарем.

3. З поліграфічного боку «Wielka utrata» – зразок одного з найкращих українських друків першої половини ХХ ст. І хоч ніхто з художників книги не був причетним до її видання, на увагу заслуговує цікаве оформлення обкладинки, титульного аркуша, двоколірний друк цих елементів, а також шмуцтитул додатку, де Франко подав “вибір поезій Адама Міцкевича” [323, с. 195] та портрет Юліяна Костянтина Ордона [323, с. 199].

4. Заангажований ідеєю видання «Wielkiej utraty», І. Франко спромігся під час її підготовки до друку зробити ще кілька власних перекладів творів А. Міцкевича, яких в іншому випадку могло би й не бути. Вибір поезій Адама Міцкевича [323, с. 195–244] – добрий зразок Франкового перекладацького мистецтва.

5. Текст анонімного польського автора, який так різко сприйняла польська наукова громадськість і, насамперед, син Адама Міцкевича Владислав, є матеріалом передовсім для істориків – дослідників польського повстання 1830–1831 рр. Фахівці, які знайдуть тут багато цікавого для відтворення духу тієї епохи, мали би знати про позитиви Франкового видання й використовувати його при потребі.

6. Досі недооціненим внеском до українського міцкевичезнавства є розлога вступна стаття І. Франка до книжки під заголовком «Адам Міцкевич», написана як компіляція з дослідження польського письменника та історика літератури Володимира Спасовича, чотиритомової студії Владислава Міцкевича і багатьох вставок самого Франка між цитатами Спасовича й Міцкевича. Шкода, що «Переднє слово» і ця компілятивна студія І. Франка (може служити прикладом перекладу наукових досліджень з російської і польської мов) опинилися поза межами його Зібрання творів у 50 томах.

7. Завдяки нездійсненному (і не потрібному нікому) задумові опублікувати в 1915 р. німецькомовний переклад «Wielkiej utraty», ми маємо Франковий німецькомовний переклад «Притчі про захланність», який чекає на свого видавця – йдеться про Франкову інтерпретацію давньоукраїнської прозової легенди «Притча про гадюку в домі» (про це детальніше в підрозділі 8.2 цієї праці).

8. Не підлягає сумніву, що драма «Wielka utrata» – не є твором пера А. Міцкевича. На нашу думку, її автором мав би бути:

а) шляхтич, людина з певною освітою, бо жоден селянин не брався б за таку працю;

б) численні помилки в переданні польськими літерами російських слів свідчать, що автор драми не знав добре російської мови (навпаки, краще знав українську) і міг бути найімовірніше народженим або на Правобережній Україні, або в Галичині;

в) судячи зі стилю цих “wierszydł-ів”, як іронічно називав драму Владислав Міцкевич, їх автором міг бути відомий польський діяч та учасник подій 1831–1832 рр. Каспер Ценглевич. Менш імовірний автор – Антон Шашкевич, хоча виключати його, як і автора, що ховається під криптонімом «Пані М», не слід. Якщо наші припущення колись підтвердяться, то можна буде хіба зрадіти, що вдалося розв’язати одну із загадок франкознавства і, дотично, міцкевичезнавства. До речі, досі ніхто із польських чи українських дослідників не висував жодних припущень щодо авторства «Wielkiej utraty».

І наостанок. Назва цього підрозділу мала б дати відповідь на не просте питання, на яке не пробували відповісти ні прихильники, ні хулители І. Франка, а найважливіше – дослідники його життя і творчості. Спробуємо дати своє тлумачення виникнення та здійснення цього видавничого проекту. Якоюсь мірою це було покаяттям, адже І. Франко розумів геніальність А. Міцкевича і те, що не мав права переносити дії Конрада Валленрода на діяльність польського пророка і на всі ідеї, які той закладав у кожен свій твір. Урешті, І. Франко добре розумів, що А. Міцкевич щиро й по-справж-

ньому любив свій народ і вболівав за його майбутнє – таке саме ставлення до українського народу сповідував І. Франко і ради цього працював “у поті чола” весь свій вік.

Щодо містифікації: в листі до Я. Парандовського від 3 січня 1914 р., то І. Франко категорично заперечує, нібито його відкриття авторства драми ґрунтувалося на заняттях спіритизмом. Отже, він аж ніяк не збирався займатися містифікацією. Але власні Франкові пояснення в цьому листі, узагальнення навколо ідеї приписування Міцкевичеві віднайденого рукопису (а про це ми навели достатню й переконливу кількість споминів сучасників) свідчать про те, що він щиро вірив у автентичність своїх суджень із цього приводу. Отже, потреба видання «Wielkiej utraty» було щирим переконанням його хворого розуму. А в реалізації самого видавничого проекту, власне у книжці, яку він таки надрукував, варто було б вбачати багато позитивних моментів і хіба щиро пошкодувати хвору людину, яка прирекла себе на такі великі матеріальні витрати.

РОЗДІЛ 8

ВИДАВНИЧІ СЕРІЇ ІВАНА ФРАНКА ХХ ст.

8.1. Онуфрій Пашук та співпраця у виданні «Універсальної бібліотеки»

У 1909 р. на теренах Галичини, у Львові, з'явилася невеличка книжка І. Тургенєва «Поезії в прозі», що започаткувала нове видавництво «Універсальна бібліотека». Її видавцем став молодий філолог із Тернопільщини Онуфрій Пашук, який невдовзі залучив до свого видавництва І. Франка. Отже, І. Франко виступає співвидавцем нової, за чергою п'ятої, книжкової серії – до кінця життя він видаватиме ще одноосібно «Міжнародну бібліотеку» (1912–1914) та «Всесвітню бібліотеку» (1914–1916) – останню спільно з відомим бібліографом і видавцем Іваном Калиновичем.

Насамперед, треба з'ясувати, хто такий Онуфрій Пашук, засновник видавництва «Універсальна бібліотека», даних про життя й діяльність якого нема в жодному українському енциклопедичному виданні.

Онуфрій Пашук народився на галицькому Поділлі в с. Скорики тодішнього Збаразького повіту (тепер – Підволочиський р-н Тернопільської обл.) 25 червня 1881 р. в багатодітній (дев'ятеро дітей) родині селянина Дем'яна Пашука. Початкову освіту здобув у рідному селі, середню – в Тернопільській гімназії, вищу – у Львівському університеті, закінчивши філософський факультет. Мав талант до вивчення чужих мов.

З родиною Пашуків І. Франко познайомився ще до початку співпраці з Онуфрієм Пашуком у виданні «Універсальної бібліотеки», а власне, не пізніше 1898 р. Батько Онуфрія, Дем'ян Пашук, був заможним селянином зі Скорик, володів 50 моргами (понад 25 га) землі, був свідомою людиною, яка не цуралася громадських справ. Його хата слугувала своєрідною читальнею, де селяни читали газети, книжки, готувалися до виборчих баталій. Старший

син Дем'яна Пашука, Йосип, у молодому віці був одним із провідних діячів радикальної партії на Збаражчині. Близькими друзями Йосипа Пашука були відомі радикали Андрій (Яндрух) Шмигельський, Яків (Ясько) Остапчук та інші [70, а. 2]. Родина Пашуків належала до кола осіб, які висунули Івана Франка кандидатом на посла до Державної ради з четвертої курії. До речі, Йосип Пашук приятелював з о. Степаном Качалою, який служив у с. Медині, мав велику бібліотеку і позичав збаразьким радикалам цінні книжки [70, а. 2]. Участь у виборах 1898 р. – дуже важливий епізод у біографії І. Франка, і ще потребує детального аналізу (такий аналіз зробив М. Возняк про вибори 1895 р. у статті «Виборче беззаконня проти Івана Франка»). Власне, вибори на Тернопільщині стали четвертою й останньою спробою І. Франка здобути депутатський мандат і реалізувати свої ідеї на загальнодержавному рівні [398, с. 65]. Йосип Пашук брав активну участь у виборчій кампанії: він був довіреною особою І. Франка. Саме Й. Пашук разом з А. Шмигельським виступали на одному з найбільших селянських зібрань, що відбулося 8 травня 1898 р. в с. Супранівці і куди зійшлося понад 200 осіб із кільканадцятьох сіл [829, 1898 р., 20 трав., с. 115].

Треба відзначити, що вибори на галицькому Поділлі були для І. Франка важливими і, водночас, дуже важкими. Подільська шляхта (поляки й полонізовані українці) була найреакційнішою на теренах Габсбурзької монархії, але й українці там теж стояли не на висоті. Консервативний клір робив усе, щоб не дати посольського мандата “безбожникові” (на їх погляд) Франкові. Шкода, що нерозуміння важливості вибору саме І. Франка послом Державної ради виявив і митрополит Сильвестр Сембратович – уже лежачи на смертному одрі, він видав супроти радикалів спеціальну куренду, що налаштувала проти І. Франка підлеглий митрополитові клір [829, 1898 р., 1 лип., с. 143]. Фактично вибори були сфальшовані на догоду урядовому кандидатові Гладишовському: “При виборах с четвертої курії в округах Тернопіль-Збараж-Скалат стало ся то, що до тепер звичайно діялося в Галичині при виборах: кого иншого виборці вибрали, а кого иншого име-

новано послом. Виборці вибрали д-ра Івана Франка, именовано ж послом д-ра Еміліяна Гладишовського” [829, 1898 р., 20 трав., с. 142].

Усе ж цими останніми для І. Франка виборами Русько-українська радикальна партія показала себе як зростаючу політичну силу, що здобуватиме в майбутньому не одну перемогу, а передвиборча агітація І. Франка, його довірених осіб Я. Остапчука, А. Шмигельського, Й. Пашука та інших сприяли зростанню національного руху [829, 1898р., трав.–лип.].

Маємо підстави твердити, що співпраця Івана Франка з Онуфрієм Пашуком розпочалася не пізніше 1904 р. – тоді Франко був одним із керівників Українсько-руської Видавничої Спілки. Про це свідчить лист О. Пашука до І. Франка від 18 січня 1905 р. з Ясенова Горішнього біля Криворівні – перший зі збережених епістолярних документів їхніх взаємин [21, а. 279–287]. Тоді О. Пашук лікувався в Карпатах і водночас інтенсивно працював над видавничими проектами УРВС. Разом із листом О. Пашук надіслав Франкові рукопис власного перекладу книжки видатного французького сходознавця Жоржа Масперо «Старинна історія східних народів», просив не гніватися, що затримав працю, яку обіцяв закінчити ще в грудні 1904 р. Перекладач не зумів знайти відповідників для кількох французьких фраз і просив І. Франка допомогти йому та оцінити якість усього перекладу [21, а. 280]. На думку О. Пашука, не слід перекладати українською мовою джерела до праці Ж. Масперо, що, на наш погляд, цілком правильно, бо ця робота не матиме сенсу – читач, який захоче скористатися джерелами в чужих мовах, мусить знати, як вони звучать в оригіналі. О. Пашук радиться з Франком, чи буде ілюстровано переклад, бо це матиме значення для українського читача, а перекладач мав би взяти участь у доборі ілюстративного матеріалу.

Далі О. Пашук повідомляє І. Франка: “«Essais» Тена теж уже перекладені, тільки не справлені. Коли вийшов «Звіробійник», то просив би м вислати мені зо два примірники. Так само і «Вістник». Я хотів удатися з цим до п. Гнатюка та його відай нема в Тов[аристві]” [21, а. 282]. Насамкінець,

О. Пашук передає Франкові сердечні поздоровлення від панства Арсеничів – цей факт має значення для наукового життєпису І. Франка [21, а. 284].

Як бачимо, в цьому листі згромаджено багато повідомлень, які потребують детальніших пояснень, бо проливають світло не тільки на взаємини О. Пашука з І. Франком, але дають цінну інформацію про видання в Галичині перекладів вершинних творів світової культури.

Широковідомий твір Джеймса Фенімора Купера «Звіробійник» О. Пашук переклав зі скороченого німецького видання Павла Моріца. І. Франко дуже оперативно відгукнувся в «Літературно-науковім віснику» на вихід цього твору [161]*. Рецензент високо оцінив твори Дж. Ф. Купера, особливо його “цикл оповідань про Шкіряну панчошу” (36, с. 26)** , відзначив, що Видавнича Спілка планує видати усі п’ять оповідань цього циклу, вважаючи їх дуже корисною лектурою для молоді (36, с. 26).

Отже, як бачимо з листа О. Пашука, саме твір Дж. Ф. Купера був першим із тих, що побачили світ серед інших його перекладів того часу.

Є підстава гадати, що перекласти працю Ж. Масперо «Старинна історія східних народів» запропонував для Українсько-руської Видавничої Спілки саме І. Франко, який віддавна цікавився творчістю цього видатного французького єгиптолога. Ще в листі до А. Кримського від 13 грудня 1895 р. він, захоплений на той час працями Клоустона*** і Коскена, просив відомого сходознавця перекласти казку з Масперо (50, с. 64). Отже, найімовірніше сам І. Франко був ініціатором появи в українському перекладі цього твору Масперо, а також редактором перекладу, допомігши О. Пашу-

* Надруковано також (36, с. 260) І. Франко помилково називає перше ім’я письменника Джон (правильно Джеймс).

** Йдеться про цикл романів (пенталогію) письменника «Піонери» (1823), «Останній з могікан» (1826), «Прерія» (1827), «Слідогляд» (1840), «Звіробійник» (1841). На жаль, цей задум тоді не був здійснений.

*** Твори В. А. Клоустона в перекладі А. Кримського побачили світ як шоста книжка “нової серії” Франкової «Літературно-наукової бібліотеки» – про це йдеться в підрозділі 2.1 цієї праці.

кові перекласти складні місця з французької мови. Праця Ж. Масперо побачила світ того ж 1905 р. накладом УРВС і мала значний обсяг – 227 с.

І. Франко привітав видання цього твору: “Се переклад прегарного підручника славного французького єгиптолога Жоржа Масперо, зроблений із найновішого французького видання, що вийшло в 1904 р.” (47, с. 354). Те, що так оперативно і швидко з’явився твір Ж. Масперо в українському перекладі, свідчить про високу обізнаність галицької інтелектуальної еліти зі світовими здобутками в гуманітарній сфері. Важливо, що саме такого типу література ставала доступною для галицького загалу, насамперед для середньошкільної та студентської молоді.

Того ж, 1905 р., як число 188 «Літературно-наукової бібліотеки» УРВС (серія II, “мала”) побачила світ праця Іполита Тена «Нариси із старинного світу», яку переклав із французької українською мовою все той же О. Пашук (37, с. 7). Власне про завершення праці над цими нарисами О. Пашук повідомляв І. Франка у згаданому вище листі від 18 січня 1905 р. [21, а. 282].

Отже, виконуючи замовлення для «Літературно-наукової бібліотеки», 24-річний О. Пашук здобув собі авторитет поважного перекладача. А ще, як свідчать наведені документи, за тематикою перекладів О. Пашука стояв І. Франко, який до того ж був, очевидно, і їхнім редактором.

У 1905 р. О. Пашук постійно лікувався, на що потребував коштів. А обсяг зобов’язань, які він взяв на себе щодо перекладів для видань УРВС, був таки значний. О. Пашук просив І. Франка, як одного з керівників УРВС, поклагодити у видавництві його фінансові справи, надіслати йому до Трускавця в рахунок праці 50 золотих ринських (лист від 15 серпня 1905 р.) [21, а. 285]. Про це йдеться і в поштовій листівці від 12 вересня 1905 р. з того ж Трускавця [21, а. 287, 289, 291].

Як видно з листа О. Пашука від 17 вересня 1905 р., його прохання І. Франко, очевидно, вирішив позитивно, поклагодивши фінансові справи з одним із директорів УРВС Денисом Лукіяновичем [21, а. 289]. Це дало

можливість молодому перекладачеві поправити здоров'я і продовжувати подальшу працю.

Останній лист О. Пашука до І. Франка перед тривалою перервою в їх спілкуванні написано 5 грудня 1906 р. На той час О. Пашук працював над перекладом творів Рембо [21, а. 293].

У зв'язку з хворобою І. Франка і відходом його від активної діяльності в УРВС після 1908 р. на якийсь час взаємини О. Пашука та І. Франка припинились. Як свідчить сам І. Франко, “відсунений обставинами від живійшого уділу в нашій публічній житю, але не покидаючи літературної та наукової праці, не вважаючи на надзвичайно прикрі та невідрадні обставини мого особистого життя, я знайшовся в такому положенні, що не міг знайти місця для деяких своїх літературних та наукових праць там, де знаходив його давніше. Переставши від року 1908 бути редактором «Л.[літературного] Н.[наукового] Вістника», я містив у ньому деякі свої твори та переклади ще в 1909 і в першій половині 1910 р., поки поведене редакції сего місячника з мною не зробило мені участі в тім виданні зовсім непожаданою. Прочуваючи се, я ще в р. 1909 порозумівся устно з д. О. Пашуком що до свого уділу в розпочатій нам публікації «Універсальної Бібліотеки» [27, а. 1]. Зрозуміло, що весь період перерви стосунків між О. Пашуком та І. Франком був спричинений хворобою поета.

Отже, поновна тісна співпраця І. Франка з О. Пашуком розпочалася з 1909 р. Саме тоді О. Пашук здійснив низку нових перекладів зі світової літератури, зокрема, переклавши твори Еміля Золя, Генріха Кляйста та інших. О. Пашук задумав видавати серію “Універсальна бібліотека”, заснувавши нове видавництво з такою ж назвою, та залучити до співпраці в ній І. Франка.

Першим твором, який І. Франко передав О. Пашукові для опублікування в «Універсальній бібліотеці», був його переклад із грецької епохального твору Апулея «Амор і Психе» [27, а. 2].

На той час О. Пашук уже видав у названій серії чотири випуски:

1. *Тургенєв І.* Поезії в прозі. – Львів, 1909 (переклад із російської).
2. *Золя Е.* Свято в Коквілі. – Львів, 1909 (переклад із французької).
3. *Лермонтов М. Ю.* Демон. – Львів, 1909 (переклад із російської М. Капія).
4. *Геббель Ф.* Юдита (переклад з німецької О. Пашука).

Причому рік 1909 до певної міри став особливим і у видавничому процесі Галичини. Просвітньо-економічний конгрес у Львові, який відбувся того ж року, переглядаючи стан української книжкової продукції, визнає, що досягнення українського книжкового руху були показником, що ми, як нація, свідомі свого “я”, дійсно посуваємося вперед [583].

Отже, в 1909 р. І. Франко, як він сам свідчить, порозумівшись усно з О. Пашуком щодо своєї участі в розпочатій ним серії, подав до публікації свій переклад архітвора Апулея.

Історія цього перекладу сама по собі драматична. *“Роботу над перекладом Апулеєвого оповідання про Амура і Псіхею Іван Франко виконував через хворобу “при допомозі інших, передовсім своїх синів”. Як свідчить син Івана Франка Тарас Франко, переклад казки про Амура і Псіхею спершу здійснив інший син Івана Франка – Андрій. Іван Франко мав на меті виправити переклад сина, “але потім покинув це робити і вже далі диктував свій власний переклад, який був виданий друком. Це свідчить про високу вимогливість Івана Франка до перекладів. Його не міг задовільнити дилетантський підхід до справи”. Ця характеристика стосується також Франкової роботи над його «Переднім словом»* *.

Дуже цікаве свідчення про точний початок друку ч. 11/12 «Універсальної бібліотеки» подає О. Пашук у листі до І. Франка від 16 січня 1910 р.: ««Цар і аскет» зачнеться в п’ятницю сего тижня, тож прошу ласкаво вигото-

* Цитату курсивом подаємо за: [357, с. 78].

вити вступ, аби можна його друкувати в однім аркуші” [21, а. 297]. Це цікавий штрих з творчої біографії І. Франка: багато творів і перекладів він робив навіть тоді, коли їх основний текст уже був на складальному верстаті. Далі О. Пашук пише: “Вишенського в книгарні дістати не можна (йдеться про ч. 10 серії «Універсальна бібліотека». – *Б. Я.*), тому буду просити вypoзичити мені на час друку свій примірник, який безперечно у Вас знайдеться. Заразом прошу подати заголовок свого твору про Вишенського, тому що буду мусів оголосити його в проспекті” [21, а. 297].

З цієї останньої цитати виходить:

1) що ч. 11/12, а власне індійська легенда Франка «Цар і аскет» друкувалася швидше, ніж число 10 – Франкова поема «Іван Вишенський»;

2) що поема «Іван Вишенський», яка справді належить до вершинних творів спадщини І. Франка (вперше надрукована в книжці «Із днів журби» [1900], далі з незначними поправками у збірнику «На вічну пам’ять Котляревському» [Київ, 1904]), набула популярності і тому виникла потреба перевидати її втретє в серії «Універсальна бібліотека».

Детальніше зупинимося нижче на цьому унікальному виданні серії «Універсальна бібліотека», але підкреслимо ще раз: маючи заслужений попит у читачів, Франкова поема є не тільки важливим його твором, але й вносить ясність у питання про світогляд письменника.

У листі від 11 липня 1910 р. О. Пашук повідомляє І. Франка, “що адміністрація У[ніверсальної] Б[ібліотеки] з нинішнім днем переходить в руки п. Бруна Гіжовського*. – Складаю частину сих трудів, які досі спочивали на мені, на його плечі, і надіюся, що ціла справа лише зискає на тім; запорукою тут для мене його розуміння інтересу, чесність та солідність і запал, з яким він до роботи приступає. Тож прошу на будуче у всіх справах адміністраційних, а навіть редакційних відноситися до нього” [21, а. 301]. Далі

* Біографічних даних про цього видавця не фіксує жодне зі спеціальних видань, в т. ч. і [57].

О. Пашук дякує Франкові за прихильність до видавництва і сподівається, що ця серія “в нашій життю може з часом відіграти немалу роль” [21, а. 303].

Отже, як бачимо, до написання цього листа між ними, образно кажучи, чорна кішка ще не пробігала.

Перший симптом майбутнього конфлікту між співвидавцями відчутно в листі О. Пашука до І. Франка від 10 липня 1911 р., написаному зі Скорик. Правда, дуже делікатно, О. Пашук цікавиться, що І. Франко збирається друкувати під його фірмою після ч. 15, щоб він сам прочитав та зміг кілька примірників роздати селянам [21, а. 307-309]. Тут слід дещо прокоментувати. Отже:

1) Франко не дуже посвячував Пашука у власні видавничі плани в «Універсальній бібліотеці»;

2) галицький селянин напередодні Першої світової війни був настільки грамотний, що міг уже читати твори Менандра.

У листі від 17 липня 1911 р., написаному в тих же Скориках, О. Пашук не заперечує, щоб І. Франко друкував у серії подальші випуски хоч би до 19 числа – про це І. Франко, очевидно, повідомив у втраченій поштовій картці, про яку згадує О. Пашук. Однак, далі О. Пашук висуває кілька своїх умов. Причиною непорозумінь стало те, як він твердить, що І. Франко забрав собі увесь наклад «Царя і аскета» (ч. 11/12), заплативши видавцеві 40 корон, натомість друк цієї книжечки склав 200 корон, а продажна ціна накладу – 1400 корон [21, а. 312].

Видавець вимагає від І. Франка повернути йому 140 корон, які він виплатив друкарні, вважає, що “зиск з цілого накладу ч. 11/12 буде на всякий випадок, принаймні так великий, що не схочете, ще побіч свого забирати і мій вклад” [21, а. 313]. І. Франко запропонував, як видно з листа О. Пашука від 21 липня 1911 р., далі продавати наклад «Царя і аскета» в книгарні, а коли будуть погашені його власні витрати на друк, і, певно, належний йому гонорар, решта книжок продаватимуться на користь видавця.

Це не дуже влаштовувало О. Пашука – він слушно зауважив, що на випадок непродажу книжок, отримував би цей залишок в натурі, себто книжками. Видавець пропонує “відчислити собі певну скількість книжок, яка по відчисленню книгарського рабату могла б покрити Ваш вклад, а решту звернути мені, аби я міг ними свобідно розпоряджатися” [21, а. 316-317]. Далі просить розпорядитися книгарні, щоб після приїзду до Львова (коло 20 серпня), книгар повернув йому решту накладу. І. Франко на пропозицію видавця не погодився, нагадував йому про якісь дрібні ще грошові залежності між ними. У наступному листі від 9 серпня 1911 р. видавець знову вимагає повернути йому 140 корон, які він вклав у «Царя і аскета» – власне це й була Франкова залежність перед О. Пашуком ще за першу Франкову книжку «Амур і Псіхе» (ч. 5).

Взаємні претензії Пашука і Франка при реальній можливості їх мирного розв’язання не були якимось дуже глибокими. Все ж у листі від 9 серпня 1911 р. (зі Скорик) О. Пашук фактично ставить Франкові ультиматум:

“На випадок, коли б я до трох днів не дістав ані грошей, ані відповіді, буду мусів розпочати кроки судові, що зовсім не принесе Вам ніякої користі – не знаю які Ваші заміри що до сего накладу (ч. 11/12), однак самі признаєте, що так справи ставити не можна” [21, а. 275-276].

На свій ультиматум О. Пашук відповіді не отримав – це видно з листа О. Пашука від 28 серпня 1911 р. [21, а. 319]. Франко, очевидно, образився і вирішив згортати співпрацю з видавництвом «Універсальна бібліотека».

Восени 1911 р. до порозуміння між О. Пашуком та І. Франком не дійшло. І. Франко обіцяв видати О. Пашукові з книгарні по 1000 примірників чч. 9, 11/12, 14, однак цього не сталося. Знову ж О. Пашук вимагає від Франка в листі зі Львова від 24 листопада 1911 р. дати через посланця йому негайну відповідь. Якою була (чи не була) ця відповідь, не відомо. Збереглася лише поштова картка О. Пашука до І. Франка з проханням зустрітися у Гранд-готелі (мешкав у номері 32) – ця зустріч мала відбутися в одну з листопадових субот 1911 р., проте, чи вона відбулася, також не відомо.

Як твердить І. Франко у своїм Проспекті видавництва «Міжнародня бібліотека»*, йому зразу не сподобалися плани О. Пашука видати в 1910 р.** в «Універсальній бібліотеці» 63 твори – письменник вважав це нереальним. Не маючи ніякого впливу на укладання проспекту, Франко, не відступаючи від фірми «Універсальна бібліотека», вирішив друкувати “в ній те, що буде [в мене] готове, власним накладом, розуміється, в міру того, скільки мої фонди та мій кредит дозволять на се без надто великого обтяження” [27, а. 2].

Зрозуміло, що в такому випадку логічно було б укласти письмову угоду, в якій передбачити стосунки між видавцем і автором, зокрема і щодо виплати гонорарів та прав власності кожного на наклади видань***. Оскільки угоди не уклали, домовлялися усно, а І. Франко, через хворобу, міг приймати нелогічні рішення, дійшло, на жаль, до конфлікту й розриву стосунків між О. Пашуком і І. Франком.

* * *

Книжки серії «Універсальна бібліотека», до видання яких мав причетність І. Франко, можна розділити на дві групи:

I. Оригінальні твори І. Франка:

Ч. 10. Іван Вишенський. – 1910. – 80 с.

Ч. 11/12. Цар і аскет. Індійська поема. – 1910. – 90 с.

II. Переклади І. Франка:

* З невідомих причин – найшвидше недогляд упорядників – цей важливий і для видавничої діяльності, і для біографії твір І. Франка не потрапив до 50-томного видання його творів. Опублікований із деякими незначними друкарськими помилками на с. 129–133 у кн.: [306]. Автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури, [27].

** На нашу думку, йдеться таки про 1911 р.

*** Причину цього можна шукати також у хворобі І. Франка. Наприклад, угода від 12 квітня 1893 р. на друкування другого видання збірки «З вершин і низин» між Ольгою Франко та Антоном Хойнацьким (див. підрозділ 2.3. цієї праці) не давала можливості спровокувати будь-який майбутній конфлікт.

а) з чужоземних літератур

Ч. 5. *Апулей Мадаврський*. Амор і Психе. – 1909. – IX, 54 с.

Ч. 14. *Єлачіч Євген*. Крайня Північ – відчина людскости. – 1910. – 48 с.

Ч. 15. *Менандер*. Із мудрости Менандра. Право дитини. – 1911. – 32 с.

Ч. 16. *Герцен А.* Спомини з еміграції. – 1911. – 62 с.

Ч. 17/18. *Платон*. Сімпозион (Бенкет). – 1912. – 75 с.

б) з давньоукраїнської літератури

Ч. 9. Три святі грішниці. Старохристиянські легенди. – 1910. – 56 с.

Обсяг друку книжок, які видав І. Франко в цій серії, становить назагал 506 сторінок формату 16°. Якщо врахувати тривалість видання (неповних два роки), хворобу письменника, працю над іншими дослідженнями та художніми творами, то слід констатувати достатньо інтенсивну участь І. Франка у Пашуковому проєкті «Універсальна бібліотека».

Щоправда, обидва оригінальні твори І. Франка – поеми «Іван Вишенський» та «Цар і аскет» – були передруками. Вперше поему «Іван Вишенський» надруковано у збірці «Із днів журби» з присвятою А. Кримському (1900). Слід нагадати, що, досліджуючи творчість видатного українського полеміста крайнього ортодоксального напрямку, галичанина зі Судової Вишні Івана Вишенського (бл. 1550 – після 1620), І. Франко написав низку робіт, серед яких і монографія «Іван Вишенський і його твори», яку видав 1895 р. власним накладом [181]*. Отже, у ч. 10 «Універсальної бібліотеки» І. Франко надрукував вступне слово – розширений від першодруку текст (ця передмова вперше друкувалася 1892 р. в коломийському часописі «Хлібороб») та саму поему; далі подав у власному перекладі сучасною мовою твір І. Вишенського “Обличеніє дїавола миродержца и прелестныхъ ловъ его вѣка сего, скоро погибающихъ, отъ совлекшагося съ хитро уплетенныхъ сѣтей его голяка и странника, ко другому будущему вѣку грядущаго учиненное”.

* Див. також: (30, с. 7-211).

Свій переклад І. Франко назвав «Лови сего світа»*. Власне, ця оригінальна збірка є одним із найцінніших випусків усієї видавничої серії «Універсальна бібліотека».

Поема «Іван Вишенський» належить до одного з найкращих творів спадщини І. Франка. Як уже згадано вище, вона швидко набула популярності серед читачів, дочекалася ще за життя письменника третього видання. Річ у тім, що попри високу художність цього твору, поема додає багато неординарних штрихів до питання про світогляд І. Франка. Зміст і форма твору відкидають Франковий атеїзм, який нав'язували йому окремі сучасники зі Святоюрської гори та їх апологети (наприклад, письменник О. Назарук), а потім більшовицький режим. Будь-хто, прочитавши цю поему, може дійти якраз протилежного висновку. Інша річ, що релігійність І. Франка ніколи не мала якихось особливих зовнішніх проявів у повсякденному житті, а тим паче ідолопоклоніння перед кліром**.

Як ч. 11/12, передруковано Франкову поему «Цар і аскет». Уперше цей твір побачив світ у другому виданні збірки «З вершин і низин» (1893) [175, с. 429–468]. Авторська дата закінчення поеми – грудень 1892 р. У першодруці І. Франко додав примітки, а починається поема п'ятьма поетичними строфами із заголовком “Посвячую С. І. Щербатському” (так надруковано!). Хто ця особа, І. Франко пояснює в передмові до перевидання поеми в «Універсальній бібліотеці»: “Поема в тім виданні була присвячена молодому тоді російському князю Сергію Щербатському, що як студент індології перебував тоді у Відні, слухаючи викладів славного, передчасно помершого професора Bühler-а. З ним познайомив мене д-р М. Мурко і ми

* Цей твір І. Франко подав за виданням проф. Голубєва «Архивъ Югозападной России, издаваемый при Киевскомъ Подольскомъ й Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ». Ч. I, III. – Київ, 1887: Памятники литературной полемики православныхъ Южно-Русцевъ съ латино-уніатами». – С. 19–24.

** Про це лекція о. д-ра І. Музички «Іван Франко – українському народові невідомий християнин», прочитана 8 червня 2006 р. в Дзеркальній залі ЛНУ імені І. Франка; її текст див.: [609].

кілька разів проводили по кілька годин у дружніх розмовах” (1, с. 485). Далі І. Франко оповідає про обмін книжками між ним та Щербатським, подає цікавий спомин про цього талановитого вченого, роздвоєння душі князя, побоювання, що після повернення в Росію, через її тоталітарну систему, він може розпиячитись і знищити себе (1, с. 485). На щастя, цього не трапилося, і Щербатський став справді одним із провідних російських індологів. Франко помилився, називаючи Щербатського Сергієм. Цього видатного російського аристократа насправді звали Федір Іполитович (1866–1942).

Поема І. Франка «Цар і аскет», хоч і є оригінальним твором письменника, базується на індійському фольклорі, може служити одним з найкращих прикладів трансформації індології в українську літературу. У цьому – непересічна заслуга І. Франка перед світовою культурою.

Шість книжок – ч. 5, 9, 14, 15, 16, 17/18 – переклади І. Франка, причому три з них з античної літератури авторства Апулея, Менандра і Платона. Оригінальним є ч. 9 – це Франкові переклади старохристиянських легенд «Три святі грішниці». Очевидно, всі ці твори є зразками Франкового перекладацького мистецтва, і дуже шкода, що лише один із них (ч. 5, Апулей Мадаврський «Амор і Психе») потрапив до Зібрання творів у п’ятдесяти томах.

* * *

Кілька слів про оформлення серії. Кожна книжечка мала оригінальну сецесійну обкладинку, кліше якої за формою нагадує літеру «Г» – вертикальна частина біля корінця книжки. По горизонталі напис: «УНІВЕРСАЛЬНА БІБЛІОТЕКА» – великими літерами, висотою 8 мм. На з’єднанні горизонталі і вертикалі в прямокутнику у формі книжки міститься графічне зображення жінки в профіль, що читає. Це портретне зображення підпирає рослинний орнамент.

Обкладинка друкувалася на цупкому папері помаранчевого або жовтувато-зеленого кольорів. Вихідні реквізити (число серії, прізвище та ім’я

автора, назву, місце друку) набирали безпосередньо в друкарні. Кліше виготовлено в майстерні Гегедіса (Hegedūs), литовське походження якого не викликає сумніву. Діяльність цього гравера у Львові вартує спеціального дослідження. До речі, в листі до І. Франка від 19 серпня 1911 р. (дата з поштового штемпеля) О. Пашук, прохаючи повернути йому кліше, пропонує зробити його у Гегедіса і “се коштує не багато” [21, а.325].

Розміри книжечок після обрізу – 14,5×10 см, ціна примірника 20 – 60 сотиків.

Очевидно, встановити наклади хоча б тих книжок, які І. Франко вважав своєю власністю, важко: ч. 5 – надруковано в «Загальній друкарні»; ч. 9, 11/12, 14 – у друкарні І. Айхельбергера; ч. 10 – в друкарні В. А. Шийковського; ч. 15, 16 – у друкарні НТШ. Вдалося розшукати тільки документацію друкарні НТШ, що дає можливість встановити наклади книжок серії «Універсальна бібліотека». Так, 21 червня 1910 р. І. Франко замовив у друкарні НТШ ч. 14 – книжка Е. Єлачіча «Крайня північ», наклад якої був 2000 прим., а друк коштував 110 корон [63, а. 188зв.]. Загадкою залишається хіба те, що на обкладинці й титульному аркуші зазначено, що друк виконано в друкарні І. Айхельбергера (Львів, Ринок, 10)*. Можливо, виконанням цього замовлення друкарня І. Айхельбергера погашала якісь свої кредити перед друкарнею НТШ. Аналогічно в документах друкарні НТШ зафіксовано Франкове замовлення на ч. 9 – «Три святі грішниці», наклад якої склав 3000 прим., вартість друку – 265 корон [63, а. 202зв.]. Якщо проаналізувати замовлення О. Пашука як керівника видавництва, то накладі більшості його друків становлять 2000–2640 прим [63, а. 202зв.]. Отже, накладі книжок серії «Універсальна бібліотека», до яких мав причетність І. Франко, були понад 2000 примірників. Порвавши стосунки з О. Пашуком, І. Франко свої книжки серії «Міжнародна бібліотека» друкував накладом всього 1000 прим. – «Притча про сліпця і хромця» (ч. 3), «Пісня Дебори» (ч. 4) та

* Див. вихідні дані на м'якій обкладинці та титульному аркуші книжки Е. Єлачіча.

«Дантова друга любов»(ч. 5) – замовлення проходять через документи друкарні НТШ, хоч у вихідних даних зазначено друкарню І. Айхельбергера [63, а. 460 зв., 464 зв., 494 зв.]. А це значить, що, видаючи книжки в «Універсальній бібліотеці» більшими накладками, І. Франко розраховував на кольпортаж і систему передплати, які проводив О. Пашук.

На жаль, не вдалося достеменно з'ясувати, чи відбувався суд між О. Пашуком та І. Франком – на нашу думку до цього таки не дійшло. Уже весною 1912 р., залишивши собі вісім випусків серії «Універсальна бібліотека» (ч. 5, 9, 10, 11/12, 14, 15, 16, 17/18), які склали фонд його видавництва «Міжнародна бібліотека», І. Франко опублікував власним накладом першу книжку своєї нової серії – «Українські поезії» Олександра Афанасьєва-Чужбинського.

8.2. «Міжнародна бібліотека» Івана Франка

Про бажання розпочати власну видавничу серію «Міжнародна бібліотека», як згадано вище, І. Франко заявив уперше в додатку до першого числа серії під назвою «Перспект видавництва «Міжнародна Бібліотека» [306, а.129-133]. Згідно з викладеними тут міркуваннями, наприкінці 1909 р. О. Пашук, без погодження із співвидавцем І. Франком, видав нереальний проспект «Універсальної бібліотеки». До того ж письмової угоди між О. Пашуком та І. Франком укладено не було. Тому дійшло до конфлікту: І. Франко пориває з О. Пашуком, залишаючи за собою власність на вісім книжок із серії «Універсальна бібліотека», а саме:

Франко Іван. Цар і аскет. – Ц. 60 с.

Слачич Євген. Крайня Північ – вітчизна людскости. – Ц. 30 с.

Менандер. Право дитини. – Ц. 20 с.

Герцен Александер. Спомини з еміграції. – Ц. 20 с.

Франко Іван. Три святі грішниці. Старохристиянські легенди. – Ц. 30 с.

Франко І. Іван Вишенський. – Ц. 50 с.

Платон. Сімпозион. – Ц. 40 с.

Апулей. Амор і Психе. – Ц. 30 с. [306, с. 131]*.

Оскільки проспект датований 10–13 травня 1912 р. [306, с. 133], (переднє слово до першого випуску – 10 січня 1912 р.), можна з великою вірогідністю твердити: перша книжка серії «Міжнародна бібліотека» побачила світ у середині 1912 р. Досить точно можна датувати вихід останнього, 14-го випуску серії – студії з приводу Шевченкових поем «Сон» і «Кавказ» під назвою «Темне царство» – «Переднє слово» датоване 23 лютого 1914 р., а книжка вийшла до 100-літнього Шевченкового ювілею, тобто, побачила світ у березні того ж року. Отже, 14 випусків «Міжнародної бібліотеки» з'явилося за якихось 18 місяців – практична регулярність виходу кожного випуску серії є 1,5 місяці, причому в 1912 р. вийшло 5 книжок, у 1913 – 8, у 1914 р. – 1 книжка. Остання книжка серії «Міжнародна бібліотека» з'явилася тоді, коли І. Франко уже почав співпрацю у «Всесвітній бібліотеці» І. Калиновича** – вони познайомилися 6 грудня 1913 р., а вже 9 грудня того ж року І. Калинович запропонував Франкові працювати разом із ним [20, а. 191]. Оскільки І. Калинович до видання серії «Всесвітня бібліотека» залучив низку підприємців-українців із Борислава, І. Франка можна легко зрозуміти – видання книжок серії «Міжнародна бібліотека» власним коштом, очевидно, його обтяжувало, а умови співпраці з І. Калиновичем були вигідні – І. Калинович дуже цінував особисте знайомство з велетом української культури.

Але повернемося до видавничої серії «Міжнародна бібліотека». Її 14 випусків можна поділити на п'ять груп***:

І. Франко – упорядник.

* У цьому переліку книжок, що побачили світ за його участю в серії «Універсальна бібліотека», І. Франко не дотримується послідовності їх виходу. – Див.: підрозділ 7.1 та додаток № 7 цієї праці.

** Першим випуском серії стала книжка: [735].

Вип. 1. *Афанасьєв-Чужбинський А.* Українські поезії. – 136 с.

II. Літературознавчі студії І. Франка.

Вип. 2. Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання. – 23 с.

Вип. 14. Темне царство. Студія з приводу Шевченкових поем «Сон» і «Кавказ». – 47 с.

III. Власні твори І. Франка.

Вип. 7. Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-х та 70-х рр. мин. віку. – 42 с.

IV. Переклади І. Франка з чужоземних літератур з широкими коментарями перекладача.

Вип. 4. Пісня Дебори. Найдавніша пам'ятка старогєбрейської поезії. – 32 с.

Вип. 5. Дантова друга любов. – 33 с.

Вип. 9. Найстарші пам'ятки німецької поезії IX–XI вв. – 64 с.

Вип. 11. Алькай і Сапфо. – 50 с.

Вип. 13. *Джон Мільтон.* Самсон Борець. – 114 с.

V. Публікація джерел, пов'язаних з історією культури українського народу, і ґрунтовний коментар до них.

Вип. 3. Притча про сліпця і хромця. – 16 с.

Вип. 6. Шість записів князя Іллі Константиновича Острожського з 1535–1540 рр. – 40 с.

Вип. 8. Молитва за ворогів. – 21 с.

Вип. 10. П'яницьке чудо в Корсуні. – 31 с.

Вип. 12. Котра віра ліпша. Інтермедія Жида з Русином. – 47 с.

Якщо підрахувати обсяг друку серії, то вона складає назагал 696 стор. формату 16°. Якщо врахувати тривалість видання (1,5 року), хворобу

*** Тут подано скорочений опис серії видань «Міжнародна бібліотека»; повний

І. Франка, зайнятість підготовкою до друку інших праць, то слід констатувати високу інтенсивність видавничої діяльності І. Франка під час виходу у світ серії «Міжнародна бібліотека».

А праця І. Франка поза виданням серії «Міжнародна бібліотека» була справді великосяжна. Як свідчить тільки його листування того періоду, насамперед, зі своїм учителем, В. Ягичем, він дуже багато працює над джерелами з історії церковно-слов'янської літератури (50, с. 399, 401, 405, 406, 409), викінчує окремі видання фундаментального дослідження «Студії над українськими народними піснями» (лист від 26 березня 1913 р.) (50, с. 407) та завершує видання проекту, який його розорив матеріально і приніс дуже багато прикрощів – видання т. зв. твору А. Міцкевича «Wielka utrata», про що йшлося вище. Саме тоді, у страсний тиждень 13 квітня 1913 р. помер його син Андрій, що стало дуже важким ударом для тяжкохворого письменника – пішов із життя талановитий дослідник, котрий останнім часом був особистим секретарем батька*.

Історія появи у світ першої книжки серії «Міжнародна бібліотека» заслугує на кілька зауваг. І. Франко достатньо високо цінував творчість Олександра Афанасьєва-Чужбинського і давно задумував видати збірничок поетичних творів цього поета й етнографа, приятеля Т. Шевченка, автора багатьох творів російською мовою. До збірника творів О. Афанасьєва-Чужбинського І. Франко написав «Переднє слово», де згадує про свою ініціативу видати в Українсько-руській Видавничій Спілці спомин Афанасьєва про Т. Шевченка**, а також нарис «Александр Степанович Афанасьєв-Чужбинський», який є піонерською працею про цього діяча української культури. Даючи професійну оцінку творчості О. Чужбинського,

опис – у додатку № 8 до нашого дослідження.

* Про смерть сина Андрія І. Франко мужньо сповіщає В. Ягича в листі від 27 квітня 1913 р. – Див.: (50, с. 408–409).

** Очевидно, йдеться про переклад «Воспоминаний о Т. Шевченко» О. Афанасьєва з відомого І. Франкові видання: [355].

зокрема працям з української етнографії та літературної критики, а також об'єктивно оцінюючи його поезії українською та російською мовами, І. Франко високо підносив вартість «Словаря малоруського наречия», надрукованого в дев'ятому томі Зібрання творів за ред. П. В. Бикова. Він, зокрема, пише: «Я можу сказати, що його вартість зовсім не мала і з речевого, і з методичного боку. Хоча правопис старий, то все-таки автор силкується передати кожде українське слово в його питомій звуковій формі з наголосами, дуже часто звертає увагу на діалекти, особливо чернігівської та харківської губернії, цитує немало українських приказок та народніх пісень, а декуди також давніші праці про українську старовину для пояснення застарілих та малозрозумілих слів» [142, с. 14]. Власне, І. Франко був чи не першим, хто дав високу оцінку цій важливій лексикографічній праці О. Чужбинського, яка не втратила свого значення до наших днів і яку через особисту неприхильність до автора не хотіли належно оцінити тодішні українські мовознавці [142, с. 13].

Отже, підкреслимо, нарис про творчість О. Афанасьєва-Чужбинського є внеском в українське літературознавство, але хибує серйозною помилкою І. Франка в атрибуції деяких творів цього письменника. З невідомих причин І. Франко приписує О. Чужбинському низку творів його сучасника Миколи Жука, що побачили світ уперше в 1862 р. під псевдонімом «Хрущ» у часописі «Основа». Ось легковажна цитата з Франкової праці: «З українських поезій особливо гарно відбилися його вояцькі часи в поезії «Парубоцький жаль», що була поміщена в «Основі» 1862 р. під псевдонімом «Хрущ». Що за сим псевдонімом криється не хто інший, як Александер Афанасьєв, на се в мене є доказ у двох рукописних зшитках віршів Хруща, які я одержав із Києва в р. 1884» [142, с. 11]. І. Франко твердить це, не маючи зразків почерку О. Афанасьєва, без власного глибокого аналізу інших творів письменника, що було раніше притаманне І. Франкові. Далі – більше. І. Франко розшукує у своєму архіві надіслані йому з Наддніпрянщини рукописні зшитки, безпідставно зараховує до творів О. Афанасьєва-Чужбин-

ського поеми «Чари» та «Безбатченко» і видає у світ як твори цього автора. Це також уже могло бути наслідком важкої хвороби І. Франка – подібним волонтаристським способом, як йшлося вище, він зарахував до творів А. Міцкевича поему «Wielka utrata», не зважаючи на висновки авторитетних міцкевичезнавців Брікнера і Бігеляйзена [368, с. 272–273]*.

І що цікаво – дослідник О. Дей у своєму (чи Я. Дашкевича)** «Словнику українських псевдонімів» твердить, услід за І. Франком:

“«Хрущ» = Афанасьєв, Олександр.

Основа, 1862; альм. «Рада» – Київ, 1883. Дж. див.: *Чужбинський А. Українські поезії*, вид. «Міжнародної б-ки», ч. 1 (в передмові І. Франка, 1912)” [98, с. 384].

Як бачимо, авторитет І. Франка був такий великий, що його слова сприймали як істину в останній інстанції. І лише в 1972 р. М. П. Гнатюк, готуючи до друку томик творів Олександра Афанасьєва-Чужбинського, спростував помилку І. Франка в розвідці «Микола Петрович Жук (Хрущ)» та опублікував з добіркою шести віршів обидві поеми («Чари» та «Безбатченко»), до речі, звіривши їх за автографами, що зберігаються у ВР ІЛ) незаслужено забутого українського поета в додатку до книжки під прізвиськом справжнього автора***.

До речі, певне зациклення І. Франка із приписуванням О. Афанасьєву-Чужбинському творів М. Жука тягнеться принаймні з 1902 р., коли І. Франко готував антологію «Акорди» [299] і куди він не включив твори цього цікавого поета пошевченківської доби. Нагадую, що перша публікація пое-

* Детальніше див. підрозділ 6.3 цієї праці.

** Про авторські права Я. Дашкевича на цю працю див.: [371].

*** Додатки М. П. Гнатюка див.: [354, с. 133–200]. Проте навіть в найавторитетнішому виданні (*Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ, 1983. – Т. 39*), де надруковано передмову І. Франка до збірки О. Афанасьєва-Чужбинського «Українські поезії», на с. 619 читаємо таке: “«Хрущ» під цим псевдонімом в «Основі» міг друкуватися також український поет Жук Микола Петрович (1833–1900)”. Як бачимо, знову вжито умовний спосіб, коли М. П. Гнатюк цю помилку спростував одинадцятьма роками раніше.

зій М. Жука (1833–1900) була в часописі «Основа» 1862 р., тобто він підставово потрапляв до хронологічних рамок антології. Через помилку І. Франка твори М. Хруща, як твори О. Афанасьєва-Чужбинського, ввійшли до «Антології української поезії», що її упорядкував у 50-х роках ХХ ст. М. Рильський («Антологія–1957»), зокрема уривки з поеми «Безбатченко» [351, т. 1, с. 157–162]*, яка ще І. Франкові сподобалася своєю поетичністю та глибоким змістом.

У IV розділі першої книжки серії «Міжнародна бібліотека» І. Франко подає дев'ять власних перекладів російськомовних поезій О. Афанасьєва-Чужбинського, а саме:

1. *Вартовий*** . 2. *Серце*. 3. *Під неділю*. 4. *Українська душа*. 5. *Зіронька*. 6. *Хмарка*. 7. *Буря*. 8. *Парубоцька правда*. 9. *Руська пісня*. Ці поезії було надруковано російською мовою у 9-му томі Зібрання творів за ред. П. Бикова. Оскільки усі вони за змістом українські, то добірка перекладів І. Франка є добрим внеском в українську культуру. Враховуючи, що наприкінці першого випуску «Міжнародної бібліотеки» подано згаданий цінний проспект видавництва «Міжнародна бібліотека», то назагал цей томик є справді явищем у видавничій діяльності І. Франка.

Друга група видань – це літературознавчі студії І. Франка. У передмові до статті «Каменярі. Український текст і польський переклад, дещо про штуку перекладання» І. Франко пише, що в розвідці (вперше опублікованій у книжках № 13–14 та 15–16 часопису «Учитель») – «розібрано з історично-літературного та естетичного погляду мій вірш «Каменярі», а також порівняно український оригінал із польським перекладом, якого dokonав молодий український письменник Сидір Твердохліб. З уваги на педагогічне значіння сеї розвідки для школярів та вчителів, яким аж надто часто бракує відпо-

* Див.: Уривки з поеми «Безбатченко» [351, т.1, с. 157–162].

** З незрозумілих причин поезія «Вартовий» (з циклу «Русській салдаты»: [355, т. 9, с. 43-44] не потрапила до додатку цитованої вище книжки з «Бібліотеки поета» [354, с. 121-130].

відного руководу для розбираня, пояснюваня та оцінки літературних творів, видаю її окремо книжечкою. Надію ся, що й поза шкільними сферами, вона знайде собі прихильників і мати ме значіне для виробленя літературного смаку” [189, с. 3].

Справді – це чудовий взірець того, як треба вміти зробити аналіз перекладів із близьких мов, яке треба мати розуміння теорії і практики перекладу. Книжка є добрим посібником із контрастивної лінгвістики тим паче, що, за переконанням І. Франка, “переклади чужомовних творів, чи то літературних чи наукових, для кожного народа являють ся важним культурним чинником, даючи можливість широким народнім масам знайомити ся з творами й працями людського духа, що в інших краях у ріжних часах причиняли ся до ширеня просвіти та підійманя загального рівня культури” [189, с. 5].

Останньою книжкою серії «Міжнародна бібліотека» і другою в другій її групі є ювілейне видання Франкової розвідки «Темне царство» – студії з приводу Шевченкових поем «Сон» і «Кавказ». Студія була написана ще 1881 р. в Нагуєвичях, як друга частина шевченкознавчого дослідження, що розпочиналося розбором «Гайдамаків». Обидві частини надрукував часопис «Світ» (1881, № 8–9, с. 168–171; № 10, с. 171–172; № 11–12, с. 195–199; № 13, с. 221–224). Автор вважав за потрібне передрукувати лише другу частину студії, “як річ, [...] досить заокруглену та непередавлену” [275, с. 3]. Цим І. Франко ще раз засвідчує, що і на схилі свого віку він щиро шанував творчість Кобзаря.

Єдиною книжкою серії «Міжнародна бібліотека», де І. Франко опублікував власні твори, став вип. 7 «Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-х та 70-тих рр. мин. віку». Ця книжка є дуже важливою для дослідників життя і творчості І. Франка насамперед своїм «Переднім словом», написаним 17 грудня 1912 р. По суті, це спогад І. Франка про роки навчання у Дрогобицькій гімназії, про побут, товаришів, професорів, зокрема Емерика Турчинського та Івана Верхратського. І. Франко застерігає своїх біографів: “Гімназіальні студії, які пройшов я в Дрогобичи, при всій бідности, через

якої довело ся мені жити як ученикови з під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадується дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць компонувати собі мій житєпис” [235, с. III]*. Отже, поруч з автобіографічним листом до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р., який той опублікував у збірці «В поті чола» (Львів, 1890), «Переднє слово» до збірки «Рутенці», є дуже важливим джерелом до біографії І. Франка, бо, власне, спростовує багато вигадок навколо його особи, які зустрічаємо в творах деяких давніших і сучасних есеїстів.

Водночас тут є кілька цікавих деталей для нинішніх біографів і дослідників творчості І. Франка. Публікація нарису «Патріотичні мотиви» в «Громадському друзі» (1878) наштотувала І. Франка на ідею “у ряді образків змалювати деякі типи та появи з життя галицько-руської інтелігенції” [235, с. IX]. Того ж року він познайомився з польським письменником і поетом Миколою Бернацьким (1836–1901, псевдонім Родоць) та власником польської книгарні Адамом Домініком Бартошевичем – відповідно редактором і видавцем «Tygodnia Literackiego, Artystycznego i Naukowego». Невдовзі для цього авторитетного тижневика в 1878 р. І. Франко написав чотири нариси під спільним заголовком «Ruteńcy», “та тільки три з них були оголошені друком у тім письмі, а четвертий, що мав титул «Demokrata», застряг десь у редакційній теці” [235, с. X].

Отже, готуючи ч. 7 «Міжнародної бібліотеки» під назвою «Рутенці», І. Франко включив до цієї збірки, легко поредагувавши, автопереклади оповідань із часопису «Tydzień...»: «Молода Русь», «Звичайний чоловік», «Знеохочений»** та україномовний нарис «Патріотичні мотиви» з часопису

* Опубліковано також (15, с. 7). До речі, том 15 упорядкувала і підготувала коментарі Н. О. Вишнеvsька (осн. текст збірки «Рутенці»: с. 7–41; коментарі: с. 483–487). У порівнянні з низкою інших приміток, коментування циклу «Рутенці» є вельми ґрунтовним і може слугувати за зразок такої праці навіть у рамках п’ятдесятитомника.

** Про автопереклад І. Франка див.: [631, с. 126–130].

«Громадський друг». Натомість, четверте оповідання «Демократ», яке він написав польською мовою для «Tygodnia...», невідоме досі франкознавству.

Як свідчать авторитетні польські книгознавчі праці, архів Бартошевичів у 1928 р. був подарований місту Лодзі, де створено Міський музей історії і мистецтва ім. Й. і К. Бартошевичів. Після реорганізації в 1935–1936 рр. та в 1945 р. цієї установи, збірки поділено між Музеєм мистецтв (колекція мистецька), міською бібліотекою ім. Варинського (друки) і Воеводським державним архівом (рукописи) [131, с. 112–113]. Отже, саме в Лодзі є надія розшукати невідомий нам твір І. Франка, який би логічно завершив цикл «Рутенці».

Цикл «Рутенці» цінний не тільки з художнього, а й з історико-психологічного боку. Автор дуже добре підмічає специфіку мислення, а відтак і діяльності окремих представників галицької інтелігенції, які виробляються у другій половині ХІХ ст. під впливом недержавного статусу українського населення на своїх етнічних територіях та тиску австрійського й польського чинників. Мабуть, саме в цьому є велика вартість циклу для сучасних українських істориків, психологів, політологів та народознавців.

До четвертої групи серії «Міжнародна бібліотека» належать п'ять випусків: 4, 5, 9, 11, 13. Ця група – невеличка антологія унікальних класичних творів, куди входять: найдавніша пам'ятка старогрецької поезії «Пісні Дебори» (вип. 4); студії над поезією давньогрецьких класиків Алкея і Сапфо (вип. 11); переклад і ґрунтовні пояснення до найстаріших пам'яток німецької поезії Х–ХІ ст., куди входять: «Вессобрунська молитва», «Пісня про Гільденбранда і Гадубранда» та «Муспіллі» (вип. 9); цікава оповідь про Дантову другу любов із перекладом дев'яти перлин зі спадщини одного з найбільших світових поетів Середньовіччя (вип. 5); детальна студія про життя і творчість Дж. Мільтона та переклад його драми «Самсон Борець» (вип. 13). Вельми цікавою є ілюстрація до книжки «Алкай і Сапфо» – І. Франко ілюстрував випуск, як він пише, “подобизною рисунка на одній старинній сіцилійській вазі IV в. перед Хр[истом]” [303, с. 3].

Два випуски – ч. 4 і ч. 5 – є відбитками з часопису «Неділя» – відповідно ч. 38 і 39 за 1912 р. та ч. 38 і 39 за 1912 р. А це значить, що І. Франко усіма способами старався донести до якнайширшого кола галицьких читачів перлини світової класики.

П'яту, останню групу книжок серії «Міжнародна бібліотека» складають п'ять випусків публікацій джерел, пов'язаних з історією культури українського народу. Вельми цікавою з джерелознавчого боку є «Притча про сліпця і хромця» (вип. 3). Цей твір – переробка давньоукраїнського оповідання XII ст. «О тѣлѣ челоуѣчествѣ, и о души, но и въскресеніи мерт-выхъ». Цікаво те, що про цю пам'ятку І. Франко написав досить значну наукову студію «Притча про сліпця і хромця: Причинок до історії літературних взаємин старої Руси» (датована 5 лютого 1904 р.), яку надрукував у науковому виданні «Сборник по славяноведению» [243]*. Менше за обсягом дослідження він помістив 1912 р. в часописі «Неділя» [844, 1912р., №37]. А ще пізніше, 11–12 вересня 1913 р., І. Франко почав компонувати за цією пам'яткою свою «Притчу про сліпця і хромця», яку закінчив у Львові 8–9 січня 1914 р. Тому-то вперше оригінальний твір І. Франка побачив світ аж у двадцятитомнику творів письменника [142, 1954, т. 13, с. 376–381]**.

Для істориків особливу цінність має вип. 6 – “Шість записів князя Іллі Константиновича Острожського з р. 1535–1540” (1913). Вперше це дослідження І. Франко опублікував у “Науковому додатку до «Учителя», [853, 1912, 20 груд., № 2] а передрукував у серії «Міжнародна бібліотека», як сам свідчить, “в тім намірі, аби зробити приступною нашій ширшій громаді памятку життя та діяльності одного з членів значного руського роду Острожських. Сею публікацією бажаю розпочати ряд подібних видань т. зв. актового архівного матеріалу, приспособленого для розуміння та зацікавлення шир-

* У відділі україніки ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України за № 31505 Ф. І/П-772 зберігається окремий відбиток цієї Франкової праці (С/Петербургъ, Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1905, 27 с. формату 27,5×19 см).

** Автограф твору: [7].

шої громади. Сей матеріал, публікований у спеціальних, часто мало доступних виданнях, навалений там великими купами і доступний хіба спеціалістам історикам, які не все мають можливість використати з нього власне те, що в ній міститься індивідуальне, особисте, або загальнолюдське та цінне навіть із літературного погляду, повинен на мою думку, помалу робити ся духовою власністю ширшого загалу у відповіднім обробленю” [236, с. 3]. Далі вчений звертає увагу, що це насамперед пам’ятка нашої народної мови, і тут є дуже важливі подробиці, звороти й назви того часу, коли наше книжне письменство або нічого не творило, або творило дуже мало. Автор небезпідставно твердить, що з уваги істориків випадають події буденного, родинного та громадського життя – навіть про глибоко трагічну долю Гальшки Острозької, М. Грушевський згадав хіба кількома словами “у нотці про князів Острожських у своїй «Історії України-Руси», т. VI, ст. 631” [236, с. 4]. Далі І. Франко висуває власну теоретичну культурологічну засаду: “Історія літератури, коли вона має давати хоч приблизно повний образ духового розвою народа, мусить сягати поза обсяг властивої літератури *глибоко в історію культури та розвою індивідуального, родинного, громадського та політичного життя, о скільки все те проявляєть ся в памятках чи то писаного, чи устно переданого людського слова*” [153, с. 4] (підкреслення наше. – Б. Я.). І цієї засади він справді дотримувавсь у своїй видавничій діяльності того часу, що видно й на прикладі серії «Міжнародна бібліотека».

Князь Ілля Костянтинович, старший брат князя Василя, чоловік енергійної Беати Костелецької, вихованки королеви Бони і батько Гальшки Острозької, героїні незвичайної навіть на ті часи романтичної історії [564, с. 23], помер у молодому віці і не встиг себе особливо чимось проявити. Однак записи, що їх опублікував І. Франко, є цікавими пам’ятками української мови й мають вартість тими деталями, які письменник і вчений добре охарактеризував у «Переднім слові». Про це він пише так: “Із тих записів князя Іллі Острожського один належить до категорії т. зв. заставних листів, другий містить просьбу до приятеля та сусіда о приятельську услугу, третій

містить посвідчене про розмежоване маєтності, четвертий подає запис доходів із маєтностей князя на користь його жінки за визичену від неї значну суму грошей, у п'ятім маємо знов заставний лист на маєтність князя за нову позичку, а в шестім розпорядок останньої волі князя перед смертю” [236, с. 8].

Тут же подано латинською мовою вірш польського поета з українського роду Андрія Крицького, який підносить до небес чесноти дружини князя Іллі, Беати з Костелецьких. І. Франко пропонує власний прозовий переклад цього панегірика, щоб найточніше передати його зміст.

Передмова датована 1 грудня 1912 р., отже, книжка побачила світ десь на початку 1913 р. і є однією з перлин усієї п'ятої групи книжок серії, та й, власне, усієї серії «Міжнародна бібліотека». Словом, без прочитання цієї скромної Франкової книжечки не зможе обійтися серйозний учений, що досліджує українську історію другої половини XVI – початку XVII ст.

У 1913 р. в «Міжнародній бібліотеці» побачили світ усі решта випусків п'ятої групи – видання історичних джерел, а це значить, що у той час І. Франко особливу увагу приділяв публікації й популяризації джерел до історії України, пам'яткам давньоукраїнської літератури.

Вип. 8 – «Молитва за ворогів» – з'явився, очевидно, на початку 1913 р., оскільки передмова до книжечки має дату 13 листопада 1912 р. Річ у тім, що розвідку на цю тему І. Франко написав взимку 1911 р. і надіслав до Києва М. Грушевському, щоб той помістив її у львівських «Записках НТШ» або в київських «Записках УНТ». На свого листа до М. Грушевського І. Франко відповіді не отримав, натомість від секретаря редакції київської газети «Громадська думка» Всеволода Козловського, який від 1906 р. замешкав у Львові, дізнався, що розвідку помістять в «Записках УНТ» зі скороченнями. Ознайомившись із публікацією в «Записках УНТ» [834, 1911 р., кн. 853-61], І. Франко був дуже огірчений невправним редагуванням проф. В. Перетца та особливо скороченнями, які собі дозволив зробити редактор. Мало того – авторові навіть не повернули рукопису статті. Тому І. Франко, “признавши

потрібним випустити в світ свою розвідку окремим виданєм, [...] троха розширив [...] цитати з Біблії і додав те, що пропустив редактор на кінці, та подбав також про справленє деяких друкарських помилок та неконсеквенцій правопису в київськїм текстї” [234, с. 4–5]. Далі І. Франко зазначає: “Думаю, що ся книжечка зацікавить і своїм змістом, і способом обробленя теми ширший круг інтелїгентних читачів, а особливо молодїжи, якїй у її шкільних студїях так тяжко вибити ся зі схолястичної рутини та безідейности на дорогу правдивої, свобідної від усяких пересудів наукової праці. Та можливо що вона дасть дещо до думаня та знаня також менше вченим інтелїгентам, а навіть інтелїгентним селянам” [234, с. 5].

Розширивши в текстї цитати зі Святого Письма, І. Франко додав «Притчу про немилосердя» та віршований переспів уривка «Слова святих отців о разсмотренїї і любви», взятого із «Ізмарагда». Як бачимо, публікація цієї розвідки І. Франка в «Міжнародній бібліотеці» є набагато вартісніша, аніж у «Записках УНТ».

Аналогічно переробленою й доповненою є студія І. Франка «П’яницьке чудо в Корсунї» з додатком його «Притчі про двох рабів». Як пояснює сам автор, перший варіант дослідження він опублікував у «Записках НТШ» [834, 1901, т. 44 кн. 6, с. 1–14] під заголовком «П’яницьке чудо в Корсунї, причинок до староруської легендарної літератури». Цікавим фактом для істориків Львова є те, що обидва рукописи з кінця XVI та початку XVII ст. зберігалися у нашому місті: один – у бібліотеці Оссолінських (ч. 38, карта 338), а другий – у бібліотеці Львівського університету (I, F, 15), що колись був власністю церкви в Полоцьку, а пізніше василіянського монастиря в Замості [251, с. 3–4]*.

Публікуючи оповідання вперше, І. Франко бачив у ньому твір староруського письменства й цієї думки не змінив. “Коли про те тепер уважаю відповідним обробити його на ново, роблю се тому, бо знайшов деякі

* Тепер зберігається в НБ ЛНУ ім. І. Франка [38].

матеріяли, що надають сему малому оповіданню далеко більше значінє, ніж я перед тим міг уявити собі” [251, с. 3–4]. Оскільки праця завершена 3-го квітня 1913 р., можна вважати, що книжка побачила світ не пізніше травня 1913 р.

Додатком до цього випуску є «Притча про двох рабів», датована груднем 1911 р. і присвячена Ользі Альбранд (Альбрант). У примітках до т. 3 п’ятдесятитомника І. Франка про цей вірш написано так: “Вперше надруковано в ж. «Сяйво», 1913, ч. 4, с. 102–103” (3, с. 434). Як бачимо, важко однозначно твердити, що є фактично першодруком: чи публікація в журналі «Сяйво», чи випуск 10 «Міжнародної бібліотеки». На нашу думку, ближчим до авторської волі є текст у серійній книжці, коректу якої робив сам І. Франко.

Тепер кілька слів про особу, якій присвячено цього вірша. Ольга Альбранд чи Альбрант – київська курсистка, подруга дружини І. Франка Ольги з Хоружинських. З Ольгою Альбранд письменник познайомився ще під час першої своєї поїздки до Києва. У листі до О. Хоружинської зі Львова від 10 січня 1886 року він просить свою наречену: “Пишіть о своїх курсах, о товаришках, особливо о тих, котрих я знаю: о Доброграєвій (в котрій тут один наш чоловічок закохався – але се секрет!!) *, о Єгуповій, котрій я рад би написати дещо, та не знаю адреса, о Максимовичці, о Альбрант – ну, і о кім ще хочете, не забуваючи, звісно, й про археологію Мельн[ик]” (49, с. 15).

Очевидно, Ольга Альбранд справила на І. Франка особливе враження (вона, евентуально, могла би стати його дружиною), він розпочав листуватися з нею – в листі до дружини у січні 1887 р., яка тоді перебувала в Києві, він навіть нагадував, щоб зайшла до подруги і розпитала, чи та дістала від нього листа і чому не відповіла (49, с. 100).

* Йдеться про В. Коцовського.

Востаннє згадує І. Франко О. Альбранд у листі до дочки Ганни в лютому воєнного 1915 р.: він запитує, чи була вона в Ольги Альбранд, просить написати йому, чи та не бідує і чи потребує допомоги (50, с. 423). Однак, у спогадах про батька Ганна Ключко-Франко ні словом не обмовилася про зустріч із цією жінкою*. Звертаю увагу на ці моменти з життя І. Франка і його спілкування із сучасниками тому, що вони важливі для його майбутньої фундаментальної наукової біографії.

Останньою книжкою цієї групи став вип. 12 – «Котра віра ліпша? Інтермедія Жида з Русином» (1913). Праця над цією книжкою закінчена у першій половині 1913 р. – отже, вона побачила світ десь у липні – серпні 1913 р. Ця студія є істотним внеском І. Франка в дослідження історії українського театру: він справедливо вважав, що інтермедії є важливими пам'ятками нашого письменства XVII–XVIII ст., і оголосив, що розпочинає “отсею книжечкою видане всіх доси відомих інтермедій, написаних на українській території” [319, с. 3].

Цей намір був справді серйозним: наприкінці вступу до випуску 12 І. Франко подає “реєстр тих руських інтермедій, які дійшли до нас і які будуть опубліковані в дальших томиках отсего видання” – названих за змістом інтермедій (з покликами на джерела і публікації) всього 31. Отож, І. Франко оприлюднив тут фактично проспект цілої видавничої серії [319, с. 16–19].

Отже, випуск 12 «Міжнародної бібліотеки» мав би започаткувати нову серію джерел до історії давнього українського театру, та цього не сталося. Можлива причина – заангажування І. Франка до співпраці з І. Калиновичем у проєкті «Всесвітня бібліотека», але, мабуть, найголовнішими причинами були все-таки його стан здоров'я і початок світової війни.

Справа в тому, що текст цієї інтермедії та студію про неї під назвою «Інтермедія єврея з русином» І. Франко написав ще в 1907 р., а надрукував в 1909 р. у Харкові, у збірнику, виданому на честь проф. М. Сумцова [654,

* Спогади Анни Ключко-Франко під заголовком «Іван Франко та його родина». –

с. 92–103]. Однак, І. Франко був незадоволений цією публікацією: “Се видає текст інтермедії та мою розвідку до неї з дуже многими помилками, я вважаю потрібним передрукувати її тут поправлену та доповнену як першу в серії мого видання інтермедій” [319, с. 6–17]*. Саме ця обставина й спонукала його видати інтермедію як один з випусків «Міжнародної бібліотеки».

На наш погляд, видання інтермедії, як і задум опублікувати корпус жанру окремою серією (31 випуск), належать до вельми актуальних проєктів, які, на жаль, не вдалося зреалізувати. А ціла п’ята група випусків «Міжнародної бібліотеки» є чи не найцікавішою частиною усієї серії, цінною, насамперед, джерелознавчими аспектами.

* * *

За нашими дослідженнями, у серії «Міжнародна бібліотека» побачило світ 14 випусків книжок [764, с. 371]. Однак тільки воєнне лихоліття та загострення хвороби І. Франка завадили виходу в світ її 15-го випуску, де мав бути опублікований його ж переклад німецькою мовою першої сцени твору псевдо-Міцкевича «Wielka utrata». В архіві І. Франка зберігається відбиток обкладинки та переднє слово автора до читачів (автограф і верстка німецькою мовою) [8]. Взагалі це вельми цікава знахідка до історії видавничої діяльності І. Франка – у жодній своїй видавничій серії він ніколи не друкував перекладів чужою мовою, а робив переклади з чужих мов українською, тобто усі його серійні видання до того бачили світ українською мовою.

Задуманий 15-й випуск серії «Міжнародна бібліотека» – дивний симбіоз щодо оформлення обкладинки. В усталеному від ч. 8 оформленні, під назвою серії українською мовою «Міжнародна бібліотека», німецькою мовою надруковано: «Der grosse Verlust. Ein Drama von A. Mickiewicz. Entdeckt

Див.: [664, с. 465–490].

* Цікаво, що в поданому тут проспекті майбутньої серії видань інтермедій саме ця книжка значиться під ч. 4. Опис збережених в архіві І. Франка автографів, які стосуються цієї праці, див.: (39, с. 647).

und herausgegeben von Dr Iwan Franko». Книжка мала друкуватися в тій же «Загальній друкарні» («Algemeine Druckerei», Piekarska – Gasse, 32), Lemberg, 1915.

У передмові автор зазначає: “Стаття була призначена для віденської газети «Zeit», але через мобілізацію, оголошену в серпні 1914 р., всі поштові зв’язки були перервані, залишилося мені друкувати у вересні і жовтні свіжо-написаний німецький переклад першої сцени драми А. Міцкевича у Львові як окремий випуск редагованої мною української (без виключення інших мов) «Міжнародної бібліотеки»” [8].

Як бачимо, дух А. Міцкевича й справді переслідував І. Франка в останні роки його життя. Франкові не досить було опублікувати «Wielka ustratę» окремою книжкою, розоривши себе дорогим виданням, – він ще перекладає цей псевдотвір польського wieszczka німецькою мовою, тратячи на це і час, і кошти. Нещасливі обставини воєнного часу і російська окупація Львова перешкодили йому це здійснити.

Як видавничий задум І. Франка, цікаве останнє речення верстки передмови до 15-го вип. серії: «З технічних засад, щоб витримати кількість друкованих сторінок, в кінці буде доданий мій переклад з української «Притчі про захланність» [8]. Отже, ми маємо німецькомовний, досі недрукований, автопереклад цієї цікавої притчі, яку, як оригінальний твір, він написав за мотивами староруської прозової легенди «Притча про гадюку в домі». Нагадаємо, що переклад сучасною українською мовою цієї пам’ятки разом із її поетичною обробкою І. Франко надрукував у збірнику «Вибрані твори українських письменників», ч. 2–3, Львів, 1912, стор. 67–92.

* * *

Розглянемо до художнє оформлення та накладу випусків серії «Міжнародна бібліотека».

На відміну від серії «Універсальна бібліотека» (співвидавець І. Франка Онуфрій Пашук замовив для неї спеціальне кліше, автором якого був лито-

вещь за походженням Гегедіс), оформлення м'яких обкладинок серії «Міжнародна бібліотека» простіше. Книжки серії друкувалися у трьох різних друкарнях: «Загальній друкарні», «Друкарні Айхельбергера» і «Друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка». Тож, започаткувавши друк в «Загальній друкарні» (Академічна, 8), видавець І. Франко далі орієнтувався на перших два випуски серії: обкладинка зеленого кольору мала доволі просту орнаментальну рамку, в яку зібрано назву серії, місце видання, назву друкарні. Під назвою книжки давалася невеличка прикраса у вигляді квіточки, але саме цієї деталі не дотримувалася друкарня І. Айхельбергера. Отже, попри друк книжок у різних друкарнях, попри те, що орнаментальні рамки не ідентичні, до ч. 8 витримано ідею оформлення, започатковану в ч. 1 серії. Далі і до ч. 14 – на нашу думку, це була пропозиція метранпажа «Загальної друкарні» (вул. Пекарська, 32) – усі книжки мають однакову, складнішу рамку, з сецесійним шрифтом назви серії, цікавим сецесійним, правда, досить масивним як на розмір книжки, елементом, що розділяє назву книжки та місце її видання. Однакову прикрасу, що підпирає назву серії, вжито на титульних сторінках книжок, що побачили світ у цій друкарні. На жаль, не кожен випуск «Міжнародної бібліотеки» має назву серії на титульному аркуші – вона відсутня в ч. 1, 2, 6, 14, а втрата обкладинки не дає можливості повністю ідентифікувати книжку як частину серійного видання. Розміри книжок серії – 16°, до обрізу 15×11,5 см. Книжки мають практично однакову шпальту набору 11×7,2 см, але кожна друкарня давала шрифти різного кегля. Ціна примірника 20–60 сотиків, тобто розрахована на широкі кола читачів. Попри своє скромне оформлення, «Міжнародна бібліотека» усе ж виглядає доволі елегантно, може служити як приклад серійного оформлення української книжки напередодні Першої світової війни.

У результаті опрацювання архівних матеріалів віднайдено документи, які фіксують наклад кількох видань «Міжнародної бібліотеки». Отже, вип. 3 «Притча про сліпця і хромця», вип. 4 «Пісня Дебори» та вип. 5 «Дантова друга любов» побачили світ накладом 1000 прим. [63, а. 460 зв., 464 зв.,

494 зв.]. Відповідно за ці книжки І. Франко заплатив друкарні 40, 60, 60 кор. – всього за три випуски – 160 кор. [63, а. 460 зв., 464 зв., 494 зв.]. Якщо врахувати, що кожна книжка вип. 3 коштувала 20 сот. (весь наклад 200 кор.); вип. 4 (так само, 200 кор.); вип. 5 (так само, 200 кор.), то видавець без книжкового рабату (знижки) міг евентуально заробити 600 кор. Книжковий рабат (знижка) складав, як правило, 20%, отже чистий виторг мав би бути 480 кор. Якщо змінювати витрати на друк (160 кор.), то видавець заробляв на цих трьох книжечках 320 кор., тобто рівно вдвічі більше, ніж вкладав. Правда, цей розрахунок ідеальний, адже треба було не роздавати безкоштовно жодного примірника, а продавати увесь наклад. Та це засвідчує, що і в Австро-Угорській монархії, і пізніше, у Другій Речі Посполитій, видавнича справа була прибутковою.

З великою вірогідністю можемо твердити, що наклад фактично кожного з випусків «Міжнародної бібліотеки» сягав 1000 прим.

Книжки цієї серії, які зберігаються у відділі україніки Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, мають тверду паперову оправу, ледериновий корінець з тисненням золотом числа книжки на верхній дошці ледеринової вставки. Очевидно, що ці оправи, аналогічно як у серії «Універсальна бібліотека», зроблено в палітурній майстерні університетської бібліотеки тоді ж, напередодні війни.

8.3. Видавнича серія «Всесвітня бібліотека»

«Всесвітня бібліотека» – остання книжкова серія, в якій брав участь І. Франко від 1914 р. і до кінця життя – була помітним явищем культури. Дослідження внеску І. Франка у «Всесвітній бібліотеці» додає цікаві штрихи не лише до його видавничої діяльності, але й до біографії.

Видавництво «Всесвітня бібліотека» створив Іван Титович Калинович (1894–1927) – цікава і неординарна постать, бібліограф, перекладач, видавець, суспільно-політичний діяч, про якого низку досліджень опублікували

М. Гуменюк [442, 443, 444, 445] та Я. Сенік [656]. Спеціальну статтю про «Всесвітню бібліотеку» написав М. Мороз [605, с. 364]. Доповідь про діяльність видавництва під назвою «Всесвітня бібліотека Івана Калиновича» у квітні 2002 р. на науковій конференції у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України виголосила літературознавець Марія Вальо. Оцінюючи позитивно доробок згаданих вище науковців, все ж особливу увагу звертаємо на участь саме І. Франка у видавничому проєкті «Всесвітня бібліотека», на його ролі як авторитеного радника щодо програми й до певної міри співвидавця цієї бібліотеки в 1914–1916 рр.

Як свідчать матеріали архіву І. Калиновича, які зберігаються у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, надію на економічну підтримку задуму створення видавництва «Всесвітня бібліотека» І. Калинович покладав на український капітал м. Борислава, де працював поштовим урядовцем з 1907 р. Саме на цю обставину чи не вперше звернула увагу М. Вальо, розмірковуючи над питанням, чому в містечку, відомому своїм промисловим потенціалом, але далекому від культурних великомасштабних акцій, виникла ідея створення такого видавництва. І. Калинович переконав найбільших українських підприємців Борислава, зокрема Петра Ількава, Євстахія Сасика, братів Терлецьких та ін. у необхідності утворити уділову спілку (акціонерне товариство) для фінансування видання серії «Всесвітня бібліотека». За даними архіву І. Калиновича, спочатку, в 1913 р., перші видавничі анонси підписував П. Ільків. Станом на 26 жовтня 1918 р. спілка мала 63 члени, а майно видавництва оцінювалося майже в 92 тис. австрійських корон. Це й дало можливість розпочати випуск у світ книжок серії «Всесвітня бібліотека» ще перед початком Першої світової війни [41, с. 8-8 зв.].

Програму видавництва І. Калинович виклав у листі до Ц. Білиловського від 16 квітня 1913 р.: «Систематичне видання кращих творів все-світньої літератури у гарному та художньому українському перекладі», –

таке завдання він ставив над задуманою видавничою серією¹. Врешті саме це кредо І. Калинович повторив на останній сторінці обкладинки першого випуску «Всесвітньої бібліотеки» [735]. Те, що першим випуском серії «Всесвітня бібліотека» стали твори німецького письменника Ф. Шіллера, було закономірним явищем – через велику німецьку літературу українське громадянство пізнавало Європу. Серед перших українських перекладачів з німецької були наддніпрянець П. Гулак-Артемівський та галичанин Йосип Левицький [109, с. 23, 140, 223], [735, с. 151].

Очевидно, вперше І. Калинович звернувся до І. Франка як до найбільшого літературного авторитета України ще до виходу у світ першої книжки серії та їхнього особистого знайомства в грудні 1913 р. Що це так – видно зі змісту листа І. Калиновича до І. Франка від 9 грудня 1913 р. [20, с. 189–191]. До того часу І. Франко вже надіслав І. Калиновичу переклад поеми Гете «Герман і Доротея». Видавець дуже шкодував, що цей твір не зможе з'явитися як перший випуск «Бібліотеки», оскільки набірний рукопис книжки (йдеться про згадувані вже «Поезії» Ф. Шіллера) засланий до друкарні.

Про те, якого великого значення надавав І. Калинович співпраці з І. Франком, свідчить його лист від 9 грудня 1913 р., де він 6 грудня 1913 р. – день особистого знайомства з І. Франком – вважає найщасливішим у житті і просить його стати Покровителем-Протектором «Всесвітньої бібліотеки» [20, с. 191].

Поради І. Франка не забарилися. Однак лист, у якому І. Франко виклав своє бачення програми, не зберігся. Про його зміст можна частково судити з відповіді І. Калиновича, датованої 11 січня 1914 р. Дякуючи за поради щодо провадження «Всесвітньої бібліотеки», І. Калинович викреслює з програми видавництва “всі розміром великі та для нашого громадянства не відповідні твори, як Гетового: Вільгельма Майстера, Мольєра: Комедії, Віктора Гіґа: Notre Dame” і т. и. – а місто їх вставлено в програму «Всесвітньої бібліоте-

¹ Цит. за: [442, с. 154]. Про це також: [443].

ки» переклади з російської та польської літератур, в першому ряді рефлексують на обіцяні Високоповажним Паном Доктором переклади з Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Красінського «Iryduon» тощо, як також на оригінальні твори Вельмишановного Добродія, як: «Для домашнього огнища», «Перехресні стежки», і т. и., які пішли б у другу серію «Всесвітньої бібліотеки», котру бажаємо завести для українських оригінальних творів, але згодом, по змозі ще цього року» [20, а. 93].

Як бачимо, зміни до програми були істотні. Далі І. Калинович інформує І. Франка, що має матеріалів на 8 випусків «Всесвітньої Бібліотеки» і до них зараховує Франкові переклади В. Шекспіра «Венецький купець», Гесіода «Поеми», Гете «Фауста», Герондаса «Гумористичні сцени», Пушкіна «Борис Годунов», Красінського «Ірідіон», Геббеля «Нібелунги» і т. ін. І. Калинович дослуховується до поради І. Франка щодо оповіщення передплати, але мусить погодити з друкарнею, чи там зможуть друкувати по 3–4 аркуші щомісячно [20, а. 195].

На підставі збережених в архіві І. Франка листів І. Калиновича можна з упевненістю твердити, що перший випуск «Всесвітньої бібліотеки» побачив світ 22 лютого 1914 р. Затримка друку сталась через страйк друкарів [20, а. 391]. Книжка має розмір 17×11,5 см (до обрізу). До змісту вступної статті (автор О. Грицай), і добору поезій (надруковано всього 21 твір Ф. Шіллера 1780–1803 р. в перекладах О. Черняхівського, В. Масляка, Д. Йосифовича, Ц. Білиловського, С. Яричевського та Б. Пюрка), приміток (автор І. Калинович) особисто І. Франко стосунку не мав. Проте на останній сторінці обкладинки видавець подав програму найближчих випусків серії, які рекомендував саме І. Франко.

Отже, до другого випуску (порядкові числа 2–3) поезій Ф. Шіллера мали увійти «Балади. Поеми», до наступних – Гете «Герман і Доротея» та В. Шекспіра «Венецький купець» (обидва твори в перекладі І. Франка).

Коментуючи вихід у світ першого випуску серії, І. Калинович у листі до І. Франка від 22 лютого 1914 р., огірчений якістю перекладів, жалкує, що

не було “ким і чим заступити недоладу переведені вірші”. Видавця не влаштує вступне словом О. Грицяя, який не дотримався терміну, писав уже тоді, як випуск друкувався, а редактор мусив робити скорочення аж у коректі [20, а. 394].

Оскільки на той час друкувався другий випуск творів Шіллера, І. Калинович просить І. Франка, щоб той схвалив до друку наступний випуск серії. Це необхідно для оповіщення читачів в анонсі до згаданої книжки. І. Калинович погоджується подати далі твори О. Пушкіна, але просить терміново надіслати матеріали для прочитання та складання передбачених у програмі серії приміток, що мало б полегшити розуміння творів світових класиків для українського читача [20, а. 394].

Отримавши від І. Калиновича перший випуск серії – поезії Ф. Шіллера, І. Франко не забарився зразу ж дати відповідь 2 березня, а вже 7 березня разом із наступним листом надіслав І. Калиновичу життєпис Пушкіна, без 2–3-х сторінок, які не встиг дописати, та пообіцяв наступного тижня перекладати драму «Борис Годунов» (50, с. 416). На жаль, лист І. Франка від 2 березня 1914 р. не зберігся – там, як видно з листа-відповіді І. Калиновича від 8 березня 1914 р., І. Франко дав свої критичні зауваження щодо якості опублікованих перекладів і сформулював зміст книжки творів О. Пушкіна [20, с. 395–397]. До речі, саме І. Франко пізніше взявся за коректу другого випуску творів Ф. Шіллера, власне, тієї частини (розділи II і III), де йому належать два переклади [20, а. 391]. Ознайомившись зі змістом книжки, який подав І. Франко у своєму листі, у постскрипті відповіді І. Калинович натякає, що для комплекту драматичних творів Пушкіна було б добре мати ще переклади «Русалки» і «Скупого лицаря» [20, а. 398].

З листом, який мав бути датований 27 березня 1914 р. (не зберігся)*, І. Франко надіслав закінчення життєпису О. Пушкіна та повний переклад «Бориса Годунова» – терміни, впродовж яких І. Франко виконав переклад

* Переклад «Бориса Годунова» І. Франко зробив 8–27 березня 1914 р.

цього твору, дуже стислі. І знову, тепер уже в основному тексті листа-відповіді І. Калиновича від 28 березня 1914 р., тонкий натяк: чи І. Франко не готує до цієї збірки ще якихось драматичних творів О. Пушкіна, а коли так, то які саме [20, а. 399]. Як видно також з відповіді І. Калиновича, у своєму листі І. Франко знову нагадував про доцільність оголосити передплату на серію. Погоджуючись у принципі, І. Калинович повідомляє, що мусить переконати свого спільника, який чомусь цьому протривить.

Упродовж інтенсивного листування І. Франка та І. Калиновича – про його зміст можна дізнатися зі збережених листів І. Калиновича – І. Франко швидко перекладає «Прогульку» і «Помпею і Геркуланум» Й. Гете, поправляє, як вже відзначалося вище, чужі переклади до 2–3 випуску «Всесвітньої бібліотеки». Відбитки обидвох поем Й. Гете І. Калинович отримав з друкарні 20 квітня 1914 р. [20, а. 409]. І хоч ці переклади йому дуже сподобалися, все ж він звірив «Помпею і Геркуланум» з оригіналом і помітив відсутність у тексті 31–34 рядків. На його думку, це могла би бути вина складача. Подаючи їх із німецьким оригіналом, просить І. Франка перекласти відсутнє місце і впровадити до основного тексту. Це свідчить, що попри велику довіру до І. Франка, І. Калинович дуже сумлінно сповняв свої редакторські обов'язки.

Під час листування у квітні 1914 р., нагадуючи І. Франкові про переклади з Пушкіна, І. Калинович вже нічого не пише про «Русалку» і «Скупого лицаря» – ймовірно, в одному з утрачених листів до І. Калиновича І. Франко обіцяв видавцеві перекласти ці драматичні картини. Окрім того, на прохання І. Калиновича, І. Франко зробив коректу всіх приміток до 2–3 випуску серії «Всесвітня бібліотека», за що йому І. Калинович дякує спеціально в листі від 12 травня 1914 р. До речі, за виправлення перекладів, які, безумовно, виграла від його втручання, і коректу 2–3 випуску серії І. Франко попросив невеликий гонорар – всього 60 корон, які видавець обіцяв йому щозмога швидше переказати [20, а. 419]. Водночас І. Калинович знову просить І. Франка поради, що готувати до друку після «Германа і Доротеї» Гете –

тепер уже з французької літератури. На його думку, це міг би бути «Останній день засудженого на смерть» В. Гюґо чи «Новели» А. Франса.

Посилку від І. Калиновича з п'ятьма примірниками другої частини поезій Шіллера І. Франко отримав 16 травня 1914 р. (50, с. 418). У листі-відповіді І. Франко високо оцінив цю книжку, позитивно відзначив передплатне оголошення на 4-й сторінці обкладинки і порадив звернутися до комітету іноземної цензури в Петербурзі за дозволом розповсюдити її на Наддніпрянщині. Водночас він висловлює бажання терміново видати найновіший свій твір в обсязі 12–15 аркушів друку «Найдавніша історія України до р. 1008 в поетичних образах». Щоб публікація відбулася того ж ювілейного року, І. Франко готовий навіть закупити за свій кошт для «Загальної друкарні» гарнітуру кирилиці, аби друкувати витяги з літописних текстів.

Відповідаючи на Франків лист, 10 червня 1914 р., І. Калинович повідомляє, що він разом зі своїм спільником запланував надрукувати «Найдавнішу історію України до р. 1008 в поетичних образах» узимку після публікації попередньо прорекламованих творів О. Пушкіна і Й. Гете, та запитує, чи зможе І. Франко зачекати з гонораром [20, а. 422].

І. Калинович подає дуже цікавий зріз ситуації в Галичині щодо розповсюдження видань. Розпродаж йде дуже слабо – з витрачених 2000 корон повернулося тільки 110 корон. А з передплатою взагалі практично нічого не вийшло: за 10-разову інформацію в «Ділі» заплачено 120 корон, а зголосився всього один передплатник – священик зі села Залокоть о. Яків Яхно, і то не надіслав наперед жодного крейцера. На розіслані 53-примірники ч. 2–3 «Всесвітньої бібліотеки» є всього одна звістка в «Раді» про вихід у світ цієї книжки. Все ж навіть ці труднощі не перешкоджають видавцеві – він планує згромадити на видання «Всесвітньої бібліотеки» 10 тис. корон, сподіваючись, що ці гроші не будуть дарма викинуті в болото, а книжки таки знайдуть читачів [20, а. 423].

Видавець просить І. Франка надіслати йому «Найдавнішу історію України...» для прочитання, переглянути коректу збірки О. Пушкіна, забравши її з книгарні НТШ, куди її передали Франкові з «Загальної друкарні». Він просить також І. Франка переговорити з керівництвом «Загальної друкарні» щодо завершення друку видання збірки О. Пушкіна [20, а. 423].

Лист І. Франка до І. Калиновича (не зберігся) надійшов 16 червня 1914 р. Того ж дня Калинович відписав І. Франкові. Але, що цікаво, І. Франко чомусь не надіслав І. Калиновичеві своєї «Найдавнішої історії України...».

І. Калинович радиться з Франком щодо зміни формату серії для публікації «Германа і Доротеї» – в усталені формати не вміщуються гексаметри твору. Він готовий закупити для друку «Найдавнішої історії України...» кириличні черенки для «Загальної друкарні», приїхати до Львова і обговорити з І. Франком подальшу програму «Всесвітньої бібліотеки» [20, а. 427].

Останній передвоєнний лист Франкові І. Калинович написав 5 липня 1914 р. Він просить письменника прийти 8 липня на четверту годину попудні до «Загальної друкарні», щоб узгодити формат і спосіб друкування «Германа і Доротеї». Якщо ж І. Франко до друкарні – вона містилася у Львові при вул. Пекарській, 32 – прийти не зможе, то він наважиться завітати до дому письменника [20, а. 429]. Очевидно, така зустріч у Львові відбулася, вони домовилися про формат «Германа і Доротеї». В «Загальній друкарні» в цей час друкувалася книжка О. Пушкіна, а І. Франко, як відомо з біографії, готувався до відпочинку в с. Криворівні на Гуцульщині, де його й застала воєнна хуртовина [597, с. 3–4].

Треба відзначити, що авторські гонорари, які виплатила «Уділова спілка» з подання І. Калиновича за працю І. Франка у 1914 р., були доволі значними. Так, за переклади творів «Прогулька», «Помпея і Гекуланум» та коректу творів Ф. Шіллера Франко отримав 109,6 крон [41, а. 3], за переклади «Германа і Доротеї» Гете – 200 к. [41, а.6], за драми О. Пушкіна – 450 к. [41, а. 5], за «Венецького купця» В. Шекспіра – 150 к. [41, а. 6]. Високі

аванси виплачували й іншим авторам, твори чи переклади яких планувалося видати у «Всесвітній бібліотеці» [41, а. 21].

Під час російської окупації Галичини І. Калиновича як державного службовця скерували до Відня, а хворий і безпорадний І. Франко залишився в окупованому Львові, де йому загрожувала небезпека бути вивезеним до Росії. Отже, видання серії «Всесвітня бібліотека» за участю І. Франка припинилося після виходу у світ усього двох випусків творів Ф. Шіллера – на час окупації фактично готовий наклад збірника О. Пушкіна залишився в «Загальній друкарні».

Повернувшись до Борислава й заставши своє майно розграбованим, І. Калинович озвався до І. Франка 8 серпня 1915 р. Він визнає, що за воєнних умов видавати «Всесвітню бібліотеку» навряд чи можливо, і пише, що хотів би лише закінчити справу із друком драм О. Пушкіна. Тут же видавець повідомляє, що за сприяння д-ра Зенона Кузелі працював у віденських бібліотеках і зібрав бібліографію німецьких праць про українців від XVII ст., а також знайшов і передав В. Дорошенкові багато матеріалів про самого Франка, не відображених у бібліографії М. Павлика [20, а. 434-435].

Це – останній із відомих листів І. Калиновича до І. Франка. Важко сказати, що написав (та чи й писав) І. Франко І. Калиновичеві щодо згаданого збірника творів О. Пушкіна, бо ж він давно вже завершив повністю працю над цією книжкою і допильнував її друкування. Ключ до розуміння ситуації з виданням збірника творів О. Пушкіна дає поміщене чомусь наприкінці книжки «Переднє Слово» І. Франка, яке теж з незрозумілих причин не потрапило до п'ятдесятитомника. Оскільки ця радше “післямова” має виняткове значення до характеристики Франка як видавця, подаємо її нижче повністю:

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Переклад драматичних творів Пушкіна з великоруської мови на українську, dokonаний мною весною сего року по умові з д. Іваном Калиновичем для його «Всесвітньої Бібліотеки» виходить тепер без участі видав-

ця, покликаного до військової служби, під мою редакцією та моїм заходом. Випускаючи його в світ як 4 і 5 випуск «Всесвітньої Бібліотеки» я чиню се тільки наслідком налягання шан. директора друкарні, аби не лежав готовий уже склад, і не беру на себе ніяких зобов'язань що до розсилки та розпродажі, які й без того серед теперішньої війни майже неможливі.

Львів д. 3 листопада 1914 р. Др. Іван Франко.

Отже, як бачимо, наклад книжки за винятком обкладинки був повністю готовий ще в листопаді першого воєнного року, про що не знав І. Калинович, пишучи в серпні 1915 р. листа І. Франкові з Борислава.

До збірника драматичних творів О. Пушкіна увійшло сім перекладів І. Франка: «Борис Годунов», сцена з «Фавста», «Скупий рицар», «Моцарт і Сальєрі», «Кам'яний гість», «Бенкет у часі чуми», «Русалка». Отже, цю велику роботу попри хворобу, а також іншу працю, І. Франко здійснив з 18 січня до 8 квітня 1914 р. – в терміни досить-таки стислі.

Ніяких зобов'язань щодо кольпортажу книжки І. Франко не брав на себе. Цей наклад дочекався повернення в Галичину І. Калиновича і з надрукованою обкладинкою зеленкуватого кольору, папір якої мав своєрідну текстуру із зазначенням року виходу «1917», потрапив до рук читача вже після смерті І. Франка майже одночасно з його ж перекладом «Германа і Доротеї» Й. В. Гете.

Починаючи від «Германа і Доротеї», І. Калинович змінив формат книжкової серії. Ця книжка мала розміри 21×14,5 (до обрізу), формат подальших випусків був таким, як цей випуск. Однакові обкладинки, які відрізнялися лише кольором (темно-зеленого й темно-рожевого з зображенням земної кулі мали тільки дві книжки творів Ф. Шіллера).

Критика по-різному сприймала рівень перекладів І. Франка, які увійшли до «Всесвітньої бібліотеки». Як досвідчений архівіст, І. Калинович зібрав доступне йому в окрему теку [57, а. 1-64]. Після смерті І. Франка І. Калинович докладав справді багато зусиль, щоб книжки серії доходили до

читача навіть у важких умовах світової війни. Повідомлення про вихід у світ «Германа і Доротеї» Гете опублікували львівські українські часописи «Діло» [832, 1917, 8 листоп. (26 жовт.)] та «Шляхи» [855, 1917, № 9–10]. Подавши бібліографічний опис та ціну книжки (1,6 корон), оглядач «Діла» (ймовірно – це текст І. Калиновича) пише: “Ся книжка не потребує реклями – найліпшою реклямою є для неї ім’я Франка. Зазначимо, що свій переклад зладив Франко в часі від 14 падолиста 1912 р. до 20 січня 1913 р.” [832, 1917 р., 8 листоп. (26 жовт.)].

Значний інтерес для франкознавців становлять невідомі досі відгуки провідних науковців на появу друком цієї поеми Гете у Франковому перекладі, які зібрав і впорядкував І. Калинович. Вельми професійний відгук щодо якості текстів є в листі історика І. Крип’якевича (датований 29 жовтня 1917 р). Цей лист дуже цікавий і для біографії І. Крип’якевича. Ось що він пише про Франковий переклад Гете: «Герм[ана] і Дор[отею]» я купив собі, як тільки появився у Львові, – але й за присланий примірник дуже дякую – посилаю його зараз до шкільної бібліотеки у Володимирі. Переклад загалом дуже гарний і вірний, але в 2 вид[анні] треба б замінити всюди спондеї на дактилі, бо так скандоване кульгає, – укр. мова видно спондеїв не признає в гексаметрі” [57, а. 39].

Аналіз Франкових перекладів Ф. Шіллера «Der Spaziergang» («Прогулька») і «Pompeji und Herkulanum» («Помпеї і Геркуланум») зробив В. Коптілов [578]. Дослідник вважав, що відсутність цих поем в українському перекладі не була основним критерієм для Франкового вибору – важливішим, на думку В. Коптілова, був волелюбний дух цих творів, як і всієї творчості Ф. Шіллера взагалі. Все ж пропозицію щодо перекладу «Прогульки» подав І. Франкові видавець І. Калинович у листі від 13 квітня 1914 р.: “Коли охота і ласка прошу перекласти «Прогульку», яку я охоче надрукую в тексті...” [20, а. 403]. Якихось прямих натяків І. Калиновича щодо перекладу також «Помпеї і Геркуланум» нема, але саме він, читаючи переклад, помітив відсутність там 31–34 рядків оригіналу, на що ми вже звер-

нули увагу вище. Отже, І. Калинович міг запропонувати І. Франкові перекласти ці обидва твори українською мовою, на що ніхто з дослідників не звертав досі уваги. В. Коптілов високо оцінив якість перекладів обидвох творів, підкреслив, що, досягаючи максимальної точності у відтворенні оригіналу, перекладач зумів “зберегти еквілііарність: кількість рядків перекладу збігається з кількістю рядків оригіналу” [548].

На жаль, текстів цих перекладів І. Франка не мав Л. Рудницький, автор фундаментальної монографії «Іван Франко і німецька література» [650]. Натомість він детально розглянув переклад поеми Й. В. Гете «Hermann und Dorothea» (1797) – «Герман і Доротея» (Франко працював над перекладом цієї поеми від 14 листопада 1912 до 20 січня 1913 р.) (13, с. 173).

Що важливо, І. Франко дає високі оцінки творові, який висловлює негативне ставлення до революції, возвеличує німецьку буржуазію та спосіб її життя – на думку Л. Рудницького це й було причиною, що його не бралися досліджувати радянські франкознавці [650, с. 121].

Якою мірою переклад «Герман і Доротея» можна вважати перекладом І. Франка – питання залишається досі відкритим. У примітках до ч. 7–8 випуску «Всесвітньої бібліотеки» (Львів, 1917) І. Калинович наводить таку заувагу І. Франка: що він мав переклад 1903 р. тоді ще студента Ярослава Гординського, істотно переробив частину, а далі взагалі продовжував перекладати сам [314, с. 61–62].

Я. Гординський, як свідчив його приятель проф. Г. Лужницький, вважав, що І. Франко тільки поправив мову перекладу і видав його під своїм іменем у видавництві «Всесвітня бібліотека» [650, с. 120].

Так це чи інакше, мали би з’ясувати фахівці-текстологи.

Слід додати, що І. Франко долучив до перекладу «Вступну елегію», тобто вірш «Герман і Доротея» (1796), який Гете задумав як пролог до епосу, але з уваги на полемічний характер надрукував пізніше [650, с. 121]. Як свідчить І. Калинович, рукопис перекладу перед друком переглянув і по-

правив германіст проф. Ю. Рудницький, що й зазначено у тексті публікації [314, с. 62].

Інших досліджень про Франкові переклади Шіллера і Гете, які з'явилися у серії «Всесвітня бібліотека», по суті нема. У праці І. Журавської про переклад «Германа і Доротеї» сказано хіба що інформативно [494]. Ці твори не стали об'єктом дослідження учасників роботи тематичних секцій міжнародного симпозіуму «Іван Франко і світова культура» (Львів, 1986, до 130-річчя від дня народження І. Франка) [515, кн. 2, с. 187–302] та міжнародної конференції «Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин» (Львів, 1996, до 140-річчя від дня народження І. Франка) [516, с. 752–833].

Критика не обминула збірника драм О. Пушкіна. Стислу, але справді глибоку наукову рецензію щодо якості перекладів творів О. Пушкіна в 1918 р. дав М. Зеров [505, с. 264–266]. Тонкий знавець багатьох чужих мов, видатний учений-культуролог звертає увагу на окремі недоладності в перекладах, робить істотні зауваження щодо явних помилок у передмові й примітках. Рецензент має рацію, що все це – наслідки важкої хвороби його останніх років, які “будять в читачеві особливе, повне невимовного жалю, почуття” [505, с. 266]. Мусимо додати – ці помилки, особливо щодо перекладів, мали ще одну природу, про яку не згадував М. Зеров. Як бачимо з наведеного вище дослідження, переклади готувалися у вкрай стислі терміни – І. Калинович дуже прискіпував І. Франка, та ще й додавав тому роботи, прохаючи перекласти «Скупого рицаря» і «Русалку», що теж не могло не вплинути на якість перекладу.

Повідомлення про появу 4–5 випуску «Всесвітньої бібліотеки», за нашими даними, вперше з'явилося в часописі полонених українців табору в Зальцведелі «Вільне Слово» 8 серпня 1917 р. У рубриці «Література, наука й мистецтво» йдеться: “У видавництві «Всесвітня Бібліотека» появились по виданню творів Шіллера ось і твори Пушкіна. Передмова Франка і його переклади так гарні та дух Пушкінської музи так знаменито відчутий і відданий,

що це видання представляє цінне збагачення нашої перекладової літератури” [826, 1917 р., 8 серп.].

Під криптонімом О. Н. повідомлення в газеті «Діло» опублікував Осип Назарук. Перелічивши зміст збірника, відомий політолог і громадський діяч висловив прозірливі думки: “Переклади сі належать до останніх праць покійного Франка. Се виданє Пушкіна інтересне головно для студіювання останних днів великого укр[аїнця] і того, як його ум змагався до останка з поступаючою хворобою” [831, 1917 р., 8 листоп. (26 жовт.)]. Повідомлення про вихід у світ збірника драм О. Пушкіна помістили також львівський часопис «Світ», що виходив за редакцією М. Голубця [848, 1917, № 7, с. 120] та «Вісник Союзу визволення України» [827, 1917, 19 серпня., IV річник, № 34, с. 544].

Отримавши від І. Калиновича збірник О. Пушкіна, великого листа видавцеві написав Андрій Баб’юк (Мирослав Ірчан). Його лист дуже емоційний, особливо там, де він дає оцінку Франковим перекладам творів О. Пушкіна: “Що до перекладу, то скажу, що не робив він на мене вражіння перекладу. Він такий легкий, такий вірний (як догадуюся), що мимоволі дивуюся, що він зветься перекладом. Спокійний такт, невимушена гра слів, вірне представлення і заступлення нашими правдивими словами у відношенні до значіння руху чи думки усього життя творів” [57, а. 58зв.-59].

Ніяких критичних зауважень щодо якості Франкових перекладів творів Пушкіна нема у працях Ю. Кобилецького [542, с. 177, 178], І. Басса, А. Каспрука [364, с. 428] й низки інших дослідників радянської епохи – над радянським літературознавством, у цілому, тяжіли, очевидно, геніальність Пушкіна і Франка.

* * *

Кілька слів про подальшу долю серії «Всесвітня бібліотека», яка продовжувала виходити і після смерті І. Франка. Зупинюсь на загальних тенденціях щодо реалізації цього проекту. Перебуваючи на військовій службі, у

важких умовах світової війни І. Калинович 1917 р. випустив давно обіцяний Франків переклад поеми Й. В. Гете «Герман і Доротея», збірку новел М. Яцкова «Далекі шляхи». Наступного 1918 р. вийшли твори Арістофана, Гофмансталя, О. Короленка, Д. Донцова, старофранцузький епос «Пісня про Роланда».

Після поразки ЗУНР І. Калинович у 1919 р. змушений був знову емігрувати до Відня, де продовжував видавати «Всесвітню бібліотеку», друкуючи її випуски у Львові та Відні. Тоді побачили світ: *Франко Т.* Нарис історії римської літератури (Львів, 1921); *Фоскольо У.* Останні листи Якова Ортіса (Відень, 1921); *Возняк М.* Початки української комедії (1619–1819) (Львів, 1920).

До Галичини І. Калинович повернувся в 1923 р., оселився в Золочеві, де видавництво «Всесвітня бібліотека» через матеріальні труднощі завмирає, хоча в архіві видавництва зберігся великий список підготованих до друку творів Арістофана, Андрєєва, Гоголя, Кляйста, Жеромського, Вхрліцького, Вінї, Уайльда, Короленка, А. Франса та ін. [41].

Як бачимо, з реалізованих і нереалізованих видань серії «Всесвітня бібліотека» І. Калинович переважно дотримувався лінії, яку накреслив І. Франко. Дослухався його розумної поради не братися за видання великих за обсягом творів чи тих, які не сприйме на той час український читач. Звернув увагу І. Калинович на слов'янські літератури, що йому нараяв зробити І. Франко. Отже, листування між І. Франком і І. Калиновичем, яке досі не опубліковане, дало змогу показати співпрацю письменника та видавця, здійснити книгознавчий аналіз усіх книжок, які готував до друку І. Франко спільно з І. Калиновичем.

Справді загадкою для дослідника є хіба те, що І. Калинович не видав Франкового перекладу «Венецького купця» Шекспіра та дуже бажаної для І. Франка «Найдавнішої історії України до р. 1008 в поетичних образах». Невихід останньої можна пояснити відсутністю на той час у «Загальній

друкарні» кириличних шрифтів, а далі смертю І. Франка*. Інакше – з виданням драми В. Шекспіра, за переклад якої І. Франко отримав доволі значний гонорар. Урешті, навіть не це головне. «Венецького купця» І. Франко переклав у 1912 р., а вперше переклад опубліковано в 1956 р. [140, т. 1, 238–233] та повторено у п'ятдесятитомнику (12, с. 364–473). Про значення цього перекладу для української Шекспіріани є вже згадане вище ґрунтовне дослідження Ольги Лучук [582, с. 813 – 819]. Поява Франкового перекладу «Венецького купця» в серії «Всесвітня бібліотека» мала би позитивний вплив на пізніші українські переклади цього твору. Можливо усвідомлюючи, що хворий І. Франко не мав змоги належно підготувати свою працю до друку, І. Калинович відклав вихід у світ «Венецького купця», а після смерті письменника просто не знайшов фахівця, щоб здійснити відповідну редакторську роботу.

* * *

Сформулюємо висновки з видавничої діяльності І. Франка на схилі його віку, коли він брав участь у виданні трьох видавничих серій – «Універсальна бібліотека», «Міжнародна бібліотека» та «Всесвітня бібліотека».

1. Дешеві малоформатні серії були дуже популярними. Започаткована лляйпцігським видавцем Рекламом (Reclam) у 1867 р., серія «Reclam Universal Bibliothek» стала прикладом для низки видавців також і польської книжки – А. Бартошевича (A. Bartoszewicz) і Альтенберга (H. Altenberg) у Львові, О. Цукеркандля (O. Zukerkandel) у Золочеві та ін., для багатьох українських видавців (дешеві серії видавництв «Просвіта», «Общества імені Качковського» тощо).

2. Вийшовши на арену видавничого руху Галичини в 70-х роках ХІХ ст., І. Франко став одним з провідних теоретиків і практиків видавничої

* Уперше цей поетичний переспів літописних текстів під назвою «Студії над найдавнішим Київським літописом» (Частина перша) побачив світ у (6, с. 5–187).

справи. Видавничі серії, які він заснував, показували приклад праці іншим видавцям. Наприкінці XIX – на початку XX ст. серійні видання бібліотечок під різними назвами провадять Є. Олесницький («Русько-українська бібліотека», 1884 –86) Д. Лукіянович («Універсальна бібліотека», 1895–1896), Кость Паньківський («Дрібна бібліотека», 1894 –1897), Федь Федорців («Новітня бібліотека» 1912–1923), Іван Калинович («Всесвітня бібліотека», 1914, 1917–1921) та ін. Навіть такий потужний видавець, яким був Я. Оренштайн, успішно видаючи свою «Загальну бібліотеку» (1903–1930), багато в чому взурався на особисті видавничі проекти І. Франка, а особливо, на широку програму, яку реалізовувала Українсько-руська Видавнича Спілка. Отже, видання дешевих книжок для народу було в руслі тодішніх європейських тенденцій.

3. Новою сторінкою у видавничім спектрі галицьких українців початку XX ст. стала «Універсальна бібліотека», яку розпочав видавати О. Пашук 1909 р. Маючи багато прикладів видання подібних серій, видавець, однак, не зміг реально оцінити своїх фінансових можливостей, власного інтелектуального потенціалу. Усе ж підготовані та видані у серії «Універсальна бібліотека» вісім книжок (дві – оригінальних творів, шість – перекладів) стали не тільки внеском І. Франка в український видавничий процес, але й явищем перекладацької майстерності, зразком широкої зацікавленості письменника світовою культурою. І дуже шкода, що більшість із них з невідомих причин не потрапили до його Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Після розриву стосунків О. Пашука з І. Франком видавництво «Універсальна бібліотека» невдовзі припинило своє існування.

4. Відхід І. Франка від видання «Універсальної бібліотеки» дав можливість йому сформувати власну видавничу серію під назвою «Міжнародна бібліотека», не пов'язуючи себе ніякими зобов'язаннями. Все ж у «Міжнародній бібліотеці» І. Франко продовжував знайомити українського читача зі

здобутками світової культури, і ця серія фактично зберегла той напрям, що його започатковано в «Універсальній бібліотеці».

5. «Міжнародна бібліотека» стала продовженням «Універсальної бібліотеки», в якій І. Франко із 24-х планованих видань (за проспектом О. Пашука) видав вісім книжок. Отже, впродовж 1909–1913 рр. тільки в серійних виданнях «Універсальна бібліотека» та «Міжнародна бібліотека» І. Франко видав 22 книжки – і це попри тяжку хворобу, багато інших проектів, про які згадано вище, зокрема такий коштовний і трудомісткий як драма псевдо-Міцкевича «Wielka utrata».

6. Звертаємо особливу увагу на видання у серії «Міжнародна бібліотека» корпусу перекладів із чужоземних літератур із широкими коментарями перекладача (4 книжки) та групу публікацій джерел, пов'язаних з історією культури українського народу з ґрунтовним коментарем до них (5 книжок). Це була частина того величезного пласту фундаментальних досліджень, над якими І. Франко працював до хвороби на зламі XIX–XX ст. і який міг підняти на своїх плечах тільки його могутній таланти.

7. Видаючи серійні видання глибокого змісту і великої широти невеликим обсягом і відносно великими накладками (понад 1000 прим.), І. Франко ставив перед собою дуже шляхетну мету: щоб добра книжка могла потрапити під селянську стріху, а, значить, стати основою духового розвитку для талановитих селянських дітей.

8. Співпраця з Іваном Калиновичем під час видання серії «Всесвітня бібліотека» хронологічно тривала від грудня 1913 р. аж до смерті І. Франка. Завдяки цій співпраці видавництво змогло краще оцінити свої можливості, а український читач – отримати низку першорядних творів німецької (Ф. Шіллер, Й. В. Гете) та російської (О. Пушкін) літератур. Два останні роки свого життя І. Франко справді багато зусиль присвятив виданню «Всесвітньої бібліотеки» і його в цей час можна вважати за співредактора та головного ідеолога усього видавничого проекту.

9. Маючи непоганий початковий капітал, І. Калинович зміг матеріально підтримати І. Франка у 1914 р., сплативши значні на той час гонорари за переклади творів Гете, Пушкіна, Шекспіра, що мало велике значення для хворого письменника. «Всесвітня бібліотека», започаткована напередодні воєнного лихоліття, все ж стала явищем в історії української видавничої справи. Спосіб текстологічного опрацювання, коректи, приміток та бібліографічних покажчиків до низки її випусків є зразком нового підходу до національної книжки. У цьому велика заслуга І. Франка та І. Калиновича. Врешті участь І. Франка в серії «Всесвітня бібліотека», його внесок у реалізацію її програми стали підсумком діяльності І. Франка як видавця.

10. Твори, які побачили світ в усіх трьох видавничих серіях, в яких брав участь І. Франко у 1910–1916 рр. впливали на розвиток національно-політичного руху, розширювали світогляд народу, насамперед української інтелігенції, продовжували переорієнтацію галицького українського суспільства передовсім на суспільно-культурницькі цілі. Врешті, саме на цих засадах стояли майже всі галицькі видавці початку ХХ ст.

ВИСНОВКИ

Історико-книгознавчі студії з історії українського видавничого руху становлять важливий аспект дослідження періоду консолідації нації, допомагають досягнути визначальні рушії національного руху, з'ясувати роль його чільних постатей. Видавничий рух в Австро-Угорській монархії та Російській імперії кінця XIX ст., з одного боку, засвідчив про визрівання нової фази в розвитку української культури, а з іншого – став потужним інструментом національно-політичного руху на Наддніпрянщині, в Галичині, Буковині та Закарпатті. Долаючи суворі поліцейсько-бюрократичні заборони та репресії проти всього українства, друковане українське слово стало новітнім засобом поширення культурних ініціатив і політичної боротьби в умовах бездержавності нації. Без друкованої продукції – видання книжок та періодики – був би неможливим перехід національного руху в Україні, і зокрема, в Галичині, спочатку в стадію розгортання національної агітації, а з появою масового видавничого процесу, різкого збільшення кількості друків просвітницького та політичного характеру на початку 90-х років XIX ст. - в свою завершальну, політичну фазу, коли творилися політичні партії, а нація почала усвідомлювати необхідність боротьби різними способами за державну незалежність.

Видавничу діяльність І. Франка умовно ділимо на два періоди: *перший*, відколи він, закінчивши Дрогобицьку гімназію, в 1875 р. приїхав на навчання до Львівського університету і до кінця 80-х років XIX ст., тобто часу, коли остаточно сформувався його світогляд; і *другий* – 90-ті роки XIX ст. до кінця його життя у 1916 р. Оскільки без розуміння початкового етапу його письменницької, наукової, громадсько-політичної та видавничої діяльності неможливо вирішити наукову проблему про Франка як книгознавця і видавця, зрозуміти формування його книгознавчих концепцій та видавничої практики, слід тезово окреслити напрями першого періоду, який хронологічно не входить до цієї праці:

1. У другій половині 70-х років XIX ст. на суспільно-політичній арені в західних землях України вийшла молода генерація студентської молоді, яка започаткувала радикальний напрям громадського руху, що вже тоді набув рис соборності. Найяскравішим представником прагнень цієї молоді виступив І. Франко. Громадсько-політичний рух українців в умовах конституційної Австро-Угорщини, попри розбіжності в поглядах старшого і молодшого крила його представників, увійшов у активну стадію розгортання національної агітації та фази структуралізації суспільства.

2. Від захоплення соціалістичними теоріями у 70-х роках молода галицька національна еліта впродовж 80-х років еволюціонує до націонал-демократизму. Здобуваючи високу освіту і досконало володіючи класичними та європейськими мовами, водночас займаючись самоосвітою, передова верства молоді висунула перед суспільством поступові концепції, на які в той час не були здатні старше покоління народовців, а тим паче – москвофіли. Ідеї молодих стали популярними в молодіжному середовищі і навіть, коли були дискусійними, активізували суспільну думку. Світоглядні позиції І. Франка зумовили і характер його книговидавничої та книгознавчої концепцій. Упродовж першого періоду практичного книговидання накреслено шляхи і напрямки подальшої праці в наступних десятиліттях, сформовано тенденції книговидавничої справи в Україні взагалі. Їх переорієнтовано на європейський досвід.

3. І. Франко проаналізував культурологічне і політичне значення наддніпрянської та галицької періодики другої половини XIX ст. Отже, І. Франко був також істориком та теоретиком розвитку українського видавничого процесу. Практичне книговидавництво і журналістська діяльність І. Франка активно впроваджували в життя фонетичний правопис, формували основи майбутнього розвитку енциклопедичної справи в Україні.

4. Друга половина 70-х – 80-ті роки XIX ст. стали періодом становлення новочасної української журналістики, започаткованої у 60-х роках, і нового підходу до книговидавничої справи в Україні. На чолі цього напрямку

видавничого процесу став І. Франко, організаторський таланти творчі здібності якого висунули його в ряд найвизначніших діячів українського національно-політичного руху й культури. Розпочавши діяльність у студентському журналі «Друг», І. Франко та група молоді, яка гуртувалася навколо нього, підтримуючи тісні контакти з М. Драгомановим, започаткували радикальний напрям української журналістики, що відрізнявся від традиційних напрямів періодичних видань тогочасних головних суспільно-політичних течій (народовців і москвофілів).

5. Заборона українського слова в Російській імперії змусила І. Франка поєднати легальну й нелегальну книговидавничу діяльність, брати безпосередню участь у кольпортажі українських видань, зокрема й поза межами Галичини. Ще наприкінці 70-х років, підтримуючи зв'язки з Наддніпрянщиною, він видавав і передавав туди низку контрафакцій, іншої літератури, яка мала на меті формувати світогляд молоді, знайомити її з подіями, яким царський уряд намагався не надавати громадського розголосу (як це було з березневими 1878 р. виступами студентів у Київському університеті св. Володимира), підкреслювати єдність обох частин українського народу, розділених державними кордонами. Цю тезу обґрунтовуємо на новознайдених документальних матеріалах із різних архівів. Розкрито також коло осіб, причетних до цієї справи. Задовго до створення «Літературно-наукового вісника» Франковий журнал «Світ» став єдиним на той час соборним часописом, біля керма якого стояла нова генерація української інтелігенції. Редакція «Світу» ставила своїм завданням протест проти національного й соціального гніту, поширювала на українських етнічних територіях ідеї формування громадянського суспільства.

6. З особою І. Франка та його друзів пов'язаний розквіт наприкінці 80-х років XIX ст. в Галичині альманахової літератури. Первістком був альманах «Дністрянка» (Львів, 1876), який не тільки став одним з перших видавничих проєктів галицької молоді, але й спонукав старших народовців взяти з них приклад. Альманахи «Веселка», «Ватра», перше в Україні жіно-

че видання «Перший вінок» (усі – 1887 р.) відродили альманаховий жанр, який ще раніше набув великого поширення на Наддніпрянщині. До речі, саме з особою І. Франка та його видавничою діяльністю тісно пов'язане розгортання жіночого руху в Галичині, який з'явився з допомогою наддніпрянських українок і, насамперед, сестри М. Драгоманова Олени Пчілки.

7. Громадсько-політична та видавнича діяльність І. Франка у 70-х – 80-х роках ХІХ ст. не закривалася суто в українському колі. Він був одним з ініціаторів створення у Львові спільного польсько-українсько-білорусько-литовського видавництва, став активним пошукувачем співпраці, особливо між польськими і українськими політичними колами демократичного спрямування, причому І. Франко був ключовою фігурою цього процесу з українського боку. Однак, ігнорування прав українців на власну державну незалежність з боку польських політичних діячів і переходом більшості польської лівиці на шовіністичні рейки цей важко налагоджуваний процес був перерваний у 90 – роках, його не можна було відновити аж до початку Першої світової війни. Попри добру волю українців під час національно-державного будівництва Західно-Української Народної Республіки суперечність інтересів спровокували криваву українсько-польську війну, втрату українським народом після багатоголікового гноблення сусідами здобутої незалежності, яка для українців стала реальною лише після розвалу Радянського Союзу в серпні 1991р.

Виходячи із досвіду І. Франка як книгознавця та видавця в умовно перший період його видавничої діяльності (друга половина 70-х – 80-ті роки ХІХ ст.), сформулюємо остаточні висновки нашої дисертаційної праці.

1. Сформувавшись упродовж 70-х – 80-х років ХІХ ст. як письменник, вчений, громадський діяч та видавець, на зламі 80 – 90 років ХІХ ст. І. Франко досягає свого творчого злету. Саме тоді український національний рух переходить у свою найвищу, модерну або політичну фазу: розпочинається період громадсько-політичного структурування суспільства, створюються перші політичні партії, висувається постулат про майбутню

державну незалежність народу. Від дещо однобічного захоплення соціалістичними теоріями, І. Франко перейшов до глибшого вивчення основних здобутків світової духової культури. Він усвідомив, що за соціалістичними і пролетарськими гаслами ховалися інтереси експансіоністської політики Росії і Польщі, а також переконався в нездатності марксистів та їхніх послідовників поєднати національні й соціальні питання, особливо недержавних націй. І. Франко сформував власне бачення завтрашнього дня для свого народу, що й привело його в коло головних організаторів Русько-української радикальної партії. Він став визначним громадським діячем і політиком, а його видавничу діяльність було спрямовано на практичне впровадження в життя та поширення в народі власних світоглядних позицій. І. Франко був одним із чільних представників демократичної програми культурного й економічного розвитку українського народу, який прямував до політичної свободи. Будучи відомим як письменник і громадський діяч, І. Франко приступив до здійснення своїх творчих та видавничих задумів, які навічно увійшли до скарбниці світової культури.

2. Видавничі серії Івана Франка: “Дрібна бібліотека”, “Наукова бібліотека”, “Літературно-наукова бібліотека” (“мала” і “нова” серії), “Хлопська бібліотека”, “Універсальна бібліотека”, “Міжнародна бібліотека”, “Всесвітня бібліотека” – 107 назв книжок загальним накладом понад 160 тис. примірників) – показали, що це справді видання нового типу, вони підтримували основні європейські тенденції того часу (серія “Reclam Univesal Bibliothek” заснована 1867 р.), кожна з серій мала чітке читацьке призначення (вже у першій з них, «Дрібній бібліотеці», видавець знаходив можливість поєднувати політичні проблеми з пропагандою знань; серія «Хлопська бібліотека», наприклад, була першим агітаційним виданням РУРП – першої української політичної партії, членом-засновником якої був І. Франко), правили й пізніше за взірць для подальшої активізації видавничої справи, яку провадили в Галичині Є. Олесницький («Русько-українська бібліотека», 1884 – 1886), І. Белей («Бібліотека найзнаменитіших повістей «Діла»,

1881 – 1906), Ю. Насальський («Бібліотека для руської молоді», 1894– 1913), згодом Українсько-руська Видавнича Спілка в проєкті «Літературно-наукова бібліотека» (у трьох серіях), де І. Франко реалізував багато своїх задумів, які не міг здійснити у власній видавничій серії однієї назви.

3. Видаючи серійні видання глибокого змісту і великої широти знань невеликим обсягом і відносно великими накладками, І. Франко ставив перед собою шляхетну мету – щоб добра книжка могла потрапити під селянську стріху, а, значить, стати основою духового розвитку талановитих селянських дітей.

4. Громадська та видавнича діяльність І. Франка, зокрема і його видавничі серії, дозволили підготувати ґрунт для поширення ідеї радикалізму в Галичині та Буковині, а видання «Хлопської бібліотеки» конденсували в собі не тільки засади радикалізму, а й розширювали і поглиблювали радикальні ідеї в цілому.

5. Розвиток українського наукового книговидання в гуманітарній сфері тісно пов'язаний з особою І. Франка, його однодумців та сподвижників, їхніми напрацюваннями у теоретичній та практичній площинах та тією обставиною, що на Наддніпрянській Україні через відомі заборони української мови поява такого типу видань була просто нереальною. Передумови розквіту книговидавничої діяльності І. Франка в 90-х роках XIX ст. – 10-х років XX ст. було закладено у 80-х роках XIX ст. І. Франко тоді готував до друку літературну спадщину О. Шухевича, наукові та публіцистичні твори В. Навроцького, формував свій індивідуальний підхід до проблем текстології, комплектування й добору матеріалу, коментування, набував досвіду редактора, який згодом використав, працюючи в Науковім Товаристві імені Шевченка у Львові. Науковий і редакторський талант І. Франко найбільше проявив у підготовці до друку, власне кажучи, академічних Зібрань творів С. Руданського, Ю. Федьковича, Т. Шевченка («Кобзар» у двох томах, 1908). Стверджуємо і захищаємо тезу, що редагування

тоді не було відділено від видавничого процесу, навпаки – було його невід'ємною складовою, а І. Франко репрезентував саме такий етап видавничого процесу в Україні. Редактор як окрема ланка між автором і видавцем з'явився пізніше, що було великою мірою і знаком зародження тоталітаризму. Відокремлення автора і видавця редактором від безпосередньої участі в підготовці книжки навряд чи має якісь позитивні моменти і дає користь читачеві.

6. Етапи видавничої діяльності І. Франка збігалися з етапами політичного життя Галичини й участі письменника в ньому. Якщо в першому періоді видавнича діяльність мала на меті активізувати соціально-політичний рух і громадське життя в цілому, то в пізніші періоди (90-ті роки XIX – початок XX ст.) вона більше переорієнтувалася на суспільно-культурницькі та наукові цілі. Але в цьому нема ніякої суперечності, оскільки Франко-видавець від самого початку за наріжний камінь своєї діяльності ставив піднесення освітнього рівня рідного народу.

7. Особливо великою була роль І. Франка у видавничій діяльності Наукового товариства імені Шевченка у Львові – новітній Академії наук українського народу в період його бездержавного статусу. Розпочавши співпрацю в Товаристві ще до його реорганізації в Наукове (1892), І. Франко був одним із творців нового статуту НТШ, брав участь у роботі редколегії часопису «Зоря» (1883–1886), перетворенні його в загальноукраїнський журнал «Літературно-науковий вісник», працюючи поруч з М. Грушевським і В. Гнатюком співредактором цього часопису аж до часу своєї хвороби, тобто до 1908 р. Лише на сторінках «ЛНВ» І. Франко опублікував понад 350 статей, рецензій, власних художніх творів й перекладів з чужих мов, започаткував нові напрямки книгознавчих та бібліотекознавчих досліджень, опублікувавши там теоретичні засади текстологічної праці над рукописною та стародрукованою книжкою. Причому проявив глибокі знання Святого Письма, грецької та латинської мов на контрастивному рівні, показав взірці

збирання кінцевих записок, записів проти книгокрадів, маргіналій з манускриптів та стародруків.

8. Починаючи з першого тому (1895), І. Франко брав участь, активно публікуючи свої матеріали, в головному науковому періодичному – «Записках НТШ», був учасником і творцем інших наукових серій Товариства: «Етнографічного збірника», «Матеріалів до української етнології», «Українсько-руського архіву», спеціалізованих видань комісії і секції НТШ. Вплив І. Франка на наукові програми НТШ, фаховий рівень підготовки до друку окремих книжок і видавничих серій свідчать, що він став одним із чільних творців сучасної йому гуманітарної науки.

9. І. Франко був одним із засновників і найпродуктивнішим автором, перекладачем і редактором потужного галицького видавництва – «Українсько-руської Видавничої Спілки» (діяла з 1899 р.). Саме тоді, на зламі століть, розпочато видавання в УРВС низки томів власної поезії та белетристики, далі – десятитомника драм В. Шекспіра в перекладі П. Куліша, корпусу «малої прози» (спочатку накладом А. Хойнацького, а далі – УРВС) та багато інших авторських і перекладних праць. Загалом І. Франко був причетний до видання 88-ми серійних та позасерійних видань УРВС. У корпусі «малої прози», започаткованого збірками «Галицькі образки» та «В поті чола», І. Франко зробив своєрідний психологічний зріз сучасного йому життя Галичини, а історичні екскурси в період революції 1848 р., знесення панщини в краю, що він знав досконаліше від будь-якого історика того часу, дали унікальні матеріали для історичної та літературознавчої науки. Кращого інформаційного матеріалу не отримав читач від жодного іншого письменника. У цьому ключі написана й остання повість І. Франка «Великий шум», а історія з її виданням у Києві за редакцією М. Грушевського є оригінальною бібліологічною студією й додає невідомі штрихи до біографії письменника.

10. Одним із найяскравіших проектів І. Франка в УРВС стало видання антології української лірики від смерті Т. Шевченка – «Акорди» (Львів,

1903 р.), що максимально широко відобразила розвиток жанру за півстоліття, справжнього шедевра українського друку ХХ ст., на жаль, недооціненої досі українськими культурологами з літературного і мистецького боку. До такого висновку підводять порівняння «Акордів» із чужоземними антологіями того часу: польськими, австрійськими, німецькими та болгарськими аналогами. Причетність до цієї книги М. Грушевського, художників Ю. Панькевича та І. Труша, поміщення текстів майже невідомих для української літературознавчої науки авторів (наприклад, В. Мальованого), робить її одним із найцінніших збірників української поезії. Щодо цієї книжки автором здійснено низку досліджень із царини *бібліологічного краєзнавства*, оскільки вона є непересічним та унікальним українським друком свого часу.

11. Дослідження поеми І. Франка «Мойсей» (1905) дали можливість встановити реальний час задуму її написання. Була відкинута, як науково неспроможна версія підрадянського франкознавства, нібито поява твору зумовлена революційними подіями 1905 р. в Російській імперії. Не витримала критики теза, що ідея написання поеми з'явилася після зустрічі І. Франка з творцем теорії новітнього сіонізму Т. Герцлем у Відні 1893 р. Цілком достовірні джерела свідчать: задум написати «Мойсея» виник у письменника принаймні на півроку раніше, під впливом дискусії про творчість К. Устияновича, що відбулася влітку 1892 р. під час гостини в о. Сильвестра Лепкого в с. Жукові на Бережанщині. Перший поетичний прояв цього задуму реалізовано в другому виданні «Лиса Микити» (1896).

12. Книгознавчі студії над контроверсійною книжкою І. Франка «Wielka utrata» переконують, що цей його видавничий проект був своєрідним покаяттям за статтю «Ein Dichter des Verrates» (1897). Український поет, мабуть, і справді не мав рації, коли, висловивши низку слухних міркувань з приводу тенденційних спроб А. Міцкевича знайти виправдання для зради в деяких своїх творах, далі говорить про відбиток ідей валленродизму у всій творчості польського пророка. І. Франко не врахував романтичного, позбав-

леного будь-якого раціо світогляду А. Міцкевича. Поема «Wielka utrata», як тепер доводимо, таки не належить перу А. Міцкевича, хоча І. Франко наполягав на протилежному. Спроба встановити її гіпотетичних авторів дала досить оригінальні результати. Автором найімовірніше був учасник подій 1830–1831 рр., і, попри художню недосконалість, поема відображає настрої частини польського суспільства, має виразне антицарське спрямування і є своєрідним історико-психологічним документом тих часів. Окрім опублікування рукопису поеми, І. Франко помістив маловідому досі передмову та низку власних перекладів творів А. Міцкевича. Тому книжка «Wielka utrata» ще чекає на неупереджених українських і польських дослідників.

13. На підставі проведених книгознавчих студій над видавничою діяльністю І. Франка розширено коло осіб, які відіграли у його біографії непересічну роль і про що було практично невідомо сучасному франкознавству. Це, зокрема, Ольга Альбранд, Ася (Іванна) Шехович-Левицька, Володимир Мальований, Антон Хойнацький, Онуфрій Пашук; розширено обрії знань про діяльність Антона Маньковського, Йосипа Данилюка, Кароля Беднарського; з'ясовано низку деталей про взаємини з І. Франком Михайла Грушевського, Володимира Гнатюка, Володимира та Зенона Шухевичів, Володимира Дорошенка, Дмитра Дорошенка, Олександра Кониського, Людмили Драгоманової, Євгена Чикаленка, Федора Щербатського та його однолітків й молодших колег – Михайла Павлика, Івана Белея, Євгена Олесницького, В'ячеслава Будзиновського, Кирила Трильовського, Івана Калиновича.

14. Співпраця з А. Хойнацьким дозволила побачити світ найвидатнішій книжці в українській літературі після «Кобзаря» Т. Шевченка – другому виданню Франкової збірки «З вершин і низин», а угода про видання корпусу „малої прози” спонукала письменника до творення циклу «Галицькі образки», сприяла поширенню його творів не тільки в Галичині, але й поза її межами, давала йому значну матеріальну підтримку. Завдяки співпраці з І. Калиновичем І. Франко не тільки допоміг видавництву «Всесвітня бібліотека» (його фінансував український капітал Дрогобицького басейну) краще оціни-

ти свої можливості, а український читач зміг отримати в українському перекладі низку першорядних творів німецької (Ф. Шіллер, Й. В. Гете) та російської (О. Пушкін) літератур. Попри важку хворобу наприкінці життєвого шляху І. Франко був і творцем, і видавцем.

15. Якщо на першому етапі своєї видавничої діяльності І. Франко був просто змушений шукати меценатів на видання своїх творів або видавати їх на власні кошти чи кошти своєї дружини Ольги, то, починаючи з 90-х років ХІХ ст. він мав можливість пропонувати свої твори для приватних чи кооперативних видавництв, публікувати їх у Науковому товаристві ім. Шевченка, Українсько-руській видавничій спілці. Однак усі свої найкращі збірки (направду геніальний і завершений витвір «Зів'яле листя», 1896 р.; «Із днів журби», 1900 р.; перше видання поеми «Мойсей», 1905 р.) він видав таки власним накладом – на підсвідомому рівні десь розумів, що такі шедеври потребують не лише його таланту, але й власних коштів для виходу у світ, будучи його улюбленими дітищами.

16. Книгознавчий та джерелознавчий аналіз видавничої продукції І. Франка свідчить про те, що він був на вістрі видавничого процесу свого часу, що видання, які він готував і видавав для свого народу, мали широку видавничу гаму, відрізнялися від видань сучасників ступенем проникнення у відображення психологізму літературних творів, джерелознавчою глибиною наукових праць, естетикою і якістю оформлення книжки. І. Франко не припиняв творчого процесу і видавничої діяльності навіть під час своєї хвороби і у своїх, до певної міри тенденційних, працях того часу («Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», «Причинки до історії України-Руси», «Wielka utrata») подав низку важливих ідей, актуальних для сучасних історичних наукових студій.

17. Талановитий книговидавець, один з організаторів видавничої справи в Україні, І. Франко залишив низку праць, де проаналізував і культурологічне, і політичне значення наддніпрянської та галицької періодики другої

половини XIX ст. Отже, І. Франко був також істориком розвитку українського видавничого процесу та теоретиком видавничої справи, а його стаття “Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва” є зразком проблемного підходу і до тематики книговидання, і до його практичної реалізації через наявні тоді в Галичині українські видавництва. І. Франко започаткував нові напрямки книгознавчих та бібліотекознавчих досліджень, опублікувавши на початку XX ст. на сторінках періодичних видань праці, в яких виклав теоретичні засади текстології над рукописною та стародрукованою книжкою, показав взірці збирання кінцевих записок, записів проти книгокрадів та маргіналій з манускриптів та стародруків. Його праці з цих питань склали основи українських бібліологічних досліджень, стали однією з передумов злету українського книгознавства у 20-х роках XX ст. Практична видавнича діяльність І. Франка, особливо в досліджуваний період, формували основи репертуару української книжки на багато десятиліть вперед. Він заклав також фундамент бібліографознавчих та бібліотекознавчих студій в українській гуманітарній науці. .

18. Книгознавчі дослідження над видавничою діяльністю І. Франка, його методи нелегального видання і кольпортажу друкованої продукції на терени Російської імперії дозволили дисертантові пристосувати і впровадити у книгознавство термін *контрафакція* (друк книжок із задалегідь неправильними вихідними даними), а студії над шедеврами українського друку XIX – початку XX ст., зокрема над низкою унікальних з боку поліграфії та інтролігаторського мистецтва (збірок І. Франка «Зів’яле листя», «Мій Ізмарагд», шедевра українського друку XX ст. – антології «Акорди») – впровадити термін *бібліологічне краєзнавство* – що означає пошук, фіксацію у публічних бібліотеках, приватних книгозбірнях книжок, які мають особливе значення для культури народу, та публікацію результатів таких студій.

19. Хоч І. Франко спеціально не сформулював власних книгознавчих концепцій і не вживав термінів *книгознавство*, *бібліологія*, його практична

видавнича діяльність та книгознавча концепція, яку він сповідував від перших своїх серійних видань через співпрацю в НТШ та УРВС, з видавцями наприкінці свого життя, зводилася до:

а) прагнення наситити книжковий ринок доступними для широких кіл українського населення україномовними книжками з усіх сфер гуманітарної науки, причому це мали бути кращі зразки української літератури та переклади вершинних здобутків світової літератури, популяризація європейської суспільно-політичної думки;

б) врахування інтересів читачів, а зі зростом їх числа – інтегрування зацікавлень читацьких кіл до україномовних книжок і періодики;

в) розширення репертуару української книжки за рахунок власної літературної та наукової творчості, заохочення до літературної праці сучасників, особливо молоді;

г) ретельне редакторське опрацювання творів, упорядкованість розміщення матеріалу, оснащення видань супровідним матеріалом та науковим апаратом;

г) якісний підбір матеріалу та автури з усіх етнографічних територій розселення українського народу, відсіювання слабших творів та недоброякісних перекладів з чужих мов;

д) акцентування видавничих програм на національних інтересах, підвищенні освітнього рівня читача;

е) орієнтації на соборність українських земель, а в цьому напрямку – на зближення мовних особливостей галицького та наддніпрянського варіантів української мови і формування загальноукраїнської літературної мови;

є) творення видань, які б рівнем поліграфії та художнього оформлення відроджували видатні здобутки давньої української книги і залишилися видатними пам'ятками свого часу (антологія “Акорди” та ін.);

ж) рекламування власної друкованої продукції в українській та чужоземній (польській, німецькій, чеській, угорській та російській) періодиці.

20. Своєю багатогранною сорокарічною письменницькою та науковою творчістю, активною громадсько-політичною та видавничою діяльністю І. Франко впливав на розвиток політичних й культурних процесів на етнічних українських землях. Книгознавчі засади І. Франка, його активна видавнича діяльність започаткували нові шляхи і напрямки у видавничій справі українського народу. За його безпосередньої участі світло денне побачили нового типу книжкові серії та окремі книжки, розгорнуто значні наукові проекти, які до нашого часу не тільки не втратили своєї вартості, але є зразком для сучасних гуманітаріїв за змістом і формою. Видавнича діяльність І. Франка відіграла важливу роль у формуванні політичної свідомості, активізації національно-визвольного руху, структуруванні українського суспільства, у зростанні освіченості українського народу, була значним внеском у громадсько-політичне та суспільне життя України.

Додаток № 1

ВИДАВНИЧА СЕРІЯ

«ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА»

“МАЛА СЕРІЯ”

1. *Шевченко Т.* Перебендя / З переднім словом Ів. Франка. – Львів: З друкарні Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1889. – 68 с. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 1). – Ціна 10 кр.
2. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877). Частина перша. – Львів: Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1889. – 47 с. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 2). – На 4-ій с. обкладинки реклама «Наукової бібліотеки». – Ціна 10 кр.
3. *Франко І.* Смерть Каїна: Легенда. – Львів: Накладом автора. З друкарні Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1889. – 48 с. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 3). – На 4-ій с. обкладинки реклама «Наукової бібліотеки». – Ціна 10 кр.
4. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини [1867–1877] М. Драгоманова. Частина друга. – Львів: Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства імени Шевченка, 1889. – 48–150 с. – 32° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 4). – Ціна 20 кр.
 В “Додатку” [стор. 117–150] поміщені 3 листи з 1872–1873 р. Евг. Желехівського до М. Драгоманова.
5. [*Драгоманов М.*] З історії публичного виховання в сучасній Європі. – Львів: Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1890. – 70 с. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 5). – На 4-ій с. обкладинки реклама «Наукової бібліотеки». – Ціна 10 кр.
6. [*Драгоманов М.*] Листочки до вінка на могилу Шевченка в ХІХ роковини его смерти. – Львів: Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства

імени Шевченка під зарядом К. Беднарського. 1890. – 56 с. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 6). – Ціна 10 кр.

7-9. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877). Частина третя й четверта. – Львів: Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1890. – С. 151–330. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 7, 8, 9). – На 4-ій с. обкладинки реклама «Наукової бібліотеки». – Ціна 10 кр.

10. *Флобер Гюстав.* Легенда про святого Юліяна Милосердного / З французького переклав В. Сава. – Львів: Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1891. – 62 с. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 10). – На 4-ій с. обкладинки реклама «Наукової бібліотеки». – Ціна 10 кр.

11. *Верн Моріс.* Основи критики біблійної Моріса Верна / З французького переклали Б. і Ф. [Белей І. і Франко І.]. – Львів: Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства імени Шевченка, 1891. – С. 71–104. – 32° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 11). – Ціна 10 кр.

12. *Кравченко У.* На новий шлях! Збірник поезій Уляни Кравченко. – Львів: Накладом Івана Франка. З друкарні Товариства імени Шевченка, 1891. – 39 с. – 32° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 12). – Ціна 10 кр.

13. *Е. С.* [Тучапський П.] Шевченкові ідеали і українська дійсність: Реферат прочитаний на роковинах Шевченка 1891 року Е. С. – Львів: З народної друкарні Войтіха Манецького, 1892. – 45 с. – 32° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 13). – Ціна 10 кр.

Відбитка з “Народа”, 1892.

14. *Кримський А.* В обіймах старшого брата: Київщанський малюнок А. Кримського. – Львів: Накладом Івана Франка. З народної друкарні Войтіха Манецького, 1892. – 4, 52 с. – 32° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 14). – Ціна 10 кр.

Брошура отся заборонена в Австрії.

15. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини. Частина пята. – Львів: Накладом Івана Франка. З народної друкарні Войтіха Манецького, 1892. – С. 331–456. – 32° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 15). – Ціна 10 кр.

- 16-20. *Драгоманов М.* Чудацкі думки про українську національну справу / Переднє слово Івана Франка. – 2-е вид. – Львів: Накладом Івана Франка. З народної друкарні Войтіха Манецкого під управою В. Годака, 1892. – 303 с. – 16° (13,5×10,4 см). – Ціна 50 кр.
С. 297–303: Показчик змісту.
- 21–30. *Франко Іван.* Іван Вишенський і єго твори / Переднє слово І. Франка. – Львів: Накладом автора. З друкарні народної Войтіха Манецкого під управою В. Годака, 1895. – VII, 536 с. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 21–30). – Ціна 50 кр.
С. III–VII: Переднє слово пом. Львів, дня 1 октябрю 1894. Др. Іван Франко; С. 499–534: Показчик імен власних осіб, назв місцевостів і титулів книжок згаданих у сій книжці.
31. *Н. Ж. С.* [Українка Леся] / Українські Баптісти і їх часопись “Бєсѣда” за 1894 р. – Львів: З друкарні В. Манецкого, 1895. – 29 с. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 31). – Ціна 10 кр.
32. І ми в Европі (протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття). – Львів, 1895. – 16°. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 32). – Ціна 10 кр.
33. Не виявлено.
34. *Франко Іван.* Як я став казенним радикалом. – Львів, 1897. – 104 с. – 16° (13,5×10,4 см). – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 34). – Ціна 10 кр.

«НОВА СЕРІЯ»

1. Пісня про Роланда: Старофранцузький епос / Із оригіналу переклав Василь Щурат. – Львів: Накладом редакції «Життя і Слова». З друкарні Ін-ту Ставропігійського під зарядом І. Пухира, 1895. – XXIX, 143 с. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 1). – Ціна 50 кр.
Зміст:
Д-ру Іванови Франкови на спомин. Василь Щурат. – С. I; Гастор Парі. Введенє. – С. V–XXIX; Пісня про Роланда. – С. 1–143.
2. *Софокл.* Едіп царь: Трагедія / Переклав з грецького Іван Франко. – Львів: Накладом перекладчика. З друкарні Ін-ту Ставропігійського під зарядом

- І. Пухира, 1894. – 77 с. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 2). – Ціна 30 кр.
3. *Франко Іван*. Сон князя Святослава: Драма-казка в 5 діях. – Львів: Накладом редакції «Життя і Слова». З друкарні Ін-ту Ставропігійського під зарядом І. Пухира, 1895. – 123 с. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 3). – Ціна 40 кр.
- Зміст:
Посвята. Автор. – С. 3–4; Сон князя Святослава: Драма-казка. – С. 5–123.
4. *Франко Іван*. Кам'яна душа: Драма в одній дії. – Львів: Накладом Редакції «Життя і Слова». З друкарні Ін-ту Ставропігійського під зарядом І. Пухира, 1895. – 40 с. – Присв. пам'яті пок. Олени Доброграєвої. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 4). – Ціна 10 кр.
5. *Граб Павло* [*Грабовський П.*] М. Г. Чернишевський: Біографічний нарис Павла Граба. – Львів: З друкарні Ставроп. Інститута, 1895. – 31 с. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 5). – Ціна 10 кр.
- На стор. 21 видрукований другий заголовок: “Гимн Діви Неба, поема М. Г. Чернишевського. З великоруського переклав Іван Франко”.
6. [*Клоустон В. А.*] Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / З англійської мови переложив А. Кримський. – Львів: Коштом К. Фрейтага. З друкарні В. Манецького, 1896. – 183 с. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. II серія; Кн. 6). – Ціна 50 кр.
7. [*Фірдоусі Абуль Касим*]. Шаг-Наме, або Іранська книга царів Абуль Касима Фірдовсія Туського / [З перської мови переклав А. Кримський]. – Львів, 1896. – 108 с. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 7). – Ціна 30 кр.
8. *Заневич Іван* [*Терлецький О.*]. Знесенє панщини в Галичині: Причинок до історії суспільного життя і суспільних поглядів 1830–1848 рр. – Львів: З друкарні Ін-ту Ставропігійського під зарядом І. Пухира, 1896. – 287 с. – Присв. пам'яті незабутнього М. Драгоманова. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 8). – Ціна 50 кр.
9. *Франко Іван*. Учитель: Комедія в трьох діях. – Львів: Накладом редакції «Життя і Слова». З друкарні Ставропігійського Інститута, 1896. – 103 с. –

8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 9). –
Ціна 30 кр.

10. [Дідон Ф. Г., Верн Моріс]. Житє Ісуса Христа. Статті патера Дідона і Моріса Верна / З французького переклав Др. Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Житя і Слова». З друкарні Інститута Ставропігійського, 1897. – 51 с. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 10). – Ціна 20 кр.
11. Франко Іван. Для домашнього огнища: Повість. – Львів, 1897. – 149 с. – 8° (20×13 см). – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 11). – Ціна 50 кр.

Додаток № 2

ВИДАВНИЧА СЕРІЯ «ХЛОПСЬКА БІБЛІОТЕКА»

1. [Франко І.]. Страйк чи бойкот? – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1896. – 8 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] I). – Ціна 2 кр.
2. Пята курія. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1896. – 8 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] II). – Ціна 2 кр.
3. Франко І. Як пан собі біди шукав. Казка Івана Франка. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1896. – 47 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] III). – Ціна 5 кр.
4. Франко І. Свинська конституція / Написав Іван Франко. – Коломия: З друкарні Яна Брука і Спілки. Накладом редакції «Громади» і «Громадського Голосу», 1896. – 15 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] IV). – Ціна 5 кр. – Передрук із часопису «Громада».

На обкладинці помилка – замість Ч. IV вказано Ч. III.

5. [Франко І.] Двори і хати. – Львів: З друкарні Народної Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1896. – [8] с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська бібліотека; [Чис.] V). – Ціна 2 кр.
6. [Франко І.] Радікали і радикалізм. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1896. – 35 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] VI). – Ціна 5 кр.

На обкладинці помилка – замість Ч. VI вказано Ч. IV.

7. Програма Русько-Української радикальної партії, принята на четвертім зйїзді партії у Львові 29 грудня 1895 р. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1897. – 7 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] VII). – Ціна 2 кр.
8. Франко І. Звірячий бюджет / Написав Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава

Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1897. – 11 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] VIII). – Ціна 2 кр.

9. *Франко І.* Історія кожуха / Написав Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1897. – 10 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] IX). – Ціна 2 кр.
10. Хлопські пісні / [Упоряд. І. Франко] – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1897. – 39 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] X). – Ціна 10 кр. – У виданні упорядник не зазначений.
11. *Данилович С.* Пояснене програми русько-української радикальної партії / Написав Др. Северин Данилович. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1897. – 72 с. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XI). – Ціна 10 кр.
12. Борба руського народу за волю при Б. Хмельницьким. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу» з друкарні Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1897. – 16° (16×11 см). – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XII). – Ціна 10 кр.

Книжка не побачила світу через цензурну заборону.

13. *Франко І.* Йосиф Шумлянський, львівський єпископ 1668 –1708 рр. і заведенє унії в Галичині / Написав Др. Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1898. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XIII). – Ціна 12 кр.

Книжка світу не побачила через цензурну заборону, як також не була завершена публікація цієї праці в газеті «Громадський голос» (1898, № 17–21).

14. *Франко І.* Радикальна тактика. Часть I [I. Радикали і анархісти. II. Радикали і Жиди] / Написав Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Ст. Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1898. – 15 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XIV). – Ціна 3 кр.

15. *Франко І.* Радикальна тактика. Часть II [III. Радикали і релігія]. Написав Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Ст. Манецкого і Спілки (Готель Жоржа), 1898. – 10 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XV). – Ціна 2 кр.
16. *Михайло Н.* [Новаковський]. Радикальна тактика. Часть III [IV. Москвофіли, народовці і консолідація]. Написав Михайло Н. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Ст. Манецкого і Спілки (Готель Жоржа), 1898. – 16 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XVI). – Ціна 3 кр.
17. *Франко І.* Радикальна тактика. Часть IV [V. Радикали і попи]. Написав Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Ст. Манецкого і Спілки (Готель Жоржа), 1898. – 24 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XVII). – Ціна 5 кр.
18. *М. Н.* [Михайло Новаковський]. Новий закон будівляний (в проєкті). Написав М. Н. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Станіслава Манецкого і Спілки (Готель Жоржа), 1899. – 16 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XVIII). – Ціна 3 кр.
19. *М. Н.* [Михайло Новаковський]. Спілки для ощадности і позичок (райфайзенки) / Написав М. Н. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Ст. Манецкого і Спілки (Готель Жоржа), 1899. – 13 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XIX). – Ціна 3 кр.
20. *Драгоманов М.* Швейцарська республіка / Написав Михайло Драгоманов. – Друге виданє. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друкарні Народної Ст. Манецкого і Спілки (Готель Жоржа), 1899. – 32 с. – (Хлопська Бібліотека, 1899, № 1–2 за січень–лютий). – Ціна 12 кр., із пересилкою.

Додаток № 3

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ Ю. ФЕДЬКОВИЧА
В СЕРІЇ «УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА БІБЛІОТЕКА»

1. *Федькович О. Ю.* Писаня Осипа Юрія Федьковича. Т. I: Поезії / З перводруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснення додав др. Іван Франко. – Перше повне і критичне виданє. – У Львові: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1902. – XXII, 806 с.: ілюстр., (портр., автогр.). – 8°. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільольогічна секція Наукового Товариства імени Шевченка; Т. I). – Наклад 3000 прим.
2. *Федькович О. Ю.* Писаня Осипа Федьковича Т. II: Повісти і оповіданя / З перводруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснив др. Олександр Колесса. – Перше повне виданє. – У Львові. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1902. – XII, 495 с.: ілюстр. (портр., автогр.). – 8°. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільольогічна секція Наукового Товариства імени Шевченка; Т. II). – Наклад 3000 прим.
3. *Федькович О. Ю.* Писаня Осипа Юрія Федьковича. Т. III. Перша часть А: Драматичні твори / З перводруків і автографів видав др. Олександр Колесса. – Перше повне виданє. – Львів. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1906. – XVII, 445 с.: ілюстр. (портр., автогр.). – 8°. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільольогічна секція Наукового Товариства імени Шевченка; Т. III). – Наклад 1000 прим.
4. *Федькович О. Ю.* Писаня Осипа Юрія Федьковича. Т. III. Перша часть Б: Драматичні твори / З автографів видав др. Олександр Колесса. – Перше повне і критичне виданє. – Львів. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1918. – XXI, 266 с., 8°. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільольогічна секція Наукового Товариства імени Шевченка. Т. III). – Наклад 1000 прим.
5. *Федькович О. Ю.* Писаня Осипа Юрія Федьковича. Т. III. Друга часть: Драматичні твори / З перводруків і автографів видав др. Іван Франко. – Перше повне виданє. – У Львові. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1902. – XIII, 532 с. – 8°. –

- (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільольогічна секція Наукового Товариства імени Шевченка; Т. IV). – Наклад 1000 прим.
6. *Федькович О. Ю.* Писання Осипа Юрія Гординського-Федьковича. Т. IV: Матеріяли до житєпису Осипа Юрія Гординського-Федьковича / З перводруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснив др. Осип Маковей Перше повне і критичне виданє. – У Львові. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1910. – XII, 653 с. – 8°. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільольогічна секція Наукового Товариства імени Шевченка; Т. V). – Наклад 1000 прим.
7. *Маковей О.* Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича / Написав др. Осип Маковей. – У Львові. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1911. – XVI, 591 с. – 8°. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільольогічна секція Наукового Товариства імени Шевченка; Т. VIII). – Наклад 1000 прим.

Додаток № 4

ВИДАННЯ «КОБЗАРЯ» Т. ШЕВЧЕНКА
ЗА РЕДАКЦІЄЮ ІВАНА ФРАНКА

1. *Шевченко, Тарас*. Твори. Кобзарь. Т. I (1838–1847) / Виданий під редакцією Івана Франка. – Львів: Накладом Наукового Товариства імени Шевченка. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1908. – X, 442 с. – 8°. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільологічна секція Наукового Товариства імени Шевченка; Т. VI).
Ст. V–X: Передмова. пом. Львів, дня 26 падолиста 1907 р.
2. *Шевченко, Тарас*. Твори. Кобзарь. Т. II (1847–1860) / Виданий під редакцією Івана Франка. – Львів: Накладом Наукового Товариства імени Шевченка. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1908. – 8, 429 с. – 8°. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільологічна секція Наукового Товариства імени Шевченка; Т. VII).

Додаток № 5

ДРАМИ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА
В ПЕРЕКЛАДІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША
ЗА РЕДАКЦІЄЮ ІВАНА ФРАНКА

1. *Шекспір Уїлліям*. Гамлет Принц данський / Переклад П. А. Куліша; Виданий з передмовою і поясненнями Д-ра Ів. Франка. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1899. – XXIII, 171, 1 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.]10). – Ціна 1,80 кр. – Наклад 1000 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка: Львів 15.10.1899. – С. III–XXIII; Гамлет, Принц данський. – С. 1–161; Пояснення І. Франка. – С. 163–171; Оповідка. – С. 172.

2. *Шекспір Уїлліям*. Приборкана гоструха / Переклад П. А. Куліша; Виданий з передмовою і поясненнями Д-ра Ів. Франка. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1900. – XV, 111, 3 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.] 15). – Ціна 1,40 кр. – Наклад 1000 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка: I. Жерела; II. Шекспірова перерібка; III. Автобіографічні натяки; IV. «Приборкана гоструха» в українській літературі. – С. III–XV; Приборкана гоструха. – С. 1–111; Пояснення І. Франка. – С. 113–117; Оповідка. – С. 119; Витяг зі статута «Видавничої Спілки». – С. 120.

3. *Шекспір Уїлліям*. Макбет / Переклад П. А. Куліша; Виданий з передмовою і поясненнями Д-ра Ів. Франка. – У Львові: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1900. – XIX, 107, 10 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.] 18). – Ціна 1,60 кр. – Наклад 1000 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка: I. Час написання «Макбета»; II. Історична основа «Макбета»; III. Шекспірове оброблене; IV. Текст «Макбета». – С. III–XIX; Макбет. – С. 1–107; Пояснення І. Франка. – С. 109–118.

4. *Шекспір Уїлліям*. Коріолян. Переклад П. А. Куліша; Виданий з передмовою і поясненнями Д-ра Ів. Франка. – У Львові: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1900. – XI, 153, 15 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.] 20). – Ціна 1,80 кр. – Наклад 1000 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка: I. Час написання «Коріоляна»; II. Жерела «Коріоляна»; III. Особисті ремінісценції; IV. Артистичне оброблене «Коріоляна». – С. III–XI; Коріолян. – С. 1–153. Пояснення І. Франка. – С. 155–169.

5. *Шекспір Уїлліям*. Юлій Цезарь / Переклад П. А. Куліша; Виданий з передмовою і поясненнями Д-ра Ів. Франка. – У Львові: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1900. – XI, 114, 1 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.] 27). – Ціна 1,60 кр. – Наклад 1200 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка: I. Значінє драми; II. Сучасні мотиви; III. Жерела драми. – С. III–XI; Пояснення І. Франка. – С. 115–130; Оповідка. – С. 131–132.

6. *Шекспір Уїлліям*. Антоній і Клеопатра / Переклад П. А. Куліша; Виданий з передмовою і поясненнями Д-ра Ів. Франка. – У Львові: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1901. – XIV, 159, 20 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.] 32). – Ціна 1,80 кр. – Наклад 1200 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка; I. Героїня драми; II. Будова драми; III. Особисті ремінісценції в драмі; IV. Час написання драми. – С. III–XIV; Антоній і Клеопатра. – С. 1–159; Пояснення І. Франка. – С. 161–180.

7. *Шекспір Уїлліям*. Багацько галасу з нечевля / Переклад П. А. Куліша; Виданий з передмовою і поясненнями Д-ра Ів. Франка. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1901. – XII, 101, 1 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.] 35). – Ціна 1,60 кр. – Наклад 1000 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка: I. Час написання драми; II. Жерела комедії; III. Будова комедії. – С. III–XII; Багацько галасу з нечевля. – С. 1–95; Пояснення І. Франка. – С. 97–101; Витяг зі статута «Видавничої спілки». – С. 102.

8. *Шекспір Уїлліям*. Ромео та Джульєта. / Переклад П. А. Куліша; Виданий з передмовою і поясненнями Д-ра Ів. Франка. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1901. – XVI, 127 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.] 38). – Ціна 1,80 кр. – Наклад 1000 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка: I. Жерела трагедії; II. Шекспірове оброблене. – С. III–XVI; Ромео та Джульєта. – С. 1–127; Пояснення І. Франка. – С. 129 – 132.

9. *Шекспір Уїлліям*. Король Лір. / Переклад П. А. Куліша; Виданий з передмовою і поясненнями Д-ра Ів. Франка. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1902. – XVI, 159, 4 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.] 44). – Ціна 1,80 кр. – Наклад 1000 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка: I. Жерела «Короля Ліра»; II. Час написання «Короля Ліра»; III. Шекспірове оброблене теми. – С. III–XVI; Король Лір. – С. 1–159; Пояснення І. Франка. – С. 161–164.

10. *Шекспір Уїлліям*. Міра за міру / Переклад П. А. Куліша. Видав і пояснив Др. Іван Франко – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1902. – XXVI, 127 с. – 8°. – («Белетристична Бібліотека»; [Чис.] 48). – Ціна 1,50 кр. – Наклад 1000 прим.

Зміст:

Передмова І. Франка: I. Жерела драми; II. Герої драми; III. Закінчене. – С. III–XVIII; Франко І. Шекспірів фонд. – С. XIX–XXIII; Рахунок «Шекспірового фонду» за рр. 1899–1902. – С. XXIV–XXVI; Міра за міру. – С. 1–127.

Додаток № 6

КНИЖКОВА ПІДСЕРІЯ
«ПИСАННЯ ІВАНА ФРАНКА»

1. *Франко Іван*. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З портретом автора і переднім словом. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1910. – V, 2, 444 с.: портр. – 8°. – (*Писання Івана Франка; [Т.] I*). – Ціна в опр. 4 кр.

Зміст:

Тільки декілька прим., призначених для автора й найближчого оточення, випущено з дещо зміненим текстом передмови. Переднє слово. – С. III–V. Львів дня 10 цвітня 1910.

2. *Ke de Сент-Емур, граф*. Анна-Русинка, королева Франції і графиня Валюа / З франц. переклав Іван Франко. У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1909. – 31 с. – (*Писання Івана Франка; [Т.] II*). – На обкл.: Літературно-наукова бібліотека, I серія, № 114.

3. Не виявлено.

4. *Франко Іван*. Молода Україна. Ч. I. Провідні ідеї й епізоди. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1910. – VI, 142 с. – (*Писання Івана Франка; [Т.] IV*).

Зміст:

Посвята Асі Шеховичівній. – С. III; Передмова. – С. V–VI; Криворівня, 22 серпня 1910. – З останніх десятиліть XIX в. – *Додатки*: I. Дещо про перше всенародне віче у Львові. II. Між своїми. *Епізод із взаємин між Галичанами й Українцями 1897 р.* 1. З кінцем року. 2. Н. С. Ж. [Леся Українка]. Не так тії вороги, як добрії люде. 3. Коли не по конях, так хоч по оглоблях. 4. З Новим роком (1897).

5. *Франко Іван*. Давнє й нове. – Друге побільшене видання збірки «Мій Ізмарагд». – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1911. – X, 268 с. – (*Писання Івана Франка; [Т.] V*). – На обкл.: Українсько-руська Видавнича Спілка, I серія, № 124.

Зміст:

Переднє слово. – С. III–V. – Львів дня 30 марта 1911; Передмова до зб. поезій «Мій Ізмарагд». – С. VII–X; Замість пролога. Поклони. I–XII; Паренетикон. I–XLI; Притчі. I–XV; Легенди. I–X; По селах. I–X; До Бразилії. I–V; Із злоби дня. I–XV; Гімни й пародії. I–VI.

6. *Франко Іван*. Причинки до історії України-Руси. Ч. I. – Львів: Накладом автора, 1912. – III, 194 с. – (*Писання Івана Франка; [Т.] VI*).

Зміст:

Передмова. – С. III; I. Повний образ історії України-Руси (I–XIV). – С. 1–58; II. Скити й Скитія. Історичні оповідання Геродота (I–XVIII). – С. 59–86; III. Дещо про Хозар. – С. 87–107; IV. Брунон із Квебурга гість Володимира Великого в 1007 р. – С. 109–123; V. Придунайські Скити в IV–XII вв. (Переднє слово. – С. 127; 1–4). – С. 125–150; VI. Руське плем'я в Залісью (Трансільванії) (1–7). – С. 151–188; Додаток: Сліди скитської традиції в історії та побуті українського народу. – С. 188–191.

7. *Франко Іван*. В наймах сусідів: Збірник праць, писаних польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Т. I. Статі на суспільно-політичні теми (популяція, репрезентація, індемнізація). Писані в рр. 1886–1890. – Львів, 1914. – XII, 340 с. – (*Писання Івана Франка; [Т.] VII*).

Зміст:

Передмова. – С. I–XII. Писано д. 10 жовтня 1914. – Рік 1886. I. Відрубність Галичини. – С. 1–7; II. Посольські звіти. Гіпотетичний рахунок. – С. 8–17; III. Що значить солідарність? Galizische Zwecke. Із статистики більшої посілості. – С. 18–25; IV. Агітація за ународовлене землі в Німеччині. – С. 26–29; V. Із історії робітничого руху в Австрії. – С. 30–37; VI. Eine teuflische und vervorfene Aufreizung. – Рік 1887. – С. 38–43; Рік 1887; VII. Земельна власність у Галичині: I. Цифри й факти. – С. 44–61; II. Проєкти реформи. – С. 62–77; VIII. Як ми вмираємо? – С. 78–82; IX. Справи суспільно-політичні в устах руського люду в Галичині. – С. 83–86; X. Огляд краєвих справ за січень 1887, I–IV. – С. 87–103; XI. Огляд краєвих справ за лютий 1887, I–III. – С. 104–114; XII. Семітизм і антисемітизм у Галичині. – С. 115–131; Рік 1888; XIII. Хвилі назадництва. –

С. 132–138; XIV. На гвалт по німецьки! – С. 139–141; XV. Чорна невдячність. – С. 142–143; Postscriptum. – С. 143–153; XVI. Блаженства мира. – С. 154–155; XVII. Із клюбової політики. – С. 154–155; XVIII. Організація демократичної партії. I–III. – С. 159–170; XIX. Надвишка чи недобір? – С. 171–173; XX. Спір о дефіцит. – 174–176; XXI. Задушні дні у Львові 1848 р. – С. 177–187; XXII. Niech gina jak pędraki! – С. 188–192; XXIII. Загадковий закон. – С. 193–195; XXIV. Удержавлене землі. – С. 196–202; XXV. Із Ради державної. – С. 203–206; Рік 1889; XXVI. Подільність чи неподільність селянських ґрунтів? – С. 211–221; I. Вступні уваги. – С. 211–212; II. Лист польського селянина з Забержова Антона Д. – С. 212–215; III. Мої уваги до сего листу. – С. 212–216; IV. Лист польського селянина Юрія з Радлова. – С. 216–219; V. Мої уваги до сего листу. – С. 219–221; XXVII. XXVIII. Десять заповідей для виборців. – С. 222–224; XXIX. Політичні сторонництва в Галичині. – С. 225–232; XXX. П. Бобжинський як поступовець. I–IV. – С. 233–246; Рік 1890; XXXI. Одиссея о. Озаркевича. – С. 247–249; XXXII. Галичина в державнім бюджеті на р. 1890. – С. 250–253; XXXIII. Інтерпеляція о. Озаркевича. – С. 254–255; XXXIV. Старі акти нової нужди. – С. 256–259; XXXV. Однакові боги, не однакові дороги. – С. 260–262; XXXVI. Громадські шпихлірі. – С. 263–264; XXXVII. Галицька індемнізація. – С. 265; Вступ. – С. 265–267; I. Скасоване панщини. – С. 267–274; II. Закони індемнізаційні. – С. 274–285; III. Уморене довгу індемнізаційного. – С. 285–292; IV. Золотий процес і соломяна згода. – С. 292–300; Postscriptum. – С. 300–301; XXXVIII. Угода індемнізаційна. – С. 302–304; XXXIX. Державний трибунал і конституція. – С. 305–308; XL. Із уст младенців і ссущих. – С. 309–312; XLI. Мнима побіда. – С. 313–315; XLII. Епільог індемнізаційної справи. – С. 316–319; Postscriptum. – С. 319–327; XLIII. Питане жолудка й питане прав політичних. – С. 328–330; XLIV. Програма австрійських селян. – С. 331–334; З приводу селянської програми. – С. 335–336; XLVI. Слівце про конверсію. – С. 337–339.

Додаток № 7

ВИДАВНИЧА СЕРІЯ «УНІВЕРСАЛЬНА БІБЛІОТЕКА»:
КНИЖКИ, ВИДАНІ ЗА УЧАСТЮ ІВАНА ФРАНКА

1. *Апулей Мадаврський. Амор і Псіхе: Мітольогічне оповіданє / З латин. мови пер. Іван Франко.* – Львів: Наклад «Універсальної Бібліотеки». Друк «Загальної Друкарні», [1909]. – IX, 54 с.: іл. – 16°(14,5×9,5 см). – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 5). – Ціна 30 сот.

Зміст:

Передне слово. Іван Франко. – С. V–IX; Амор і Псіхе. Часть перша. – С. 11–32; Часть друга. – С. 33–54.

2. Три святі грішниці: Старохристиянські легенди / Переклад з передм. Івана Франка. – Львів: Накладом автора. З Друкарні І. Айхельбергера, 1910. – 56 с. – 16° (14,5×9,5 см). – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 9). – Ціна 30 сот.

Зміст:

Передмова автора. – С. 1–7; I. Марія Магдалина. – С. 9–21; II. Марія Єгиптянка. – С. 23–47; III. Марина монах. – С. 49–56.

3. *Франко І. Іван Вишенський.* – Львів: Наклад автора. Друкарня В. А. Шийковського, [1911]. – 80 с. – 16° (14,5×9,5 см). – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 10). – Ціна 50 сот.

Зміст:

Передмова автора. – С. 4; I. Іван Вишенський, його час і письменська діяльність – С. 5–31; II. Іван Вишенський. Поема. Присвячую А. Кримському. – С. 35–73; III. Лови сего світа. – С. 74–80.

4. *Франко І. Цар і Аскет: Індійська легенда.* – Львів: Наклад «Універсальної Бібліотеки». Друкарня І. Айхельбергера, [1910]. – 90 с. – 16° (14,5×9,5 см). – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 11/12). – Ціна 60 сот.

Зміст:

Передмова. – С. 3–5; Короткий нарис історії староіндійського (санскритського) письменства. – С. 6–16; Цар і Аскет: Індійська легенда. Присвята

Сергію І. Щербатському. – С. 19–20; Цар і Аскет. – С. 21–64; Король Гарісчандра і Вісвамітра: Індійська повість. – С. 67–83; Пояснення. – С. 87–90.

5. *Слачіч Євген*. Крайня північ – вітчизна людськості / Пер. І. Франко. – Львів: Накладом «Універсальної Бібліотеки». З Друкарні І. Айхельбергера, 1910. – 48 с. – 16° (14,5×9,5 см). – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 14). – Ціна 30 сот.

Зміст:

Передмова. Іван Франко. – С. 3; Крайня північ – вітчизна людськості. Ч. I–XI. – С. 5–48; Примітки О. Пашука. – С. 87–90.

6. Менандер: I. Право дитини. II. Із мудрости Менандра / Пер. з грецької з передм. І. Франка. – Львів: Наклад автора. Друк. Наук. Товариства ім. Шевченка, 1911. – 16° (14,5×9,5 см). – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 15). – Ціна 20 сот.

Зміст:

Передмова. – С. 3–12; I. Право дитини. – С. 13–20; II. Із мудрости Менандра. – С. 21–32.

7. *Герцен Александер*. Спомини з еміграції / З рос. мови пер. І. Франко. – Львів: Наклад автора. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1911. – 62 с. – 16° (14,5×9,5 см). – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 16). – Ціна 20 сот.

Зміст:

Передмова. Іван Франко. – С. 3–12; I. Стріча з Міцкевичем. – С. 13–21; II. Мацціні Гарібальді й Кошут 1852 р. – С. 21–35; III. Польські емігранти. – С. 35–62. – (Друковано в «Колоколh» в чч. з 1 жовтня і 7 падолиста 1865 р., ст. 1681×1693). – *Підп.*: Іскандер; Повідомлення І. Франка про вихід в Кракові книги Б. Лімановського про С. Ворцеля. – С. 62.

8. *Платон*. Сімпозион (Бенкет) / Переклад і передмова Івана Франка. – Львів: Накладом автора. З друкарні В. А. Шийковського, 1912. – 75 с. – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 17/18). – Ціна 40 сот.

Додаток № 8

ВИДАВНИЧА СЕРІЯ ІВАНА ФРАНКА
«МІЖНАРОДНА БІБЛІОТЕКА»

1. *Афанасьєв (Чужбинський) Александер Степанович. Українські поезії / Виданє і передмова Івана Франка. – Львів: Накладом автора. Із «Загальної Друкарні», 1912. – 136 с. – 16° (15×12 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 1). – Ціна 60 сот.*

Зміст:

Передне слово. – С. 3–4; *Франко І. Александер Степанович Афанасьєв-Чужбинський* (писано дня 8 січня 1912 р. – С. 5–14); *І. Що було на серці.* – С. 15–54: Передне слово. – С. 17. *І. Е. П. Гребінці.* – С. 18; *II. Прощання.* – С. 19–20; *III. Шевченкови.* – С. 20–22; *IV. Пісня.* – С. 22–23; *V. Весело.* – С. 23–24; *VI. Думка на могилі Грицька Основяненка.* – С. 24; *VII. Думка.* – С. 24–25; *VIII. Весна.* – С. 25–28; *IX. Осінь.* – С. 28–31; *X. Роздумя.* – С. 31–32; *XI. Огнище.* – С. 32–33; *XII. Прощанне.* – С. 33–34; *XIII. Безталання.* – С. 34–36; *XIV. Могила.* – С. 36–37; *XV. Дівочька правда.* – С. 37–38; *XVI. Місяць.* – С. 38–41; *XVII. Метіль.* – С. 41–43; *XVIII. Жаль.* – С. 43–44. *XIX. Товаришеви.* – С. 44–46; *XX. Співака.* – С. 46–48; *XXI. Люблю співать.* – С. 48–49; *XXII. Над гробом Шевченка.* – С. 49–50; *XXIII. Парубочий жаль.* – С. 50–51; *XXIV. Блакитнеє небо.* – С. 51; *XXV. Українські народні пісні.* – С. 52–54: *1. Ой під мостом.* – С. 52; *2. Ой в Криму на ринку.* – С. 52–53; *Не жаль мині.* – С. 53–54; *II. Чари*, поема. – С. 56–78; *III. Безбатченко*, поема. – С. 79–111; *Postscriptum* до поеми. – С. 111–114; *IV. Переклади з російського, зладив Іван Франко.* – С. 115–128: *1. Вартовий.* – С. 117–119; *2. Серце.* – С. 119–120; *3. Під неділю.* – С. 120–121; *4. Українська дума.* – С. 121–122; *5. Зіронька.* – С. 122–123; *6. Хмарка.* – С. 123–124; *7. Буря.* – С. 124–125; *8. Парубочька правда.* – С. 125–126; *9. Руська пісня.* – С. 127–128. *Перспект видавництва «Міжнародня Бібліотека».* – С. 129–133.

2. *Франко І.* Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання. – Львів: Из «Загальної Друкарні», 1912. – 23 с. – 16° (15×12 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 2). – Ціна 20 сот.
3. *Франко І.* Притча про сліпця і хромця. Памятка староруского письменства / Переклад і поясненє Івана Франка. – Львів: З друк. І. Айхельбергера, 1912. – 16 с. – 16° (15,5×11 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 3). – Ціна 20 сот.
4. *Франко І.* Пісня Дебори. Найдавнійша памятка старогєбрейської поезії. – Львів: З друк. І. Айхельбергера, 1912. – 32 с. – 16° (16×10,5 см). – (Відбитка з «Неділі» ч. 38 і 39 з 1912 р.). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 4). – Ціна 20 сот.
5. *Франко І.* Дантова друга любов. – Львів: З друк. І. Айхельбергера, 1912. – 33 с. – (Відбитка з «Неділі»; [Чис.] 38 і 39 з 1912 р.). – 16° (15,5×10,5 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 5). – Ціна 20 сот.
6. [*Острожський І. К.*] Шість записів князя Іллі Константиновича Острожського з р. 1585–1540 / З передмовою та поясненнями подав Др. Іван Франко. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1913. – 40 с. – 16° (14×10 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 6). – Ціна 40 сот.

Зміст:

Переднє слово. – С. 3–4; [Розвідка]. – С. 5–40.

7. *Франко І.* Рутенці. Типи галицьких Русинів із 60-тих та 70-тих рр. мин. в. – Львів: «Загальна Друкарня», 1913. – 42 с. – 16° (16×12 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 7). – Ціна 40 сот.

Зміст:

Переднє слово (писано дня 17.XII.1912. – С. III–X); *Рутенці. Типи й портрети галицьких людей.* – С. 1–42: Передмова (писано у вересні 1878 р. – С. 3–5; I. Молода Русь. – С. 6–15; II. Звичайний чоловік. – С. 15–24; Знеохочений. – С. 24–33; Патріотичні пориви. – С. 34–42.

8. *Франко І.* Молитва за ворогів / Студія Івана Франка. – Львів: «Загальна Друкарня», 1913. – 21 с. – 16° (16×12 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 8). – Ціна 20 сот.

Зміст:

Переднє слово (писано у 13 падолиста 1912. – С. 3–5); Молитва за ворогів. – С. 6–21.

9. Найстарші пам'ятки німецької поезії IX–XI вв. / Тексти, переклади й пояснення Д-ра Івана Франка. – Львів: «Загальна Друкарня», 1913. – 64 с. – 16° (15,5×11 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 9). – Ціна 40 сот.

Зміст:

I. Вступні зауваги. – С. 4; II. Початки німецької поезії. – С. 5–10; III Вессобрунська молитва. – С. 11–16; IV. Пісня про Гільденбранда й Гадубранда. – С. 17–32; V. Муспіллі. – С. 33–55; VI. Основи сеї поеми. – С. 56–60; VII. Поетична форма сих творів. – С. 61–63.

10. *Франко І.* П'яницьке чудо в Корсуні / Студія д-ра Івана Франка. – Друге перероблене й доповнене виданє. Додано того ж автора Притчу про двох рабів. – Львів: «Загальна Друкарня», 1913. – 31 с. – 16° (16×12 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 10). – Ціна 40 сот.

11. Алькай і Сапфо / Тексти й студія Д-ра Івана Франка. З подобизною старинних портретів обоїх. – Львів: «Загальна Друкарня», 1913. – 50 с. – 16° (16×12,5 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 11). – Ціна 40 сот.

Зміст:

I. На горі грецької лірики. – С. 5–7; II. Алькай. – С. 8–22; Сапфо. – С. 23–50.

12. Котра віра ліпша? Інтермедія Жида з Русиним / Тексти й студія Д-ра Івана Франка. – Львів: «Загальна Друкарня», 1913. – 47 с. – 32° (16×12 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 12). – Ціна 40 с.

Зміст:

Вступ. – С. 3–19; Котра віра ліпша? – С. 21–47.

13. *Мільтон Дж. Самсон Борець: Драма / Переклад і студія Д-ра Івана Франка.* – Львів: «Загальна Друкарня», 1913. – 114 с. – 16° (15×11 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 13). – Ціна 80 сот.

Зміст:

Передмова: I. Житє Джона Мільтона. – С. 3–8; II. Літературна діяльність Мільтона. – С. 8–14; Жерела «Самсона Борця». – С. 14–28; Розбір драми Мільтона. – С. 28–33; Самсон Борець. – С. 35–114.

14. *Франко І. Темне царство. Студія з приводу Шевченкових поем «Сон» і «Кавказ».* Виданє для вшанованя сотих роковин уродин Тараса Шевченка. – Львів: «Загальна Друкарня», 1914. – 47 с. – 16° (16×12 см). – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 14). – Ціна 40 сот.

Зміст:

Передне слово. – С. 3–4; Темне царство. – С. 5–47.

Додаток № 9

ВИДАВНИЧА СЕРІЯ «ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА»:
КНИЖКИ, ВИДАНІ ЗА УЧАСТЮ ІВАНА ФРАНКА

1. *Шіллер Ф.* Поезії / Зі вступом О. Грицяя, з примітками І. Калиновича. – Львів: Накладом Всесвітньої Бібліотеки. 3 Заг. Друк. у Львові, 1914. – 170 с. – 8° (16,5×11,5 см). – (Всесвітня Бібліотека; № 2/3). – Ціна 1 кр. – *І. Франко* переклав поеми: Прогулька. Помпея й Геркуланум.
2. *Гете Й. В.* Герман і Доротея: Поема / В пер. і з передм. І. Франка. – Львів, 1917. – 68 с. – 8° (16,5×11,5 см). – (Всесвітня Бібліотека; № 7/8). – Ціна 1 кр. 60 сот.
3. *Пушкін А. С.* Драматичні твори / В перекладі, з передм. та поясненнями І. Франка. – Львів: Накладом Всесвітньої Бібліотеки. Із Загальної Друкарні у Львові, 1914. – 249 с.: портр. – 4° (16,5×11,5 см). – Ціна 3 кр.

На обкладинці та титульному аркуші зазначені різні роки (титульний аркуш – 1914; обкладинка – 1917).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ТА РУКОПИСНІ ДОКУМЕНТИ

Інститут літератури

ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів (ІЛ... ВР)

Фонд 3 (Іван Франко)

1. Спр. 50 (Франко. І. Лист до Кримського А. Ю. від 9.12.1890). – 2 арк.
2. Спр. 185 (Франко І. «Історія моєї хвороби». Автограф). – 13 арк.
3. Спр. 192 (Франко І. Записна книжка 1882–1883 рр.). – 46 арк.
4. Спр. 194 (Франко І. Записна книжка 1884–1885 рр.). – 118 арк.
5. Спр. 215 (Франко І., Павлик М., Рошкевич О. та ін. Збірка оригінальних творів, фольклорних записів). – 378 арк.
6. Спр. 216 (Франко І. Загальний зошит з оригінальними творами та перекладами 1876–1883, 1916 рр.). – 59 арк.
7. Спр. 233 (Франко І. Поезії, написані і зредаговані в час війни 1914–1916 рр.). – 1312 арк.
8. Спр. 459. (Франко І. Передмова до перекладу німецькою мовою драми «Wielka utrata» 16.07.1915). – 1 арк.
9. Спр. 570 (Франко І. «Історія української літератури». Ч. I. [1907]. Автограф). – 257 арк.
10. Спр. 571 (Франко І. Фрагмент праці «Історія української літератури»). – 7 арк.
11. Спр. 1989 Шевченко Т. Кобзар. Видання під ред. В. Доманицького. С/Пб., 1907, робочий примірник з правками і дописками І. Франка. – 574 с.
12. Спр. 728 (Рукописна копія праці Франка І. «Історія української літератури». Три зошити). – 199 с. + 477 с. + 573 с.
13. Спр. 741 (Франко І. Студії над найдавнішим Київським літописом). – 50 арк.

14. Спр. 742 (Копія фрагмента праці Франка І. «Студії над найдавнішим Київським літописом»). – 10 арк.
15. Спр. 1602 (Листування І. Франка 1879, 1884–1888 рр.). – 468 арк.
16. Спр. 1603 (Листування І. Франка 1876–1885 рр.). – 479 арк.
17. Спр. 1617 (Збірка творів та листів різних осіб до І. Франка 1880 – 1883 рр.). – 148 арк.
18. Спр. 1618 (Листування І. Франка 1882–1884 рр.). – 392 арк.
19. Спр. 1622 (Листування І. Франка 1879, 1890-ті рр.). – 162 арк.
20. Спр. 1630 (Збірка листів до І. Франка 1894–1914 рр.). – 646 арк.
21. Спр. 1633 (Збірка листів до І. Франка 1873–1913 рр.). – 225 арк.
22. Спр. 1635 (Збірка листів до І. Франка 1886–1915 рр.). – 345 арк.
23. Спр. 2319 (Франко І. З вершин і низин. – Львів, 1893. З дарчим написом Ользі Озаркевич.
24. Спр. 2320 (Ланська Н. «Обрусителі». Повість. Переклад О. Рошкевич з передмовою І. Франка). – 170 с.
25. Спр. 2623 (Франко І. Рукописи пок. Володимира Навроцького). – 2 арк.
26. Спр. 2634 (Франко І. «Руской библиотеки» нова серія, том перший. Твори Володимира Навроцького). – 2 арк.
27. Спр. 3023 (Франко І. Проспект видавництва «Міжнародня Бібліотека»). – 4 арк.
28. Спр. 3964 (Історична драма пол. мовою з часів поділу Польщі. Рукопис пол. мовою невідомою рукою). – 138 арк.

Фонд 63 (С. Руданський)

29. Спр. 5 (Руданський С. «Омирова Ільйонянка». Кн. І. – Чорнова редакція перекладу «Іліади» Гомера). – 149 арк.
30. Спр. 6 (Руданський С. «Омирова Ільйонянка». Кн. II.). – 158 арк.

Фонд 64 (Українсько-руська Видавнича Спілка)

31. Спр. 50 Відпис протоколу загальних зборів УРВС. III. 1900. – 5 арк.
32. Спр. 52 («Українсько-руська видавнича спілка». Одноразові замовлення 1904–1907 рр.). – 50 арк.
33. Спр. 69 (Підписні листи замовників на книжки 1900–1916 рр.). – 146 арк.

Фонд 100 (І. Белей)

34. Спр. 511 (Панькевич Ю. «Артистичне багно»). – 25 арк.

Національна бібліотека**України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів (НБУВ... ІР)**

Фонд І (Літературні матеріали)

35. Спр. № 720 (С. Руданській С. Вільний переклад «Іліади» Гомера в 24 піснях. 1-ша пісня автограф. 1) автогр. (1-ша пісня) на 9 стор.; 2) останні, 23 пісні – на 278 стор.). Всього 287 арк з об. бок.
36. Спр. № 8520 (В справі «Нарис історії українсько-руської літератури» (З приводу рецензії [в газеті «Рада»]. Додаток: Лист І. Я. Франка редактору газети «Рада» 13 липня 1910 р. зі Львова [Києва]. Весь текст написано під диктовку І. Я. Франка його сином Андрієм). – 16+1=17 арк, лист 1 арк.

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.**Відділ рукописів. (ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. ВР)**

Фонд 226 (М. Гуменюк).

37. Спр. 861/п.36 (Чайковський М. А. [Автобіографія] “від руки” на прохання Гуменюка М. П.). – 109 арк.

Фонд 29 (М. Возняк)

38. Спр. 82/10 А. (Франкова книжечка 1881 р. про працю). – 66 арк.;
Б. (Участь І. Франка в літературній збірці «Веселка»). – 3 арк.

Фонд 160 (М. Павлик)

39. Спр. Павл. 180/8 (Виписки М. Павлика про читальні...) – 2 арк.
40. Спр. Павл. 64/3 (Анкетні відповіді про народні читальні та церковні братства в Галичині, 1884). – 78 анкетних бланків + 12 аркушів з описом читалень.

Фонд 57 (Калинович І.)

41. Спр. К-ч 20/к3 (Книга протоколів засідань дирекції видавничої спілки «Всесвіт» в Бориславі 1918). – 10 арк.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

Фонд 2 (Міське управління в королівському столичному місті Львові)

Опис 3

42. Спр. 586 (Дело про строительство дома № 3 по улице Цитадельная). – 250 арк.

Фонд 297 (Товариство «Академічне братство» у Львові)

Опис 1

43. Спр. 4 (Матеріали (звіти, листування та ін.) про діяльність товариства за 1881 – 1896 рр.) – 153 арк.
44. Спр. 6 (Звіт бібліотекаря товариства за 1883/84 адміністративний рік) – 2 арк.

Центральний державний історичний архів (ЦДА) України у Києві

Фонд 274 (Київське губернське жандармське управління)

Опис 1

45. Спр. 1000 (Дело по обвинению жителя гор. Липовца Перебийноса К. Д. в распространении нелегальной брошюры «Дядько Дмитро»). – 21 июля 1904 г. – 5 апреля 1905 г. – 150 арк.

Опис 3

46. Спр. 814 (Рассказ «Дядько Дмитро». Автор не установлен. На украинском языке). – б/д. – 35 стор.

Фонд 294 (Канцелярія київського окремого цензора

Міністерства внутрішніх справ)

Опис 1

47. Спр. 4а (Книга циркуляров Главного управления по делам печати. – 7 мая 1862 г., 17 октября 1866 г. – 12 июня 1904 г.). – 429 арк.

48. Спр. 129 (Дело о предоставлении Волынским управлением государственных имуществ на цензурный просмотр описей книг, конфискованных у Степулковского). – 26 декабря 1876 г. – 18 января 1877 г. – 12 арк.

Фонд 295 (Київський тимчасовий комітет у справах друку Міністерства

внутрішніх справ)

Опис 1

49. Спр. 175 (Списки изданий на украинском языке и заключения цензора по ним, представленные Комитетом на просмотр в Центральный комитет иностранной цензуры. – 4 января 1908 г. – 5 января 1909 г.). – 24 арк.

Фонд 419 (Прокурор Одеської судової палати)

Опис 1

50. Спр. 228 (Дело по обвинению кр-н с. Грозешты Кишиневского у. Бессарабской губ. Булгака В., Варфоломия Г. и Гангана В. в транспортировке из-за границы нелегальной литературы. 23 сентября 1879 г. – 4 июля 1880 г.). – 125 арк.

Фонд 442 (Канцелярія кївського, подільського і
волинського генерал-губернатора)

Опис 827

51. Спр. 54 (Переписка с Киевским ГЖУ о розыске, сборе сведений и производстве обысков в г. Киеве у лиц, подозреваемых в связях с членами социально-революционной организации в Галиции. – 4 июня 1877 г. – 27 октября 1880 г.). – 36 арк.

Опис 830

52. Спр. 165 (Дело о высылке студента Киевского университета Янушкевича В. под надзор полиции за хранение нелегальной литературы. – 5–16 апреля 1880 г. – 21 арк.

Опис 844

53. Спр. 8 (По препровождению Министром внутренних дел циркуляров Главного управления по делам печати. – 24 января – 23 июня 1894 г.). – 119 арк.

Центральний державний історичний архів (ЦДА) України у Львові

Фонд 129 (Львівський Ставропігійський інститут)

Опис 2

54. Спр. 1144 (Листи Івана Франка до Ради про прийняття книжок на комісійний продаж 1887–1890 рр.). – 8 арк.

55. Спр.1199 (Боргове зобов'язання Франка Івана про сплату боргу друкарні за рахунок комісійного продажу його книжок 1898 р.). – 2 арк.

Фонд 146 (Галицьке намісництво)

Опис 7

56. Спр. 4396 (Донесение Львовский дирекции полиции о конфискации брошюр на белорусском языке п.н. «Старая Присказка», призывающей русских подданных к социальному перевороту с приложением кониськованного Экземпляра) (1997). – 38 арк.

Фонд 309 (Наукове товариство ім. Шевченка)

Опис 1

57. Спр. 346 (Газетні вирізки про смерть Франка І. і критика на переклади творів, зібрані Калиновичем І.) (1916–1917). – 63 арк.

58. Спр. 593 (Книга обліку виплати гонорарів за статті) (1902–1905). – 100 арк.

59. Спр. 602 (Книга обліку замовлень на друковані праці) (1883–1901). – 244 арк.

60. Спр. 604 (Книга обліку прибутків та видатків) (1885–1897). – 23 арк.

61. Спр. 609 (Книга обліку замовлень друкарні товариства) (1902–1907). – 368 арк.

62. Спр. 613 (Книга обліку дебіторів і кредиторів) (1905–1921) – 247 арк.

63. Спр. 614 (Книга обліку замовлень) (1908–1913). – 524 арк.
64. Спр. 642 (Книги обліку розповсюдження видань серед передплатників (1913–1921 рр.)). – 250 арк.
65. Спр. 1977 (Трагедія Шекспіра В. «Венеціанський купець». Переклад Паньківського К.) (1935). – 147 арк.

Фонд 384 (Я. Гординський),

Опис 1

66. Спр. 21 (Переклад п'єси Шекспіра У. «Буря». Рукопис) (б/д). – 128 арк.
67. Спр. 22 (Переклад п'єси Шекспіра У. «Венецький купець». Рукопис) (б/д). – 114 арк.

Фонд 663 (М. Павлик)

Опис 1

68. Спр. 249 (Листи Бучинського М., Грушевського М., Драгоманова М. та ін. Копії) (1873). – 133 арк.

**Державний архів Російської Федерації
(ДАРФ, кол. ЦДАЖР СРСР), Москва, Росія**

Фонд 102-3 д (Департамент полиции, 1887 г.)

69. Спр. 42 [д. 42] (О задержанных брошюрах и книгах, воспрещенных к обращению 1887–1888 гг.). – 55 л.

Наукова бібліотека

Львівського національного університету імені Івана Франка.

Відділ рукописних стародрукованих та рідкісних книг

ім. Ф. П. Максименка. (НБ ЛНУ ім. І. Франка. ВРСРК)

70. Рук. 3628 III (А. Пашук). – (Деякі відомості про Онуфрія Пашука). – 3 арк.
71. Рук. 203 III. (Prolog: Kolectio sermanum patrum et vitae sancrotum) XVI ст.

Особистий архів Богдана Якимовича

Франко І., тека «Wielka utrata»

72. Рук. Чопик Г. «Міцкевич, чи не Міцкевич?» (2006). – 3 арк.

II. ОПУБЛІКОВАНІ МАТЕРІАЛИ

73. Азбучна війна в Галичині 1859 р.: Нові матеріали / Подав і вступом попередив І. Франко. – Львів: Накладом НТШ, 1912. – XXXI, 180 с. – (Українсько-руський архів; Т. 8).

ДОКУМЕНТИ

74. Громадські шпіхлірі в Галичині 1784–1840 р. / Зб. док. і розвідка д-ра Івана Франка. – Львів: Накладом НТШ, 1907. – 168 с. – (Причинки до історії економічних і соціальних відносин Галичини в XVIII–XIX в.; Вип. I. Українсько-руський архів; Т. II).
75. За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX ст. і поч. XX ст. / Під ред. М. Грушевського – Київ, 1928. – Кн. 3. – 328 с.

76. Іван Франко: Док. і матеріали, 1856–1965 / Архівне управління при Раді Міністрів УРСР; Упоряд.: І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький; Відп. ред. З. Т. Франко. – Київ: Наук. думка, 1966. – 543 с.
77. Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів; Харків, 1948–1965. – Зб. 1–12.
78. Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матеріалів / АН УРСР. Ін-т сусп. наук та ін.; Упоряд.: У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. – Київ: Наук. думка, 1986. – 422 с.
79. «Русалка Дністрова»: Док. і матеріали / АН УРСР. Ін-т сусп. наук та ін.; Упоряд. Ф. І. Стеблій та ін.; Відп. ред. Ф. І. Стеблій. – Київ: Наук. думка, 1966. – 544 с.
80. Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914) / Wybór tekstów w oprac. S. Kieniewicza. – Wrocław: Wyd-wo Zakładu Nar. im. Ossolińskich, 1952. – 397 s.

ЛИСТИ

81. *Драгоманов М.* Листи до І. Франка і інших / Видав Іван Франко. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки.
Т. 1: (1881–1886). – 1906. – 11, 260 с.
Т. 2: (1887–1895). – 1908. – 1, 431 с.
82. *Кобринська Н.* До І. Франка // *Кобринська Н.* Вибрані твори. – Київ: Дніпро, 1980. – С. 390 – 401.
83. *Коцюбинський М.* Твори: У 7 т. – Київ: Наук. думка, 1975. – Т. 6: Листи (1905–1909). – С. 18.
84. *Кримський А.* Твори: У 5 т. – Київ: Наук. думка, 1973. – Т. 5, кн. 1: Листи (1890–1917). – 547 с.: іл.

85. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Ред. кол. І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови), Б. Якимович (заст. співголів) та ін. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 560 с.
86. Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака; Ред. тому Л. Винар. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – 399 с. – (Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства»; Т. 1).
87. Листування Михайла Грушевського / Упоряд.: Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич; Ред. Л. Винар. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – 240 с.
88. Листування Михайла Грушевського / Упоряд.: Г. Бурлака, Н. Лисенко; Ред. Л. Винар. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто: УІТ, 2006. – 718 с.: іл. – (Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства»; Т. 3).
89. Листування Пантелеймона Куліша з Євгеном Тимченком (1894–1895) / Вступ. ст., публ., коментарі С. Захаркіна // Київська старовина. – 1998. – № 4. – С. 94–107.
90. Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Т. 1: Листування І. Франка і М. Драгоманова / Всеукр. Акад. Наук. Комісія Захід. України; Упоряд. М. Возняк. – Київ, 1928. – 508 с. – У покликах на це видання: Матеріали... Листування...
91. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом: У 8 т. / Зібрав і зладив М. Павлик. – У покликах на це видання: Переписка... (із зазначенням тому і сторінки).
- Т. 1. – Львів, 1901. – 184 с.
- Т. 2: (1876–1878). – Чернівці, 1910. – 317 с.
- Т. 3: (1879–1881). – Чернівці, 1910. – 519 с.
- Т. 4: (1882–1885). – Чернівці, 1910. – 440 с.
- Т. 5: (1886–1889). – Чернівці, 1912. – 414 с.
- Т. 6: (1890–1891). – Чернівці, 1910. – 288 с.

Т. 7: (1892–1893). – Чернівці, 1911. – 343 с.

Т. 8: (1894–1895). – Чернівці, 1911. – 293 с.

92. *Студинський К.* Галичина і Україна в листуванні 1862 – 1884: Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною. – Київ, 1931. – Т. 1. – 606 с.

93. *Студинський К.* Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким: З початків соціалістичного руху в Галичині // За сто літ. – 1927. – Кн. 1. – С. 83–153.

94. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1986.

Т. 48: Листи (1874–1885). – 767 с.

Т. 49: Листи (1886–1894). – 810 с.

Т. 50: Листи (1895–1916). – 703 с.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ

95. Богдан Якимович: Біобібліогр. покажч. / Уклад. Г. Домбровська; Наук. ред. Ф. Стеблій; Редкол.: Т. Лучук (голова) та ін. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 146 с.: іл., портр.

96. *Бутрин М. Л.* Бібліографія франківської бібліографії (1882 – 1975) // Укр. літературознавство. – 1977. – Вип. 28. – С. 116 – 135.

97. Громадський друг. Дзвін. Молот: Систематичний покажч. змісту / Склав П. Г. Баб'як. – Львів: Львівська наук. б-ка, 1978. – 20 с.: іл.

98. *Дей О. І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів XVI–XX ст. – Київ: Наук. думка, 1969. – 559 с.

99. Друг. 1874–1877: Систематичний покажч. змісту / Склав О. Д. Кізлик. – Львів: ЛДНБ, 1967. – 70 с.

100. Енциклопедія історії України: У 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ: Наук. думка.

Т. 1. – 2003. – 685 с.

Т. 2. – 2004. – 528 с.: іл.

101. Енциклопедія українознавства: У 2 т., 3 част. / Під. гол. ред. В. Кубійовича і З. Кузелі. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – 1230 с.
102. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: У 10 т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Paris; New York: Молоде життя, 1955–1984. – 4015 с. – Передрук: Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993–2003.
103. Энциклопедический словарь: В 82 т. / Издатели: Ф. А. Брокгаузъ, И. А. Ефронъ; Под ред. И. Е. Андриевского. – С.-Петербургъ, 1890–1904.
104. Житє і Слово: Систематичний покажчик змісту / Склав П. Г. Баб'як. – Львів: ЛНБ, 1968. – 83 с.
105. Зарубіжне франкознавство: Бібліогр. покажч. / Упоряд. М. Мороз; Відп. ред. Ф. Погребенник. – Львів, 1997. – 102 с.
106. Іван Франко: Бібліографія творів (1874–1964) / Склав М. О. Мороз. – Київ: Наук. думка. – 1966. – 447 с.
107. Іван Франко: Бібліогр. покажч. (1956–1984) / Упоряд. М. О. Мороз. – Київ: Наук. думка, 1987. – 521 с.
108. Іван Франко: Бібліогр. покажч. творів і критичної літератури (1986–1988) / Упоряд. М. О. Мороз // Іван Франко і світова культура. – Київ: Наук. думка, 1990. – Кн. 3. – С. 55–89.
109. Йоганн Вольфганг фон Гете: Каталог книжкових видань / Укл. М. Колодій, З. Домбровська; Наук. ред. , авт. передм. К. Кусько; Ред. кол.: Б. Якимович (голова) та ін. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 256 с. – (Серія «Каталоги книгозбірні». Ч. 1).
110. Історія української культури: У 5 т. – Київ: Наук. думка, 2005. – Т. 4, кн. 2: Українська культура другої половини ХІХ ст. – 1295 с.: іл.
111. Каталог видань Українсько-руської Видавничої Спілки у Львові; 1899–1912. – Львів, 1913. – 106 с.
112. Книга Беларусі: Зводны каталог. – Мінск: БСЭ им. П. Бровкі, 1986. – 616 с.

113. Книговедение: Энциклопедический словарь / Гл. ред. Н. М. Сикорский. – Москва: Сов. энциклопедия, 1982. – 664 с.
114. *Левицкий Ив. Ем.* Галицко-русская библиография XIX-го столетия дополненная русскими изданиями вышедшими в Венгрии и Буковине (1801–1886). Т. 2: Хронологический список публикациямъ (1861–1886) / Составиль Иванъ Ем. Левицкий. – Львовъ: Издание автора, 1895. – VIII, 736 с.
115. *Левицкий И.* Українська бібліографія Австро-Угорщини. – Львів, 1909. – Т. 1: (1887–1889). – 290 с.
116. *Луцишин О. Мороз М.* Заборонене франкознавство 1885–1988. Матеріали до бібліографії критичної літератури про Івана Франка (публікації, виключені з наукового обігу в радянській Україні 1930–1980-х років / відповід ред. Є. К. Нахлік. – Львів, 2006. – 216 с.
117. *Павлик М.* Спис творів І. Франка. – Львів: Вид. ювіл. комітету, 1898. – 127 с.: портр.
118. Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури / НАН України. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Фондація О. і Т. Антоновичів. – Київ: ВЦ Спадщина, 1999. – 864 с.
119. Радянська енциклопедія історії України: У 4 т. – Київ, 1969 – 1972.
Т. 1. – 1969. – 552 с.
Т. 2. – 1970. – 584 с.
Т. 3. – 1971. – 576 с.
Т. 4. – 1972. – 576 с.
120. Репертуар української книги 1798–1916: Матеріали до бібліографії / НАН України. Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. Львів. відділення; Упорядкув., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; Наук. ред. Я. Р. Дашкевича: У 9 т. – Львів, 1995–2005.
Т. 1. – 387 с.

- Т. 2. – 401 с.
- Т. 3. – 427 с.
- Т. 4. – 487 с.
- Т. 5. – 415 с.
- Т. 6. – 453 с.
- Т. 7. – 363 с.
- Т. 8. – 403 с.
- Т. 9. – 246 с.

121. Світ. 1881 – 1882: Систематичний покажч. змісту / Склав П. Г. Баб'як. – Львів: ЛДНБ АН УРСР, 1970. – 29 с.

122. Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензії на його писання / Уложив В. Дорошенко. – Львів: Накладом НТШ, 1918. – Вип. 1. – Ч. 1–2044. – 80 с. – (Матеріяли до української бібліографії; Т. IV, вип. 1).

123. Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензії на його писання / Уложив В. Дорошенко. – Львів: Накладом НТШ, 1930. – Вип. 2. – Ч. 2045–3607. – 184 с. – (Матеріяли до української бібліографії; Т. IV, вип. 2).

124. Україномовна книга: 1808–1923. Бібліографічний покажчик / Уклад. Р. С. Жданова, В. М. Рой; Відпов. редактори В. О. Кононенко, В. С. Патока. – Київ: Абрис, 1996. – 196 с.

125. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1998–1923: Бібліографічний покажчик: У 3 т. / НАН України. Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського; Ред. кол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. – Київ, 2003. (Нац. бібліографія України).

Т. 1. 1798–1911. – 676 с.;

Т. 2. 1912–1923. – 690 с.;

Т. 3. Наук. допом. апарат 667 с.

126. Українська літературна енциклопедія: У 5 т. / Редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) та ін. – Київ: Голов. ред. УРЕ ім. П. Бажана, 1988–1990.
- Т. 1: А–Г. – 536 с.: іл.
- Т. 2: Д–К. – 576 с.: іл.
- Т. 3: К–Н. – 496 с.: іл.
127. Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. – 2-е вид. – Київ: Гол. ред. УРЕ, 1977–1985.
128. Українська Радянська Енциклопедія: У 17 т. – Київ: Гол. ред. УРЕ, 1957–1962.
129. Українські літературні альманахи і збірники XIX – поч. XX ст.: Бібліогр. покажч. / Уклад. І. З. Бойко. – Київ: Наук. думка, 1967. – 370 с.
130. Encyklopedia of Ukraine: In 5 Vol. / Edited by V. Kubijovyč and D. Husar Struk. – Toronto; Buffalo; London.
- Vol. 1. A-F. – 1984. – 952 p.
- Vol. 2. G-K. – 1988. – 737 p.
- Vol. 3. L-Pf. – 1993. – 872 p.
- Vol. 4. Ph-Sr. – 1993. – 864 p.
- Vol. 5. St-Z. – 1993. – 886 p.
131. Encyklopedia Wiedzy o Książce. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. – 2874 s.
132. *Estreicher K.* Bibliografia Polska XIX Stólecia. Lata 1881–1900. – Т. 1: А–F. – Kraków: Nakładem Spółki Księgarzy Polskich, 1906. – 406 s.
133. Kisoroszok (Малоруси) // *Egyetemes Irodalomtörténet* [Історія все-світньої літератури]. – Будапешт. – 1911. – Т. 4. – S. 459–486. – Угор.
134. *Magocsi P. R.* Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press. – 1983. – 299 p.
135. Słownik Biograficzny Pracowników Książki Polskiej. – Warszawa; Łódź: PWN, 1972. – 1043 s.

136. Ukraine: A Concise Encyclopaedia: In 2 Vol. / Ed. by V. Kubijovyč. – Toronto: University of Toronto Press, 1963–1971.

Vol. 1. – 1185 p.

Vol. 2. – 1394 p.

III. ЛІТЕРАТУРА

ТВОРИ І. ФРАНКА

БАГАТОТОМНІ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ

137. Вибрані твори: У 3 т. / Редкол.: В. Скотний (голова), ... Є. Пшеничний (секретар), М. Шалата. – Дрогобич: Коло, 2004.

138. Збірник творів: У 3 т. – Київ: Вік, 1903–1905. – (Українська бібліотека).

139. Зібрання творів: У 50 т. / Редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 1976–1986. – Поклики на це видання в тексті дисертації в круглих дужках: перша цифра означає том; друга, курсивом, – сторінку.

140. Літературна спадщина. Іван Франко / Академія наук Української РСР; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ: Вид.-во АН УРСР

Т. 1. – 1956. – 512 с.

Т. 2. – 1962. – 495 с.

Т. 3 – 1963. – 674 с.

141. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до зібрання творів у 50 т. / Упоряд.: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – 434 с.: портр.

142. Твори: У 20 т. / Редкол.: О. Є. Корнійчук, О. І. Білецький, П. С. Козланюк та ін. – Київ: Держлітвидав України, 1950–1956.

143. Твори: У 30 т. / За ред. С. Пилипенка. – Київ; Харків: Рух; Книгоспілка, 1924–1929.

ОКРЕМІ ВИДАННЯ ТА СТАТТІ

144. Александер Степанович Афанасьєв-Чужбинський // Афанасьєв (Чужбинський) А. С. Українські поезії / Видане і передмова Івана Франка. – Львів: Накладом автора. Із «Загальної Друкарні», 1912. – С. 5–14.
145. Батьківщина і інші оповідання. – Київ: Українсько-руська Видавнича Спілка, 1911. – 123 с.
146. Варлаам і Йоасаф: Старохристиянський духовний роман. – Львів, 1897. – 202 с.
147. Великий шум: Повість // Літ.-наук. вістник. – 1907.
Кн. 5. – С. 193–205.
Кн. 6. – С. 385–402.
Кн. 8. – С. 169–190.
Кн. 10. – С. 4–23.
Кн. 11. – С. 189–211.
Кн. 12. – С. 382–401.
148. Великий шум: Повість / Передрук з «Літературно-наукового вістника». – У Києві: З друкарні Першої Київської Друкарської Спілки, Трьохсвят. 5., 1907 – на титулі; 1908 – на обкладинці. – 116 с.
149. Від редакції // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 217–218.
150. Війни і військо в наших часах // Там само. – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 165–186.
151. В наймах сусідів: Збірник праць, писаних польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Т. I: Статі на суспільно-політичні теми (популяція, репрезентація, індемнізація). Писані в рр. 1886–1890. – Львів, 1914. – XII, 340 с. – (*Писаня Івана Франка; [Т.] VII*).

152. В поте лица: Очерки из жизни рабочего люда / Пер. О. Рувимовой и Р. Ольгина; Предисл. и ред. М. Славинского. – С.-Петербургъ; Орехов, [1902]. – VIII, 375 с.
153. В поті чола: Образки з життя робучого люду / Переднє слово М. Драгоманова. – Львів: Накладом Ольги Франкової, 1890. – XVI, 320 с.
154. Гадки на межі // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1976. – Т. 1. – С. 182–186.
155. Галицкѹ образки. – Львѡвъ: Накладомъ Евгенія Олесницкого, 1885. – 58 с. – (Русько-українська Бібліотека. Серія 1. [Чис.] 12).
156. Давнє і нове // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1976. – Т. 3. – С. 185–277.
157. Давнє й нове. – 2-е побільшене виданє збірки «Мій Ізмарагд»: Поезії. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1911. – X, 268 с. – (*Писаня Івана Франка; [Т.] V*). – (Літературно-наукова Бібліотека. Серія 1; [Чис.] 124).
158. Данте Алігієрі: Характеристика Середніх віків. Житє поета і вибране з його поезії. – Київ: Виданє Т-ва прихильників української літератури, науки і штуки у Львові, 1913. – VIII, 246 с.: іл.
159. Дантова друга любов. – Львів: З друк. І. Айхельбергера, 1912. – 33 с. – (Відбитка з «Неділі»; [Чис.] 38/39 з 1912 р.). – (Міжнародня Б-ка; [Чис.] 5). – [На обкладинці рік видання: 1913].
160. Двори і хати. – Львів: З друкарні Народної Станіслава Манецкого і спілки (Готель Жоржа), 1896. – [8] с. – (Хлопська Бібліотека; V).
161. *Джон Фенімор Купер.* Звіробійник / Із скороченого нім. вид. Павла Моріса пер. Онуфрій Пашук // Літ.-наук. вістник. – 1905. – Т. 30. – Кн. 4. – С. 95. – Оpubліковано також: *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 36. – С. 26.

162. До історії соціалістичного руху // Літ.-наук. вістник. – 1904. – Кн. 3. – С. 134–135.
163. До історії українського вертепу XVIII в. // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 36. – С. 170–375.
164. До історії українського вертепа XVIII в. – Львів, 1906. – 152 с. – Відбитка із «ЗНТШ»; Т. 71–73.
165. До студій над Ст. Руданським // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 219–221.
166. Д-р Остап Терлецький // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 33. – С. 304–370.
167. Еміль Золя і його твори // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 96–101.
168. Жһноча неволя вь народних пһсняхь. – Львів: Накладомь редакции «Зорһ»; 3 друк. Т-ва Шевченка, 1883. – 50 с.
169. Жорж Масперо. Старинна історія східних народів // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 354.
170. Записки проти книгокрадів у старих книгах та рукописах // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 255–259.
171. Замітка перекладчика // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1978. – Т. 12. – С. 642–644.
172. Захарь Беркуть: Образ громадського життя Карпатської Руси вь XIII вһцһ. – У Львовһ: Накладомь редакції «Зорһ», 1883. – 184 с.
173. З бурливих літ. – Львів: Накладом А. Хойнацького, 1903. – Часть 1. – 179 с.
174. З вершин і низин: Зб. поезій. – Львів: Накладом автора. З друкарні НТШ, 1887. – 252 с.

175. З вершин і низин: Зб. поезій. – Львів: Накладом О. Франко, 1893. – 468, VI с.
176. З вершин і низин: Зб. поезій Івана Франка: Репринтне відтворення з вид. 1893 р. / Упоряд. та авт. післямови Б. Якимович. – Львів, 2004. – 4*, 468, VI, XXVI* с.
177. З вершин і низин / Упоряд. і ред. В. Сімович. – Київ; Ляйпціг: Галицька накладня, 1920. – 720 с.
178. Звірячий бюджет / Написав Іван Франко. – Львів: Накладом Редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1897. – 11 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] VIII).
179. Зівяле листе: Лірична драма. – Львів: Накладом автора. З друкарні Інст. Ставропігійського, 1896. – 112 с.
180. Іван Вишенський. – Львів: Наклад автора. Друк. В. А. Шийковського, [1911]. – 80 с. – (Універзальна Бібліотека; [Чис.] 10).
181. Іван Вишенський і його твори / Переднє слово І. Франка. – Львів: З друк. народньої Войтіха Манецького під управою В. Годака, 1895. – VII, 536 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 21–30).
182. Из днів журби: Поезії. – Львів: Накладом автора, 1900. – 127 с.
183. Из літ моєї молодості // Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1976. – Т. 3. – С. 281–338, 419–429.
184. *Ипполит Тен*. Нариси із старинного світу // Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 7.
185. Історія кожуха / Написав Іван Франко. – Львів: Накладом Редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецького і Спілки, 1897. – 10 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] IX).
186. Історія моєї хороби // Дзвін. – 2006. – № 5–6. – С. 146–147.

187. Історія української літератури. Ч. 1: Від початків українського письменства до Івана Котляревського // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1983. – Т. 40. – 559 с.
188. Йосиф Шумлянський, львівський єпископ 1668–1708 рр. і заведене унії в Галичині / Написав Др. Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1898. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XIII). – *Книжка світу не побачила через цензурну заборону, як також не була завершена публікація цієї праці в газеті «Громадський голос» (1898, № 17 – 21). Надруковано вперше: Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 143–157.*
189. Каменярі: Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання. – Львів, 1912. – С. 3.
190. Кам'яна душа: Драма в одній дії. – Львів: Накладом Редакції «Життя і Слова». З друк. Ін-ту Ставропігійського під зарядом І. Пухира, 1895. – 40 с. – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 4).
191. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 187–203.
192. Кінцеві записки в староруських літописах // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 166–170.
193. Леся Українка [«Леся Українка, власне Лариса Косач...»] // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1981. – Т. 32. – С. 39–41.
194. Леся Українка [«Роздивляючися літературну...»] // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 254–274.

195. Лисъ Микита / З нѣмецкого переробивъ Иванъ Франко; Накладом редакціи «Дзвѣнка». – У Львовѣ. Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка. Пѣдъ зарядомъ К. Беднарского, 1891. – 100 с. – Ілюстраціи Т. Копистинського, 16 малюнкѣв з Лисом на титулі.
196. Лис Микита / З нѣм. переробив Иван Франко. – 2-е, перероб. і розширене виданє. – У Львові: Накладом Руського Т-ва Педагогічного. З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарского. – 1896. – 153 с. – (Виданє Руського Т-ва Педагогічного; [Чис.] 48).
197. Лис Микита / Перероб. з нѣм. та передм. до 3-го і 4-го вид. І. Франка. – 4-е вид. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спѣлки, 1909. – III, 156 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; [Чис.] 113).
198. Лисенкове свято в Австрії // *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 35. – С. 85–90.
199. Лукян Кобилиця. Епізод із історії Гуцульщини в першій половині XIX в. – [Львів, 1902]. – 40 с. – Відбитка із «ЗНТШ»; Т. 49.
200. Малий Мирон і инші оповідання / Передм. І. Франка. – Львів: Накладом А. Хойнацького. З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1903. – VIII, 188 с.
201. Маніпулянтка і инші оповідання. – Львів: Накладом Антона Хойнацького. З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1904, 1906. – 194, 2 с.
202. Мій Измарагд: Поезії. – Львів: Накладом т-ва «Академічна Громада» у Львові. З друк. нар. Ст. Манецького і Спѣлки під зарядом В. Годака, 1898. – 174 с.
203. «Мій рай земний...» // *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1976. – Т. 1. – С. 44–45.
204. Місія. Чума. Казки і Сатири. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спѣлки. З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1906. – 210 с. – (Літературно-наукова Бібліотека. Серія I; [Чис.] 101).

205. Молитва за своїх ворогів // Записки Українського Наукового Товариства у Києві. – 1911. – Кн. 8. – С. 53–61.
206. Молитва за ворогів / Студія Івана Франка. – Львів: Загальна друк., 1913. – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 32). – 21 с.
207. Молода Україна. Часть перша: Провідні ідеї й епізоди / Передм. І. Франка. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1910. – VI, 143 с. – (*Писаня Івана Франка; [Т.] IV*). – (Літературно-наукова Бібліотека. Серія I; [Чис.] 118).
208. На вершкуні: (Кілька хвиль з життя людей, «нічого не заробивших») // *Франко І. Збір. творів: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1978. – Т. 15. – С. 164–197.
209. На дні: Суспільно психологічна студія. – Львів: Накладом автора, 1880. – 72 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 14).
210. Наймит // *Франко І. Збір. творів: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1976. – Т. 1. – С. 60–62.
211. Наливайко в мідянім биці: Причинок до історії легенди. – Львів, 1906. – 16 с.
212. Наші коляди. – Львів, 1890. – 59 с. – Відбитка з «Діла».
213. На лоні природи і інші оповідання. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1905. – 255 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; [Чис.] 72).
214. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Передне слово І. Франка. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1910. – V, 2 неп., 434 с. – 8°. – (*Писаня Івана Франка; [Т.] I*). – (Літературно-наукова Бібліотека. Серія I; [Чис.] 116). – Передрук: *Франко І. Збір. творів: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–471.

215. Новий варіант легенди про п'яницьке чудо в Корсуні // Записки НТШ. – 1903. – Т. 52, кн. 2. – С. 1–2. – (Miscellanea). Див. також: *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1981. – Т. 34. – С. 377–378.
216. Нові матеріяли до історії українського вертепа. – [Львів, 1908]. – 24 с. – Відбитка із «ЗНТШ»; Т. 82.
217. Огляд української літератури за 1906 р. // Рада. – 1907. – 17 січ.
218. Осип Юрій Федькович (кілька слів по поводу 25-літнього ювілею його літературної діяльності) // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 37–39.
219. Панські жарти: Поема з недавньої минувшини. – Львів: Накл. автора. 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1893. – 129 с.
220. Панські жарти: Поема з останніх днів панщини. – 4-е вид., доп. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1911. – XV, 148 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; [Чис.] 152).
221. Панталаха і інші оповідання. – Львів: Накладом А. Хойнацького. 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1902. – 159 с.
222. Панщина та її скасованє в 1848 р. – Львів: Коштом і заходом Т-ва «Просвіта». 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1898. – 135 с.
223. Панщина і її скасованє 1848 р. в Галичині. – 2-е, поправлене вид. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки. – 1913. – 248 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; [Чис.] 155). – [Передмова до 2-го вид. датована: Львів, 1 марта 1913].
224. Передмова [до видання Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне виданє. Тому 3, друга часть. Драматичні переклади Осипа Юрія Федьковича. – Львів, 1902] // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 33. – С. 389–396.
225. Передмова до другого видання // *Руданський С.* Твори. Оморова Гльйонянка. – 2-ге вид. – Львів, 1912. – Часть 1. – Зб. I–XII. – С. III–XIX.

226. Передмова [до збірки поезій «Мій Ізмарагд»] // *Франко І.* Давнє і нове. – Львів, 1911. – С. VIII–X.
227. Передмова [до збірки «Мій Ізмарагд»] // *Франко І.* Давнє й нове. – 2-е побільшене видання збірки «Мій Ізмарагд»: Поезії Івана Франка. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1911. – С. VII–X.
228. Перше повне видання творів Федьковича // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 33. – С. 116–136.
229. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання. – Львів, 1903] // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1981. – Т. 34. – С. 457–458.
230. Переднє слово [до видання «Писарєв Дмитро Іванович. Пчоли»] // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 105.
231. Переднє слово [до збірки «Батьківщина і інші оповідання»] // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1983. – Т. 38. – С. 484–487.
232. Переднє слово [до збірки «З вершин і низин»] // *Франко І.* Збір. творів: У 50. – Київ: Наук. думка, 1976. – Т. 1. – С. 19–21.
233. Переднє слово // *Драгоманов М.* Шевченко, українофіли й соціалізм. – 2-е вид. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1906. – С. III–XI.
234. Переднє слово // Молитва за ворогів. Студія І. Франка... . – Львів, 1913. – С. 4–5.
235. Переднє слово // Рутенці. Типи галицьких рутенців із 60-тих та 70-тих рр. мин. віку. – Львів, 1913. – С. I–X. – Див. також: *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1978. – Т. 15. – С. 7–12.
236. Переднє слово // Шість записів князя Іллі Константиновича Острожського з рр. 1535–1540. – Львів, 1913. – С. 3–4.

237. Переклад Шекспіра на українську мову // Діло. – 1899. – № 169. – 30 лип. (11 серп.).

238. Перший з'їзд галицьких соціал-демократів // Народ. – 1892. – № 5–6.

239. Письма. I–III. – Львів, 1876–1877.

Част. I: Баляди і розкази (Посвячено бл. дівиці Надєжді***). – 1876. – 32 с. *Передрук*: Баляди і розкази / Упоряд та вст. стаття Б. Тихолоза; комент. та поясн. слів М. Ізбенко; відп. ред. Є Нахлік. – Львів, 2007. – 272 с. (LXIV, 32, 32*, CXLIV*), іл.

Част. II: Борислав. Картини з життя підгірського народа. – Передр. з «Друга». – 1877. – С. 33–80.

Част. III: Навернений грішник. – 1877. – С. 81–171. – (Без тит. арк.).

240. Пісня і праця: Вибір оповідань і поезій / Упоряд. М. Возняк. – Львів: Накладом Ювілейного Комітету. – 1926. – 176 с.: портр. – Увесь дохід на пам'ятник Франка.

241. Пісня про правду і неправду. – Львів, 1906. – 66 с. – Відбитка з ЗНТШ; Т. 70.

242. Повний нарис історії України-Руси (критичні уваги до історичних праць проф. М. Грушевського) // Діло. – 1912. – № 30. – 7.02 (25.01). – С. 1–2; № 31. – 8.02 (26.01). – С. 1–2; № 32. – 9.02 (27.01). – С. 1–2; № 42. – 23 (10). 11. – С. 1–3; № 45. – 27 (14). 11. – С. 3–4; № 46. – 28 (15). 11. – С. 1–2. – Видано окремо під назвою «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» власним накладом у серії «Писання Івана Франка; VI», (Львів, 1912. – III, 194 с.).

243. Притча про сліпця і хромця: Причинок до історії літературних взаємин старої Руси. – С.-Петербургъ, 1905. – 27 с. – Відбиток з кн.: «Статьи по славяновѣднiю». – 1905. – Вип. II. – Укр. мовою.

244. Притча про сліпця і хромця: Памятка староруского письменства / Пер. і поясненє І. Франка. – Львів: Загальна друк. З друк. І. Айхельбергера, 1912. – 16 с.
245. Притча про терен: Уривок з поеми «Мойсей» // Літ.-наук. вістник. – 1905. – Т. 31. – С. 1–3.
246. Причинки до оціненя поезій Т. Шевченка. 1. Чи можна «Гайдамаків» назвати поемою історичною? // Світ. – 1881. – № 8/9. – 10 верес. – С. 158–161; 2. Чи можна «Гайдамаків» назвати найкращою поемою в естетичнім взгляді? // Там само. – 1881. – № 10. – 10 жовт. – С. 171–172.
247. Причинки до історії України-Руси. – Львів: Накладом автора. З друк. І. Айхельбергера, 1912. – Ч. I. – III, 194 с. – (*Писаня Івана Франка; [Т.] VI*).
248. Причинок до студій над Острозькою Біблією // *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 388–401.
249. Програма галицьких соціалістів // *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1983. – Т. 45. – С. 448–464.
250. П'яницьке чудо в Корсуні // *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1983. – Т. 39. – С. 175–192.
251. Пяницьке чудо в Корсуні. Студія д-ра Івана Франка. – 2-е перероб. й доповн. виданє. Додано також автора «Притчу про двох рабів». – Львів: Загальна друк., 1913. – 31 с. – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 10).
252. Радикальна тактика. Часть I: [I. Радикали і анархісти. II. Радикали і Жиди] / Написав Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецкого і Спілки (Готель Жоржа), 1898. – 15 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XIV).
253. Радикальна тактика. Часть II: [III. Радикали і релігія] / Написав Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк.

Народної Ст. Манецького і Спілки, 1898. – 10 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XV).

254. Радикальна тактика. Часть IV: [V. Радикали і попи] / Написав Іван Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецького і Спілки, 1898. – 24 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XVII).

255. Радікали і радикалізм. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецького і Спілки, 1896. – 35 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] VI).

256. Рахунок «Шекспірового фонду» за рр. 1899–1902 // *Шекспір У. Міра за міру*. – Львів, 1902. – С. XXIV–XXVI.

257. Редакція «Правди» в боротьбі з вітряками: (Замітки на примітки до Шелля в XII Вип. «Правди») // *Франко І. Збір. творів: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 58–68.

258. [Рец.] Жіноча бібліотека, видає Наталія Кобринська. – Кн. 1: Наша доля, збірник праць різних авторів. – Стрий, 1893 // *Франко І. Збір. творів: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 202–204.

259. [Рец.] *Євменій Сабов*. Хрестоматія церковно-славянских и угрорусских литературных памятников с прибавлением угрорусских народных сказок на подлинных (!?) наречиях. Издал книгопечатный фонд епархии Мукачевской. В Унгваре, 1893 // *Франко І. Збір. творів: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 200–201.

260. Розвивайся, лозо, борзо... [Подія] // *Франко І. Збір. творів: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1976. – Т. 1. – С. 28.

261. Роман Е. Золя «L'Assomoir» // *Франко І. Збір. творів: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 48–49.

262. [Рец.] «Руської бібліотеки» нова серія, том перший. Твори Володимира Навроцького, видання посмертне з портретом і життєписом // Там само. – С. 347–348.
263. Рутенці: Типи галицьких Русинів із 60-тих та 70-тих рр. мин. в. – Львів: Загальна друк., 1913. – 42 с. – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 7).
264. Свинська конституція / Написав Іван Франко; Передрук із часописи «Громада». – Коломия: Накладом редакції «Громади» і «Громадського Голосу». З друкарні Яна Брука і Спілки, 1896. – 15 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] IV).
265. Селянський рух в Галичині // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 242–257.
266. Слово о Лазареві Воскресеніи: Староруська поема на апокрифічні теми: Розвідка. – [Львів, 1900]. – 56 с. – Відбитка із «ЗНТШ»; Т. 35–36.
267. Слово про збурене пекла: Укр. пасійна драма. – [Львів, 1908]. – 46 с. – Відбитка із «ЗНТШ»; Т. 81.
268. Смерть Каїна: Легенда. – Львів: Накладом автора. З друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1889. – 48 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 3).
269. Сон князя Святослава: Драма-казка в 5 діях. – Львів: Накладом Редакції «Житє і Слово». З друк. Ін-ту Ставропігійського під зарядом І. Пухира, 1895. – 123 с. – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 3).
270. Соціальна акція і соціальне питання і соціалізм: Уваги над пастирським посланієм митроп[олита] А. Шептицького «О квестії соціальной» // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 377–400.
271. Соціалізм і соціал-демократизм // *Житє і Слово.* – 1897. – Т. 6. – С. 265–292.

272. Страйк чи бойкот? – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». 3 друк. Народної Ст. Манецького і Спілки, 1896. – 8 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] I).
273. Студії над народними піснями. – Львів, 1913. – XVIII, 533 с. – Відбитка із «ЗНТШ»; Т. 1.
274. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 423–438.
275. Темне царство: Студія з приводу Шевченкових поем «Сон» і «Кавказ»: Видана для вшановання сотих роковин уродин Тараса Шевченка. – Львів, 1914. – С. 3. – (З ґрунтовним коментарем у збірнику: Іван Франко. Шевченкознавчі студії / Упоряд. М. І. Гнатюк. – Львів: Світ, 2005. – С. 56–77). – У 50-ти томнику цей твір опубліковано з куп'юрами.
276. Теорія і розвій історії літератури // Записки НТШ. – 1909. – Т. 89. – С. 5–45.
277. Україна: I. Моя любов. II. «Не пора». III. Ляхам. IV. «Розвивайся ти, високий дубе» // *Франко І.* Твори: У 30 т. – Харків: Рух, 1926. – Т. 20, кн. 1. – С. 84–88.
278. Украдене щастє: Драма з сільського життя: У 5 діях. – У Львові: Наклад. автора. 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1894. – 64 с.
279. «Ukraina irredenta» // *Житє і Слово.* – 1895. – Т. 4. – С. 471–483.
280. Українська альманахова література // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 27 – С. 95–108.
281. Учитель: Комедія в трьох діях. – Львів: З друкарні Ставропігійського Інституту, 1896. – 103 с. – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 9).
282. Хуторна поезія П. А. Куліша // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 161–179.

283. Цар і Аскет: Індійська легенда. – Львів: Наклад «Універсальної Бібліотеки», [1910]. – 90 с. – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 11/12).
284. Шекспірів фонд // *Шекспір У. Міра за міру*. – Львів, 1902. – С. XIX–XXIII.
285. Що таке поступ? – Коломия: Накладом редакції «Поступу». З друкарні Вільгельма Браунера, 1903. – 164 с. – 16°. – Див. також: *Франко І. Збір творів: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
286. Южнорусская литература // *Энциклопедический словарь / Издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ*. – С.-Петербургъ, 1904. – Т. 41. – С. 300–325.
287. Як пан собі біди шукав: Казка Івана Франка. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Народньої Ст. Манецкого і Спілки, 1896. – 47 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] III).
288. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: Ausgewählte deutsche Schriften der revolutionären Demokraten, 1882–1915 / Hg. und eingeleitet von E. Winter und P. Kirchner. – Berlin: Akademie-Verlag, 1963. – X, 577 s.
289. Der Bodensatz // *Die Zeit (Wien)*. – 1903. – № 164 (14.02); № 185 (4.04).
290. Ein Dichter des Verrates // *Die Zeit*. – 1887. – № 136. – Mai. – S. 86–89.
291. Na dně / Z maloruštiny s dovoľením autorovým přeložila Bohuslava Sokolova. – Praha, 1892. – 96 s. – (Vzdělávací B-ka; Sv. 17).
292. Obrazki galycyjskie. – Lwów, [1895], 1897. – VII, 160 s. – (Biblioteka Mrówki).
293. Ruski album kobiece // *Ruch*. – 1887. – Nr 6.
294. O literaturze polskiej / Wybory dokonal i oprac. M. Kuplowski. – Kraków, 1979. – 303 s.
295. Rusińska literatura albumowa // *Prawda*. – 1887. – Nr 22, 24, 27.
296. Perszyj Winok // *Kraj*. – 1887. – Nr 25.
297. Perszyj Winok // *Kurjer Lwowski*. – 1887. – Nr 172.

298. *Semper tiro*: Збірка поезій. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1906. – 138, 6 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; [Чис.] 135/136).

ПЕРЕКЛАДИ, УПОРЯДКУВАННЯ І. ФРАНКА

299. *Акорди*: Антологія української лірики від смерті Шевченка / Уложив Іван Франко; 3 ілюстраціями Юліяна Панькевича. – Львів, 1903. – 316 с.

300. *Акорди*: Антологія української лірики від смерті Шевченка / Уложив Іван Франко; 3 ілюстраціями Юліяна Панькевича. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки. З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1903. – С. 316, 4 // Літ.-наук. Вістник. – 1903. – Кн. 10. – Жовтень. – С. 238–239. – Повідомлення про вихід у світ.

301. *Акорди*: Антологія української лірики від смерті Шевченка / Упоряд. І. Франко; Іл. Ю. Панькевича; [Передм. і прим. М. Ільницького]. – Київ: Веселка, 1992. – 348 с. – Репринт. вид.

302. *Акорди*: Антологія української лірики від смерті Шевченка / Упоряд. І. Франко; Іл. Ю. Панькевича; Післямова і прим. М. Ільницького. – Київ: Веселка, 2005. – 350 с. – Репринт відтворення вид. 1903 р.

303. *Алькай і Сапфо* / Тексти й студія д-ра Івана Франка. – Львів: Загальна друк., 1913. – 50 с. – 3 подобиною старинних портретів обоїх. – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 11).

304. *Апокріфи і легенди з українських рукописів*: У 5 т. – Львів: Накладом НТШ.

Т. 1: *Апокріфи старозавітні*. – Львів, 1896. – 394 с.

Т. 2: *Апокріфічні євангелія*. – Львів, 1899. – 443 с.

- Т. 3: Апокріфи новозавітні. Апокріфічні діяння апостолів. – Львів, 1902. – 360 с.
- Т. 4: Апокріфи есхатологічні. – Львів, 1906. – 524 с.
- Т. 5: Легенди про святих. – Львів, 1910. – 297 с.
305. Апулей Мадаврський. Амор і Псіхе: Мітольогічне оповіданє / З латин. мови пер. Іван Франко. – Львів: Наклад «Універсальної Бібліотеки», [1909]. – IX, 54 с.: іл. – (Універсальна бібліотека; [Чис.] 5).
306. *Афанасьєв (Чужбинський) А. С.* Українські поезії / Виданє і передмова Івана Франка. – Львів: Накладом автора, 1912. – 136 с. – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 1).
307. *Байрон Дж. Г.* Каїн: Містерія в 3-х діях / Пер. І. Франка. – Львів, 1879. – 71, 1 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 4).
308. В дорогу. – Львів: Накладом комітету вандрівничого, 1884. – 16 с.
309. Галицько-руські народні приповідки: У 3 т., 6 кн. // Етнографічний збірник.
Т. X. – Львів, 1901. – VIII, 200 с. (Ч. 1–2926).
Т. XVI. – Львів, 1905. – XXV, 201–600 с. (Ч. 2927–9844).
Т. XXIII. – Львів, 1907. – 300 с. (Ч. 9845–15627).
Т. XXIV. – Львів, 1908. – X, 301–612 с. (Ч. 15628–21760).
Т. XXVII. – Львів, 1909. – 300 с. (Ч. 21761–27364).
Т. XXVIII. – Львів, 1910. – IX, 301–541 с. (Ч. 27365–31091).
310. *Геккель Е.* Звідки і як взялися люди на землі? / Пер. з нім. І. Франка. – Львів: З друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1879. – 31, 1 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 3).
311. *Гекслі Т. Г.* Білковина / Пер. І. Франка. – Львів: З друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1879. – 21, 1 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 9).

312. *Герцен А.* Спомини з еміграції / З рос. мови пер. І. Франко. – Львів: Наклад автора; З друк Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1911. – 62 с. – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 16).
313. Громадські шпіхлірі в Галичині 1784 – 1840 / 36. док. і розвідка д-ра Івана Франка. – Львів: Накладом НТШ, 1907. – 168 с. – (Причинки до історії економічних і соціальних відносин Галичини в XVIII–XIX в.; Вип. I. Українсько-руський архів; Т. II).
314. *Гете Й. В.* Герман і Доротея: Поема / В пер. із передм. І. Франка. – Львів: Накладом «Всесвітньої Бібліотеки», 1917. – С. 68. – (Всесвітня Бібліотека; [Чис.] 7/8).
315. Думи і пісні найзнатніших європейських поетів / Вибрав і видав І. Франко. – Львів: З друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1879. – 32 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 5).
316. *Єлачіч Є.* Крайня північ – вітчизна людськості / Пер. І. Франко. – Львів: Накладом Універсальної бібліотеки. З друк. І. Айхельбергера, 1910. – 48 с. – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 14).
317. *Іванов Г.* [Успенський Г.]. Вôйна за волю. Оповѣданє Г. Іванова – Львов: Коштом и заходом львôвских академикôв Русинôв. З печатнѣ Тов. им. Шевченка. – 1878. – 31 с.
318. *Ке де Сент-Емур, граф.* Анна-Русинка, королева Франції і графиня Валюа / З франц. пер. Іван Франко. – Львів: Накладом Українсько-Руської Видавничої Спілки, 1909. – 31 с. – (*Писаня Івана Франка; [Т.] II*).
319. Котра віра ліпша? Інтермедія Жида з Русином / Тексти й студія д-ра Івана Франка. – Львів, 1913. – 47 с. – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 12).
320. *Лавле (Лавеле) Е., де.* Власність ґрунтова і її історія / Пер. І. Франка. – Львів, 1879. – 30 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 7).

321. *Менандер*. I. Право дитини. II. Із мудрости Менандра / Пер. з грец. з передм. І. Франка. – Львів: Наклад автора. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1911. – 32 с. – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 15).
322. *Мільтон Дж.* Самсон Борець: Драма. / Пер. і студія д-ра Івана Франка. – Львів: Загальна друк., 1913. – 114 с. – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 13).
323. *Мицкевич А.* Wielka Utrata. Історична драма з рр. 1831–32 з додатком житєпису та вибору його поезій у перекладі на укр. мову видав д-р І. Франко. – Львів, 1914. – 244 с.
324. [*Острожський І. К., Франко І.*] Шість записів князя Іллі Константиновича Острожського з р. 1535–1540 / З передм. та поясн. подав Др. Іван Франко. – Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1913. – 40 с.
325. Пісня Дебори. Найдавнійша памятка старогєбрейської поезії / Пер. і поясненє І. Франка – Львів: З друк. І. Айхельбергера, 1912. – 32 с. – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 4; Відбитка з «Неділі»; [Чис.] 38, 39. 1912 р.).
326. *Платон*. Сімпоzion (Бенкет) / Пер. і передм. Івана Франка. – Львів: Накладом автора, 1912. – 75 с.
327. *Пушкін А. С.* Драматичні твори / В пер., з передм. та поясн. І. Франка. – Львів: Накладом Всєсвітньої Бібліотеки. З Загальної друк. у Львові, 1914. – 249 с. – (Всєсвітня Бібліотека; [Чис.] 4/6).
328. *Софокл*. Едіп царь: трагедія / Пер. з грец. Іван Франко. – Львів: З друк. Ін-ту Ставропігійського під зарядом І. Пухира, 1894. – 77 с. – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 2).
329. Три святі грішницї: Старохристиянські легенди / Пер. з передм. Івана Франка. – Львів: Накладом автора; З друк. І. Айхельбергера, 1910. – 56 с. – (Універсальна Бібліотека; [Чис.] 9).
330. *Федькович О. Ю.* Писаня Осипа Юрія Федьковича. Т. I: Поезії / З передруків і автографів зібрав, упорядкув. і поясн. додав др. Іван Франко. –

Перше повне і критичне виданє. – Львів, 1902. – XXII, 806 с., іл.: портр., автогр. – (Українсько-руська Бібліотека; Т. 1).

331. *Федькович О. Ю.* Писаня... Т. III. Друга часть: Драматичні твори / З передруків і автографів видав др. Іван Франко. – Перше повне виданє. – Львів, 1902. – XIII, 532 с. – (Українсько-руська Бібліотека; Т. IV).

332. Хлопські пісні / Упоряд. І. Франко. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецького і Спілки, 1897. – 39 с. – (Хлопська Бібліотека; [Т.] X).

333. *Шевченко Т.* Кобзарь / Вид. під ред. І. Франка. – Львів: Накладом НТШ, 1908. – Т. I: (1838–1847). – 442 с. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільологічна секція НТШ; Т. VI).

334. *Шевченко Т.* Кобзарь / Вид. під ред. І. Франка. – Львів: Накладом НТШ, 1908. – Т. II: (1847–1860). – 429 с. – (Українсько-руська Бібліотека. Видає фільологічна секція НТШ; Т. VII).

335. *Шевченко Т.* Перебендя / З переднім словом І. Франка. – Львів: Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1889. – 68 с.

336. *Шекспір Уїлліям.* Гамлет Принц данський / Пер. П. А. Куліша; Вид. з передм. і поясн. Д-ра Ів. Франка. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1899. – XXIII, 171, 1 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.] 10).

337. *Шекспір Уїлліям.* Приборкана гоструха / Пер. П. А. Куліша; Вид. з передм. і поясн. Д-ра Ів. Франка. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1900. – XV, 111, 3 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.] 15).

338. *Шекспір Уїлліям.* Макбет / Пер. П. А. Куліша; Вид. з передм. і поясн. Д-ра Ів. Франка. – Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1900. – XIX, 107, 10 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.]18).

339. *Шекспір Уїлліям*. Коріолян / Пер. П. А. Куліша; Вид. з передм. і поясн. Д-ра Ів. Франка. – Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1900. – XI, 153, 15 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.] 20).
340. *Шекспір Уїлліям*. Юлій Цезарь / Пер. П. А. Куліша; Вид. з передм. і поясн. Д-ра Ів. Франка. – Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1900. – XI, 114, 1 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.] 27).
341. *Шекспір Уїлліям*. Антоній і Клеопатра / Пер. П. А. Куліша; Вид. з передм. і поясн. Д-ра Ів. Франка. – Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1901. – XIV, 159, 20 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.] 32).
342. *Шекспір Уїлліям*. Багацько галасу з нечевля / Пер. П. А. Куліша; Вид. з передм. і поясн. Д-ра Ів. Франка. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1901. – XII, 101, 1 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.] 35).
343. *Шекспір Уїлліям*. Ромео та Джульєта / Пер. П. А. Куліша; Вид. з передм. і поясн. Д-ра Ів. Франка. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1901. – XVI, 127 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.] 38).
344. *Шекспір Уїлліям*. Король Лір / Пер. П. А. Куліша; Вид. з передм. і поясн. Д-ра Ів. Франка. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1902. – XVI, 159, 4 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.] 44).
345. *Шекспір Уїлліям*. Міра за міру / Пер. П. А. Куліша; Вид. і поясн. Д-р Іван Франко. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1902. – XXVI, 127 с. – (Белетристична Бібліотека; [Чис.] 48).
346. *Шель Г.* Суспільно-політичні стороництва в Німеччині / Пер. І. Мандичевського й І. Франка. – Львів, 1879. – 115 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 13).

347. *Шульце Ф.* Нарис історії філософії. Ч. I: Грецька натурфілософія від Талеса до Демокріта / Пер. з нім. І. Франка. – Львів: Накладом перекладача, 1887. – 66 с. – (Наукова Бібліотека; № I).

ДОСЛІДЖЕННЯ. МЕМУАРИ

348. Андрій Чайковський: Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкув. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седяра. – Львів, 2002.

Т. 1. – 514 с.: 1 портр., іл.

Т. 2. – 468 с.: портр., іл.

Т. 3. – 576 с.: портр., іл.

349. *Андрусяк М.* Нариси з історії галицького москвофільства. – Львів: Просвіта, 1935. – 79 с.

350. *Андрусяк М.* Перемишль в історії України до 1918 р. // Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк; Філадельфія. – 1961. – С. 25–66.

351. Антологія української поезії: У 4 т. / Упорядкув. М. Рильського та М. Нагнибіди. – Київ: Держлітвидав України, 1957. – (2-е вид., стереотипне, 1958).

352. Антологія української поезії: У 6 т. / Голова редкол. М. Бажан. – Київ: Дніпро, 1984–1986.

353. Антологія руська: Зб. найзнаменитших творів руських поетів. – Львів: Видане Товариства Академічного «Дружній Лихвар», 1881. – 3, 192, 4 с.

354. *Афанасьєв-Чужбинський О.* Поезії / Вступ. ст. М. П. Гнатюка; Упорядкув. текстів та приміток П. П. Ротача. – Київ: Рад. письменник, 1972. – 223 с. – (Бібліотека поета).

355. *Афанасьєв (Чужбинський) А. С.* Собрание сочинений / Под ред. П. В. Быкова. – С.-Петербург, 1891. – Т. 6. – С. 417–54; Т. 9. – С. 43 – 44.

356. *Баб'як П.* Попри утиски цензури // Друг читача. – 1988. – 12 трав.

357. *Баглай Б.* Іван Франко – дослідник античної літератури. – Ужгород, 1996. – 140 с.
358. *Байрон.* Чайльд Гарольдова мандрівка / Пер. П. Куліша. – Львів, 1905. – 178, XIV с.
359. *Бандрівський К.* Спогади про Франка-школяра // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 49–54.
360. *Бандура Т.* Відтворення рис українського національного характеру в поезії Івана Франка й Лесі Українки (типологія зіставлення) // *Леся Українка і сучасність: Зб. наук. праць.* – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2006. – Т. 3. – С. 11–24.
361. *Барвінський В.* Слівце до опізнання // *Правда.* – 1877. – № 1–2.
362. *Барвінський О.* З останніх десятиліть ХІХ віку. – Львів: Накладом редакції «Руслана», 1906. – 40 с.
363. *Барвінський О.* Спомини з мого життя: У 2 ч. – Львів: Накладом Якова Оренштайна в Коломиї. З друк. В. А. Шийковського, 1912–1913.
- Ч. 1. – 336 с.
- Ч. 2. – 406 с.
364. *Басс І. І., Каспрук А. А.* Іван Франко: Життєвий і творчий шлях. – Київ: Наук. думка, 1983. – 455 с.
365. *Бачинський Ю.* Україна irredenta: (По поводу еміграції). – Львів: Накладом «Універсальної Бібліотеки». З друк. Ін-ту Ставропігійського під зарядом І. Пухира, 1895. – 139 с.
366. *Бернштейн М. Д.* Франко і Шевченко: Спостереження над Шевченковою спадщиною І. Я. Франка. – Київ: Дніпро, 1984. – 268 с.

367. *Бичко З. М.* Іван Франко – діалектолог // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнар. симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.): У 3 кн. – Київ: Наук. думка, 1990. – Кн. 2. – С. 154–155.
368. *Бігеляйзен Г.* Мої спомини про І. Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 270, 272.
369. *Білецький О.* «Ільйонянка» – перший повний український переклад Гомерової «Іліади» // *Руданський С.* Твори: У 3 т. – Київ: Наук. думка, 1973. – Т. 3. – С. 405–418.
370. *Білецький О. І., Басс І. І., Кисельов О. І.* Іван Франко. Життя і творчість. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – 304 с.
371. *Білокінь С.* До питання про авторство «Словника українських псевдонімів»: Док. і матеріали // *Марра mundi.* – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 830–874.
372. *Білоус О. Г.* Світогляд Івана Франка. – Київ: Т-во для поширення політ. та наук. знань Укр. РСР, 1956. – 52 с.
373. *Білинкевич І.* Іван Франко на Станіславщині: Бібліографічно-краєзнавчі нариси / Вст. ст., підгот. тексту і наук. редакція М. М. Васильчука. – Коломия: Вік, 2006. – 164 с., 27 с. іл.
374. *Благовірна Н. Б.* Роль «Українсько-руської Видавничої Спілки» (1899–1932) у формуванні національних засад редакційно-видавничої діяльності: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 18 с.
375. *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939. – Київ: Либідь, 1995. – 424 с.
376. *Бондар Л. П.* Світоглядна й естетична функція міфа в творчості Івана Франка // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО... . – Кн. 2. – С. 309–310.

377. *Бондар М. П.* Іван Франко // Історія української культури: У 5 т. – Київ: Наук. думка, 2005. – Т. 4, кн. 2. – С. 149–180.
378. Борба руського народу за волю при Б. Хмельницькім. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Ст. Манецького і Спілки, 1897. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XII). – Книжка не побачила світу через цензурну заборону.
379. *Бородін В.* Видання літературних творів Т. Г. Шевченка // Шевченківський словник: У 2 т. – Київ: Гол. ред. УРЕ, 1976. – Т. 1. – С. 115–119.
380. *Брагінець А.* Філософські і суспільно-політичні погляди І. Франка. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1956. – 410 с.
381. *Будзиновський В.* Історія національної думки на тлі моїх споминів // Новий час. – 1934. – № 120.
382. Ватра: Літературний збірник: На честь і на пам'ять 25-літніх роковин смерти Тараса Шевченка й 25-літньої літературної діяльності Юрія Федьковича / Вид. Василь Лукич. – Стрий, 1887. – 4, 216 с.
383. *Вергун Н. Р.* «Лис Микита» І. Франка в радянській книжковій графіці // Укр. літературознавство: Регіон. міжвід. зб. – Львів, 1975. – Вип. 23: Іван Франко: Статті і матеріали. – С. 33–41.
384. *Вервес Г. Д.* Іван Франко в робітничій газеті «Ргаса» // І. Я. Франко як історик. – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР. – С. 114–138.
385. *Вервес Г. Д.* Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70–90-х рр. XIX ст. – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1959. – 363 с.
386. *Вервес Г. Д.* Поет повертається на Батьківщину // *Вороний М.* Твори. – Київ: Дніпро, 1989. – С. 5–22.
387. *Вервес Г.* Польська література і Україна. – Київ: Рад. письменник, 1985. – 179 с.

388. Веселка: Літ. збірка / Зложив Андрій Молодченко (Псевд. кол.: Київ. укр. студентська громада). – Львів, 1887. – VII, I, 211 с.
- 388а. Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.) / За ред. Н. Зелінської. – Львів: Світ, 2003. – 612 с.
389. *Винар Л.* Історичні праці Івана Франка // Збірник «Української літературної газети». – 1957. – С. 48–63.
390. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.
391. *Витвицький В.* Взаємини М. Лисенка з І. Франком. – Краків; Львів: Укр. вид-во, 1942. – 38, (1) с.
392. Вик (1799–1898): Українська поезія від Котляревського до останніх часів. – 2-е вид. з одминами й додатками. – Київ: Друкарня П. Барського, 1902. – Т. I. – 494, XI с.
393. *Вінтер Е.* Візантія та Рим в боротьбі за Україну 955–1939. – Прага, 1944. – 224 с.
394. *Вірник Д. Ф., Голубовська Є. А.* Економічні погляди І. Я. Франка. – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1956. – 179 с.
395. *Вісневська Е.* Співробітництво Івана Франка з «Правдою» Олександра Свєнтоховського // Іван Франко і світова культура... . – Кн. I. – С. 458–462.
396. *Вітгенштайн Л.* Tractatus Logiko–Philosophicus: Філософські дослідження. – Київ: Основа, 1995. – 311 с.
397. *Возняк М.* Велетень думки і праці: Шлях життя і боротьби Івана Франка. – Київ: Держлітвидав України, 1958. – 403 с.
398. *Возняк М.* Виборче беззаконня проти Івана Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка. – 1948. – Зб. 1. – С. 65–87.
399. *Возняк М.* Житє і значіне Івана Франка. – Львів, 1913. – 40 с., портр.

400. *Возняк М.* Журнальні плани Франка в рр. 1884–86 // Україна. – 1927. – Кн. 3. – С. 17–88.
401. *Возняк М.* З життя і творчості Івана Франка. – Київ: В-во Акад. наук УРСР, 1955. – 304 с.
402. *Возняк М.* З приводу двадцятиліття «Кобзаря» в редакції В. Доманицького (його листування з Ів. Франком) // За сто літ: Матеріяли з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття / Заходом комісії новішої історії України під ред. акад. М. Грушевського. – Київ; Харків: ДВУ. – 1930. – Т. ХХХІ, кн. 5. – С. 272–304.
403. *Возняк М.* Іван Франко в добі радикалізму // Україна. – 1926. – № 6. – С. 115–163.
404. *Возняк М.* Іван Франко і баденівські вибори 1897 року // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1955. – Зб. 4. – С. 46–74.
405. *Возняк М.* Листи Івана Франка до Климентії Попович // Іван Франко: Статті і матеріали. – Харків, 1952. – Зб. 3. – С. 54–92.
406. *Возняк М.* Нариси про світогляд Івана Франка. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. – 196 с.
407. *Возняк М.* Участь І. Франка у «Веселці» // *Возняк М.* З життя і творчості Івана Франка. – Київ, 1955. – 304 с.
408. *Возняк М.* Як дійшло діло до першого жіночого альманаха. – Львів: Вид. І. Тиктор. – 1937. – 88 с.
409. *Волянський О.* Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка... . – С. 491–500.
410. *Вороний М.* На свято одкриття пам'ятника Котляревському // *Вороний М.* Твори. – Київ: Дніпро, 1989. – С. 165–166.
411. *Вороний М.* Твори. – Київ: Дніпро, 1989. – 687 с.

412. «Всесвітня бібліотека» // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – Київ: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – Т. 1. – С. 364.
413. Галицко-волинская летопись: текст, комментарий, исследование / Сост.: Н. Ф. Котляр, В. Ю. Франчук, А. Г. Плахошин; Под ред. чл.-корр. НАН Украины Н. Ф. Котляра. – С.-Петербург: Алетейя. – 2005. – 424 с.
414. *Герасименко В. Я.* Юрій Федькович // Історія української літератури: У 8 т. / Гол. редкол. Є. П. Кирилюк. – Київ: Наук. думка, 1968. – Т. 3. – С. 315–349.
415. *Гессен С.* Книгоиздатель Александр Пушкин: Литературные доходы Пушкина. – Ленинград: Академия, 1930. – 148 с. – Факсим. переиздание: Москва: Книга, 1987.
416. *Гнатюк М.* Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу. – Львів: Каменяр, 1999. – 178 с.
417. *Горак Р.* Переполох у Коломиї: Про другий арешт Івана Франка // Вітчизна. – 1986. – № 8. – С. 190–195.
418. *Горак Р.* Родовід Івана Франка в офіційних документах // Іван Франко і світова культура... . – Київ: Наук. думка, 1990. – Кн. 1. – С. 493–496.
419. *Горак Р.* Я є мужик, пролог не епілог (повість-документ) // Київ. – 1985. – № 9. – С. 49–75.
420. *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко: Рід Якова. – Львів: Місіонер, 2000. – Кн. 1. – 232 с.
421. *Горак Р., Гнатів Я.* Цілком нормальна школа. – Львів: Місіонер, 2001. – Кн. 2. – 204 с.
422. *Горак Р., Гнатів Я.* Гімназія. – Львів: Місіонер, 2002. – Кн. 3. – 360 с.
423. *Горак Р., Гнатів Я.* Університет. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – Кн. 4. – 472 с.

424. *Горак Р., Гнатів Я.* Не пора! – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – Кн. 5. – 424 с.
425. *Горак Р., Гнатів Я.* В поті чола. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – Кн. 6. – 530 с.
426. *Гординський Я.* Кулішеві переклади драм Шекспіра // Записки НТШ: Праці історично-філологічної секції / За ред. К. Студинського. – Львів, 1928. – Т. 148. – С. 55–164.
427. *Гординський Я.* Сучасне франкознавство // Записки НТШ. – Львів, 1935. – Т. 153. – С. 83–97.
428. *Горинь В.* Іван Франко і Леся Українка: відомий епізод «непорозуміння між своїми». – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1998. – 92 с.
429. *Горнова Е.* Іван Франко і польські прогресивні діячі в Галичині // Укр. календар. – Варшава, 1976. – С. 106–108.
430. Готшаль Рудольф Карл // Краткая литературная энциклопедия. – Москва: Изд-во «Сов. энциклопедия», 1964. – Т. 2. – С. 304.
431. *Грабович Г.* Іван Франко і Адам Міцкевич // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО: У 3 кн. / Упоряд. Б. З. Якимович; Редкол.: І. І. Лукінов та ін. – Київ: Наук. думка, 1989. – Кн. 1. – С. 135–141.
432. *Грицак Є.* 50-ліття української гімназії в Перемишлі // Життя і знання. – 1939. – № 2. – С. 33.
433. *Грицак Я.* «Дух, що тіло рве до бою...». – Львів: Каменярь, 1990. – 176 с.
434. *Грицак Я.* «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – Т. 222: Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 71–110.
435. *Грицак Я. Й.* Поширення поеми «Марія» в Галичині // Рад. літературознавство. – 1986. – № 3. – С. 51–54.

436. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). – Київ: Критика, 2006. – 632 с.
437. *Грицак Я.* Рабочие Бориславско-Дрогобичского нефтяного бассейна во второй половине XIX – начале XX вв.: Формирование. Положения. Классовая борьба: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук / Львів. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1986. – 16 с.
438. *Гром'як Р. Т.* Внесок Івана Франка в розвиток естетики художньої творчості // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО... . – Київ: Наук. думка, 1990. – Кн. I. – С. 188–191.
439. *Грушевській М.* Історія українського народу // Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ. – С.-Петербургъ, 1914. – Т. I. – С. 38–360.
440. *Грушкевич Т.* Іван Франко – гімназист // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 59.
441. *Гузар З. П.* Локальний колорит і проблема художнього узагальнення в творах Івана Франка // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО... . – Кн. 2. – 220 с.
442. *Гуменюк М.* Бібліографічна діяльність І. Калиновича // Жовтень. – 1960. – № 6. – С. 152–157.
443. *Гуменюк М.* Видатний книгознавець (І. Т. Калинович) // Літ. Україна. – 1966. – 29 листоп.
444. *Гуменюк М.* Калинович Іван Титович // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – Київ: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 380.
445. *Гуменюк М.* І. Т. Калинович як бібліограф // Архіви України. – 1965. – № 6. – С. 52–55.
446. *Гундорова Т.* Франко – не Каменяр. – Мельборн: Ун-т ім. Монаша, 1996. – 153 с.

447. *Гуржій І. О.* Іван Франко як історик селянства України // І. Я. Франко як історик. – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1956. – С. 34–50.
448. *Гебнер Р.* Іван Франко в дзеркалі української радянської літературної критики 20-х років // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО... . – Київ: Наук. думка, 1990. – Кн. I. – С. 87–91.
449. [Рец.]: *Д. Д. [Дорошенко Д.]* Іван Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Переднє слово І. Франка. – У Львові: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1910. – 444 с. – 8°. – (*Писання Івана Франка; [Т.] I.* – (Літературно-наукова Бібліотека. Серія 1; [Чис.] 116) // Рада. – 1910. – № 145. – 27 іюня.
450. *Данилович С.* Пояснене програми русько-української радикальної партії / Написав Др. Северин Данилович. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1897. – 72 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XI).
451. *Дашкевич Я.* Учений, політик, публіцист // Слово і час. – 1991. – № 10. – С. 3–6.
452. *Дей О. І.* Журнал «Товариш» (Епізод із журналістської діяльності І. Франка) // Дослідження творчості Івана Франка. – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1959. – Вип. 2. – С. 103–132.
453. *Дей О. І.* З історії українських революційно-демократичних видань (Літературно-наукова Бібліотека Івана Франка) // Рад. літературознавство. – 1964. – № 6. – С. 36–53.
454. *Дей О.* Іван Франко: Життя і діяльність. – Київ: Дніпро, 1981. – 355 с.
455. *Дей О. І.* Революційне видання Ів. Франка 1879–1880 рр. («Дрібна Бібліотека») // Дослідження творчості Івана Франка. – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1956. – С. 34–67.

456. *Дей О. І.* Українська революційна демократична журналістика: Проблеми виникнення і становлення. – Київ: Вид-во Акад. наук УРСР, 1959. – 492 с.
457. *Денисюк І. О.* До цензурної історії «Громадського друга», «Дзвона», «Молота» // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1958. – Зб. 6. – С. 49–73.
458. *Денисюк І. О.* Іван Франко і Михайло Павлик // Слово про Великого Каменяра: Зб. статей до 100-ліття з дня народження Івана Франка: У 2 т. – Київ: Держ. вид-во худож. літ-ри, 1956. – Т. 2 – С. 450–504.
459. *Денисюк І. О.* Літературознавчі та фольклористичні праці: У 4 т. – Львів, 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – 528 с.
460. *Денисюк І.* Михайло Павлик. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 170 с.
461. *Денисюк І.* Національне питання у полеміці «між своїми» // Укр. літературознавство: Регіон. міжвід. зб. – Львів, 1999. – Вип. 62: Іван Франко: Статті і матеріали. – С. 55–66.
462. *Дзюба І. Жулинський М.* На вічному шляху до Шевченка // *Шевченко Т.* Повне збір. творів: У 12 т. / Ред. кол.: М. Г. Жулинський (голова) тв ін. – Київ: Наук. думка, 2001. – Т. 1. Поезія, 1837–1847. – С. 9–66.
463. *Дмитрук В. П.* Нарис історії української журналістики ХІХ ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – 145 с.
464. Дністрянка: Альманах з календарем на рік звичайний 1877, виданий накладом руського товариства «Академический кружок». – Львів, 1876. – VI, (17). – 128 с.
465. *Добржанський О.* Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.
466. *Добролюбов М. А.* Значення авторитету в вихованні / Пер. з рос. Є. Олесницького. – Львів: З друк. т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1879. – 31, 1 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 10).

467. *Дорошенко В.* Бібліографія: Нові книжки по історії нашої літератури // Літ.-наук. вістник. – 1910. – Т. 3. – С. 180–183.
468. *Дорошенко В.* Великий Каменярь: Життя і заслуги Івана Франка: З нагоди 100 ліття народження і 40 ліття смерти. – Вінніпег: Вид. КУК, 1956. – 63,1 с.
469. *Дорошенко В.* Іван Франко в моїх спогадах // Спогади про Івана Франка / Упорядкув., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. – Львів: Каменярь, 1997. – С. 402–407.
470. [Рец.]: *Дорошенко В.* Іван Франко. Молода Україна. Часть перша. Провідні ідеї й епізоди. (Писання Івана Франка, IV). – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки. – 1910. – VI, 142 с. – 1,60 кор. або 80 коп., в опр. 2 кор. // Літ.-наук. вістник. – 1911. – Т. 53. – С. 226–227.
471. *Дорошенко В.* Літературно-науковий вістник // Літературно-науковий вістник: Показч. змісту. Том 1–109 (1898–1932) / Уклав Б. Ясінський. – Київ; Нью-Йорк: Смолоскип, 2000. – С. 527–542.
- 471а. *Дорошенко В.* Франко як бібліограф // Сучасність. – 1962. – № 6. – С. 21–24.
472. *Дорошенко В., Зленко П.* Видавництва: Видавничий рух до 1917 р. // Енциклопедія українознавства (статейна частина). – 1949. – Т. I (3). – С. 972–981.
473. *Дорошенко Д.* Нарис історії України: У 2 т.
- Т. 1: До половини XVII ст. / За ред. проф. С. Смаль-Стоцького. – Варшава, 1932. – 232 с. – Передрук: Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. – 229 с. – (Праці Українського Ін-ту; Т. IX. Серія підручників; Кн. 1).
- Т. 2: Від половини XVII ст. / Ред. Р. Смаль-Стоцький. – Варшава, 1933. – 368 с. – (Праці Українського Ін-ту; Т. XVIII. Серія підручників; Кн. 2).

474. *Дорошенко І. І.* До історії видання журналу «Світ» (1881–1882) // Питання журналістики. – Львів, 1958. – Вип. I. – С. 332–471.
475. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877) // *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці. – Київ, 1970. – Т. 2. – С. 151–287.
476. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877). – Львів: Накладом І. Франка. З друк. Т-ва ім. Шевченка, 1889. – Ч. 1. – 47 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 2).
477. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877). – Львів: Накладом Івана Франка. З друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1890. – [Чис.] 3/4. – С. 151–330. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 7, 8, 9).
478. *Драгоманов М.* Антракт з історії українофільства (1863–1872) // Правда. – 1878. – № 12, 13/14, 15. – С. 471–479; 523–529; 575–581; 624–633. – Підп.: Українець.
479. [*Драгоманов М.*] З історії публичного виховання в сучасній Європі. – Львів: Накладом Івана Франка. З друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1890. – 70 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 5).
480. [*Драгоманов М.*] Листочки до вінка на могилу Шевченка в ХІХ роковини его смерті. – Львів: Накладом І. Франка. З друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського. 1890. – 56 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 6).
481. *Драгоманов М.* Козаки. – Львів: Українсько-руська Видавнича Спілка, 1906. – 50 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; [Чис.] 121).
482. *Драгоманов М.* Література російська, великоруська, українська і галицька // Правда. – 1873. – № 4–6, 16–19, 29; 1874. – № 1–9.

483. *Драгоманов М.* Література українська, проscribeвана рядом російським: Справоздання, представлене конгресові літературному в Парижі, 1878: Пер. з франц. – Львів, 1878. – 39 с. – (Дрібна Бібліотека; Ч. 2). – Передрук: *Драгоманов М.* Українська література проscribeвана російським урядом = *Dragomanow Michel.* La littérature oukraiñienne prostrate par le gouvernement russe / Пер. з франц., текстол. опрацювання та прим. Г. Цвенгроша; Вступ. слово М. Колесси; Редкол.: Б. Якимович (голова) та ін. – Львів, 2001. – 94 с.: портр.
484. *Драгоманов М. П.* Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – Київ: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – 595 с.
485. *Драгоманов М.* Три листи до редакції «Друга» // *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці. – Київ: Наук. думка, 1970. – Т. I. – С. 397–427.
486. *Драгоманов М.; Павлик М.* Про віча / Видав Г. Р. Молодик. – Львів, 1887. – 64 с.
487. *Драгоманов М.* Чудацкі думки про українську національну справу / Переднє слово Івана Франка. – 2-е вид. – Львів: Накладом Івана Франка. З народної друк. Войтіха Манецкого під управою В. Годака, 1892. – 303 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 16–20).
488. *Драгоманов М.* Швайцарська республіка / Написав Михайло Драгоманов. – 2-е вид. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецкого і Спілки, 1899. – 32 с. – (Хлопська Бібліотека, 1899, [Чис.] 1/2 за січень–лютий).
489. *Драч І.* Шашкевичу // *Драч І.* Вибране. – Київ, 1999. – С. 283.
490. *Еркман-Шатріан.* Повісті / Пер. Р. Розмарина [І. Белея]. – Львів: Накладом перекладача, 1878. – 61, 2 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 1).

491. *Єфремов С.* Іван Франко: Критично-біографічний нарис. – 2-е вид. – Київ: Слово, 1926. – 454 с. – (Письменство й критика).
492. *Єфремов С.* Співець боротьби і контрастів: Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка. – Київ: Вік, 1913. – 208 с.
493. *Жулинський М.* Тарас Шевченко: духовна реалізація пророцтва // *Шевченко Т.* Кобзар. – Рівне, 1998. – С. I–XV.
494. *Журавська І.* Іван Франко і зарубіжна література. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 120–121.
495. *Забужко О. С.* Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – Київ: Основа, 1993. – 125 с.
496. *Забужко О.* Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – Київ: Факт, 2007. – 640 с.: іл. (Сер. “Висока полиця”).
497. *Загайкевич М.* Музичний світ великого Каменяря. – Київ: Муз. Україна, 1986. – 173 с., нот.
498. *Заневич Іван [Терлецький О].* Знесенє панщини в Галичині: Причинок до історії суспільного життя і суспільних поглядів 1830–1848 рр.: Перша половина. – Львів: З друк. Ін-ту Ставропігійського під зарядом І. Пухира, 1895. – 287 с. – Памяти незабутнього М. Драгоманова присвячує автор. – (Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 8).
499. *Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні: У 2 кн., 3 ч. – Львів, 1981.
- Кн. 1 (1574–1700). – Львів, 1984. – 134 с.
- Кн. 2. – Ч. 1 (1701–1764). – 131 с.
- Кн. 2. – Ч. 2 (1785–1800). – 127 с.
500. *Застирець Й.* Зі споминів про блаженної пам'яті д-ра Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упорядкув., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. – Львів: Каменярь, 1997. – С. 501–505.

501. *Зелінська Н. В.* Наукове видання в Україні: Історія та сучасний стан. – Львів: Світ, 2002. – 268 с.
502. *Зеров М.* Леся Українка: Критико-біографічний нарис // *Зеров М.* Українське письменство / Упоряд. М. Сулима; Післям. М. Москаленка. – Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 383–416.
503. *Зеров М.* Твори: У 2 т. – Київ, 1990. – Т. 2. – 701 с.
504. *Зеров М.* Франко – поет // *Зеров М.* Українське письменство / Упоряд. М. Сулима; Післям. М. Москаленка. – Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 486–515.
505. [Рец.] *Зеров М.* Олександр Пушкін. Драматичні твори в переклад з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка. – Львів, 1917. – XXXVIII, 217 с. – (Всесвітня Бібліотека. № 4–6) // Літ.-наук. вісник. – 1918. – Т. 69. – Кн. II–III. – Лют.–берез. – С. 264–266.
506. *Злупко С.* Аграрно-селянське питання в публіцистиці Володимира Навроцького // Зб. праць аспірантів. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1960. – Вип. 1. – С. 108–126.
507. *Злупко С.* Економічна думка на Україні: Нариси історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – 222 с.
508. *Злупко С.* Іван Франко – економіст. – Львів: Слово, 1992. – 204 с.
509. *Злупко С.* Проблеми розвитку товарно-грошових відносин і лихварства в працях Івана Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1960. – Зб. 7. – С. 113–133.
510. *Злупко С. М.* Сергій Подолинський – вчений, мислитель, революціонер. – Львів, 1990. – 192 с.
511. *Зольа.* Довбня: Повість з життя парижських робітників – I. Прачка Жервеза; II. Сватанье Купо / Пер. з франц. О. Рошкевич. – Львів: З друк.

Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1879. – 80 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 8).

512. *Зольа Е.* Довбня: Повість з життя французьких робітників. – III. Робітницьке весілля / Пер. з франц. О. Рошкевич – Львів, 1879. – 43, 1 с.: бібліогр. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 12).

513. *Зорівчак Р. П.* Шекспірові сонети в інтерпретації Івана Франка // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО... – Кн. 2. – С. 265–268.

514. Іван Франко в ілюстрованій поштової листівці: За матеріалами колекції М. С. Забоченя: Каталог виставки / Упоряд.: Б. З. Якимович, О. В. Дунець, Б. Ф. Смоляк; Наук. ред. Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1987. – 96 с.

515. Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.): У 3 кн. / Упоряд. Б. З. Якимович; Редкол.: І. І. Лукінов, ... Я. Д. Ісаєвич та ін. – Київ: Наук. думка, 1990.

Кн. 1. – 528 с.

Кн. 2. – 504 с.

Кн. 3. – 96 с.

516. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнарод. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – 872 с.

517. *Ключко-Франко А.* Іван Франко та його родина // Спогади про Івана Франка / Упорядкув., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 465–490.

518. Іван Франко у спогадах сучасників: У 2 кн. – Львів: Кн.-журн. в-во «Каменяр», 1956–1972. – Кн. 1. – 595 с.; Кн. 2. – 336 с.

519. *Івановъ Г.* Не воскресъ // Отечественные записки. – 1877. – № 2. – С. 283–309.

520. *Іванов П. І.* Франко в ж. «Громадський друг» (1878) // Слово про Великого Каменяря: Зб. статей до 100-ліття з дня народження Івана Франка – Київ: 1956. – Т. 2. – С. 215–272.
521. *Ільницька Л.* Листування Івана Зілінського з Михайлом Возняком (1916–1930 рр.) як джерело до вивчення книгознавчих зацікавлень М. Возняка // Вісн. Львів. ун-ту. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 212–230.
522. *Ільницький М. М.* Акорди української поезії // Акорди: Антологія української поезії: Від смерті Шевченка. – Київ: Веселка, 1992. – С. 3–6.
523. *Іофанов Д.* Невідомий вірш Юрія Федьковича // Вісн. АН УРСР. – 1953. – № 12. – С. 51–52. – [С. 52–53: *Федькович Ю.* Осьмий поменник Тарасови Шевченці. На вічну пам'ять!].
- 524а. *Ісаєвич Я. Д.* Друкарство і книговидання // Енциклопедія історії країни. – Київ: Наукова думка, 2004. – Т.2. – С. 477–485.
524. *Ісаєвич Я. Д.* Проблеми спадкоємності і синтезу культур в спадщині Івана Франка // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО... . – Київ: Наук. думка, 1990. – Кн. 1. – С. 92–96.
525. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – С. 395–419.
526. *Ісаєвич Я. Д.* Український науково-дослідний інститут книгознавства: Традиції і творчий пошук // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 6–10.
527. Історія української дожовтневої журналістики. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті «Вища школа». – Львів, 1983. – 511 с.
528. А. Історія української культури / Під заг. ред. д-ра І. Крип'якевича. – Львів: Видання Івана Тиктора, 1937. – 718 с. – С. 410–422: Про І. Франка. Б. *Перевидання*: Київ: Либідь, 1994. – 656 с.: іл.

529. Історія української літератури: У 8 т. – Київ: Наук. думка, 1968. – Т. 3. – 516 с.
530. Історія української літератури: У 8 т. – Київ: Наук. думка, 1968. – Т. 4, кн. 1: Література 70–90 років XIX ст. – 435 с.
531. История Украинской ССР: В 10 т. – Київ: Наук. думка, 1983. – Т. 4: Украина в период разложения и кризиса феодально-крепостнической системы. Отмена крепостного права и развитие капитализма (XIX в.). – 694 с.
532. Йоганн Вольфганг фон Гете: Каталог книжкових видань / Укл.: М. Колодій, З. Домбровська. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 256 с.
533. *Калинович В. І.* Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 155 с.
534. *Каппелер А.* Національний рух українців у Росії та Галичині: Спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Київ: Наук. думка, 1992. – Вип. 1. – С. 104–119.
535. *Карпинець І.* До справи арештувань у Львові в червні 1877 р. // Записки НТШ. – 1931. – Т. 102. – С. 205–216.
536. *Керч О.* Зустрічі з поезією // Визвольний шлях. – 1983. – № 1. – С. 101–102.
537. *Кирилюк Є.* Вічний революціонер: Життя і творчість Івана Франка. – Київ: Дніпро, 1966. – 422 с.
538. *Кирчів Р. Ф.* Слідами однієї Франкової мандрівки // Шляхами Івана Франка на Україні. – Львів, 1982. – С. 59–67.
539. *Кирчів Р. Ф., Гнатюк М. П.* Примітки // Українською музою натхненні: Польські поети, які писали українською мовою. – Київ: Рад. письменник, 1971. – С. 271–298. – (Бібліотека поета).
540. *Климаць М. А.* Світогляд Івана Франка. – Київ: Держ.-політ. видав. УРСР, 1959. – 547 с.

541. Книга і друкарство на Україні / За ред. П. М. Попова; Авт. кол.: О. І. Дей, Я. Д. Ісаєвич, Г. І. Коляда та ін. – Київ: Наук. думка, 1965. – 315 с.
542. *Кобилецький Ю.* Іван Франко: Літературна діяльність та поетична творчість. – Київ: ДВХЛ, 1951. – С. 177, 178.
543. *Кобилянська О.* Твори: У 5 т. – Київ: Держ. літ. видав. УРСР, 1962. – Т. 1. – С. 43–106.
544. *Ковальчак Г. І.* Розвиток капіталістичної промисловості в Східній Галичині в 70 – 80-х роках ХІХ ст. // З історії західноукраїнських земель. – Київ: Вид-во Акад. наук УРСР, 1958. – С. 3–22.
545. *Колесник П.* «Акорди» // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – Київ: Гол. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – С. 34.
546. *Колесник П.* Син народу: Життя і творчість Івана Франка. – Київ: Рад. письменник, 1957. – 370 с.
547. *Кондратюк К. К.* Нариси історії українського національно-визвольного руху ХІХ ст. – Тернопіль, 1993. – 98 с.
548. *Коптілов В.* Шіллер в українських перекладах // Літ. газета. – 1959. – 13 листоп.
549. *Корбич Г.* Найавторитетніший український часопис: До сторіччя «Літературно-наукового вістника» // Укр. альманах 1998. – Варшава: ОУП, 1998. – С. 123–129.
550. *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: Горизонти поезики. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 488 с.
551. *Котлобулатова І. П.* Книгарі та книгарні в минулому Львова. – Львів: Аверс, 2005. – 240 с.
552. *Коцюбинський М.* Іван Франко // *Коцюбинський М.* Твори: У 7 т. – Київ: Наук. думка, 1975. – Т. 4. – С. 39–56.
553. *Коцюбинський М.* Твори: У 7 т. – Київ: Наук. думка, 1975. – Т. 6: Листи. – С. 18.

554. *Кравець М. М.* Іван Франко – історик України. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 203 с.
555. *Кравець М. М.* Селянство Східної Галичини, Північної Буковини в другій половині ХІХ ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1964. – 239 с.
556. *Кравець М. М.* Селянський рух у Східній Галичині в 50-х – 80-х рр. ХІХ ст. // *З історії Української РСР.* – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1962. – С. 57–81.
557. *Кравців Б.* Суспільно-політичні погляди Івана Франка і радянське франкознавство // *Іван Франко про соціалізм і марксизм: Рецензії і статті 1897–1906.* – Нью-Йорк: Пролог. – 1966. – С. 3–28.
558. *Кравченко Уляна.* Щирий друг і вчитель // *Іван Франко у спогадах сучасників.* – Львів, 1956. – С. 173–182.
559. *Кревецький І.* Український видавничий рух в 1903 р. // *Літ.-наук. вістник.* – Львів, 1904. – Т. XXV. – С. 121–133.
560. *Кревецький І.* Українсько-руська Видавнича Спілка і Галицько-руська інтелігенція // *Діло.* – 1904. – 14(27) квітня.
561. *Кримський А.* Д-р Іван Франко. Огляд його двадцятип'ятилітньої письменницької діяльності // *Кримський А. Твори: У 5 т.* – Київ: Наук. думка, 1972. – Т. 2. – С. 488–532.
562. *Кримський А.* Про рукописи Руданського, про їх відносини між собою та про поетові листи // *Житє і Слово.* – 1895. – Т. IV. – Кн. 5. – С. 266–271.
563. *Кримський А., Левченко М.* Знадоби до життєпису Степана Руданського (1833–1873) / Вступ. ст., передм. акад. С. Єфремова. – Київ, 1926. – 244 с.
564. *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові / Авт. передм. Я. Д. Ісаєвич; Упоряд. тексту, текстол. опрацюв. Б. З. Якимовича; Упорядкув. ілюстр. матеріалу Р. І. Крип'якевича. – Львів: Каменяр, 1991. – 167 с., іл.

565. *Крип'якевич І.* Історія України / Наук. ред.: Ф. Шевченко, Б. Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 519 с.
566. *Крупський І.* Львів: Місто газет і журналів. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – 188 с.
567. *Крушельницький А.* Іван Франко: Поезія. – Коломия: Галицька накладня, [Б. р.]. – 279 с.
568. *Купчинський Б.* Історія Тишківців (в датах, подіях і фактах). – Коломия: Вік, 1994. – 253 с.
569. *Купчинський Б.* Тишківське «Золоте братство» тверезості // Ямгорів (Городенка). – 1992/93. – № 5/6. – С. 41–46.
570. *Лавле (Лавеле) Е., де.* Сільська община в Росії / З другого видання за ред. К. Біхера. – Львів, 1879. – 461 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 11).
571. *Лазаревський Г.* Київська старовина // Укр. література. – 1943. – № 8/9. – С. 104–119.
572. *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. – Львів: Власним накладом, 1926. – Ч. 1. – 432 с.
573. *Лепкий Б.* Казка мого життя. Бережани // *Лепкий Б.* Твори: У 2 т. – Київ: Наук. думка, 1997. Т. 1. – С. 769–772.
574. *Лизанівський І.* Уваги // *Франко І.* Твори: Великий шум. Повість. – Харків: Кооп. вид-во «Рух», 1929. – Т. 17. – С. 168.
575. *Лисенко О. Я.* Соціологічні погляди Івана Франка. – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1959. – 156 с.
576. *Лімановський Б.* З часів першого арешту // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Каменярь, 1972. – Кн. 2. – С. 40–42.
577. *Лозинський М.* Іван Франко. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – 52 с.: портр.
578. *Ломова М. Т.* Етнографічна діяльність І. Франка. – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1957. – 120 с.: іл.

579. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – Варшава, 1932. – Ч. 1. – 288 с.
580. *Лукич В.* Спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 110–115.
581. *Луців Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – Нью-Йорк; Джерзі Ситі: Свобода, 1967. – 654 с.
582. *Лучук О.* «Венецький купець» Вільяма Шекспіра в інтерпретації Івана Франка і в історії української «Шекспіріани» // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С. 813–819.
583. *Люзняк М.* Українська науково-популярна книга ХІХ століття: розвиток та становлення в умовах «Єдиной и неделимой» // Наук. вісн. Українського історичного клубу. – Москва, 2001. – Т. 5. – С. 51.
584. *Мазена В.* Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – Київ: В-ць ПАРАПАН, 2004. – 232 с.
585. *Мак-Люен М.* Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги. – Київ: Ніка-центр, 2001. – 464 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 1).
586. *Маковей О.* Життєпис Юрія Гординського-Федьковича / За ред. Б. І. Мельничука, Л. М. Ковалець, О. В. Добржанського, К. М. Лук'янюка. – Чернівці: КП в-во «Золоті литаври», 2005. – 432 с.
587. *Маковей О.* Із щоденника // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 213–219.
588. *Маланюк Є.* Книга спостережень: Проза. – Торонто: Гомін України, 1962. – 525 с. – (Бібліотека вид-ва «Гомін України»; [Чис.] 20).
589. *Малкин В. А.* Русская литература в Галиции: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Ленинград, 1958. – 35 с.
590. *Маляренко Л.* Іван Франко – редактор. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 115 с.

591. Мартовское движение студентов Киевского университета / Издание М. Ткаченко. – Львів, 1878. – 160 с.
592. *Марченко Л. Г.* Мотиви поеми «Мойсей» у ліриці І. Я. Франка початку ХХ ст. // Укр. літературознавство: Регіон. міжвід. зб. – Львів, 1966. – Вип. 1: Іван Франко: Статті і матеріали. – С. 70–76.
593. *Махновець Л.* Від перекладача // Літопис руський / Пер. з давньоруської Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ: Дніпро. – 1989. – С. V–XIV.
594. *Мельник Я.* Найвизначніша того роду поява в слов'янській науці // Апокрифи і легенди з українських рукописів. / Зібрав, упорядкув. і пояснив д-р Іван Франко. – Львів, 2006. – Т. 1: Апокрифи старозавітні..., 1896. – V–XLII с. – Репринт. вид.
595. *Мельник Я.* Іван Франко й *biblia arcaica*. – Львів: УКУ, 2006. – 512 с.: іл.
596. *Мельник Я. І.* Іван Франко в 1908–1916 рр. (Проблема наукової біографії): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1993. – 17 с.
597. *Мельник Я.* І остання часть дороги...: Іван Франко в 1914–1916 роках. – Львів, 1995. – 72 с.
598. *Мельниченко О. Г.* Невідомі автографи Івана Франка. – Київ: Наук. думка, 1966. – 80 с.
599. *Микитенко О.* Микола Лукаш і «Всесвіт»: Сторінки спогадів // Всесвіт. – Київ, 2005. – № 1–2. – С. 148–159.
600. Микола Лисенко у спогадах сучасників: У 2 т. / Упорядкув. текстів, ілюстративного матеріалу, передм. та коментарі акад. АМУ, проф. Р. Я. Пилипчука. – Київ: Муз. Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с.: іл.
601. *Микитин Т.* Меморіальний зал І. Я. Франка // Рад. Україна. – 1956. – 24 серп.

602. *Михайлюк М.* Щаслива історія однієї рідкісної книги // Укр. вісник [Бухарест]. – 2005. – № 9–12. – С. 9.
603. *Мишанич О. В.* Кирило-мефодіївська проблематика у наукових дослідженнях Івана Франка // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО... . – Кн. 2. – С. 42–46.
604. *Міхновський М.* Самостійна Україна: Промова. – Львів: Видав Є. Косевич. З друкарні уділової, 1900. – 23 с.
605. *Мороз М. О.* «Всесвітня бібліотека» // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. / Редкол.: І. О. Дзевєрін (відповід. ред.) та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – Т. 1. – С. 364.
606. *Мороз М. О.* Етнографічно-статистичний гурток: До 100-річчя від початку його діяльності // Народна творчість і етнографія. – 1983. – № 6. – С. 42–45.
607. *Мороз М. О.* Літературно-наукова Бібліотека // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – Київ: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3. – С. 109.
608. *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Іван Франко (1896–1916) // Спогади про Івана Франка / Упорядкув., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 364–396.
609. *о. Музичка І.* Іван Франко – українському народові невідомий християнин // Каменяр (Львів). – 2006. – Черв. – № 5.– С. 1–3.
610. *Навроц[ь]кий В.* Твори. Видане посмертне з портретом і житєписом. – Львів: Заходом «Етнографічно-статистичного кружка», 1884. – Т. 1(2). – (2) XLVIII, 207 с.
611. Нагінка за соціялістами і польська преса (письмо до редакції) // Правда. – 1877. – Ч. 13. – С. 510–514.

612. Найстарші пам'ятки німецької поезії IX–XI вв. / Тексти, пер. й пояснення д-ра Івана Франка. – Львів: Загальна друк., 1913. – 64 с. – (Міжнародня Бібліотека; [Чис.] 9).
613. *Нановський Я. Й.* Юліан Панькевич: Нарис про життя і творчість. – Київ: Мистецтво, 1986. – 80 с.
614. Народні пісні Буковини в записах Ю. Федьковича / Упоряд. і склали прим. О. І. Дей та О. С. Романець; Вступ. ст. О. С. Романця. – Київ: Муз. Україна, 1968. – 22 с.
615. *Неврлий М.* Іван Франко й державність // Літ. Україна. – 2006. – 15 черв.
616. *Нечиталюк М.* Буковинський Кобзар: Літ.-крит. нарис. – Львів: Книж.-журн. в-во, 1963. – 96 с.: іл.
617. *Нечиталюк М.* Буковинський Кобзар // *Федькович Ю.* Твори: У 2 т. – Київ: Дніпро, 1984. – Т. 1. – С. 5–9.
618. *Нечиталюк М. Ф.* Оружьем публициста: Вопрос истории, проблематики, идеологической функции мастерства публицистики Ивана Франко. – Львов: Изд-во при Львов. ун-те, 1981. – 232 с.
619. *Ниньовський В.* Поетичні твори Івана Франка. – Львів, 2000. – 316 с.
620. Нова віра на Україні / Видав М. Ткаченко. – Львів, 1878. – 48 с.
621. *Михайло Н[оваковський].* Радикальна тактика. Ч. III [IV. Москвофіли, народовці і консолідація] / Написав Михайло Н. – Львів: Накладом редакції «Громадського Голосу». З друк. Народної Ст. Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1898. – 16 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XVI).
622. *М[ихайло] Н[оваковський].* Новий закон будівляний (в проєкті) / Написав М. Н. – Львів: Накладом редакції «Громадського голосу». З друк. Ст. Манецького і Спілки (Готель Жоржа), 1899. – 16 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XVIII).

623. *М[ихайло] Н[оваковський]*. Спілки для ощадности і позичок (райф-файзенки) / Написав М. Н.– Львів: Накладом редакції «Громадського голосу». 3 друк. Ст. Манецкого і Спілки, 1899. – 13 с. – (Хлопська Бібліотека; [Чис.] XIX).
624. *Огієнко І. І.* Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с. («Пам'ятки історичної думки України»).
625. *Олесницький Є.* Картка з історії української університетської молоді // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 116–123.
626. *Охримович Ю.* Розвиток української національно-політичної думки (Від початку XIX ст. до Михайла Драгоманова). – Львів; Київ, 1922. – 120 с.
627. *Павлик М.* Народний рух австро-угорських русинів. – Шамокін, ПА: В-во Час; «Свобода». – 1896. – 62 с.
628. *Павлик М.* Про русько-українські народні читальні. – Львів: Накладом Івана Франка, 1887. – 188 с. – (Наукова Бібліотека; Кн. II–III).
629. *Павличко Д.* Поетичний вступ до поеми «Мойсей» Івана Франка / Уклад. Б. Якимович. – Львів, 2001. – 32 с.: портр. – (Серія «Doctor Honoris Causa»).
630. *Павличко Д.* Сучасні акценти у поемі Івана Франка «Мойсей» // *Франко І. Мойсей. Поема.* – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 5–6.
631. *Панькевич І.* До переміни естетичних поглядів Івана Франка в 1876–1888 рр. // *Праці Укр. історично-філол. тов-ва в Празі.* – Прага, 1944. – Т. 5. – С. 143–150.
632. *Пачовський Т. І.* Питання адекватності в оповіданнях І. Франка польською і українською мовою // *Укр. літературознавство: Регіон. міжвід. зб.* – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – Вип. 1: Іван Франко: Статті і матеріали. – С. 126–130.

633. *Пашук А.* Робітниче питання в публіцистиці І. Франка 70–80-х рр. XIX ст. // *Іван Франко: Статті і матеріали.* – Львів, 1958. – Зб. 6. – С. 110–123.
634. *Писарєв Д. І.* Пчоли / Пер. з рос. В. Полянського. – Львів, 1879. – 36 с. – (Дрібна Бібліотека; [Чис.] 6).
635. *Пісня про Роланда: Старофранцузький епос /* Із оригіналу переклав Василь Щурат. – Львів, 1895. – XXIX, 143 с. – [Літературно-наукова Бібліотека. Нова серія; Кн. 1].
636. *[Погребенник Ф.]* Відродження «Української Музи» // *Українська Муза. Поетична антологія: Од початку до наших днів /* Під ред. Олекси Коваленка. – Київ: АТ «Обереги», 1993. – Вип. 1. Репринт. – 80 с.
637. *Погребенник Ф. П.* Мальований Володимир // *Українська радянська енциклопедія: У 12 т.* – Київ, 1981. – Т. 6. – С. 338. – Див. також: *Українська літературна енциклопедія: У 5 т.* – Київ, 1995. – Т. 3. – С. 280.
638. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т. – Мюнхен, 1976. – Т. 2. – 599 с. – Передрук: Київ: Либідь, 1992. – 606 с.
639. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги: У 2 т. – Київ: Основи, 1994.
- Т. 1: У полоні Платонових чарів. – 444 с.
- Т. 2: Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. – 494 с.
640. Програма Русько-Української радикальної партії, принята на четвертім зйізді партії у Львові 29 грудня 1895 р. – Львів: Накладом редакції «Громадського голосу», 1897. – 7 с. – (Хлопська Бібліотека; VII). Пята курія. – Львів: Накладом редакції «Громадського голосу», 1896. – 8 с. – (Хлопська Бібліотека; II).
641. *Рыбак О.* Проблемы эмансипации женщин в общественно-политическом и культурно-просветительном движении Восточной Галиции и Северной Буковины конца XX в.: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. / Львов. гос. ун-т им. И. Франко, 1989. – 16 с.

642. *Рибалка І. К.* Історія України: Дорадянський період. – Київ: Вища школа, 1991. – 607 с.
643. *Рильський М.* Слово про літературу: [Зб. статей / Упорядкув. та прим. Б. Рильського і Ю. Солода]. – Київ: Дніпро, 1974. – 383 с.
644. *Романенчук Б.* До проблеми естетичних поглядів Івана Франка // Київ (Філядельфія). – 1956. – № 7. – С. 164–173.
645. *Романенчук Б.* До проблеми світогляду Івана Франка // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1968. – Т. 184. – С. 31–51.
646. *Романченко І. С.* Михайло Драгоманов – літературний критик і публіцист // *М. П. Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т.* – Київ: Наук. думка, 1970. – Т. 1. – С. 5–36.
647. *Рубакин Н.* Психология читателя и книги: Краткое введение в библиографическую психологию. – Москва; Ленинград: 1929. – 308 с.; Передрук: Москва: Книга, 1977. – 264 с.
648. *Руданський С.* Твори: У 7 т. – Львів: З друкарні НТШ, 1895–1903.
- Т. 1. – 1895. – 192 с.
- Т. 2. – 1896. – 278 с.
- Т. 3. – 1847. – 184 с.
- Т. 4. – 1897. – 263 с.
- Т. 5. – 1901. – 208 с.
- Т. 6. – 1903. – 299 с.
- Т. 7. – 1903. – 313 с.
649. *Руданський С.* Твори: У 3 т. – Львів: Накладом Товариства «Просвіта», 1914. – Т. 3. – 479 с.
650. *Руданський С.* Твори: У 3 т. – Київ: Наук. думка, 1972–1973.
- Т. 1. – 1972 – 547 с.
- Т. 2. – 1973 – 479 с.
- Т. 3. – 1973 – 447 с.

651. *Рудницький Л.* Іван Франко і німецька література. – Мюнхен, 1971. – 226 с.
652. *Рудницький Л.* Революційні постаті в драмах Івана Франка // *Наук. записки УГТІ.* – Мюнхен, 1967. – Т. 14. – С. 33–42.
653. *Рудницький М.* Іван Франко // *Спогади про Івана Франка / Упорядкув., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка.* – Львів: Каменяр, 1997. – С. 333–363.
654. *Сабов Є.* Хрестоматія церковнославянських и угрорусських літературних пам'яток с прибавлением угрорусських народних сказок на подлинных наречиях. Издалъ книгопечатный фондъ епархии Мукачевской. В Унгваре, 1893.
655. *Сборникъ Харьковского историко-филологіческого общества / Изд. в честь М. Ф. Сумцова.* – Харьковъ, 1909. – С. 92–103.
656. *Сеник Я.* Калинович Іван Титович // *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника.* – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 85–86.
657. *Сербин Р.* Сергій Андрійович Подолинський (1850–91): Бібліографія // *Укр. історик.* – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен. – 1986. – № 3–4.
658. *Сімович В.* Іван Франко: Біографічний нарис // *Іван Франко. З вершин і низин: Зб. поетичних творів. 1873–1893.* В додатку «Зів'яле листе» й «Великі роковини». – Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, 1920. – С. 5–96. – *Підп.: Василь Верниволя.*
659. *Сімович В.* [Передмова] // *Шевченко Т. Кобзар.* – Катеринослав, 1921. – С. I–X.
660. *Скоморовський В.* Проблема утворення та розвитку давньоруської держави у дослідженнях Івана Франка // *Питання історії України: Зб. наук. статей.* – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – Т. 8. – С. 275–279.
661. *Скоць А.* Поеми Івана Франка. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 488 с.

662. Славянська антологія / Изд. С. Чилингировъ. – София: Печатница на С. М. Стайковъ, 1910. – 176 с.
663. *Смаль-Стоцький Р.* Франко і українська національна ідея // Іван Франко: Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин 150-річчя смерти Івана Франка: Записки Наукового товариства ім Шевченка. – 1967. – Т. 182. С. 7–8.
664. *Смаль-Стоцький С.* Характеристика літературної діяльності Івана Франка: Ювілейний виклад. – Львів: Накл. автора, 1913. – 20 с.
665. Спогади про Івана Франка / Упорядкув., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – 635 с.: іл., портр.
666. *Стахів М.* Проти хвиль: Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних землях. – Львів: Накладом Соймового клубу УСРП, 1934. – 136 с.
667. *Стеблій Ф. І.* «Слово перестороги» В. Подолинського // Укр. іст. журн. – 1966. – № 12. – С. 44–51.
668. *Стеблій Ф. І.* Т. Шевченко і зародження національного руху на Україні // Матеріали наукового симпозіуму (Львів, 8–9 червня 1989 р.). – Львів: Світ, 1990. – С. 4–6.
669. *Стріха М.* Данте й українська література: Досвід рецепції на тлі запізнілого націєтворення. – Київ: Критика, 2003. – 163 с.
670. *Студинський К.* Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р. // Україна. – Київ, 1926. – Кн. 6. – С. 56–114.
671. *Субтельний О.* Україна: Історія. – Київ: Либідь, 1991. – 512 с., іл.
672. *Сухий О. М.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 498 с.

673. *Терлецький О.* Літературні стремління галицьких русинів в 1772 до 1872 рр. // *Житє і Слово.* – 1894–1895. – *Підп.*: Іван Заневич.
Т. 1. – 1894. – Кн. 2. – С. 207–215; Кн. 3. – С. 354–370.
Т. 2. – 1894. – Кн. 4. – С. 69–80; Кн. 5. – С. 198–204; Кн. 6. – С. 428–451;
Т. 3. – 1895. – Кн. 1. – С. 99–110; Кн. 2. – С. 274–286; Кн. 3. – С. 430–461.
Т. 4. – 1895. – Кн. 4. – С. 112–160; Кн. 5. – С. 272–302; Кн. 6. – С. 385–454.
674. *Терлецький О.* Москвофіли й народовці в 1870-х рр. – Львів, 1902. – 61 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; [Чис.] 37).
675. *Тимошик М.* “Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Київ: Наша культура і наука; Вінніпег: Укр. правосл. собор св. Покрови, 2000. – 548 с. іл.
676. *Тимошик М.* Її величність – книга. Історія видавничої справи Київського університету. 1834–1999 / Передмова В. В. Скопенка. – Київ: Наша культура і наука, 1999. – 308 с., іл., вкл., ім. пок.
677. *Тихолоз Б.* Ерос versus Танатос: філософський код «Зів’ялого листя» / Передм. Л. Сеника. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 89 с. – (Дрібненька бібліотека; [Чис.] 11).
678. *Тихолоз Б.* Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії. – Львів, 2005. – 180 с.
679. *Тихолоз Н.* Казкотворчість Івана Франка (генеалогічні аспекти). – Львів, 2005. – 316 с.
680. *Товстуха Є.* Микола Лисенко: Оповіді про композитора. – Київ: Рад. письменник, 1988. – 343 с.
681. *Тодчук Н.* Роман Івана Франка «Для домашнього вогнища». – Львів: Простір і час, 2002. – 204 с.

682. Торжество історичної справедливості. – Львів: В-во Львів. ун-ту, 1968. – 803 с.
683. *Травушкин Н.* Иродион Житецкий // Волга. – 1984. – № 8. – С. 167–170.
684. *Третяк М. І.* Філософські погляди І. Я. Франка // Наук. записки Київ. держ. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Київ, 1956. – Т. 15, вип. 9. – С. 5–36.
685. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинскимъ. – С. Петербургъ, 1874. – Т. 5. – XXV, 1209 с.
686. *Трусевич С. М.* Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х роках ХІХ ст. – Київ, 1978. – 166 с.
687. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / НАН України, Львівська наук. Б-ка ім. В. Стефаника. Наук.-дослід. центр періодики / За ред. М. М. Романюка; Передм. В. Качкана. – Львів, 1994. – Вип. 1. – 234 с.
688. Українська Муза: Поетична антологія: Од початку до наших днів. – Київ, 1908. – Вип. 1–12. – 1282 с.
689. Українське літературознавство: Регіон. міжвід. зб. Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1966–2003.
690. Українською музою натхненні: Польські поети, які писали українською мовою. – Київ: Рад. письменник, 1971. – 304 с. – (Серія «Бібліотека поета»).
691. *Федькович О. Ю.* Писаня... Т. II: Повісти і оповідання / З передруків і автографів зібрав, упорядкув. і поясн. др. Олександр Колесса. – Перше повне виданє. – Львів, 1902. – XII, 495 с.: іл., портр., автогр. – (Українсько-руська Бібліотека; Т. 2).
692. *Федькович О. Ю.* Писаня... Т. III. Перша часть: А. Драматичні твори / З передруків і автографів видав др. Олександр Колесса. – Перше повне ви-

данє. – Львів, 1906. – XVII, 445 с.: іл., портр., автогр. – (Українсько-руська Бібліотека; Т. 3).

693. *Федькович О. Ю.* Писаня... Т. III. Перша часть: Б. Драматичні твори / З автографів видав др. Олександр Колесса. – Перше повне і критичне виданє. – Львів, 1918. – XXI, 266 с. – (Українсько-руська Бібліотека; Т. 3).

694. *Федькович О. Ю.* Писаня... Т. IV: Матеріяли до житєпису Осипа Юрія Гординського-Федьковича / З перводруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснив др. Осип Маковей. – Перше повне і критичне виданє. – Львів, 1910. XII, 653 с. – (Українсько-руська Бібліотека; Т. V).

695. [*Федькович О. Ю.*] Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича / Написав др. Осип Маковей. – Львів, 1911. – XVI, 591 с. – (Українсько-руська Бібліотека; Т. VIII).

696. *Федькович Ю.* Осьмий поменник Тарасови Григоровичеви Шевченці на вічну пам'ять // Вісник АН УРСР. – 1953. – № 12. – С. 52–53.

697. *Федькович О.* Повісті / З переднім словом про галицько-руське письменство М. Драгоманова. – Київ: Типографія М. П. Фрица, Большая Владимирская ул. у пам. св. Ирины, собств. дом, 1876 – 95 с.

698. *Федькович О.* Поезія Іосифа Федьковича. – Львѡв, Типомъ Института Ставропигійского, 1862. – Часть 1. – XVI, 148 с.

699. [*Федькович Й.*] Твори Йосифа Юрія Федьковича. – Львів: Накладом Т-ва «Просвіта», 1914. – Т.1. – XI, 1, 512 с. (Серія «Руська письменність»).

700. *Федькович О.* Твори / За ред. Д. Загула. – Київ: ДВУ, 1929. – 338 с. – (Серія «Бібліотека українських клясиків»).

701. *Федькович О. Ю.* Твори: Т. 1. Вип. 1 / Упоряд. д-р В. Щурат. – [Перше повне видання]. – Чернівці: Заходом редакції «Буковини», 1896. – 128 с.

702. *Федькович Ю.* Твори / Упорядкув., підгот. текстів і прим. Б. І. Мельничука та М. І. Юрійчука; Вступ. ст. Б. І. Мельничука. – Чернівці: Буковина, 2004. – Т. 1: Поезії, ч. 1: Лірика. – 272 с.
703. *Федькович Ю.* Твори: У 2 т. – Київ: Держ. вид-во худож. л-ри, 1960.
Т. 1: Поезії. – 531 с.: іл.
Т. 2: Проза, драматичні твори, листи. – 500 с.: іл.
704. *Федькович Ю.* Твори: У 2 т. – Київ: Дніпро, 1984.
Т. 1: Поезії. – 463 с.: іл.
Т. 2: Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи. – 426 с.: іл.
705. *Флобер Г.* Легенда про святого Юліяна Милосердного / З франц. пер. В. Сава. – Львів, 1891. – 62 с. – (Літературно-наукова Бібліотека; Кн. 10).
706. Франкіана Василя Сімовича / Упоряд., передмова та примітки М. Білоус та З. Терлака, Львів, 2004. – 234 с.
707. Франківські читання. Збірник статей: 150-річчю з дня народження Івана Франка присвячується / Ред. колегія В. Т. Поліщук (голова) та ін. – Черкаси, 2007. – 229 с.
708. *Франко А.* Іван Франко – редактор видавничої серії Наукового товариства ім. Шевченка «Українсько-руська бібліотека» // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин... . – Львів, 1998. – С. 578–585.
709. *Франко А.* Науково-організаційна та видавнича діяльність Івана Яковича Франка у науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка: Автореф. дис. ... канд. істор. наук – Київ, 1995. – 16 с.
710. *Франко З. І.* Франко – непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму. – Київ: Держполітвидав УРСР, 1952. – 67 с.
711. *Франко З.* Передмова // *Франко І.* Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. – Львів: Каменярь, 2001. – С. 4–20.

712. *Франко З.* Передмова: [до збірки праць І. Франка «Мозаїка»] // Зеновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо; Передм. О. М. Романіва. – Львів, 2003. – С. 111–135.
713. *Франко О.* Федір Вовк – вчений і громадський діяч. – Київ: Вид-во Європейського у-ту, 2000. – 379 с.
714. *Хаясака М.* Російські яacobинці і М. Драгоманов: дискусії щодо шляхів розв'язання національного питання // Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.): Доп. і повідомл.: Філософія. – Львів, 1994. – С. 246–251.
715. *Химка І.-П.* Український соціалізм у Галичині (до розколу в Радикальній партії 1899) // Journal of Ukrainian Graduate Studies. – 1979. – Vol. 4, No 2. – P. 33–51.
716. *Хинкулов Л.* Франко. – Москва: Молодая гвардия, 1961. – 191 с.
717. *Хорунжий Ю.* Садовський садить сад – з Марією і без. – Київ: Фенікс, 2005. – 392 с.
718. *Цеглинський Г.* Критичні замітки і бібліографія // Зоря. – 1887. – № 13/14. – С. 241–242. – Підп.: Г. Ц.
719. *Чамата Н. П.* Ліричний цикл у поезії Івана Франка // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО... . – Т. 1. – С. 240–243.
720. *Челецька М.* Номеносфера поезії Івана Франка (поетика заголовків, присвят, епіграфів) / НАН України, Львівське відділення І-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка; Відп. ред. М. З. Легкий. – Львів, 2007. – 304 с. (Франкознавча серія. Вип.9).
721. *Черемшина Марко.* Фрагмент моїх споминів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упорядкув., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка. – Львів: Каменярь, 1897. – С. 282–284.

722. *Чикаленко Є.* Спогади. (1861–1907). – Київ: Темпора. – 2003. – 416 с.: іл.
723. *Чикаленко Є.* Щоденник. (1907–1917): У 2 т. – Київ: Темпора. – 2004. – Т. 1. – 428 с.: іл.
724. *Чопик Р.* Ессе Ното: Добра звістка від Івана Франка. – Львів: Львів. відділення Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2002. – 232 с.
725. 400 лет русского книгопечатания: Русское книгопечатание до 1917 года. – Москва: Наука, 1964. – Т. 1. – 663 с.
726. *Шаблювський Є.* Леся Українка і наша сучасність // *Українка Леся.* Збір. творів: У 12 т. – Київ: Наук. думка, 1975. – Т. 1. – С. 9–42.
727. *Швець А.* Злочин і катарсис: Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка. – Львів, 2003. – 236 с.
728. *Шевченко Т.* На вічну пам'ять Котляревському // *Шевченко Т.* Повне збір. творів: У 12 т. – Київ: Наук. думка, 2002. – Т. 1. – С. 89–91.
729. *Шевченко Т.* Перебендя / З переднім словом І. Франка. – Львів, 1889. – 68 с. (Літ.-наук. б-ка. Кн. 1).
730. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т./ Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 2002. – Т.1: Поезія 1837 – 1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – 784 с.: портр.
731. *Шевченко Ф. П.* Іван Франко про польсько-українські відносини та історію Польщі // І. Я. Франко як історик. – Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1956. – С. 51–79.
732. *Шевчук В.* Із вершин і низин: Книжка цікавих фактів з історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – 447 с.
733. *Шекспір В.* Твори: У 6 т. – Київ: Дніпро, 1984–1986.

734. *Шіллер Ф.* Вільгельм Тель: Драма в пяти діях Фрідріха Шіллера / З нім. пер. В. Кміцікевич; [Передм. І. Франка] – Львів: Виданє «Акад. Братства»; Друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1887. – 158 с.
735. *Шіллер Ф.* Поезії / Зі вступ. О. Грицяя; З прим. І. Калиновича. – Львів: Накладом Всесвітньої Бібліотеки. З Загальної друк., 1914. – Вип. 2. – 170 с. – (Всесвітня Бібліотека; № 2/3).
736. *Шкраб'юк П. В.* Михайло Павлик і радикальна партія: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1994. – 16 с.
737. *Шлемкевич М.* Українська синтеза або українська громадянська війна. – Б. м., 1946. – 53 с.
738. *Шухевич О.* Переводи і наслідованя. – Львів: Накладом В. Шухевича. – 1883. – 234 с.
739. *Щурат В.* Іван Франко у моїх спогадах (1886–1900) // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 269–273.
740. *Щурат В.* Тоді це було маревом... // Спогади про Івана Франка / Упорядкув., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. – С. 276–277.
741. *Юрій Федькович: Статті та матеріали / М-во вищої освіти УРСР, Чернівець. держ. ун-т. – Чернівці, 1959. – 248 с. – (Наук. записки, секція філол. наук.; Вип. 9).*
742. *Яворський М.* Нарис історії України: У 2 т. – Київ: Держ. вид-во України, 1924. – Передрук цього видання здійснив М. Цюрак: Аделаїда: Книга, 1987. – Ч. 2. – 249 с.
743. *Якимович Б.* Антологія «Акорди»: Шедевр українського книговидання ХХ ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. Ювілейний зб. на пошану чл.-кор. НАН України М. Ільницького / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'я-

- кевича; Упоряд. В. Горинь; Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2004. – Вип. 12. – С. 353–373.
744. *Якимович Б.* Беднарський Кароль // Українська літературна енциклопедія. – Київ, 1988. – Т. 1. – С. 140.
745. *Якимович Б.* Видавець-революціонер // Жовтень. – 1986. – № 5. – С. 108–113.
746. *Якимович Б.* Видавнича діяльність Івана Франка (друга половина 70-х – 80-ті роки ХІХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1994. – 24 с.
747. *Якимович Б.* Видавнича діяльність наукового товариства ім. Шевченка // Т. Шевченко і українська національна культура: Матеріали наук. симп. – Львів: Світ, 1990. – С. 138–139.
748. *Якимович Б.* Видано І. Франком // Пам'ятки України. – 1988. – № 1. – С. 38–39.
749. *Якимович Б. З.* До питання про внесок І. Франка і М. Павлика у видання та поширення революційно-демократичної літератури (2-га пол. 70-х рр. ХІХ ст.) // Іван Франко – письменник, мислитель, борець за дружбу між народами: Тези доп. обл. наук. конф., присвяченої 130-річчю від дня народження Великого Каменяра. – Івано-Франківськ, 1986. – С. 22–24.
750. *Якимович Б. З.* Житецький Іродіон Олексійович // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 202.
751. *Якимович Б. З.* І зазвучало слово Кобзаря: Про видання І. Франком творів Т. Шевченка // Вільна Україна. – 1987. – 11 берез.
752. *Якимович Б. З.* Іван Франко і видавнича серія «Хлопська бібліотека» // Наук. вісник Чернівецького університету. Зб. наук. статей: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута. – Вип. 323 – 324. – С. 90–96.

753. *Якимович Б.* Іван Тиктор – видавець і громадський діяч // Видання Івана Тиктора та концерну «Українська преса»: Бібліогр. покажч. (1923–1977) / Уклад. В. Г. Денисюк. – Львів, 2000. – С. 5–26.
754. *Якимович Б.* Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. – Львів; Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 691 с.: портр., іл.
755. *Якимович Б.* Іван Франко – видавець творів Михайла Драгоманова // Четвертий Міжнародний конгрес україністів (Одеса, 26–29 серпня 1999 р.): Історія: Доп. та повідомл. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 1: Від давніх часів до початку ХХ ст. – С. 322–325.
756. *Якимович Б.* Іван Франко – видавець творів Юрія Осипа Федьковича // Вісник Львів. ун-ту. Серія Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 89–113.
757. *Якимович Б.* Іван Франко – пропагатор і видавець творів Тараса Шевченка // Тарас Шевченко і народна культура: Зб. праць міжнародної (35-ї) наук. Шевченківської конференції (20–22 квітня 2004 р., Черкаси). – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – С. 142–148.
758. *Якимович Б.* Іван Франко – основоположник революційно-демократического книгоиздания на Украине // Революційно-демократическое движение в странах Восточной Европы II пол. XIX в. и его роль в развитии интернациональных связей: Тез. докл. и сообщ. республ. научн. симпозиума. – Львов, 1985. – С. 112–114.
759. *Якимович Б.* З. Книга, просвіта, нація: Видавнича діяльність Івана Франка у 70–80 роках ХІХ ст. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 307 с.

760. *Якимович Б. З.* Книговидавнича діяльність Івана Франка та її роль у революційно-демократичній пропаганді на Україні і в Польщі в кінці ХІХ ст. // Іван Франко і світова культура... . – Київ: Наук. думка, 1990. – Кн. 1. – С. 480–484.
761. *Якимович Б. З.* Книгоиздательская деятельность И. Франко и ее роль в революционно-демократической пропаганде на Украине и в Польше в конце ХІХ в. // Иван Франко и мировая культура: Тез. докл. междунар. симпозиума ЮНЕСКО. – Киев: Наук. думка, 1986. – С. 125–126.
762. *Якимович Б. З.* Книжка, що випередила свій час. Антологія «Акорди» Івана Франка: Книгознавчий та джерелознавчий аналіз // Дзвін. – 2006. – № 8. – С. 130–145.
763. *Якимович Б. З.* Контрафакція // Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 558.
764. *Якимович Б. З.* «Міжнародна бібліотека» // Українська літературна енциклопедія. – Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1995. – С. 371.
765. *Якимович Б. З.* Надсянська муза Івана Франка // Тези доповідей п'ятнадцятої щорічної наук. Франківської конференції, 27–29 вересня 2003. – Львів, 2003. – С. 67–70.
766. *Якимович Б. З.* Невідомі автографи Каменяра // Літ. Прикарпаття (м. Івано-Франківськ). – 1989. – № 4. – С. 6. – (Спец. випуск газети: Комс. прапор. – 1989. – № 76–79. – 25 черв.).
767. *Якимович Б. З.* Перемишль у житті і творчості Івана Франка // Перемишль і Перемиська земля протягом віків: Зб. наук. праць та матеріалів Міжнарод. наук. конференції (Перемишль 14–15 листоп. 1998 р.). – Перемишль; Львів, 2001. – С. 124–126.
768. *Якимович Б. З.* Письменник-видавець // Вільна Україна. – 1986. – 31 серп.

769. *Якимович Б. З.* Поэт, издатель, публицист... // В мире книг. – 1986. – № 9. – С. 80–81.
770. *Якимович Б. З.* Світоглядні позиції І. Франка і проблеми української державності // Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.): Літературознавство. Доп. і повідомл. – Львів, 1993. – С. 321–328.
771. *Якимович Б. З.* Українсько-руська Видавнича Спілка // Укр. альманах. 1999. – Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 1999. – С. 125–128.
772. *Якимович Б., Павчак С.* Послідовники «Руської Трійці» на Городенківщині (XIX – поч. XX ст.) // Ямгорів (Городенка). – 1997. – Ч. 9/10. – С. 76–85.
773. *Якимович Б., Павчак С.* Послідовники «Руської трійці» на Городенківщині // Шашкевичіана. Зб. наук. праць. – Львів; Вінніпег, 2000. – Вип. 3/4. – С. 296–307.
774. *Якимович Б. З.* Франкові вершини і низини: Історія видання і значення для української культури збірки І. Франка «З вершин і низин»: [Післямова до факсимільного видання збірки І. Франка «З вершин і низин», 1893]. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. I–XVI.
775. *Яцук П. Й.* Михайло Павлик. – Львів: Книж.-журн. вид-во, 1959. – 144 с.
776. Anthologie abendländischer und morgenländischer Dichtungen / In deutschen Nachbildungen von Adolf Fridrich Graf von Schad: In 2 Band. – Stuttgart, 1893.
- В. 1. – 346 s.
- В. 2. – 352 s.
777. Antologia Poezji Łotewskiej / Przełożył Stanisław Czernik; Z Przedmową prof. dr. Ludwika Berzinsza, z komentarzem prof. dr. Stanisława Kolbuszewskiego. – [Без місця видання]: Biblioteka okolicy poetów, 1938. – 184 s.

778. Antologia Poezji Żydowskiej / Przełożył i zebrał S. Hirschhorn. – Warszawa: B-cia Lewin-Epstein i S-ka, 1921. – 268 s.
779. Antologia Polska: Wybór najcenniejszych utworów ze stu poetów polskich / Zestawił Władysław Bełza. Zdobił J. Bukowski. Wyd. 4. – Lwów: H. Altenberg; Druk W. L. Anczyca i Sp., Kraków, 1906. – 452 s.
780. Antologia Polska: Zbiór najpiękniejszych utworów poetyckich w XXVII rozdziałach: W 2 t. / Zebrał i wydał ks. S. J. – Cieszyn: Nakładem autora, [Без року видання].
 T. 1. – 520, XII s.
 T. 2. – 483, XIII s.
781. Antologia Współczesnej Poezji Polskiej / Zebrał i wstępem opatrzył Edward Słoński. – Warszawa, 1926. – 192 s. – (Biblioteka Domu Polskiego).
782. Antologia Współczesnej Poezji Polskiej, 1918–1938 / Opracowali Ludwik Fryde i Antoni Andrzejewski. – Warszawa; Lublin; Wilno: «Nasza Księgarnia», 1939. – 384 s.
783. *Bohachevsky-Chomiak M.* Feminism in Ukrainian History // Journal of Ukrainian Studies. – 1982. – No 12. – P. 16–30.
784. *Brandes G.* William Shakespeare: In 2 T. – Paris; Leipzig; München, 1896. – 1006 s.
785. *Cundy P.* Ivan Franko, the Poet of Western Ukraine: Selected Poems. – New York, 1948. – 265 p.
786. *Chlebowczyk J.* Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX s.). – Warszawa: PWN, 1975.
787. Die Habsburgermonarchie, 1848–1918: In 5 Bd. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – Bd. 3: Die Völker des Reiches. – T. 1–2. – 1474 s.

788. *Doroshenko V., Krawciw B., Zlenko P.* Book Publishing and the Press: Nineteenth and early twentieth centuries // Ukraine. A Concise Encyclopedia. – Toronto, 1971. – Vol. 2. – P. 450–458, 476–488.
789. *Dunin-Wąsowicz K.* Publicystyka Iwana Franki w prasie ruchu ludowego w Galicji // Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego. – 1955. – Nr 1–2 (10–11). – S. 232–257.
790. *Głos Iwana Franki // Krytyka. Dwutygodnik, poświęcony sprawom polityczno-społecznym i literacko-artystycznym. / Pod red. W. Feldmana.* – Kraków, 1914. – Rok XVI, Kwartal I. – Tom XLI. – S. 135.
791. *Himka J.-P.* Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – 358 p.
792. *Himka J.-P.* Socialism in Galicia: The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890). – Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1983. – 244 p.
793. *Himka J.-P.* The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia 1772–1918 // Harvard Ukrainian Studies. – 1984. – No 3–4. – P. 426–452.
794. *Historia Polski / Pod red. S. Arnolda i T. Manteuffla.* – Warszawa: PWN, 1960. – 784 s.
795. *Hornowa E.* Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narod. im. Ossolińskich, 1968. – 163 s.
796. *Hroch M.* Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen. – Praga, 1968. – B. 24. – 171 s. – (Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica Monographia).

797. *Jakymowycz B.* Trzy niezwykle ważne ukraińskie wydawnictwa o znaczeniu ogólnonarodowym: Z okazji stu dwudziestolecia wydania almanachów „Weselka”, „Watra”, „Perszyj Winok” // *Biuletyn Ukrainoznawczy / Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu.* – Przemyśl, 2006. – Nr 12. – S. 124–138.
798. *Jeřabkova B.* Zur Frage der Ukrainisch-Tschechischen Literarisch Beziehungen im 19. und Beginnenden 20. Jahrhundert // *Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.v. Mitteilungen.* – München. – 1980. – N 17. – S. 264 – 284.
799. [Rez.] *Kallenbach J.* // *Pamiętnik Literacki.* Czasopismo kwartalne, poświęcone historii i krytyce literatury polskiej. Wydawane przez Towarz. lit. im. Adama Mickiewicza / Pod red. W. Hahna. – We Lwowie, 1914–1915. – Rocznik XIII. – s. 93–95.
800. *Kappeler A.* Ein «kleines Volk» von 25 Millionen: Die Ukrainer um 1900 // *Kleine Völker in der Geschichte Osteuropas: Festschrift Günter Stokl zum 75 Geburtstag / Hg. von Manfred Alexander, Frank Kampfer und Andreas Kappeler.* – Stuttgart, 1991. – S. 33–42.
801. *Konstantinović Z.* Ivan Franko und das österreichische kulturelle literarische Leben am Ausgang des 19. Jahrhunderts // *Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО...* . – Кн. 1. – С. 160–163.
802. *Książka.* Miesięcznik, poświęcony krytyce i bibliografii polskiej / Pod red. L. Bernackiego i M. Rulikowskiego. – Rok XIV. – Warszawa; Lwów, 1914. – Styczeń–luty. – S. 57–58, 60, 93–94.
803. *Kupłowski M.* Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej. – Rzeszów, 1974. – 302 s.
804. *Mańkowski Anton Wincenty* // *Słownik Pracowników Książki Polskiej.* – Warszawa; Łódź, 1972. – S. 563–564; *Encyklopedia Wiedzy o Książce.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1971. – S. 1462.

805. *Manning C. A.* Personal and epic elements in Franko's Moses / Записки товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. – 1963. – Т. 177. Збірник на пошану сімдесятиріччя Романа Смаль-Стоцького. – С. 173–179.
806. *Manning C. A.* Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors. – New York; Jersey Sity, 1944. – 126 p.
807. Marija, maty Isusowa. Wirszy Tarasa Szewczenka z uwahamy M. Draho-manowa. – Żenewa, 1888. – VII, 66 s.
808. *Mickiewicz W.* [Рецензія на «Wielku utratu»] // Książka. Miesięcznik, poświęcony krytyce i bibliografii polskiej. – Warszawa; Lwów, 1914. – Nr 1–2 (Styczeń – luty). – S. 58.
809. *Najdus W.* Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska. 1890–1919. – Warszawa: PWN, 1983. – 719 s.
810. Od Kochanowskiego do Staffa: Antologia Liryki Polskiej / Ułożył Wacław Borowy. – Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1930. – XL, 379 s.
811. Organizacja Stronnictwa Demokratycznego // Kurjer Lwowski. – Nr 269, 271, 319, 318.
812. *Pachlovska O.* Civiltà letteraria ucraina. – Roma: Carocci editore, 1998. – 1104 p. – (Biblioteca di testi e studi / 59).
813. *Parandowski J.* Niedorzeczny pomysł Dr. Iwana Franki // Przegląd polityczny, społeczny i literacki. – 1914. – Nr 17. – 22 stycznia.
814. *Podhorodecki L.* Dzieje Lwowa. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1993. – 287 s.
815. *Rosdolsky R.* Zur nationalen Frage: Friedrich Engels und das Problem der «geschichtslosen» Völker. – Berlin: Olle und Wolter, 1979.
816. *Rudnytsky I. L.* The Ukrainians in Galicia under Austrian Rule // Ed. Markovits Andrei S. and Frank E. Sysyn. Nation Building and Politics of

Nationalism: Essays on Austrian Galicia. – Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. – P. 23–67.

817. Skorowidz król. stoł. miasta Lwowa. Z planem miasta. – Lwów, 1916. – 455 s.

818. *Tarnowski S.* Rozprawy i Sprawozdania: W 4 t. – 1895–1898.

819. *Twierdochlib S.* Nieznany dramat Mickiewicza // *Gazeta Wieczorna* (Lwów). – 1913. – Nr 1661. – 22 grudnia. – S. 3–4.

820. *Wasylewski S.* Mickiewicz na wirującym stoliku: Rewelacye d-ra Franki // *Gazeta Wieczorna*. – 1913. – Nr 1665. – 24 grudnia. – S. 3–4.

821. *Weintraub W.* Mickiewicz – mistyczny polityk i inne. *Studia o poecie / Wybrała i opracowała Z. Stefanowska.* – Warszawa: IBL, 1998. – 252 s.

822. *Wisłocki W. T., Horoszkiewicz Z.* Cięglewicz (także Cinglewicz i Ciągiewicz) Kasper Melchior Baltazar // *Polski Słownik Biograficzny.* – Kraków: Nakładem PAU, 1938. – T. 4. – S. 71.

823. *Wytrzens G.* Zum literarischen Schaffen Frankos in deutscher Sprache // *Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симп. ЮНЕСКО... .* – Кн. 1. – С. 51–59.

III. ПЕРІОДИКА

824. Батьківщина. – Львів, 1879–1893.

825. Бесіда. – Т. 8. – 1884.

826. Вільне Слово: Часопись полонених Українців табору Зальцведель. 1917.

827. Вістник Союзу визволення України. – Відень, 1917.

828. Громадський друг. – Львів, 1878.

829. Громадський голос. – Львів, 1898.

830. Дзвін. – Львів, 1878.

831. Дзвінок. – Львів, 1890.
832. Діло. – Львів, 1880–1917.
833. Друг. – Львів, 1875–1877.
834. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1892 – 1939.
835. Записки Українського Наукового Товариства у Києві. – Київ, 1911.
836. Зоря. – Львів, 1880–1893.
837. Житє і Слово. – Львів, 1894–1897.
838. Життя і знання. – Львів, 1939.
839. Культура. – Львів, 1926.
840. Літературно-науковий вістник. – Львів, 1898–1914.
841. Молот. – Львів, 1878.
842. Наука. – Коломия, 1871–1875; Львів, 1876–1886.
843. Науковий додаток до «Учителя». – Львів, 1912.
844. Неділя. – Львів, 1912.
845. Нове зеркало. Львів. – 1884.
846. Правда. – Львів, 1867–1893.
847. Рада. – Київ, 1906–1914.
848. Світ. – Львів, 1917.
849. Сьвіт. – Львів, 1881–1882.
850. Слово. – Львів, 1861–1887.
851. Товариш. – Львів, 1888.
852. Україна. – Київ, 1926.
853. Учитель. – Львів, 1912.
854. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1901–1914.
855. Шляхи. – Львів, 1917.
856. Czas. – Kraków, 1878.

857. Głos. – Warszawa, 1887.
858. Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft, 1865–1900.
859. Kurjer Lwowski. – Lwów, 1883–1893.
860. Praca. – Lwów, 1878–1892.
861. Prawda. – Warszawa, 1888.
862. Przegląd Humanistyczny. – Warszawa, 1922–1933.
863. Slavia Orientalis. – Poznań, 1921–1938.
864. Tydzień literacki, artystyczny i społeczny. – Lwów, 1878–1905.
865. Ziarno. – Lwów, 1882–1883.
866. Życie Literackie. – Warszawa, 1937–1939.